

Nederland en slavernij

Inhoud

De staat Nederland	8
Nederland als mogendheid	8
De Bourgondische kring	8
De losmaking uit het Roomse Rijk	10
De erkenning door monarchen	12
De toelating tot het interstatelijk verband	14
De Westfaler Vredes	15
De rangorde van de onderdanen	17
De christelijke Europese staatsopvattingen	18
De staat als entiteit met drie aspecten	18
De territoriale staat	19
De personele staat	21
De vennootschappelijke staat	22
Het systeem-Tordesillas	22
Christenen en heidenen	22
De genade Gods als smeermiddel	22
De zalving als staatkundige sacramentalie	23
Het primaat van Petrus	23
De Tordesillas-principes	24
Mondiale staatshuishoudkunde	25
Horigen, laten, slaven en vrijen	26
Slavernij systemisch in West-Europa	26
Het stelsel van laten binnen kloosterlanderijen en heerlijkheden	26
De slaven als afstammigen van geïnterneerden, gegijzelden, gedeporteerden of krijgsgevangenen	27
Kruistochten en annexatoire expedities	27
De gemeyntenaren en deelhebbers der vrijheden	29

De grondverbonden en als onderwerp van contracten	29
De vrije en de vrijstelling	30
De heidense slaven	31
Het middeleeuwse Thomisme	31
Het kennistheoretisch denkkader	31
De sociale inbedding van de mens vereist maatschappelijke strata	32
De visie van de Apostel Paulus	32
Slavernij gevolg van de zondeval bij Augustinus	33
De wetgeving van Justinianus	34
De leer van De Vitoria de Salamanca	34
De Bulla Inter Caetera	34
De verplichting tot samenwerking bij de overzeese annexaties	34
De meridiaan bij afzonderlijke geografische Bulla van 1493	35
De cartografische uitvoeringsovereenkomsten met bijlagen	35
De relectiones de Indiis van De Vitoria	35
Het academisch debat van Valladolid	38
De biotisch-biologische analogieën van De Sepúlveda	38
De navolging van de School van Salamanca door de Portugezen	38
De ontkenning ervan in het protestantisme	39
De finalisering van Tordesillas tot 1815	40
Een longitudinaal gefaseerd uitvoeringstraject	40
Onbelaste vaartroutes buiten het Tordesillas-systeem	40
De verwerking de nieuwere geografische plaatsbepalingsdata	40
Heidenen zijn geen volwaardige rechtssubjecten	41
Moren en Saracenen	41
De massale reconquista in de kerkorganisatie en haar inquisities	43
Het Decreet van Granada 13 maart 1492	44
De zendbrief Sicut Dudum	44
De heiligschennende Marranen	44
Opere operato	45
Slavenoorlogen tussen Portugal en Spanje op de Canarische eilanden	45
Sicut Dudum als bron van chantages	46
De behandelingen van Indianen conform Tordesillas	46
De doop van de Amerikaanse Indianen	47
De rechtsmachtkringen van Sem, Cham en Jafet	47
Paepe Jan	47
Paepe Jan blijkt in Ethiopië te zitten	49
Het Romeins missiedepartement de propaganda fide	51

Engeland richt zich tegen het Pausdom	54
José de Acosta	55
Matteo Ricci	56
De heiden als handelswaar	61
De slavenhandelsmonopolies	62
Slavenmonopolies vanzelfsprekend in de menselijke geschiedenis	62
De Ottomaanse verovering van de Slavische gebieden in Oost-Europa	62
De slavenhandel route door Centraal Afrika	63
Het Asiento de negros	64
De assurantie van de carga	65
Het Asiento als oorspronkelijke Spaanse ontheffing.....	66
Het Asiento betrof naar strekking van de ontheffing alleen Latijns-Amerika	68
De gebrekkige rapportages aan niet-ontvankelijke overheden	68
De uitbreiding van het Asientostelsel over de hele wereld	70
De Sultan van Zanzibar en zijn Ottomaanse slavenmonopolie	71
De doorconcessionering van die monopolies aan private vennootschappen.....	74
De Republiek sluit zich bij het Tordesillas-volkerenrecht aan	76
Respect voor de slavernijmonopolies	77
Het probleem van de gedoopte slaaf	79
De nationale instructies aan de schippers.....	79
De vrijgemaakte christen.....	79
Het Zanzibar-monopolie jegens christen-slaven	80
Geen collectieve West-Europese reactie	81
De transportondernemingen VOC en WIC zijn winstmakers.....	82
Het Braziliaans avontuur.....	82
Een te ruime volto do mar van Cabral.....	82
Vreedzame coëxistentie tussen Indianen en Portugezen	83
Geen systematisch staatsgezag	84
Nieuw Holland	84
Maurits de Brazilliaan	85
De hervatting van het Portugees koloniaal bestuur tot 1822	88
Demerary, Essequibo, Berbice, Suriname, de Antillen	88
De Vrede van Utrecht en het Asiento	91
De Britse theocratie	93
De theorie van de biotisch-biologische evoluties in de school-Lamarck	95
Darwin sluit niet aan bij Lamarck.....	96
Tussenschakelingen	97
Het Imperialisme als supranationaal systeem	97

Groot-Brittannië als maritieme superpower	97
De constitutionaliteit van de brieven van Kew	99
De bevoegdheden van een Oranje-stadhouder als chef van de strijdkrachten	99
Iedereen gelijk maar sommigen toch gelijkjer dan anderen	99
De onnozelheid van Vader Michaël Witbols breekt de agenda open	100
De oprichting van een Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden	102
Een nieuw militair machtsevenwicht geborgd	102
De Oranjes kunnen militaire barrièrebazen worden	103
Het persoonlijk opperbestuur van de koloniën moet op slavernij gebaseerd zijn	103
De koloniën moeten batig renderen via slaven	104
De Slag bij Waterloo versnelt de onderhandelingen	104
De gunning van koloniën en de voorwaarden	105
De periode van de Britse overheersing onder Thomas Raffles	105
Raffles' pogingen de slavernij te bestrijden	106
Raffles principiële ontfeodalisering van Java	108
De Javaanse traditie van vorstenevelingen van openbare bedieningen	109
Raffles slechts mythische ontvoogder	110
De rassendiscriminatoire staatsvorm van het Nederlandse koloniale Imperium	110
Vrijheid, gelijkheid en broederschap direct toepasselijk binnen de koloniën	110
Wel uitvoeringsregelen over de overgangsrechtelijke wijzen waarop de beginselen worden ingevoerd.	111
Een Aziatisch grondrechts-Charter in de Archipel	111
De ontzagwekkende differentiaties tussen de archipel-groepen	112
Een constitutioneel dualisme tussen Europees recht en inlands recht	112
Het vierslag-stelsel van wettelijke groepen	113
De bevolkingsgroepen ter kust van West-Afrikaansch Guinee	113
De bevolkingsstratificaties ter Nederlandse Goudkust onder protectoraat	113
De WIC zet de uitbating van het Zanzibar-monopolie in overeenstemming met de Sultan voort	114
De teloorgang van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën	116
De Britse reconcessionering aan het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden	117
Het Nederlandse beheer ter Westkuste van Afrika	117
Het Brits/Nederland territoriaal toescheidings- en grondruilverdrag van 5 maart 1867	119
Nederland en de A-Shanti-oorlogen	120
De militaire missies vanuit Nederland om deze Ashantijnse oorlogen te beëindigen	121
De Afdeeling Apollonia	126
De fortificaties rondom Elmina	127
De Afdeeling Saccondee	128
De Afdeeling Abremoe	129
Het Sumatruverdrag van 1871	129

Het feitelijke abandonnement voor 1870	130
Een regeringsreglement op groepen Nederlandsch-Indische ingezetenen	133
Verkapte rassendiscriminatie nu wettelijk systemisch	134
De bevolkingssamenstelling van de Archipel onbekend	135
Een quasi-grondwettelijk personaliteitsstatuut	136
Alleen de Nederlander een perfect rechtssubject in Nederlandsch-Indië	136
Het Nederlandschap in Indië niet nader gedefinieerd	136
De constitutionele privileges van deze in Nederlandsch-Indië verblijvende Nederlanders	137
Een separaat Europees recht-systeem alleen voor koloniale	138
De groep inlanders of inheemsen	139
Inlanders als restcategorie van imperfecte rechtssubjecten	139
De Europeaan bestaat, maar niet officieel	140
Geen sluitende burgerlijke stand in de Archipel	141
De slaaf geen onderdeel van deze staatkundige stratificatie	142
De slavernij axiomatisch	145
De noodzaak van een kortlopende batig sloten-politiek ter aflossing aan Londen	145
Een staatsonderneming van agrarische dwangculturen	147
De Drentse maatschappij van Weldadigheid voorbeeld	147
Een Javaansche Maatschappij van Weldadigheid	148
De VOC-administratie in Weldadigheidsverpakking	149
Een staatsbankroet was niet aanstaande, maar Willem dácht van wel	149
2200 miljoen Rijnlandse guldens schuld	150
Demancipatie van de Javaan	151
Nieuwe pachten op stoffelijke ruilvoetbasis	151
Weinig woeste gronden en zwaarbebouwde dorpsgronden	152
De ontwrichtingen op middellange termijn voor de inlandse voedselvoorzieningen	153
De onteigening van rechtswege bij wetsbesluit van een vijfde der dorpsgronden	154
De dwangcultures onder eindinspectie van Hollandse residenten	155
De regent bij de gratie van de ene, onveranderlijke, onbegrijpelijke	155
De top van het koloniaal gezag: de gouverneur-generaal en de regionale gouverneur	157
De controleur als procesbewaker en route	157
De Koffieveilingen van de Nederlandsche Handelsmaatschappij van Multatuli	157
De resident beveelt niet maar zegt zijn jongere broeder wat hem dierbaar zou zijn	158
De Britse supervisie over deze slavenstaat	159
De Britse suzeriniteit over de Indische Archipel	159
De handhaafbaarheid van slavernij een kwestie van economische opportuniteit	159
De mogendheden zullen slavernij periodiek evalueren op economische mérites	160
De Sumatra-tractaten van 1824 en 1870	162

De Afschaffingswet van 1859 betreffende de Oost-Indische slavernij	162
Het Nederlandse financiële deficit in 1840.....	165
Prolongatie van de slavernij in de Nederlandse koloniën en Etikettenschwindel	166
De bevolkingscategorieën	166
De echte inheemsen of inlanders en de creolen	167
De Marranen, marrons en mestiezen	168
De blote, rode en zwarte billen	171
De taxatie van de vrijlating als emancipatoire handeling	172
Op zoek naar werkwillige Hindoes in Azië.....	175
De Javanen	178
De Chinezen en de Jappen	178
De koeliecontracten en de poenale sancties	180
De stichting van de Deli-maatschappij	180
De enorme Deli-plantages werkten alleen winstgevend door slavernij	182
De schandelijke immuniteit van Nienhuys	183
De Indische koelie-contracten.....	183
De poenale sanctie en het gouvernementele beleid van Batavia	184
Een heftige interpellatie-De Stuers noodzaakt de regering tot ingrijpen	184
De protestants-ethische neergezet als Farizeeërs	185
De Indische mijnwetgeving en het koninklijk huis	186
De arbeidsomstandigheden bij de tindelving.....	187
De geprivilegieerde Chinezen als koloniale handlangers	188
De over intensieve exploitatiepolitiek van Billiton-Maatschappij.....	189
De uitbuitingen door Banka-maatschappij.....	190
Nederlandsch-Indische Landbouw Maatschappij	192
Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië.....	193
De geopolitieke uitwerking van het Darwinisme onder de Europese naties.....	194
De " <i>natural theology</i> " als werkhypothese van de koloniale Heilsgeschiedenis-exegese	194
Het gangbare biotisch evolutionarisme	196
Voortbouwen op Lamarck	199
Robert Chambers onderscheidt de rassen voor geopolitieke doelen	200
Een zoölogische hiërarchie verraadt Gods oogmerk	201
Thomas Malthus bepleit de natuurlijke selectie als rechtvaardiging voor staatsonthouding	202
Arthur de Gobineau definieert de superieure naties	204
De superieure natie moet koloniseren om zich te beveiligen	205
Het sociaal Darwinisme biedt een wetenschappelijke legitimatie	205
De Haagsche Vredesconferenties	206
Alleen christelijk geïnviteerden	206

Een landoorlogreglement maar geen zeeoorlog reglement	206
De vredesconferentie te Parijs-1919	207
De Volkenbondperiode.....	208
Het Statuut van de volkenbond-1920.....	208
De vooronderhandelingen bij de redactie van het Vredesverdrag van Versailles-1919	208
De eis van volkerenrechtelijke rassengelijkheid.....	209
De Franse premier Clémenceau ziet de Japanners eigenlijk niet stààn	210
De Aziatische Welvaartssfeer	210
Excessieve reconsolidering van het Amerikaanse, Britse en Franse Imperialisme.....	211
Voortzetting van het Japanse Imperialisme	212
Uitbreiding van het Italiaanse Imperialisme.....	214
Het Volkenbondsverdrag tegen de Slavernij	215
De begrippen “slavernij” en “slaaf”	215
Dwargarbeid in private betrekking of aanstelling	215
Wat is “werkelijk” aan slavernij?	216
De hulpeloze toestand die zonder de gedwongen arbeid ontstaat	216
Het Nederlandse Kolonialisme	216
Het opdringend nationalisme.....	216
De politionele maatregelen vanwege dat gezag	217
Een tweede Armageddon.....	217
De Verenigde Naties	217
Het Charter thans	217
Het uitvoeringstraject van een charter-organisatie.....	217
De effectieve doorzettingsmacht van de staten als Charterpartijen	218
De VN als westerse machtsorganisatie	219
De lessen van Beijing.....	219
De Organieke Verdragen	221
De economische en logistieke Aziatische inhaalslagen gefrustreerd	221
Het nationaal dualisme ten aanzien van mogelijk rechtstreeks werkende waarborgnormen	222
De asymmetrie tussen suprationalisering van rechten en plichten	223
De these van de universele osmose	223
Het actuele neo-confusianisme als samenbindende factor	224
Het Anti-slavernijrecht in deze context hertoetst.....	226
De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens	227
Roosevelts State of the Union van 6 januari 1941	227
Het Atlantisch Charter van Placenta Bay 1941.....	228
De regionale mensenrechtenverdragen en de suspensieverboden.....	229
Azië stelt steeds vaker hinderlijke vragen	231

Een historiografisch verslag van Nederland en zijn slavernijverleden

De staat Nederland

Nederland als mogendheid

De Bourgondische kring

Bij de Vrede van Venlo ontstond de Bourgondische kring. Deze vredesregeling schaarde eigenlijk alle Noordwestelijke gewesten van de Lage Landen geografisch aanéén, zodanig, dat je daarin makkelijk de contouren van het grondgebied van de huidige BENELUX kunt herkennen. Alleen het Prinsbisdom Luik, zich in chaotische exclaves uitstrekkend tot aan het dal van Verdun in noordelijk Frankrijk viel buiten die kring. Deze groep gewesten was staatkundig verbonden door het feit dat de Hertog van Bourgondië daarover de interne soevereiniteit claimde. Niet méér. De rechtsstelsels, de administratieve opbouw van het bestuursapparaat, de economische planologie en de politonele rechtshandhaving verschilden per gewest. Grondig. Karel V, later Rooms Keizer, wist deze vrede af te dwingen aan de hertog van Gelre. In 1543. Van een staatsvorm die

geografisch gelijk viel met dit territoire was geen enkele sprake. De Nederlanden waren dus géén staat. Ze waren onderdeel van het Heilig Roomse Rijk der Teutoonse of Duitse Natie. Een schimmige confederatie. Die had alleen in tijd van oorlog een gezamenlijk defensieapparaat. Een log Veldleger. Meestal bestaand uit inderhaast gelichte huurlingen, overal vandaan.

Deze Nederlanden hadden hun economische kern in Vlaanderen en Brabant. Daar waren de havens voor transoceanische vaarten op beurtvaartroutes. Tijdens en dóór die vaarten werd ruchtbaar dat andere volkeren op ongekende schaal hun staatshuishoudingen in stand hielden via slavernij. Die volkeren waren soms christelijk. Soms niet. Die noemde men dan heidenen. De transoceanische vaarten werden onderhouden onder leiding van de Portugezen. Die vonden wel iets van die slavernijen die ze tegenkwamen aan de Westkusten van Afrika die ze bevoeren en verderop in Azië, voornamelijk in de Indische kuststreken die we nu Voor-Indië noemen. Ze waren vaak van oordeel, dat deze mensenexploitatie onontbeerlijk was voor de door vreemde vorsten opgezette staatshuishoudingen, maar dat deze toch in veel gevallen uit oogpunt van de christelijke naastenliefde niet echt door de beugel konden. Daarover berichtten ze in Lissabon. Dat was van oordeel, dat dat alles toch een zaak bleef van binnenlandse aard voor die betrokken vorsten. Het was anders, als zich onder die slaven beweerde christenen bevonden. Het zou dan soms aangewezen zijn dat het hoofd van de betrokken Portugese handelspost navraag deed en wellicht zich inspande om het beheer over zulk een christelijke slaaf over te nemen, zonder onmiddellijk van vrijmaking te reppen. Dat was vooral een kwestie van consulaire opportuniteit.

Deze opstelling werd ook gedeeld door de Vlaamse en vooral Antwerpse handelslieden die in dergelijke beurtvaarten geïnteresseerd waren. Die hadden relaties met Brabantse en Zeeuwse handelslieden. Die zaten vooral in Middelburg, Arnemuiden en Vlissingen. Daar nam men deze consulaire opstellingen voor kennisname aan, vanuit het principe van non-interventie. De Portugezen vonden dat zij de hooflijnen voor deze beurtvaarten per expeditie bepaalden, reeds omdat ze maritiem superieur waren. Zij hadden Kraken in die beurtvaarten, handelsschepen met beproefde stabiliteit bij transoceanische tochten en groot laadvermogen naar de maatstaven van die tijd. Ze waren opgewassen tegen de verschillende golfslagen op de Atlantische en Indische Oceaan. En dat kon men van de Noord-Nederlandse Koggeschepen echt niet zeggen. Die konden ook niet zoveel stuwten. De Noord-Nederlanders waren geworteld in een tijd waarin maar weinigen echt volwaardig staatsburger waren. Ingezetenen die tegenover andere private personen, maar ook tegenover overheden, bepaalde rechten geldend konden maken, eventueel zelfs via de zwaarmacht van de wereldlijke overheid. Dat kon overigens niet tegen doe overheid zelf. Die gold als absoluut immuun. Dus ongeacht de aard van haar bediening, waarin ze werd aangesproken. Een procedure wegens onrechtmatige overheidsdaad was ondenkbaar.

Kloosters hadden op uitgebreide schaal horigen in dienstbetrekking. Die hadden geen rechtsingang bij genoemde overheid. Ze konden klagen bij Abt en prior. Maar of die gehoor gaf was van diens eigen opstelling afhankelijk. Buiten de kloosters waren er de eigenerfde boeren die daggelders aannamen, maar die in zodanige afhankelijkheid verkeerden dat men ze bezwaarlijk "vrijen" kon noemen. Voor de particuliere ambachtlieden en nijveraars ten plattelande gold ongeveer hetzelfde. In de steden, de erkende vrijheden, dorpen en geprivilegieerde gehuchten konden alleen erkende ingezetenen zich vrij noemen en dus een rechtsgang inleiden via dagvaarding, klacht, aangifte of inbeschuldigingstelling. Deze mensen heetten poorters van Dordrecht, Rotterdam, Vlaardingen dan wel Delft of ingezetenen van een vrijheid, zoals dat van Sint-Oedenrode of die rondom Den Bosch. Poorterschap en ingezetenschap gaven zekere grondrechten. Die niet golden voor de rest. De tweedeling in onderdanen van de eerste en tweede rang was vanzelfsprekend.

Binnen de eerste rang waren weer geprivilegieerde posities voor erkende edelen, geestelijken en toegelaten burgers of ingezetenen. De eerste twee groepen in de eerste rang hadden vrijwel altijd fiscale immuniteiten. Verder waren ze doorgaans onttrokken aan de openbare commune rechtsgang. Zij waren alleen in te dagen voor bijzondere tribunaal of canonicke rechtbanken. Voorts gold voor hen bijzonder materieel recht. Voor bepaalde burgers was dat ook het geval. Studenten bijvoorbeeld of leden van gilden of stands- en beroepsorganisaties. Die waren voor de commune jurisdictie van stad en lande immuun. De burger of poorter kon het stadsrecht inroepen of het territoriale vrijheidsrecht van de plaats waar hij geboren of woonachtig was. Dat was dan op de persoon toepasselijk op iedere plaats waar hij ingedaagd werd. Die soort rechten waren

persoonsgebonden. Ze gingen met die persoon mee. Het was dan vaak lang niet makkelijk om deze toe te passen op de plaats van indaging. De rechter van die plaats moest dan inlichtingen vragen bij de stad of vrijheid waar de ingedaagde vandaan kwam. Soms was het dan makkelijker de ingedaagde maar over te dragen aan de rechtsmacht van de stad of vrijheid van herkomst. Uitlevering ter fine van vervolging heette dat.

De losmaking uit het Roomse Rijk

In 1568 komen de Lage Landen in een soort burgeropstand. Tegen het koninklijk gezag, uitgeoefend door Philips II Habsburg. In 1589 worden ze min of meer erkend door de Franse Koning als autonome entiteit. Dat is Hendrik IV Navarra. Hendrik heeft het probleem dat rooms-katholieken in Frankrijk hem niet willen erkennen. Hij is immers protestants. Niet echt fanatiek. Maar tóch. Die Hendrik sluit daarom met de regering van het noordelijke opstandelingsvolk een militaire alliantie tegen Philips II. Samen met leger en vloot van Noord-Nederland strijden ze tegen diens legers. Uiteindelijk sluit Koningin Elisabeth I zich bij dat verbond aan. Ook zij is protestants. Maar wel fanatiek. Hendrik weet uiteindelijk de troon te bemachtigen en inhuldiging te verkrijgen door Parijs, door ten tweede male over te gaan tot het katholicisme. In de kathedraal van Chartres wordt hij nu uitgeroepen tot koning van Frankrijk, in aanwezigheid van vertegenwoordigers van de noordelijke opstandigen. Die zijn daarmee *Hof-fähig*, ten hove geaccepteerd, al weet nog niemand wat hun titulatuur moet zijn. Ze willen "excellenties" heten.

Dat gaat Elisabeth veel te ver. Deze grutters mogen blij zijn dat ze mogen mee doen, maar deze eerbied komt hen niet toe. Uiteindelijk komt men tot de aanduiding "*Hunne Hoogmogendheden*". *Amplissimi Vestri. Votres Hautpuissances*. Het blijft moeilijk. Veel ambassadeurs kunnen het niet uit hun bek krijgen. Al helemáál niet als deze kerels met gedekten hoofde de koningen willen begroeten en het hoofddeksel pas met een zwerige buiging afnemen als deze hun geloofsbrieven heeft doen aannemen. Tot 1648 zal de ceremoniële bejegening van deze hoogmogendheden een groot probleem blijven, niet alleen in Europa, dat hierover al geweldig moeilijk doet, maar helemáál in Het Verre Oosten. Pas in 1658 zullen de leden van de Staten-Generaal een wetsbesluit nemen dat deze titel gebezigd moet worden bij de ontvangst van ambassadeurs. Daarover is nodig geweest dat een conflict uitbrak bij een plechtige ontvangst aan de Hoornbrugge over De Vliet toen een delegatie begeleid moest worden door deze leden naar een "gehuurde huizinge" waar zij hun gezantschap konden vestigen. De te recipiëren excellenties wilden niet begrijpen dat zij thans met gelijkwaardigen te maken hadden op diplomatiek gevormd niveau en spraken de leden met allerlei aanduidingen aan. Hunne Hoogmogenden. Het buitenland houdt er problemen mee. Daar snapt men niet helemaal wat deze kerels willen, die overigens gelden als uiterst onbeschofte barbaren. Grootgrutters en omhooggevallen particulieren. Johan van Oldenbarneveldt, hun regeringsleider, weet dat goed. De hoogmogendheden moeten zich vooral nergens mee bemoeien als het om de wijzen gaat waarvan de Aziatische vorsten zich bedienen bij de inrichting van hun rijken en rijkjes.

Ze moeten daarom overal duidelijk maken dat ze komen om handel te drijven. Niet om zich met politieke kwesties te bemoeien. Hun taak is vooral buitenlandse deviezen binnen te halen, hoe dan ook. Want hun staat, die voorlopig als republiek wordt aangeduid – later zal men nog wel zien – heeft grote kastekorten door de dure oorlog die het moet voeren. Ze moeten aanstonds kenbaar maken dat ze niet komen bekeren, niet komen bezetten, niet komen annexeren. Dat doen de Portugezen en Spanjaarden wel, en de Engelsen gaan dat ook proberen. Die laatsten doen dat zelfs met inzet van grote doorzettingsmacht, die wel effectief is maar geen winsten afwerpt. Dat kan deze republiek zich niet permitteren. Haar devies is: halen, hebben en houden. Maar verder niet. Daarop hamert deze eerste staatsdienaar onophoudelijk en óók dat zijn kooplieden niet moeten beweren dat hij regeringsleider is. Dat wil hij niet zijn. Hij houdt vol dat hij slechts klerk is die verslag houdt van de resoluties van de Staten-Generaal in Delft. Niemand gelooft dat. Hij zelf weet ook wel beter. Maar het dunkt hem wijs niet in de schijnwerpers te gaan staan.

NEDERLANDS DISPLEGTIGHEDEN,

VERTOONENDE
DE PLEGTIGE GEBRUIKEN AAN DEN DIS,
I N
HET HOUDEN VAN MAALTYDEN,
E N
HET DRINKEN DER GEZONDHEDEN,
O N D E R

DE OUDE BATAVIËREN,
EN VORSTEN, GRAAVEN, EDELEN,
EN ANDERE INGEZETENEN
D E R N E D E R L A N D E N,
WELEER GEBRUIKELYK,

NEVENS
den oorsprongk dezer Gewoontens, en der zelver
overeenkomst met die van andere Volken.

D O O R
K. VAN ALKEMADE,
E N
Mr. P. VAN DER SCHELLING,
T W E E D E D E E L,
Met Platen.

***

T E R O T T E R D A M,
By PHILIPPUS LOSEL, 1732.

Dat betekent dat twee van de grootste monarchieën het merkwaardige volkje in de moerasdelta van Rijn, Schelde en Maas erkennen als volkerenrechtelijke zelfstandigheid, ook al is de regeringsvorm ervan onduidelijk en het grondgebied dat het zou kunnen beheersen eveneens. Deze driebond strijd met alle macht tegen de verenigde rooms-katholieke legers van dat moment die onder leiding van Habsburg proberen de oude machtsstructuren in Noordwest-Europa te herstellen. Het volkje is dus, opeengedrongen binnen een benard stuk grondgebied, constitutioneel een verband.

Een vereniging die in ieder geval een territoriale uitvalsbasis heeft, net als de stadstaat Venetië. Dat is erkend als mogendheid. Op die analogie doet dat volk onder leiding van Johan van Oldenbarneveldt een beroep. De geallieerde monarchen spreken dat niet tegen. Ze erkennen het voorshands als feit. Dit volk is een zelfstandige entiteit, territoriaal gebonden, die deelneemt aan het volkerenrecht. Het kan dus een zelfstandige buitenlandse politiek ontwikkelen, waaronder een handels commerciële en consulaire politiek. In dat kader rusten haar kooplieden en reders meermalen scheepscompagnieën uit die uitvaren om in Het Verre Oosten zaken te gaan doen. Daarbij krijgen deze scheepsverbanden te maken met vorsten die op grote schaal de slavernij inzetten in ieder segment van de staatshuishouding. Vanaf dat moment neemt deze nieuwe staat een opstelling in jegens dat verschijnsel. Vanaf dat moment kun je zeggen dat het een consulaire politiek voert jegens die slavernij buitenslands. Als men dan maar meteen in oenschouw houdt dat binnenslands ook

slavernij gepraktiseerd wordt, in die voege dat mensen zonder individuele hoogstpersoonlijke vrijheden in dat binnenland volledig worden ingezet als arbeidsfactoren ten behoeve van handel, nijverheid en landbouw.

Er zijn dan bijna geen kloosterorganisaties meer werkzaam in dat binnenland. Wel in Noord-Brabant en Zeeland, hier en daar, maar of die gewestelijke gebiedsdelen bij de nieuwe staat horen of daarmee beheersmatig enig verband uitmaken is volstrekt onzeker. Daar, in die delen, wordt nog flink gevochten. Waarbij Spanje bepaald niet steeds verliest of terugtrekt. Boven de Grote Rivieren zijn dergelijke organisaties ontbonden of tenietgegaan. Er zijn daar dan nog wel kloostergoederen. Die blijven tot 1648 voorwerp van interstatelijke betwistingen, reeds omdat de rechtsorganisatie van de rooms-katholieke kerk hierin gemoeid is. Sommige koningen en de roomse keizer trekken zich de belangen van die kerk nog steeds aan: die kerk is voor hen publiek orgaan binnen hun staatsverband. Zij behouden zich voorlopig dus ook alle rechten voor in dit opzicht. Maar er zijn nog wel degelijk wereldlijke organisaties die mét grond ook de daarop verblijvende rechteloze ingezetenen of bewoners vervreemden of verwerven teneinde daarmee zeker voordeel of winstbejag te realiseren. Droogmakingen, polders, kwelders of agrarisch bewerkte percelen gaan, bosgebieden, grote houtopstanden en bosschages mét deze personen die geen eigen wil geacht worden te hebben gaan bij transacties over van de ene hand naar de andere. Sommige ervan zijn arbeidseenheden, anderen niet. Zieken, wezen, bejaarden, heksen, idioten, geestelijk onbekwamen. De arbeidseenheden zijn na vervreemding direct als zodanig inzetbaar. Anderen niet. Naar hun instemming wordt niet gevraagd en van een zekere contractvernieuwing na overeenstemming met hen is geen sprake. Wat de consulaire opstelling van de nieuwe staat met betrekking tot de extraterritoriale slavernij aangaat is deze voorshands naadloos die van Portugal dat inmiddels Spaans is. Die slavernij is vanzelfsprekend. Moreel, ethisch en juridisch. Zolang de beweerde slaaf maar geen gedoopte christen is.

De erkenning door monarchen

In 1609 sluit Van Oldenbarneveldt een wapenstilstand met Spanje. Het zal twaalf jaar duren. Madrid kan dit niet doen, tenzij het de republiek erkent als soevereine mogendheid. Dat doet het dus. Dat betekent dat alle vorsten en koningen nu in betrekking kunnen treden met deze staat, ook zij, die niet figureren als christelijke mogendheid. In 1602 heeft Johan een vennootschap opgericht. De Verenigde Oost-Indische Compagnie. De roemruchte VOC. Zij zal zakendoen tijdens haar beurtvaarten met allen die daar bereid toe zijn. Ongeacht hun levensbeschouwing of religie. Ook met de Ottomanen en de Mohammedanen. Dus ook met de Sultan van Zanzibar die op dat eiland een slavenhandelscentrum uitbaat, dat een monopolie uitoefent op het Verre Oosten. Waarom, zo rekent Johan voor, zou de VOC dat niet doen? Het is winstgevend en de erkende Europese monarchen doen het ook. Er is één ding, waar de VOC goed op moet letten. De Sultan bestelt de meeste slaven in Centraal-Afrika. Hij doet ze brengen door de slavenhalers kapiteinen, de Akwasi's, naar de westelijkste transithaven van Afrika op de westkust, bij het fort waar de Portugezen eertijds een winstgevende goudmijn uitbaatten. Fort El Mina. Daar worden deze slaven vervoerd naar alle windstreken. De VOC moet weten dat deze slaven, meestal neutraal als carga aangeduid, bezwaarlijk verzekerd zijn. Het hangt natuurlijk van de tocht af die het vaartuig dat ze inneemt gaat ondernemen. Deze transporteenheden kunnen niet tegen de hoge temperaturen op de tochten waarbij de zeilvaarders veel moeten raken, al is de beoogde af te leggen afstand in rechte lijn wellicht niet groot. Ze hebben dan veel verzorging nodig. Met bijzondere randvoorwaarden over voedsel, ligging en luchting. De VOC-schepen kunnen die niet borgen. Bovendien is het in bepaalde perioden op de Indische Oceaan windstil. Dagenlang. Dan stijgen de binnenboord temperaturen navenant, terwijl de gebezigde fluiten juist dan beginnen te lekken.

De fluiten zijn bolboordige brede vrachtschepen, uiterst wendbaar met een buitengewoon smal dek. Ze zijn goedkoop in de bouw en kunnen door zelfs negen ervaren zeelieden gevaren worden. Dat is belangrijk. Dat drukt de transportprijs per mijl. Ze hebben een voor die dagen grote lastage. Ze kunnen op den duur vijfhonderd ton stukgoed vervoeren. Maar deze schepen zijn weinig geschikt om deze carga langdurig te luchten. De ruimen, eigenlijk berekend op stortgoed, zijn sterk gecompartmenteerd. Dat om het stortgoed te beletten onderweg te verschuiven. Dat zou de stabiliteit meteen in gevaar brengen, want de metacenterhoogte van deze driemasters is aanmerkelijk wanneer met volle zeilen in verlengde masten wordt gevaren. De carga moet dus eigenlijk gestapeld worden. Het zou kunnen via hangmatten, maar dan nog raken de compartimenten zwaar bedompt. De Londense Lloyd ziet deze carga als te risicovol dan dat ze voor volstrekte assurantie in aanmerking komt. Het valt te vrezen dat dat ook door de continentale assuradeurs wordt overgenomen. De VOC wordt dus ten sterkste afgeraden deze carga op de gewone condities in te nemen. Te bederfelijk.

Het is een ernstige aanwijzing, een sterke aanbeveling. Bedenk: Johan van Oldenbarneveldt heeft de VOC opgezet als een volkomen private naamloze vennootschap. Hij kan deze geen dwingende rechtsvoorschriften opleggen. Tenminste: naar het inzicht van die tijd. Hij besteedt diverse publiekrechtelijke bevoegdheden wel uit aan deze vennootschap. Zij mag oorlog voeren. Ze mag vrede sluiten. Ze mag kaapvaartbrieven uitgeven. Ze mag consuls uitzenden. Ze mag bezettingen forceren. Ze mag niet annexeren. Ze is, al bij al, eigenlijk semi-publiekrechtelijk. Ze is een soort schild ter afdekking van wat Johan allemaal in het Verre Oosten wil mispeuteren. Komen daar moeilijkheden van, dan kan Johan terugvallen op het geliefkoosde gambiet: *ik heb er niks mee te maken, dat is die vennootschap weer, ik heb er geen zicht op, spreek me er niet van, ge kent die directeurs, hè.*

Uiteindelijk moeten de rederijen en aandeelhouders zelf bekijken wat voor gevaarstelling ze voor de carga willen wagen. Kan de VOC deze carga in consignatie nemen, waarbij de eigendom verblijft bij de vervrachter, de adressant of de cognossemenshouder, dan kan dat overwogen worden. De Republiek zal echter geen dekking achteraf willen verschaffen, tenzij zij uitdrukkelijk ontheffing heeft gegeven van dit beladingsverbod, want daar komt het al bij al toch op neer. De ontheffing kan te krijgen zijn wanneer een duidelijk landsbelang de transportering van dit soort carga naar het Verre Oosten medebrengt. Dat zullen op den duur de kaffertransporten zijn die het gouvernement van Batavia toch aangaat, omdat deze donkere kereltjes goede politiemensen blijken te zijn, vooral bij de ordehandhaving op het eiland Onrust in de Baai van Batavia.

Daar is een volcontinu bedrijf gevestigd dat dag en nacht doorwerkt aan de opkalefatering van de handelsfluiten, de schoning van de rompen en het repareren van zeilen, tuigage en stuurinrichtingen. Het is er doorlopend een drukte van belang. De reparatieploegen mogen niet van het eiland af. Raken ze op de wal, dan gaan ze passagieren en komen niet terug. Gevolg: vertraging in de retourvaart. Dat kan de VOC niet hebben. De kaffers weten met geringe middelen deze arbeidslieden aan de gang te houden. Ze zijn ook meester in het opsporen van gedroste kwanten. En ze leggen de lichaamsstraffen die opgelegd worden zorgvuldig ten uitvoer. Verder: ze vallen door huidskleur, gestalte en voorkomen overigens geweldig op. Overal op Java. Weglopen kunnen ze dus praktisch niet. Het geeft aan hoe de VOC staat tegenover de slavernij. Het is een praktisch verschijnsel waarzonder koloniale beurtvaart onmogelijk is. Het heeft verder geen morele, ethische of moraaltheologische aspecten. De VOC, aldus Van Oldenbarneveldt, is dan ook kleurloos of neutraal. Ze heeft geen religie. Ze doet zaken. En dat is dát.

De toelating tot het interstatelijk verband

Wanneer het machtigste Imperium ter wereld deze rare staat in dat polderzompenland erkent, dan let niets de andere staatshoofden zulks óók te doen. Engeland vindt de gegalonneerde kwanten die naar Londen overkomen om handelsakkoorden te sluiten wel boerenhufters – en dat steekt het beslist niet onder stoelen of banken – maar dat die lieden maritiem ter zake kundig zijn, dat moet ook Whitehall toegeven. Hun zeevaartuigen zijn voorlopig stukken beter dan de Engelse, ook bij de oorlogvoering. Beide maritieme mogendheden hebben dezelfde handels commerciële aspiraties. Dat komt te duidelijker naar voren, wanneer in 1585 de Spaanse Armada volledig van de oceaan wordt geblazen door een enorme noordwesterstorm. Deze oorlogsvloot wordt aan de westkusten van het eilandrijk Engeland aan flarden gebeukt en op de rotsen kapotgeslagen, al probeert het Engelse regeringsapparaat daar de draai aan te geven dat de Engelse stuurmanskunde daarbij de finale eindslag heeft kunnen winnen.

De twee maritieme mogendheden in opkomst proberen overeenstemming te krijgen over de handelszones die ze transoceanisch willen claimen. Daarbij speelt een rol, dat Portugal Engeland allerlei rechtsmachtsaanspraken heeft dóórgeconcessioneerd op basis van de uitvoeringsovereenkomsten die voortvloeiden uit het systeem-

Tordesillas. Portugal is Englands *gallant ally*, daar zal in latere eeuwen door beiden steeds fijntjes op gewezen worden wanneer ruzie dreigt met andere koloniale mogendheden. Dat is bij de behandeling van Nederlands mondiale positionering ten aanzien van de slavernij van belang. Het systeem-Tordesillas gaat uit van een fundamentele onderscheiding tussen christenen enerzijds en heidenen anderzijds. De eersten kunnen gelden als mogelijk volwaardige rechtssubjecten. De tweeden niet. Principieel niet. Daaraan ligt een bepaalde moraaltheologie ten grondslag. Die weer directe doorwerking heeft in het universele juridische systeem waarop de uitvoeringsovereenkomsten gebaseerd zijn. Deze theologische basis gaat uit van de gedachte dat christenen per definitie deel uitmaken van een Goddelijke Heilsgeschiedenis die lineair is gestart met de geboorte van Christus. Ze kunnen vrijelijk kiezen voor die deelnemingsmogelijkheid. Ze kunnen haar ook verwerpen.

Heidenen hebben deze mogelijkheden niet. Ze staan buiten de stellige rechtsorde. Daarom kunnen zij ook onderwerpen zijn van burgerrechtelijke en publiekrechtelijke overeenkomsten. Als lijdende voorwerpen daarvan. Ze zijn, canoniekrechtelijk, *res intra commercia*, verhandelbare zaken. Daarom kunnen ze slaaf zijn en als slaaf onderwerp zijn van iedere vervreemdingshandeling, hoe dan ook genaamd, huur en verhuur, uitlending en doorlening. Gedoopte christenen zijn nooit rechtens onderwerp van dat soort overeenkomsten. De christen is een *res extra commercium*. Dat is het grondbeginsel. Een overeenkomst die met dat principe onverenigbaar is naar bewoordingen, uitwerking of strekking is onzedelijk, heeft een ongeoorloofde oorzaak en is nietig of vernietigbaar. Dat is het uitgangspunt dat dus ook immanent is aan het systeem-Tordesillas. Daarom komt dat systeem straks uitvoeriger aan de orde in hoofdstuk 2. En dat is weer van belang, want Van Oldenbarneveldt heeft zich voorgenomen dat systeem te blijven volgen. De belangrijkste rijken van zijn tijd hebben, wanneer ze maritieme activiteiten ondernamen, dat systeem gerespecteerd. Sommigen ervan hebben al een belangrijke oorlogsvloot. Een beheersingsmiddel van de oceanen. Engeland heeft daarvoor een aparte admiraliteit. En dokken, bekkens en werven die de oorlogsbodems voortdurend in de vaart weten te houden. Een oorlogsbodem is kostbaar. Ze brengt zelf nooit winst. Ze is een kostenpost. Die alleen maar in omvang toeneemt naarmate de smaldelen uitgebreid worden en de linie-operaties ingewikkelder worden. Londen heeft daartoe kennelijk de duiten.

Die heeft de Republiek niet. Daarom moet zij voorshands alles nalaten, wat haar in gewapend conflict kan brengen met de mogendheden die opereren op basis van dat systeem. Gaat dat er vanuit dat slavernij van heidenen aanvaardbaar is, dan kan die Republiek dat beter óók doen. Wellicht zal de Republiek dat systeem op den duur verwerpen. Dat zou ze alleen moeten doen, als ze daartoe effectieve militaire doorzettingsmacht heeft. Dat heeft ze nog lang niet. Ze heeft een redelijk functionerend mobiel veldleger. Samengesteld uit huurlingen. Dat kost veel geld. De Republiek wordt er financieel door leeggezogen. Ze heeft nog bij lange na geen nationale oorlogsvloot. Zoals Spanje en Engeland. Dus eist wijs staatsmansbeleid dat men zonder morren inschaart bij het stellig volkerenrecht zoals deze mogendheden dat op dat moment interpreteren: volgens het systeem-Tordesillas. Met alle axiomatische bepaaldheden van dien. Alleen zo kan de bereikte toelating tot het interstatelijk verband vruchtbaar zijn. De slavernij is daarom geen punt op de agenda van de Staten-Generaal. Dat zal ze ook nimmer worden. Tot voor kort. Ze brengt wel diplomatieke wrijvingen. Onder die invalshoek alleen zal de regering door de Nederlandse Volksvertegenwoordiging bevestigd worden. Nogmaals: tot voor kort.

De Westfaler Vredes

In 1648 wordt de interstatelijke rechtsorde binnen West-Europa verdragsrechtelijk gereorganiseerd. Vooral worden machtsevenwichten bedongen om een eind te maken aan de voortdurende godsdienstoorlogen en sociale gewapende revoluties in Centraal-Europa. Waaraan ook de Scandinavische staten Denemarken en Zweden flink hebben bijgedragen. Frankrijk, Spanje en Engeland zetten alles erop in om het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie op te delen in kleine soevereine staatjes die zó gedefinieerd worden dat onderlinge spanningen vanzelfsprekend worden en blijven. Het Rijk blijft wel bestaan, maar als weinig effectieve confederatie die geen effectieve militaire defensie zal kunnen borgen aan de ingezetenen noch een uniforme consulaire politiek. Bismarck zal dat afdoen als opzettelijk geplande *Kleinstaterei* om het Duitse volk internationaal handelingsonbekwaam te maken. Wat de geopolitiek van Londen betreft lijkt dat treffend juist. Er zijn een groot aantal verdragen gebundeld met verschillende onderwerpen die vaak niets met elkaar te

maken hebben. Een ervan wordt afgeparafeerd en vervolgens bezworen in de bovenzaal van het Stadhuis van Münster. De eedsafleggende partijen zijn de Republiek en Spanje. Hun vertegenwoordigers, dan. Volgens hun nationale eedsformulieren bezworen zij God dat zij het verdrag zullen houden en uitvoeren. Dat leidt al tot verwarring onderling omdat ze niet met elkaars zuiverings- aanvaardings- en bevestigingsceremonies bekend meer zijn. Dat was vroeger wel anders.

Maar andere te Westfalen uitonderhandelde verdragen worden elders aan zulk een ceremonieel onderworpen, zoals te Lübeck of Osnabrück. Alle verdragen in onderlinge samenhang bekeken leiden tot een nieuw machtsevenwicht in West-Europa, een evenwicht dat vooral de ambities van Whitehall bevredigt. De Noordelijke Lage Landen, bekend als geünieerde Zeven Gewesten worden nu extern als volwaardige soevereine mogendheid erkend. Ze mogen als zodanig nu consulaire overeenkomsten sluiten en handelscommerciële invloedssferen afbakenen. De multilaterale overeenkomst waarin dit staat wordt afgehandeld in genoemd bovenzaaltje. Ze staat daarom in Nederland bekend als **De Vrede van Münster**. Ze komt erop neer dat de handelspolitiek die in 1609 is ingezet zal worden voortgezet, op basis van de premissen die destijds ook golden. Deze waren Johan van Oldenbarneveldt glashelder. De vredesregeling is in veel opzichten een verdragsmatige bevestiging van hert twaalfjarig bestand 1609-1621. Met alle daaraan ten grondslag liggende non-papers, apostilles, glossen en interpretatieve verklaringen of reserves bij depot van ratificatie. Johan kende ze precies.

Spanje moet nalaten nog vanuit het westen aanvaarten in beurtvaart te organiseren op de handelskusten van de Republiek in Het Verre Oosten. Het moet de handelsfactorijen daar respecteren. De monopolies van andere mogendheden die Spanje in het systeem Tordesillas aanvaardde, moet de Republiek eerbiedigen. Dus ook **het slavenhandelsalleenrecht** van de Sultan van Zanzibar. Johan van Oldenbarneveldt wist exact hoe vér dat strekte en wat voor consequenties het *asiento* – zo noemen de Spanjaarden dat alleenrecht -- had. Johan zou het nooit erkend hebben. Niet in 1648. Maar die is dood. Gestorven onder het beulzwaard geleid door Oranje op het schavot vóór de Ridderzaal bij het lumieren van de dag op 13 mei in 1609. De afgevaardigden voor de

gewesten die in Münster paraferen kennen deze premissen van Tordesillas niet of nauwelijks. En ze kunnen hun samenhang, ontstaansgrond en strekking niet weergeven. Ze weten niet welke monopolies en concessies ze daarmee erkennen. Maar daar komen ze al spoedig achter. Tot verdriet van hun onderzaten.

De rangorde van de onderdanen

Refererend aan het slavenmonopolie van Zanzibar wordt duidelijk dat voor de Republiek de slavenhandel praktijk een vanzelfsprekendheid was. Zij kreeg te maken met mogendheden die deze slavernij intern en extern praktiseerde in verschillende vormen. De Republiek sloot zich daar klakkeloos bij aan. Ze accepteerde dat de Ottomanen er volledig in gespecialiseerd waren en zulks intern en extern. Dezen bezetten op dat moment een groot deel van de Balkan. Hun rijkshoofdstad was inmiddels Istanbul geworden, het voormalige Constantinopel en Byzantium. De Ottomanen hadden op de Balkan in een reeks van noordwaarts gerichte slagen de orthodoxchristelijke theocratieën geannexeerd in hun ontzagwekkende rijk dat zich tot en met Algerije uitstrekte. Zij beheersen de totale Levant, het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. Op de Balkan heersten zij over de gebieden tot aan oostelijk Pruisen en het koninkrijk Polen. Binnen die gebieden lagen voormalige christelijke rijken die zich via militaire capitulaties hadden moeten overgeven. Slechts zelden kwamen de Ottomanen tot een finale vredesregeling met die rijken. Reeds omdat hun Sultans niet van plan waren de krijgsbewegingen te stoppen.

Ze waren daarentegen van plan westwaarts het Heilig Roomse Rijk binnen te vallen en Wenen te onderwerpen. Binnen de bezette gebieden legden zij capitulaire bezettingen op. Deze stoelden op de aannamen dat alleen Islamieten of Mohammedanen volwaardig rechtssubject waren. De rest was beperkt rechtsbevoegd. Niet allen uit die rest waren slaven of als slaven mogelijk verhandelbaar. Maar christenen warden in ieder geval derderangs subjecten. Ze konden alsnog slaaf worden. Ze hadden beperkte burgerrechten en vrijheden. Hun godsdienst was inferieur en hun rechtsingang was uiterst beperkt, ook in handelsgeschillen. Per capitulatie werden voor deze restgroeperingen nieuwe onderscheidingen en rangvolgordes voorzien. Dat hing mede af van de bereidheid tot collaboratie of coöperatie tijdens de te leggen bezetting. Rooms-katholieken, zoals de Kroaten of Slowaken waren daarin nogal soepel – ze hadden altijd al bonje gehad met de christenen die de patriarch van Constantinopel, Sofia, Belgrado of, God betert, Kiew dan wel Moscovië erkenden als kerkelijk opperhoofd. Niettegenstaande het feit dat deze Rooms-Katholieken het primaat van Petrus erkenden en dus de rechtsmacht van de Paus, waren ze voor de Ottomanen aanvaardbare beambten bij het faciliteren van hun bezettingen. Ze stonden dus boven de Grieks- Servisch of Russisch-Orthodoxen en konden in het burgerlijk rechtsverkeer méér voor elkaar krijgen. Ze hadden geen bezwaren tegen de Ottomaanse bezettingsregelingen en waren bereid de Orthodoxen ook als slaaf te behandelen, dus ook als onderwerp van handelsovereenkomsten.

De Republiek, diplomatieke betrekkingen aangaand met de *Verheven Porte* te Istanbul, het regeringskantoor van de Sultan, aanvaardde dat alles billijkend. De ambassadeur Cornelis Haga (1578-1654) had dienovereenkomstige instructies. Zijn ambtstermijn liep van 1612-1639. Haga richtte talloze consulaire posten

voor de Republiek op in het Ottomaanse Rijk. Hij richtte de Directie voor de Levantse handel en de navigatie op de Middellandse Zee op. Hij bedong het recht van ongevisiteerde doorvaart voor de vaartuigen met de vlag van de Republiek rechtmatig in de masten, en regelde tal van aanlandingsrechten met de Ottomanen. Hij kreeg in 1612 zelfs een algemene consulaire capitulatie bij Sultan Ahmed I los waarbij hij vestigingsvrijheid verkreeg voor erkende handelsfactorijen in de kustgebieden, die handeldreven naar Hollands-Rooms recht. Het destijds in de Republiek gangbare koophandelsrecht. Hij wist dus alles van de sociale strata in het Ottomaanse Rijk en dus ook van de verschillende slavenregimes. Hij wist soms voor de bedreigde christenen best wat te bereiken: de Grieks-Orthodoxe patriarch van Jerusalem plaatste zich onder de bescherming van het Hollandse gezantschap en kreeg de dienovereenkomstige immuniteiten en exterritorialiteiten los.

Die zouden in 1849 nog een rol spelen bij het losbreken van de religieuze conflicten ter plaatse, die aanleiding zouden worden voor de Krimoorlog (1852-1854) tussen Rusland enerzijds en Frankrijk, Groot-Brittannië en het Ottomaanse Rijk anderzijds. Natuurlijk wist Den Haag alles van het Ottomaanse slavenstelsel en de daaraan verbonden handelsmonopolies. Den Haag wilde in ieder geval geen moeilijkheden van de Ottomaanse oorlogsvloot die de Middellandse Zee beheerste met de galeien waarop talloze slaven geketend zaten op de roeibanken. Daaronder ook christenen. Dat was Den Haag bekend. Het bestreed in deze dagen de Barbarijse Zeerovers onder de Bey van Algiers die deze christenhonden daartoe aanwendde. Den Haag berechtte zeker de schippers van deze roofschepen voor hun optreden tegen christenen. Maar het wilde stellig geen internationaal gewapend conflict daarover. Het nam de Zeeuwse commandeur Michiel Adriaenszoon de Ruyter juist ernstig kwalijk dat hij dat wél daarop liet aankomen. Kortom: bezwaren tegen de slavernij als systeemonderdeel van een vreemde mogendheid werden niet uitgeserveerd op internationaal vlak. Wat reders, schippers en scheepsaandeelhouders privaat daarmee deden moesten ze zelf weten. Dat gold a fortiori voor de VOC.

De christelijke Europese staatsopvattingen

De staat als entiteit met drie aspecten

De Westfaalse vredes maakten het noodzakelijk voor de monarchen en staatshoofden om zicht te bezinnen over de volkerenrechtelijke status van de entiteiten die zij jegens elkaar representeerden in dit nieuwe supranationale verband. Waarom waren deze entiteiten de deelnemers bij uitstek aan het internationale verband dat in deze vredes gedefinieerd was? De vraag was actueel: voordien had de Heilige stoel bepaald wie aan de voorwaarden voldeed om tot dat verband te worden toegelaten. De vredes hadden echter het primaat van Petrus verwezen naar het denkraam van de binnenkerkelijke rechtsorde. Dat primaat was niet langer, zoals in het systeem-Tordesillas, een axiomatisch uitgangspunt voor de mondiale rechtsorde.

Petrus bepaalde niet langer de rechtsposities van de monarchen en regeringsleiders in dat verband. Dat was afhankelijk van de samenstelling van deze entiteiten: hun territoriaal en personeel verband en hun doelstellingen extern. Daarom lag voor de hand deze entiteiten te definiëren naar de mate waarin zij zelf de nadruk legden op hun grondgebied, dus hun territoriale claim, hun personeelsbestand – de onherleidbare identiteit van hun onderdanen – of de uiteindelijke oogmerken waaraan dat verband wilde beantwoorden of

meende te voldoen. Er kwamen dus territoriale, personele of zakelijk-gebonden staten. Staten, de nieuwe benaming voor deze entiteiten. Afgeleid van **status** rei publicae.

Een staat had altijd de drie aspecten tezamen in de exclusieve beheersmacht. Geen staat zonder ingezetenen. Geen staat zonder territoir. Geen staat zonder onherleidbaar eigen belang. Dat was toen zo. Maar nu óók. Het volkerenrecht ontwikkelt zich op deze punten nauwelijks. De polsslagen der tijden hebben daar geen vat op. Er kunnen wel rechtssubjecten zijn die één dezer elementen missen. Maar dan zijn ze géén perfecte subjecten der volkerengemeenschap. Organisaties als Het Internationale Rode Kruis of De Verenigde Naties zijn dus imperfecte rechtssubjecten op dit niveau.

De territoriale staat

Bij de territoriale staat ligt de constitutionele nadruk op het staatsgrondgebied. Het is het significum van de soevereiniteit in allerlei uitwerkingen. In de grondwet wordt dat grondgebied heel nauwkeurig gedefinieerd. Van groot belang is dat dat aanééngesloten is. In de nationale rechtsmachtregelingen waarin de ruimtelijke heerschappij of werkingsomvang van de wetsbesluiten wordt geregeld is dat territoir het exclusieve althans prioritaire aanknopingspunt voor een concrete rechtsmachtclaim. Het territorialiteitsbeginsel is daarmee een waarborgnorm voor hen die binnen dat grondgebied op enigerlei wijze samengedrongen zijn. Het garandeert de ingezetene dat de staat binnen dat territoir de zorgplichten te zijnen aanzien nakomt met uitsluiting van de claims van andere mogendheden of volkerenrechtelijke organisaties. De ingezetenen kan die waarborg invoeren. Tegen de eigen overheid en tegenover mede-ingezetenen. Bij contract kan bijna nooit van deze waarborgnorm afgezien worden. Het is ondenkbaar dat bij een overeenkomst wordt bepaald dat de bepalingen van de overeenkomsten zullen worden uitgelegd naar buitenlands recht en dat dat recht ook de uitvoeringsaspecten, zelfs die in de overeenkomst niet artikelsgewijs zijn genoemd zou kunnen beheersen. Het verbiedt deze toepassing van vreemd recht onvoorwaardelijk. Ze is onzedelijk. Het contract kan daardoor nietig zijn of de onverbindbaarheid ervan kan op die grond ingeroepen worden. De Duitsers noemen het rechtsgevolg van het territorialiteitsbeginsel dat op dit verbod neerkomt het *Fremdrechtsprinzip*.

Het heeft een positieve uitwerking en een negatieve. De positieve is dat alles wat overeengekomen is hoe dan ook uitgelegd en toegepast moet worden in overeenstemming met de interne openbare orde van de territorialiteitsstaat. De negatieve is dat verwijzingen naar buitenlands recht, ook bij algemene standaardvoorwaarden die aan de overeenkomst of de rechtsverhouding in concreto ten grondslag kunnen liggen bij wetsduiding niet rechtsgeldig zijn, tenzij zeer bijzondere omstandigheden die direct op enige wettelijke regeling berusten zich voordoen. De nationale rechter past slechts nationaal, nooit vreemd recht rechtstreeks toe. Het recht omtrent de nationaliteit, de toelating van vreemdelingen binnen het grondgebied, de afstamming, het personen en familierecht, de toegangsverschaffing en de uitzetting, uitlevering, terugleiding van minderjarigen, overdracht van veroordeelden en de rechtsgeldigheid van buitenlandse vonnissen of rechterlijke gewijsden moet in dit algemene constitutionele licht worden verstaan en toegepast.

In het buitenland houdt de bijzondere waarborgende rechtsverhouding tussen overheid en onderdaan of ingezetene dan ook op te bestaan: er bestaat gewoonweg geen persoonlijke *Treupflicht* tussen onderdaan en territorialiteitsstaat en extraterritoriale rechtsmachtsaanspraken op basis van een persoonlijke hoedanigheid van de onderdaan of ingezetene zijn hoogst uitzonderlijk. Is er wettelijk toch een dergelijke aanspraak mogelijk, dan kan deze niet gelden dat ten verzoeken van de ingezetene of onderdaan of van een persoon die gerechtigd is namens hem in dit opzicht op te treden. De territorialiteitsstaat gedooft niet dat buitenlandse mogendheden binnen zijn territoir rechtsmacht reserveren. Geraakt die staat daarvan op de hoogte, dan gaat die direct een acuut positief jurisdictieconflict aan. Men zal weten, dat Nederland eigenlijk bijna nooit optreedt tegen dergelijke rechtsmachtreserves.

Nederland accepteert eigenlijk wel praktisch dat het Turkse departement voor godsdienstzaken en eredienst rechtsmacht uitoefent ten laste van Turken die in Nederland verblijven en daar toegelaten zijn. En ook dat dat departement dat doet ten aanzien van moskeeën die de Turkse ritus en het Islamitische openbaringsgeloof praktiseren. De rechtsmachtreservering omvat dus ook daarbinnen aangestelde bedienaren van die ideologie individueel. En dat ongeacht de plaats waar ze zich bevinden. Dus ook buiten het bedehuis. Het komt eventueel pas in actie als in Nederland Turkije deswege ook actief *penal enforcement power* probeert uit te

oefenen. Het zendt bijvoorbeeld ambtenaren die de voorschriften van dat departement komen toepassen, eventueel met sancties die zullen worden tenuitvoergelegd als deze bedienaren terugkeren in Turkije.

Nederland hecht dus aan het territorialiteitsbeginsel geen constitutionele borgende waarde. Het staat dan ook niet in de Grondwet. Alleen worden in organieke wetten soms aspecten ervan genoemd. Zoals in artikel 2 van het Wetboek van Strafrecht. Daar staat dat de heerschappij van de strafwet – dus: de Nederlandse – is beperkt tot in Nederland begane strafbare feiten. Daarin mag niet gelezen worden dat andere staten over die feiten geen strafmacht mag actualiseren. Het beginsel is niet, met de nodige wijzingen en aanpassingen, herhaald als algemene waarborg, in het Nederlandse Wetboek van Strafvordering. Beide wetboeken kennen op het beginsel een groot aantal uitzonderingen, in het binnenland en het buitenland. Nederland is dan ook beslist niet te zien als een territoriale staat. Niet in deze contextuele zin, die te dezen bedoeld wordt. Het grondgebied van Nederland wordt dan ook niet grondwettelijk gedefinieerd, ook niet bijlage bij dat juridisch basis-instrument. De territoriale staat kent nauwelijks eigenstandige voorzieningen ten aanzien van de slavernij in het algemeen. Hij bepaalt indirect soms, dat hij dat binnen het territoir niet gedooft. Maar vrijwel nooit rechtstreeks.

Opmerkelijk is dat het Nederlandse Wetboek van Strafrecht geen strafbedreiging op misdrijfniveau kent tegen de slavernij als zodanig, zulks als zelfstandig misdrijf waarbij dat zelfstandig naamwoord voldoende dekkende lading heeft om de gedraging naar wederrechtelijkheid te kwalificeren. Als vergrijp tegen de openbare orde, tegen de openbare zedelijkheid of tegen de staat. Wél tegen de gevolgen die slavernij teweegbrengt. Zoals de handel in mensen, vrouwen en minderjarigen, of het brengen van enig persoon in toestand van voortgezette hulpbehoevendheid of hulpeloze toestand. In 1870-1881, toen de catalogus van misdrijven tegen hoeksteennormen van de Nederlandse samenleving werd samengesteld is zulks wel even overwogen. Maar de discussie eindigde onbeslist. Kennelijk was het handelen in strijd met het slavernijverbod, dat internationaalrechtelijk al universeel was aanvaard als een humanitair misdrijf, destijds nog niet als zodanig in het Nederlandse collectieve rechtsbewustzijn ingedaald.

Wel werden voorzieningen getroffen tegen het drijven van slavenhandel, het begunstigen daarvan of daaraan deelnemen, het als schipper op een vaartuig dienen dat voor de slavenhandel is bestemd, het als schepeling dienen op een vaartuig bestemd voor de slavenhandel, en het verhuren, vervoeren of verzekeren van zulk een vaartuig. Uit de rechtsgeschiedenis blijkt dat er dan, voor de uitoefening van jurisdictie, steeds vereist werd dat er een aanknopingspunt moest zijn met Nederlands territoir. Vrijwel steeds wordt vereist dat de verboden gedraging begon binnen dat grondgebied, zij het dan wellicht in onvolkomen vorm, dan wel uiteindelijk tot gevolg had dat de persoon die lijdend voorwerp was buiten dat grondgebied werd gebracht. Die beperkingsnorm achtte de wetgever kennelijk vanzelfsprekend. En vrijwel steeds is vereist dat de dader opzet heeft gehad op het gevolg: dat de persoon, die over de grenzen van het rijk in Europa werd gevoerd, aldus wederrechtelijk onder de macht van een ander werd gebracht of aldaar in hulpeloze toestand werd verplaatst of gebracht. Deze feiten worden gezien als misdrijven tegen de persoonlijke vrijheid. Die als zodanig de Nederlandse rechtsorde verstoren. Dat is op dit moment nog steeds de staat van zaken.

Wat daarbuiten – buiten dat grondgebied en zonder connectie daarmee -- gebeurt, achtte hij destijds van minder belang. Hij voorziet niet nauwkeurig in een definitie van territoriaal burgerschap: het nationaliteitsrecht is rudimentair ontwikkeld. Hij bepaalt meestal dat wie op het grondgebied van de staat is geboren daardoor reeds staatsburger is. Soms verwijst hij naar het feit dat de ouders bij die geboorte al bestendig binnen dat grondgebied vertoefden zonder daaromtrent met nauwkeurigheid iets te bepalen wat betreft duur, verblijfsdoel, geworteldheid en sociale assimilatie. De nationaliteit wordt doorgaans beschouwd als een juridische, kunstmatige, hoedanigheid die zonder vaste fixatiepunten kan worden aangevraagd. Naturalisatie is makkelijk te verkrijgen. Ook in het buitenland. Nederland is dus geen strikt territoriale staat. Wellicht heeft dit te maken met het feit, dat de geografische omvang van het grondgebied reeds in 1648 werd beschouwd als een blote toevalligheid. De feitelijke afwachtingsopstellingen van de Staatse troepen bij het ingaan van de termen van het bestand van 1609 waren daarbij beslissend. Sommige troepen waren buiten de linies opgerukt, anderen waren ver daarachter gebleven. Deze opstellingen waren doorgaans niet tactisch berekend: sommige afdelingen waren ver buiten hun ravitailleringlijnen opgerukt, anderen waren door omstandigheden van hun wil onafhankelijk achterop gebleven door het afbreken van tuigen, dissels, breken van wielen of het storten van

paarden. Men vond het in Münster niet genoegzaam belangrijk om eerst een cartografische delineatie te ondernemen met strategisch verdedigbare grenzen en barrières. Dat is aan de zuid- en oostgrenzen heden ten dage duidelijk te zien. Men wilde nu eindelijk vrede. En een mogelijke bestendige basis van territoriale aard voor handelscommerciële activiteiten. Zoals Johan van Oldenbarnevelt dat óók wilde. Aansluiting bij natuurlijke grenzen gevormd door rivieren, beken of watergangen anderszins, gradiënten of heuvelingen, bergen, kammen en verhogingen was hier, in deze Lage Landen, ook niet echt voor de hand liggend. In de negentiende eeuw bleef die opmerkelijke nonchalance ten aanzien van het staatsgrondgebied ook uitgangspunt. Thorbecke had er tijdens de problemen met de Luxemburgse kwestie – koopt Frankrijk het hertogdom Luxemburg wel of niet en wat wordt daarvan dan de status – niet echt problemen mee om Nederlands Limburg als hertogdom af te staan aan Pruisen, als daar dan maar compensatie tegenover zou staan. Hij zag de staat der Nederlanden dan ook als “een kruidenierswinkel, waarvan het debiet steeds wordt verlegd maar het winsttoogmerk blijft veiliggesteld”.

De personele staat

Bij de personele staat zijn de onderdanen van de staat de signifië van de soevereiniteit. Waar de onderdaan gaat, is ook zijn recht toepasselijk, waar hij zich ook moge bevinden. Zijn nationaliteitsstaat is hem trouw verschuldigd. Maar de onderdaan die staat ook. Er is een wederkerige rechtsbetrekking van trouw aan het recht van het land waar de onderdaan oorspronkelijk herkomstig is. Er is een terughoudend vreemdelingenrecht. Er zijn veel drempels voor naturalisatie. Onderdanen worden zo goed als nooit uitgeleverd. Gebeurt het, dan onder strikte voorwaarden. Meestal onder beding van teruglevering indien de onderdaan veroordeeld wordt tot straffen of schadeplichtigheid. De nationaliteitsstaat borgt dan de tenuitvoerlegging van het buitenlandse gewijsde als zulks niet strijdt met de interne openbare orde.

Groot-Brittannië en Frankrijk zijn op den duur dergelijke personaliteitsstaten geworden, in de loop van de achttiende eeuw. Waaruit hun nationale openbare orde dan materieel bestaat is in de jurisprudentie nauwkeurig bepaald. Zij kennen dan ook voorts rechtsvoorschriften tegen de slavenhandel als zodanig, die immers ook hun onderdanen kan betreffen. Dat noodzaakt hen ertoe zich te voorzien van wettelijke definities omtrent de hermeneutische bandbreedte van dat begrip “slavenhandel”. Het is niet verwonderlijk dat deze staten al snel komen met wettelijke strafbedreiging tegen deze handel. Deze zijn te zijner tijd ook begripsbepalend voor verdragsteksten. Meestal in het midden van de negentiende eeuw. Hun wetgevingen kennen dan ook het primaat van het actieve en passieve personaliteitsbeginsel.

Wanneer hun onderdanen in het buitenland onrechtmatigheden begaan, wanprestaties – contractsbreuken – of misdrijven strekken zij daarover hun nationale wetgevingen uit. Komt die onderdaan terug, dan heeft hij de effectueering daarvan te duchten. Is de onderdaan slachtoffer geworden in het buitenland van deze soort wederrechtelijkheden dan heeft hij rechtsbescherming daartegen te verwachten van zijn personaliteitsstaat. Tenzij de buitenlandse mogendheid bij de toepassing van haar recht zich heeft schuldig gemaakt aan excessieve rechtsmachtaanmatiging. Deze staten zijn ook bereid buitenlands recht toe te passen. Dat moet dan niet onverenigbaar zijn met de interne openbare orde van de personaliteitsstaat. Het Duitse rechtssysteem neemt in de negentiende eeuw langzamerhand dat primaat van het personaliteitsbeginsel over. Het effectueert dat tijdens de Tweede Wereldoorlog over de volle breedte. Dat is geen wonder. De Duitse soldaten en gemilitariseerde burgers bevinden zich vrijwel voortdurend in het buitenland dat uiteraard doorgaans hun militaire immuniteiten niet zonder meer respecteert.

De Islamitische theocratieën – men denke vooral aan het Ottomaanse Rijk – hanteren ook het primaat van het personaliteitsbeginsel. En om dezelfde reden, waarom de Duitsers dat na 1 september 1939 gaan doen. Personaliteitsstaten hebben natuurlijkerwijs veel positieve jurisdictieconflicten met territorialiteitsstaten. Deze zijn bezwaarlijk op te lossen als ze zich acuut voordoen. Men kan ze tevoren voorkomen door rechtsmachtarrangementen op te stellen, want ze zijn vaak generiek voorzienbaar. Beide partijen lijden doorgaans schade door zulke conflicten. Zijn ze ruchtbaar, dan wordt hun oplossing altijd een prestigekwestie. Dat zullen de komende eeuwen na de Westfaler Vredes dan ook laten zien. Ook en juist ten aanzien van de slavernij.

De vennootschappelijke staat

De staat die in het buitenland belangen veilig wil stellen door nationale rechtsmachtaanspraken en verder niet omziet naar ruimtelijke aanknopingspunten met grondgebied of territorialiteitsficties – zoals: schip of vaartuig, vliegtuig en luchtdrijvend transportmiddel zoals ballons zijn gelijk aan territoire – of personele zoals ingezetenschap of nationaliteit van dader of slachtoffer lijkt veel op de internationaal opererende vennootschap. Haar statutaire zeteling is in dit verband van ondergeschikt belang. Zulk een staat is in 1648 Venetië. Zoals aangegeven wil de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden zich daar dolgraag mee vergelijken. Reeds omdat dat de Republiek veelvuldige positieve rechtsmachtconflicten kan besparen. De Republiek heeft bijna nooit voldoende extraterritoriale doorzettingsmacht om deze in eigen voordeel te beslechten. Net als Venetië. De belangrijkste externe soevereiniteitstaken besteedt de Republiek juist daarom graag uit aan twee private naamloze vennootschappen.

De VOC en de Verenigde West Indische Compagnie of WIC. Daarom heeft de Republiek overduidelijk het karakter van een territoriale vennootschappelijke staat. Doorgaans zijn de handelsbelangen van VOC en WIC beslissend of de Republiek een extraterritoriale rechtsmachtclaim effectueert. Deze belangen zijn gematerialiseerd in factorijen, afzetgebieden en leverantieregio's. Die wisselen naar de markt. In de buitenlandse politiek van de Republiek zit daarom weinig lijn. Ze is opportunistisch. In alle opzichten. Geen beginsel handhaaft de Republiek consequent. Ook niet het zo geliefde *Mare Liberum* beginsel. Dat roept de Republiek in naar believen, als deze staat geen effectieve dominantie heeft over een bepaald zee-segment of een watergang, straat of vaarweg. Tegen Engeland komt Den Haag er steeds mee aan, wanneer de oorlogsvloot vermoedelijk niet sterk genoeg zal zijn de Engelsen partij te bieden. Dat is in de Nederlandse geschiedenis vaker het geval als de Vaderlandse Historici als Robert Fruin of Johan Warnsinck ons wijs willen maken. Dat geldt ook voor dwingende volkerenrechtelijke beginselen betreffende de waardigheid van de menselijke vrijheid. Waarmee de slavernij niet te rijmen is. Bij het bespreken van de toepassing van het Tordesillas-systeem zal dat blijken. VOC en WIC trokken zich er niets van aan, als ze dachten dat straffeloos te kunnen doen. En dat dachten ze vaak.

Het systeem-Tordesillas

Christenen en heidenen

De genade Gods als smeermiddel

Zo beheersen de Europese regeringen de staatsverbanden van de zestiende eeuw. Meestal via monarchale, personele, relaties waarbij vorst en onderdaan elkaar wederkerig hou en trouw verschuldigd zijn op mystieke grondslagen. God heeft door Zijn onmetelijke en onbegrijpelijke genade soevereiniteit ingestort aan vorsten. Die moeten deze vorsten uitoefenen in het welbegrepen belang van hun onderdanen, in overeenstemming met de eveneens ingestorte kennis betreffende goed en kwaad, het onlocaliseerbare oerweten van de ziel. Dat is de *synderesis*, de kennis van het ultiem goede en kwade. Deze *synderesis* is iedere mens bij de geboorte ingeprent met de Goddelijke levensadem. Maar bij vorsten is deze *synderesis* zeer groot ontwikkeld, niet door zintuigelijk verworven ervaring, maar door een inplanting die God alleen vorsten gunt. Het is een uitwerking van de genade, die iedere mens gegund is, maar vorsten met hun ontzagwekkende verantwoordelijkheden zijn in staat deze genade al bij de geboorte effectief te verspreiden en aan te wenden. De doop heeft bij hen die faculteit al geprikkeld. Maar naarmate vorsten voortschrijden op de weg van de sacramenten en sacramentaliën die de kerk heeft kunnen ontwikkelen op basis van openbaring en traditie zijn zij daartoe steeds beter bekwaam. Vorsten hebben de gaven van de genezing, voorspelling en bezwering. Dat is de vaardigheid, die bedoeld wordt in de wetsbesluiten, aanzeggingen en staatsverklaringen, bij de zinsnede dat de vorst regeert "bij de gratie Gods". In de modernere aanhef en considerans van wetten komt men bij monarchieën die zinsnede altijd tegen.

Deze gratie is hen gegund, omdat hun lot is hun immense steeds uitdijende rijken te leiden in overeenstemming met de aangekondigde Heilsgeschiedenis die begonnen is met Christus' geboorte te Bethlehem. De wereldlijk heerser doet dat in een monsterverbond met die verre, verre autoriteit, de Paus die uiteindelijk hun ultieme wederpartijder zal blijken te zijn in zoverre dat zij hem verantwoording schuldig zijn

omdat zij namens hem gezalfd zijn. En zij zijn hem rekenplichtig. Soms, bij Keizers, zalft de Paus zelf met chrisma. Maar hij laat het vaak door bisschoppen of delegaten doen. Die zalving is zelf geen sacrament. Maar ze is van de wijding van de priester afgeleid, en die wijding is dat wél. Deze vorstenzalving is daarom een derivaat daarvan, een sacramentalie.

De zalving als staatkundige sacramentalie

De zalving impliceert dat de vorsten die bovengeschiktheid van die Stedehouder Christi ook erkennen, en dat hun bestuursdaden en wetgevingen daarmee in lijn zijn. Dat zijn ze in de elfde eeuw vaak niet. Daar komen dan ernstige conflicten van. Sommige worden echt opgelost, sommige gesust, de meeste onderdrukt. Het primaat van Petrus, dat ook door de Paus steeds sterker wordt benadrukt, doet deze oppermachtige in Rome doorgaans aan het langste eind trekken. Voorlopig. De dynastieke vorstenfamilies die in West-Europa zich sedert 500 manifesteren op zoek naar een kroon en een rijk gaan van deze religieuze hiërarchie uit, waarbij ze aansluiten bij die van het Romeinse Keizerrijk.

Daar is in 476 het westelijk keizertje, ook een Godenzoon, weggejaagd door bulderende legioensoldaten die het kereltje – Caesarulus Romulus, beter bekend als Romulus Augustulus (461-480) – als een eerloze schelm weggejaagd. De kleine Augustus. Keizertje Romulusje, zo noemden ze het manneke. Het maakte dat het wegwam. Serieus werd het knaapje niet genomen: hij was echt nog een jongetje toen zijn vader hem tot keizertje liet uitroepen. Dat werd schertsend toegelaten door de bullebakken rond de troon. Als tussenoplossing. Met regentschapsraden. Die onderling ruzie maakten. De troon was ineens leeg.

Maar nu was er een belangwekkend machtsvacuüm aan de top van het Romeinse machtsapparaat. Daar is de Bisschop van Rome kundig en handig ingesprongen. Dat kon hij omdat hij al een behoorlijke rechtsorganisatie had weten op te bouwen, sedert het christendom van hogerhand werd toegelaten. Een staatsgodsdienst was het nog niet. Maar die Bisschop lei zich erop toe met zijn hele apparaat om dat ervan te maken. Dat lukte na twee eeuwen. Hij kon dat doen omdat hij kundige bureaucraten had die de administratieve slinksheden waarzonder geen staat schijnt te kunnen bestaan goed beheersten. Deze kantoormagnaten snapten goed dat zij belangrijker werden naarmate hun opperhoofd de uiterlijke schijn van onbetwistbare autoriteit adequater scheen uit te oefenen. Scheen. Meestal werd hij gemanipuleerd door de kantoonstrategen die feilloos doorhadden wanneer de baas niet wist waar een portefeuille echt over ging. Zo werd die Bisschop Paus. Die vorsten deed zalven.

Het primaat van Petrus

Hij heeft als Paus de geschiedschrijving zo naar zijn hand gezet, dat iedereen geloofde dat hij de opvolger is van de brute visser die op het Meer van Galilea zijn netten uitzette. Hij komt in verstandhouding met de nazaten van zekere Pepijn van Herstal. Die heeft ontzettend veel kleinkinderen, die allemaal azen op een kroon. Een wettige, rechtmatige. De legitimiteit van die kroon moet onbetwistbaar zijn. De Bisschop van Rome kan helpen: hij is bereid deze kronen te bevestigen door zalving van de schedels waarop ze moeten rusten. Omdat hij

opvolger is van Petrus, kan gevoelig aangenomen worden dat Christus het daarmee eens is. Deze zalving is een confirmatie van sacramentele aard.

Dus is die onttrokken aan de voortdurende stamtwisten die West-Europa teisteren. Dat wordt gaandeweg door die afkomelingen van Pepijn – dat zijn dus: de zoëvengenoemde Pepiniden – aanvaard. Het komt ze goed uit, ze verheffen zich daarmee boven hun primitieve tribale verbanden en bovendien heeft die Bisschop te Rome alles weg van de rechtmatige opvolger van de Romeinse Keizer. In de kerstnacht weet Leo III als sluitstuk van deze toeleg Karel de Grote waarachtig te zalven tot keizer. Rooms Keizer. Hij is daarmee de hoogste van alle koningen. Alleen de Bisschop van Rome steekt nog boven hem uit. Dit hiërarchisch stelsel wordt de komende vijf eeuwen geconsolideerd in West-Europa.

Nu even een anachronistisch perspectief, waartoe dit alles geopolitiek zal gaan leiden in de zestiende eeuw. Want dat werpt de slagschaduw al op aan het eind van de middeleeuwen. Rome gaat het dan erg groot aanpakken, deze uitbreidingspolitiek van rechtsmachtsclaims. De vestiging van de jurisdictie onder de Pepiniden leidt daar heen. Niet noodzakelijk, niet automatisch. Maar omdat het in de menselijke aard ligt dat véél nooit genoeg is. Groot is mooi. En veel is lekker. En wat je van ver haalt is beter.

De Tordesillas-principes

Daar is dan, eind vijftiende eeuw, de thans op het eerste zicht hecht gevestigde bisschop van de Eeuwige Stad, de Paus, de Stedehouder Christi, de universele concessionaris van de planeet Aarde, die in 1494 bij het verdrag van Tordesillas uiteindelijk de hele bekende en gecartografeerde in onderaanneming geeft ter exploitatie. Aan de zeer katholieke koningen van Portugal en Castilië, ter verspreiding van het enige zaligmakend geloof over de hele wereld die dan bekend is. Paus Alexander Borja (Borgia) concessionneert de dan nog te veroveren Nieuwe Wereld aan deze twee monarchen, zulks primair ter verspreiding van het christelijk geloof.

Want Christus heeft zijn Apostelen immers geboden: gaat en onderwijst alle volkeren. Dat staat heel nadrukkelijk in het Nieuwe Testament. Met duidelijke instructies. Gaat dan henen, maakt al de volken tot mijn discipelen en doopt hen in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes en leert hen onderhouden al wat ik u bevolen heb. En zie, ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld. Dat lezen we in het Evangelie van Mattheüs in hoofdstuk 28, 19-20. Het is niet niks, wat daar staat, oordeelt Alexander VI. Deze tekst houdt heel wat in.

- Het gaat hier, zegt deze Paus, om een rechtsvoorschrift. Het is een dwingend bevel, een categorische imperatief. De Apostelen **moeten** iets doen volgens Gods Zoon. Het is geen aanbeveling. Het is een plicht.
- Het is een universele verplichting: *alle* volken. Geen uitgezonderd. Ze omvat de hele aarde, die de mensheid kan overzien en kennen. Die aarde is veel groter dan de Middeleeuwer ooit gedacht heeft en

het grootste gedeelte bevindt zich buiten Noordwestelijk Europa. Dat betekent dat de confessionaliseringspolitiek mondiale dimensies moet hebben. Dat houdt voor deze monarchen nieuwe publieke zorgplichten in, waarbij die ter annexatie van Europa in het Westen klein bier is.

- Deze plicht houdt mede in een sacramentele inspanningsverplichting, want Christus zegt, dat de verbintenis die hij de Apostelen oplegt betekent dat ze deze volken, nog onbekend in 1494, moeten *dopen*. Christus heeft het hier over dat eerste sacrament. Maar dat is maar, dat is duidelijk in deze context, een *voorbeeld* van *alle* sacramenten en de daarbij behorende rituele bedieningen en sacramentele uitoefeningen. Dus óók de sacramentaliën. Dat betekent: werving van nieuw competent personeel, nieuwe koloniale departementen voor de Heilige Stoel. De universele missioneringspolitiek, die de kerk thans moet gaan beoefenen, houdt in dat deze kerk de talen van die volken moet gaan beheersen. Het houdt ook in dat ze de geloofsleer moet adapteren naar het begripsvermogen van die vreemde volken buiten Europa. Een *meerdimensionaal syncretisme* is daarbij onontbeerlijk. De Portugezen hebben in 1494 al veel ervaring opgedaan met de Afrikaanse stammen aan de westkust van dat continent. Ze pleegden daar kustvaart en stichtten daar handelsposten. En die Portugezen hebben in Rome al beeldend uiteengezet dat in Centraal Afrika hele rare volken wonen die de gekste religies praktiseren.
- Christus zegt: maak deze volken tot mijn discipelen. En geef die les. Christus vindt dus dat de volken, om wier heil het hier gaat, *ondergeschied* zijn aan de Apostelen. Dat houdt dan in, dat ook de monarchen die deze plichten nu moeten gaan uitvoeren, ze ook als hun onderdanen mogen behandelen. Ze krijgen dus een impliciete uitbreiding van hun jurisdictiekringen. Dat impliceert weer dat hun zwaarmacht-monopolies óók delen in deze uitbreiding. Voordien nam men bij de Heilige Stoel zo ongeveer tot uitgangspunt dat die macht territoriaal beperkt was tot de gebieden, genoemd en gedelineerd in het Verdrag van Verdun van 843. Bij dat verdrag werd West-Europa in vier rijken opgesplitst: het Westelijk Rijk of Frankenrijk, het midden-Rijk, het Oosten-Rijk en het Slaven-rijk. Deze rijken kregen daarbij hun grenzen bepaald. Binnen de daardoor ontstane staatsgrondgebieden waren ze bevoegd hun openbare rechtsorde samen te stellen. Daarbuiten moesten ze met elkaar bij de ordehandhaving samenwerken. Ze mochten hun zwaarmacht niet uitbreiden over elkaars gebieden. Dat deden ze wel. Maar dat was, als dat ten doel had het eigen grondgebied tóch uit te breiden, eigenlijk wederrechtelijk. Het was agressie. En agressie mócht niet. Monarchen mochten zich tegen agressie verdedigen met geweldpleging. Dus ontkende iedere invaller dat hij agressie beging. Hij beweerde dat hij geanticipeerde zelfverdediging betrachtte. Soms geloofden de andere geallieerde vorsten dat. Meestal niet. Ze deden het zelf óók. En ze wisten goed wat ze berokkenden. Ze verstoorden een machtsevenwicht van Gode gegund of opgelegd. Dat is het territorialiteitsbeginsel in oervorm.
- Dat territorialiteitsbeginsel is in de vijftiende eeuw niet langer dwingend. De katholieke monarchen mogen deze jurisdictionele macht gronden op het universaliteitsbeginsel dat deze leeropdracht medebrengt. De Paus zal toezicht houden of ze dat doen om de geloofsleer die zaligheid borgt inderdaad te verkondigen. Dat kan hij, als hij dat integer doet. Dat zal hij, naar achteraf blijkt, niet kunnen opbrengen. Dat geeft mede aanleiding tot de allesverstorende reformatie in religieuze zin.

Mondiale staatshuishoudkunde

De bijbehorende staathuishoudkunde voor deze staten of rijken krijgt dan mondiale betekenis. Deze uitbreiding wordt weer uitgewerkt in Uitvoeringsverdragen van Tordesillas, die steeds, stapsgewijs, worden aangepast aan de nieuwe verkenningsresultaten van koloniale expertises. Want hele continenten worden opnieuw gecartografeerd. Het resultaat is dat het Verdrag van Tordesillas al in 1527 ter dege moet worden aangepast: de regio, die men Het Verre Oosten gaat noemen, is ook veel groter dan men ooit in West-Europa dacht.

Er zijn ongelooflijk veel Archipelgroepen daar. En, verdraaid, er is een volstrekt onbekend continent, Zuidland of Australië. Maar ook daarvoor geldt deze missioneringsplicht met de daar bijbehorende jurisdictionele consequenties. Dat is het systeem van Tordesillas. Die systematiek wordt steeds geactualiseerd, uitgebreid en gedifferentieerd naarmate de cartografen nieuwe eilanden kunnen tekenen in de immense oceanen die ze moeten situeren in hun globes.

Horigen, laten, slaven en vrijen

Slavernij systemisch in West-Europa

De christelijke wereld kende slavernij. Die had ze klakkeloos overgenomen van de heidense wereld die ze succesvol had overwonnen, ingekapseld en gladgestreken binnen haar middeleeuwse canonieke rechtssysteem. Ze erkende een hiërarchisch rechtssysteem om een beperkte plaatsgebonden economie te laten draaien op een zeker grondgebied. Bij dat gebied hoorden personen die winstgevende activiteiten verrichtten, vaak van agrarische aard.

Er waren horigen, lijfeigenen, kloosterlaten en soms ook vrijen die geen grond bezaten, ook niet in vruchtgebruik of lenigheid, de daggelders. Zij werden bezeten, als arbeidseenheden, in een gehoorzaamheidsverband, door adel en geestelijkheid. De laatsten waren in religieuze verenigen verzameld. Deze konden erkende kloosterorganisaties zijn. Maar soms was er ook sprake van een vennootschappelijk of maatschappelijk verband buiten de strikte kerkorganisatie.

Het stelsel van laten binnen kloosterlanderijen en heerlijkheden

Daaruit zouden op den duur de dorpen, vrijheden en steden groeien. De laat (in het Nederduyts middeleeuws *laet*) heeft enige zelfstandige rechtsbevoegdheid jegens de heer of de meester. Hij is niet gehéél één en ondeelbaar bestanddeel van het perceel waarop hij woont en zijn activiteiten verricht. Hij is gedeeltelijk onvrij, maar bezit wel een zekere beschikking over de fysieke bewegingsbevoegdheid. Je kunt dus niet in het algemeen zeggen hoe vrij of onvrij een laat is. De laat mag enig bezit hebben.

Hoeveel en van welke aard, dat hangt van de streekgewoontes af. Hij mag trouwen. Hij mag een gezin hebben. De kinderen die hij daarin teelt zijn de zijne. Zij kunnen van hem erven, hij van zijn kinderen. Maar de gronden blijven daarbuiten. Die keren terug naar meester of heer, in alle gebruiksoptichten. De oudste zoon heeft geen recht op overname van het grondgebruiksrecht. Dat hangt af van de wil van meester of heer. De laat heeft het recht wapens te dragen en heeft dus een weerrecht. Dat geldt in noodtoestand. Maar wanneer zich die voordoet is ook weer streekgebonden. De laat werkt voor eigen baat. Maar steeds ook voor dat van meester of heer.

In de zaai- en oogsttijd moet hij meewerken aan inzaaiing en de oogst voor de meester of heer. Wat daarbij het binnenhalen precies inhoudt is weer traditie-afhankelijk. Kosteloos. Hoe lang en in hoeverre? Dat hangt af van de gewoonte waaronder hij zijn activiteiten inruilt tegen een geborgd levensonderhoud. Dat onderhoud heeft niet overal hetzelfde niveau. Het kan hoger of lager zijn: dat hangt vooral af van de afgelegenheid van de streek, de beurtvaartmogelijkheden, de klimaatomstandigheden, de waterstaatsmogelijkheden en de tradities waaraan inrichtingen om woongenot te verschaffen of te verhogen moeten voldoen naar traditie of algemeen gedeelde eisen betreffende welvaartsminima. Die variëren nu eenmaal. En met die variaties kunnen laten ook meer eisen stellen. Worden die niet ingewilligd dan kunnen zij hun gehoorzaamheidsverband rechtmatig verlaten. Bij kloosters zijn deze minima traditioneel hoger afgesteld.

De Abt of prior kan ze niet zelf beramen en zeker niet naar willekeur. Het klooster kent altijd meer beurtvaart en deelt in welstand die van verre aangevoerd kan en ook moet worden, mede gelet op de doelstellingen van die ideologische gemeenschap. Die zijn altijd naast die van zelfheiliging conform de christelijke openbaring die van de verspreiding en onderrichting in het christelijk Heilsgeloof. Daarbij horen altijd luxe middelen zoals gezangen, koorboeken een bibliotheek, plechtgewaden, vrije heiligingsdagen, getijden en bidstonden die ook meegemaakt moeten kunnen worden door de niet-geestelijke aanwoners of inwoners.

Een residerend bisschop, koning, graaf of baron komt visiteren en bericht aan hoger gezag wat hij daaromtrent gevonden heeft. Er is dus wel degelijk een soort inspectie van de arbeidsomstandigheden, de daarbij behoefde welstand en de daarvoor noodzakelijke opleidingen, inrichtingen en vertredingen. De laat deelt daarin en krijgt daardoor een zeker hoger zelfbesef of eigendunk. Het verschil tussen hem en de slaaf is groot. De laat kan gevrijd worden. De heer of meester zegt hem dat hij bevrijd is: *Maltho thi afrio lito*. Dat kan gebeuren op verzoek maar de heer kan er ook onbepaald vrijwillig toe besluiten. De laat kan erop hopen, dat houdt hem staande, maar vele laten blijven liever in hun veilige traditionele onderhorigheid. De vrijdom, eenmaal gegeven, is niet verwerpbaar. Het kan dus risicovol zijn om vrij te worden.

De slaven als afstammigen van geïnterneerden, gegijzelden, gedeporteerden of krijgsgevangenen

De *slaaf* is ongedoopt. Hij behoort niet tot de christengemeenschap. De slaaf komt terecht in West-Europa ten gevolge van krijgsbedrijven en collectieve binnen dat bedrijf opgezette gijzelingen, massadeportaties, beoogde vernietigingen en interneringen. De slaaf is een verhandelbare zaak. De bezitter ervan moet de zaak goed onderhouden. Hij moet dus goed voeden en drinken geven, ligging en bewassing borgen. Zoals de baas zijn hond, het huisdier in het algemeen, zijn geteelde vee of onderhouden vogels behoorlijk moet verzorgen, teneinde openbare aanstoot aan de christelijke zedelijkheid te vermijden. Ook in Nederland is het verbod van dierenmishandeling eeuwenlang op die basis gerechtvaardigd. In 1881 wordt dat verbod opgenomen als onderdeel van een aparte strafbaarstelling op misdrijfniveau (dus: van de zwaardere strafbaarheids categorie), niet omdat het dier – het zoogdier, dat hier eigenlijk bedoeld is blijkens de memorie van toelichting – zelfstandig als bezielde wezen dragen kan zijn van rechten en plichten, maar omdat die mishandeling aanstoot geeft aan de publieke moraal. De mishandeling moet daarom ook openlijk kenbaar zijn.

Wat men stiekem in privatim in dit opzicht misdoet telt eigenlijk niet mede. Dat houdt niet in, dat de meester de mishandeling verrichten moeten op of bij een openlijk toegankelijke of zichtbare plaats. De mishandeling is ook bewijsbaar als ze blijkt uit de lichamelijke gevolgen ervan die na voltooiing aan de dag treden. Bij de slaaf in het hier beschreven sociale stratificatiesysteem is het niet anders. De slaaf heeft op dit punt te aanvaarden wat zijn gebieders hem gunt. Hij kan trachten daarin te treden, maar zonder bewilliging of medewerking van de meester zal dat niet gaan. Abten en priors echter zijn gebonden aan canonieke criteria deze bewilliging te geven en die medewerking daadwerkelijk te verschaffen.

Doen zij dat niet, dan lopen zij na visitatie vanwege hun superieuren doorgaans tegen de lamp. De laat kan ook mede beslissen over de aard van de activiteiten waartoe hij ingezet wordt. De slaaf niet. De keuzen zijn beperkt: land- of bosbouw, veeteelt, visserij, turfwinning en delvingen of het aanleggen en uitnuttigen van mijnen. De laat mag, in tegenstelling tot de slaaf, daarbij steeds een evenredig aandeel voor eigen aanwending opeisen. Hoeveel, dat hangt van de lokale rechtstraditie af. De slaaf is meestal voormalig krijgsgevangene of daarvan afstammig. De heer van de grond heeft hem als buit ooit meegebracht van expeditionaire tochten in opdracht van koning of keizer.

Kruistochten en annexatoire expedities

Men kan daarbij denken aan de tochten ter herwinning van Het Heilig Land of Heilige Plaatsen of de uitvallen tegen de immer uit het Verre Oosten aandringende volksverbanden die doende zijn zich elders sedentair te

vestigen, ook wel bekend als Volksverhuizingen. Maar ook aan militaire expedities ter annexatie van grond, ter opwerping van defensieve barrières of ter teruggrijving van oprukkende vijandelijke stammen. Daarbij worden verslagen vijanden gevangelijk teruggevoerd, vaak in geallieerd verband van meerdere rijken. Ze worden geïnterneerd en zijn krijgsbuiten. Ze worden verdeeld.

Veel blijven gehecht aan eigen tradities en religie en laten zich niet dopen. Ze dragen dan hun deerlijk ondergeschikte lot meestal met deemoedige gelatenheid al kan altijd opstandigheid broeien. Joden, zwerfvolken die later zigeuners of Roma en Sinti genoemd worden, moren en toerkestanen, laskaren, walachiërs en lombarden, aszkenazen en sefarden hebben, middellijk of onmiddellijk een dergelijke herkomstigheid die hen doemen tot buitenstaanders van het canonieke rechtssysteem. Zij blijven imperfecte rechtssubjecten van de derde rang en hun maatschappelijke positie blijft wankel. Ze komen terecht in voor hen geschapen exclaves, woonwijken. Vooral in centraal Europa komen aldus veel *Judenviertels* gaandeweg in de steden in zwang of *Judengassen*. Die in Frankfurt am Main, Bremen, Hamburg, Lübeck worden deswege berucht. De Roomse Keizer van de Duitse Naties borgt ze wel zekere handvesten. Maar die worden echt niet gehandhaafd in roerige tijden. Deze gedeprivilegieerden krijgen niettemin eigen wetten. Ze vragen daar ook vaak om. Ze worden apart omheind. Ze krijgen eigen doorgangspoorten binnen de steden. Soms voor de joden, maar ook wel voor de opvallende Roemenen, Lombarden of Magyaren. Ze hebben een zekere rechtspositie, die hen tot zekere beroepen of gewoonten toelaat, zoals de kredietverschaffing het aangaan van wisselverhoudingen of het bewaren van vermogens, het handelen in zekere waren, zoals edele metalen, diamanten, het geven van leningen bij borgstellingen of overdracht van panden, bezittingen, beblazingen of specifieke chirugijnshandelingen, het verschaffen of samenstellen van artseneimiddelen, toekomstvoorspellingen en tovenarij of alchemistische kundes. Daardoor reeds worden ze verdacht.

Ze vallen op en zijn hoogst kwetsbaar. Ze rekenen vaak openlijke rentes, terwijl dat strijdig is met de christelijke moraaltheologie. Daarom zijn ze gehaat als woekeraars of vervalsers van gangbare munten en muntspeciën. Dat blijkt in tijden van oorlog, gewapende conflicten, besmettelijke ziekten en natuurrampen. Ze kunnen zich laten dopen. Dat sacrament vrijwaart echter in die tijden niet onvoorwaardelijk tegen onmenselijke bejegeningen van private personen of overheden. De christenen schaatsen in dit opzicht op dun ijs.

De gemeyntenaren en deelhebbers der vrijheden

Die hierboven bedoelde niet aan heerlijke grond gebonden vrijen hadden bijna altijd grond in gemeenschappelijk eigendom, vaak binnen de woongemeenschappen. Deze grond heette de *gemeynt*, in het Engels: de *commons*. Commonaal of mutueel grondbezit. Deze gerechtigden heten daarom ook *gemeyntenaren*. Dezen hebben als verzameling, als collectief, zeker rechten. Ze beschikken over een eigen rechtsstelsel; de gemeyntelijke ding- en rechtbanken. Bij deze instanties kunnen de deelhebbers gedingen spannen om private rechten te doen erkennen. Maar ze kunnen via die banken ook optreden tegen heren, kloosters, dorpen of steden.

Afzonderlijk kunnen ze niet tegen kloosters, heren en kloosters op. Maar in gezamenlijkheid wel degelijk. Ze zijn verenigd rechtsbevoegd. Hun corporatie is een vrijheid. Die kunnen ze tezamen inroepen tegen kloosters, heren, de hertog, prins of koning. De corporatie is rechtspersoonlijk rechtsbevoegd, soms zelfs als een vereniging van aandeelhouders of een universitas. Deze kan een molen bezitten, een brug, een toren, een armentafel, een ziekenhuis en een inrichting voor bejaarden. Het eigendoms- of bezitsrecht komt dan die universitas toe.

De grondverbondenen als onderwerp van contracten

De horigen, kloosterlijke onvrijen en de vaste grondbewerkende arbeiders waren geen echt zelfstandig rechtssubject, zelfstandige dragers van rechten en plichten in het rechtsverkeer. Men verkocht deze personen mét de grond en kon ze verhuren buiten hun toestemming. Aan deze verkoop en verhuur moesten ze meewerken. Die grond mochten ze niet verlaten. Dat was een verbod waarvan ze bij uitzondering ontheffing konden krijgen. Ze waren *glebae adstrictus*: aan de aarde verbonden alsof ze daar één en ondeelbaar bestanddeel van waren. Ze zijn met de grond verhandelbaar, verhuurbaar, onderwerp van vruchtgebruik overeenkomsten, in ieder opzicht vervreemdbaar en onderwerp van zekerheidstellingen. Ze zijn wel christen. Maar toch in slafelijke dienst. Het waren dus eigenlijk wel degelijk gedoopte slaven: ze waren niet zelfstandig vrij wilsbekwaam, handelingsbekwaam of rechtsbevoegd.

Dit geheel van strata en classificaties met al dan niet wederkerige en al dan niet opzegbare *Treupflichten* is het West-Europese feodale systeem. Het stelsel van gehoorzaamheid, absolute gehouw en getrouwheid op basis van de geboorteplaats. Ze konden jegens hun eigenaren soms enige rechten doen gelden. Maar zonder enige dwang. Met een beroep op het canonieke recht. Dat per regio of stadstaat verschilde. De horigen konden zekere vruchtgebruiksrechten van de grond waarop ze woonden en die ze bewerkten inroepen. Maar er is geen sprake van geweest dat ze die inzet konden maken van een rechtsgeding bij een onafhankelijke rechter. De opbrengsten van gewassen en van vee waren van rechtswege eigendom van de heer of de kloosterorganisatie die de grond in eigendom, pacht of erfpacht bezaten.

De laten, horigen en slaven konden meestal van de oogsten of de opbrengsten van grond en vee een deel claimen voor de persoonlijke behoeften, familie en gezin inbegrepen. De horige had daarbij een groter aandeel dan de laat en de slaaf. Dat aandeel werd door gewoonten ter plaatse bepaald. De categorie van drie on-vrijen was steeds verplicht tot traditionele onbetaalde diensten voor de heer of de kloosterorganisatie of

congregatie. De herendienst of hand- en spandiensten. Militaire dienstplichten konden daaronder vallen. De meester of heer kon zelfs gelasten aan de onvrijen om mee te gaan op militaire veldtocht in het buitenland.

De vrije en de vrijstelling

De vrije hoefde dergelijke diensten niet te verrichten. Hij kon de grond die hij bewerkte ook naar believen verlaten, zij het na opzegging van de trouw aan de eigenaar. De verhouding tussen de onvrijen en hun meesters was automatisch vererfbaar door de laatsten. Hun nakomelingen kregen de meesterschappen als legitieme porties uit de erflaterse boedel.

De meesters moesten de onvrijen die aan hen onderdanig waren altijd een zeker stoffelijk bestaansminimum borgen en rechtsbescherming tegen wederrechtelijke aanrandingen van lijf, eerbaarheid of goederen. De kerk gebood hen dat. Het grootbezit van grond bracht dit mee. Dit systeem staat bekend als dat van de *territoriale feodaliteit*. Het was in de middeleeuwen vanzelfsprekend en algemeen gangbaar tot en met het midden van de achttiende eeuw. Het bleef nadien lang doorwerken. Het officieel vrijen van *laeten* geschiedt niet meer in de loop van de dertiende eeuw.

Maar dat iemand uit een laatverhouding stamde bleef in het personen- en familie nog heel lang consequenties hebben en ook in de fiscale regelgeving. Deze afstammelingen bleven te maken houden met forfaitaire tienheffingen uit pachtverhoudingen waaraan ze al lang geen deel meer hadden. Ze moesten die vaak afkopen. De daarbij benodigde som verplichtte ze weer tot decennialange verrichtingen die de slavernij dicht na bij brachten. In oostelijk Pruisen, Hongarije, Walachije, Polen, Bessarabië, Transsylvanië, Moldavië en Silezië is daar lang sprake van gebleven. Dit moeten we ons realiseren, als we het willen hebben over de slavernijen waarmee de Europese Mogendheden te maken krijgen na het openleggen van de Nieuwe Werelden op basis van het systeem-Tordesillas. De heidenen in die continenten praktiseerden een stelsel waarmee de christelijke Europeanen maar al te bekend waren in hun binnenlanden. De Europeanen kwamen geen slavensysteem vestigen. Ze sloten bij bestaande slavenstelsels aan, omdat ze het herkenden als rechtmatig en doelmatig, juist

zoals deze stelsels waren binnen hun staatshuishoudingen. Min of meer op basis van dezelfde premisses, die sterk ideologisch en dus axiomatisch waren. De soevereinen die er mee werkten aanvaardden dat billijkend. Ze maakten er geen punt van.

De heidense slaven

Het systeem-Tordesillas gaat ervan uit dat de heidense vorsten hun heidense bevolkingen bezigen voor dezelfde doelen als de Europese dat doen binnen de christenheid. Delen van de Europese bevolkingen zijn slaaf. Waarom niet? De vorsten zetten ze dus als slaven in. Het is noodzakelijk. Dat rechtvaardigt niet alles maar wel opmerkelijk veel. Die bevolkingen zijn hun onderworpen en moeten de vorsten dienstig zijn. De vorsten zijn er niet voor hun onderdanen. De onderdanen zijn er voor de vorsten. De vorsten moeten hun bevolkingen netjes behandelen. Zeker. Zoals de meester zijn hond ook netjes moet behandelen, wil hij enig nut of baat van het dier hebben. Zie 2.3.3. De kerk leert de vorsten in dit opzicht zelfbeheersing te betrachten en hun onderdanen dus niet uit te buiten: doet de vorst dat niet, dan schendt hij de publieke moraliteit. Hij schendt zijn eigen ambtsgezag. Dat onderdanen grondrechten kunnen hebben, komt bij niemand op in de vijftiende eeuw, alleen bij wereldvreemde excentriekelingen. Die zijn sowieso staatsgevaarlijk. De vorst moet zijn onderdanen opvoeden en dus bij tijd en wijle tuchtigen. Dat moet hij bij gedoopten doen. Dus zeker ook bij de ongedoopten. Die toch geen deel uitmaken van de Heilsgeschiedenis.

Dat is de staatshuishoudelijke leer van de Heilige Thomas van Aquino die het grootste gezag heeft in deze periode dat ooit een theoloog in West-Europa heeft gehad. Thomas leert dat vorsten slaven kunnen houden zonder te zondigen. Hij heeft daar geen moeite mee: het is noodzakelijk, dus een natuurverschijnsel. Het is altijd zo geweest. Dat betekent dat God het zo wil. Laten we kijken naar het denkraam van deze autoriteit en de uitleg die hij geeft over de rechtmatigheid van slavendom. Die uitleg is het geweest welke de opstellers van de uitvoeringstractaten van het Verdrag van Tordesillas brachten tot het definiëren van de invloedssferen die zij voor eeuwig dachten te bepalen op aarde. En de opdrachten van hun koningen bij het bezigen van die sferen ter verbreiding van het christendom. Van dat moment. Natuurlijk.

Het christendom is altijd momentaan. Iedere ideologie is dat. En iedere ideologie zal dat ontkennen. De gelovige mensheid die de Bijbel als Openbaringsbron aanvaardt en praktiseert moet trachten zich voortdurend van die momentaneïteit – afhankelijkheid van tijdsbeleving en tijdgeest, gebrekkige wetenschappelijke inzichten en niet ingedaalde proefondervindelijke ervaringen -- actueel bewust te zijn. Deze gebrekkigheid van haar kenvermogen kan nimmer ontgaan worden. Men kan haar reduceren door zich daarvan ten uiterste bewust te zijn. Maar zich aan die defecten onttrekken, dat kan de mensheid niet. Dwalen is stellig iets wat vooral in groepsverband goed bedreven kan worden. Meerderheidsovertuigingen staan daar garant voor. Altijd. En overal.

Het middeleeuwse Thomisme

Het kennistheoretisch denkkader

De Dominicaan Thomas van Aquino (1225-1274), kerkleraar sedert 1567, ontwierp een gesloten filosofisch en theologisch leerstelsel voor de geldige kennisverwerving die noodzakelijk was om een geldige, dus juiste, moraaltheologie en een rechtvaardig juridisch systeem ter maatschappijbeheersing op te bouwen. Hij heeft zelfstandig een epistemologisch systeem ontworpen dat daarvoor geschikt was.

Een systeem dat moet leiden tot een juiste beoordeling en waardering van het stoffelijke voorhandene in de menselijke geschiedkundige gebeurtenissen waarin de Heilsverwachting zich manifesteert. Hij gaat ervan uit dat de mensheid verstandmatig de universele waarheid kan kennen. Het is mogelijk, maar moeilijk. In dit opzicht is Thomas kennistheoretisch optimistisch. Aan het eind van de vorige alinea gaf de auteur dezes aan dat hij dat optimisme niet geheel delen kan.

Maar bij Thomas is dat optimisme een soort werkhouding. Men moet dit optimisme gelovig aannemen, want men tracht te kennen binnen het kader van een Heilsinzicht. Dat dat wáár kan zijn, dat inzicht, is een geloofsact van aanvaarding. Men geeft zich aan deze vooronderstelling over. Doet men dat, dan kan men universele waarheden kennen. Wat daarvoor nodig is, is de bereidheid tot voortgezette abstractie van de kortstondige zintuigelijke waarnemingen tot een universeel systeem. Daarbij moet men grote eerbied hebben voor de

resultaten van voorgaande tijden. De traditie is een belangrijke bron van openbaring. Deze traditie leert dat de mens voorbeschikt is tot samenleving met andere mensen. Dat is een natuurlijk gegeven.

De sociale inbedding van de mens vereist maatschappelijke strata

Deze sociale bestemming komt tot voltooiing in een staatsgemeenschap, een publiek verband. Dat verband dient het algemeen welzijn. Dat is het einddoel ervan. Wordt dat belang niet gediend, dan is het verband verkeerd. Het behoeft verbetering. In welk opzicht, dat kan de traditie ons leren. Het verband kan alleen onderhouden worden op basis van gezag. Er zijn dus ondergeschikten en meerderen. Die tweedeling is noodzakelijk. Binnen deze onderscheiding bestaan nog veel meer strata. Bij de ondergeschikten zijn mensen die, om van maatschappelijk nut te kunnen zijn, absoluut dienstbaar moeten zijn.

Dat hangt af van de werkzaamheden die ze moeten verrichten, die doorgaans geestdodend zijn en in ieder geval weinig intellectuele verdieping veronderstellen. De dienstbare staat volledig ter beschikking voor dat soort werk en valt er mee samen. Daarom is hij een zaak in het bezit van een ander. Die ander moet het bezitsrecht rechtvaardig uitoefenen. De ondergeschikte moet zich rechteloos tot zijn bezitter verhouden om zijn dienst goed te kunnen presteren. De dienst voor de bezitter is een levensdoel: die vervulling is de noodzakelijke bestemming van de onderworpenen. Dit is de onvoorwaardelijke gave slavernij. Er is ook de onvolkomen slavernij.

Dan is sprake van levenslange dienstbaarheid aan een ander met levensonderhoud als enige vergoeding. Die is de bezitter echter ook van rechtswege verschuldigd en die vergoeding moet betrekkelijk aan de maat zijn. De dienstbaarheid kent verschillende graden, zoals horigheid, lijfeigenschap en laatschap. De dienstbaarheid blijkt noodzakelijk voor de staatshuishouding. Aangezien de staat als samenlevingsverband noodzakelijk is, is ook de dienstbaarheid en dus de slavernij noodzakelijk en dus ook rechtens juist. Afschaffing ervan ondermijnt de maatschappelijke structuur en ineenstorting van de samenleving. De bezitter van de slaaf moet de slaaf niettemin als mens, die godgelijkelijk is, in de waardigheid die die gelijkens mee brengt erkennen. Dat hoeft hij niet te doen door de slaaf rechten te geven, maar wel door de behandeling en verzorging van die slaaf af te stemmen op die waardigheid. En dat geldt óók als de slaaf buiten de christenheid staat als ongedoopte.

De visie van de Apostel Paulus

Sint Paulus leert dat er geen verschil mag bestaan tussen slaaf en vrije. "Gij zijt allen één in Christus Jesus" (Galaten III, 28). Paulus wijst er terecht op, dat de sociale status van de slaaf altijd afhankelijk is van de intentie, menslievendheid en levensinrichting van de bezitter. Men moet niet kijken naar de status van de

mens. Maar naar zijn gezindheid, zijn sociabiliteit. Bezitter en dienstbare moeten daarin gelijk opgaan. Paulus gebiedt dan ook (Efeziërs, 6 5-9): “Slaven, weest uw aardse meesters gehoorzaam met eerbied en in eenvoud des harten, als gold uw onderdanigheid Christus zelf, niet als ogendienaars om mensen te behagen, maar als knechten van christus, die God wil van harte volbrengen. Dient welgemoed in de mensen de Heer, wetend dat hij ieder, hij moge slaaf zijn of vrije, het goede dat hij gedaan heeft, van de Heer zal terugontvangen. En gij meesters, behandelt hen in dezelfde geest. Laar dreigementen achterwege. Denkt eraan dat gij dezelfde meester in de hemel hebt als gij. Hij heeft geen gunstelingen.”

Thomas concludeert: Paulus verwerpt de slavernij niet. Hij zegt alleen maar dat men er goed mee om moet gaan. Met waardigheid en respect voor elkaar. Hij sluit daarbij aan bij de kerkvader Sint Augustinus. Die leert dat de slavernij voortkomt uit de zondeval. Het is een straf voor de zonde, al hoeft de slaaf zelf in persoon niet gezondigd te hebben. Maar dan hebben zijn voorouders dat gedaan. Dat wordt doorberekend aan de nakomelingen: de zonde is uiteindelijk een erfelijk defect. Weinigen zijn daaraan onttrokken. Zonde laat God toe, maar in lijn met Zijn plan is ze niet. Zoals zonde een realiteit is, zo is de slavernij dat ook. Thomas heeft op Augustinus' zienswijze niets af te dingen. Het is beslist niet zondig om mensen in een rechtvaardige oorlog slaaf te maken en hem mee te voeren als oorlogsbuit. De vraag is alleen, wanneer een oorlog rechtvaardig is. Tot slaaf gemaakte krijgsgevangenen hebben deel aan de Heilsgeschiedenis. Ze leven nog. Maar natuurlijk, wenselijk is hun gevangenschap niet. Het had niet zover mogen komen. Juist beraad e rustig overleg is bijna altijd mogelijk. Thomas sluit aan bij Paulus, omdat die juridisch onderlegd was. Paulus was er zich zeer van bewust dat hij Romeins Staatsburger is. Hij beroept zich vaak op die status. Hij gaat ervan uit dat er soorten rechtssubjecten zijn en sociale gelaagdheden. Dat moet Thomas hebben. Hij zoekt het niet bij een boerenkaffer als Petrus. Die heeft als joods ongeletterde daarover nooit nagedacht.

Slavernij gevolg van de zondeval bij Augustinus

Thomas vindt wel, dat slavernij een typisch product van zondeval is. Het zou eigenlijk niet zo moeten zijn dat er dienstbaren en gedienden zijn. Maar ja, dat is ongeveer hetzelfde als verzuchten dat privaat eigendom niet zou moeten bestaan. Sommige dingen zijn niet echt in lijn met Het Heil. Ziekten, bijvoorbeeld, ouderdom, stoelgang. Je kunt echter poepen, verouderen en besmetting wel bij wet verbieden, zoals je stijging der zeespiegel ook bij wet kan verbieden. Iedereen beseft – ziedaar een universele waarheidskennis – dat zulke wetten zinloos zijn en neerkomen op een overspanning van de juridische aansprakelijkheid. Dat moet je dus als heerser niet willen. Thomas kijkt daarbij naar de heersers als goede wetgevers. Nooit naar de individuen. Nooit naar wat die van wetten vinden. Dat ze immanente grondrechten zouden hebben kan niet bij Thomas opkomen. Hij komt wel steeds terug op de idee dat bevrijding wenselijk is. Een goed christen streeft daarnaar. En verder is een slaaf vrij zijn geweten te gehoorzamen. Zijn slaafsheid is puur lichamelijk. Zelf blijft de slaaf

wilsvrij wat de bezitter ook gebiedt. Dat werkt Thomas verder niet uit. Niet de moeite waard. Het zou een slag in brak water zijn, het dorsen van ledig stro.

Het is een feit dat samenlevingen niet zonder slaven kunnen. Men moet er wellicht naar streven hun getal te verminderen. De slaaf kan immers onverantwoordelijk handelen, aansprakelijk voor zijn daden kan hij nooit rechtens gehouden worden. Het stelsel waarbij veel slaven nodig zijn is gebrekkig en onvolmaakt. De kerkvaders en kerkelijke schrijvers leren dat. Augustinus is er apert in. Hoe minder slaven, hoe beter. De slaaf kan volwaardig deelhebben aan het Heil. Hij kan dus priester of kloosterling worden. Zelfs tegen de wil van zijn bezitter. Hij moet, naarmate hij zich als christen ontwikkelt, beter beschermd worden. Vrijlating kan daarom uiteindelijk de enig goede overgebleven daad zijn. Het recht moet die bevrijding bevorderen. Dit alles is de leer van de enige heilige apostolische kerk van de middeleeuwen. Die, waarop het Tordesillas-systeem gebaseerd is.

De wetgeving van Justinianus

De Romeinen, altijd bereid de bevrijding te begunstigen, hebben er steeds op gewezen dat de steden, die steeds ingewikkelder werden van infrastructuur, het platteland niet mochten beroven van de slaven als agrarische krachten. Daarom bepaalt de Justiniaanse wet (XL, 47, 7) dat geen landerijen vervreemd mogen worden zonder de daarbij horende slaven als noodzakelijke instrumenten om dat land te bebouwen.

Justinianus geeft dat al aan dat het bevrijden terughoudend dient te geschieden, naar gelang de economische verhoudingen. Steden moeten, ook al hebben ze nog zo'n behoefte aan slaven, terughoudend zijn met de plattelandsslaven te lokken met beloften van bevrijding of emancipatie. De christenheid moet deze wijsheid ten voorbeeld houden. Ook zij kan nu eenmaal niet zonder slaven. Maar ze moet dat tot de noodzakelijkheden beperken: lichte horigheid heeft verre de voorkeur.

De leer van De Vitoria de Salamanca

De Bulla Inter Caetera

Er is geen twijfel aan dat Alexander VI bij deze Thomistische uitgangpunten geen verklarende voetnoten en randbemerkingen nodig heeft gehad. Hij heeft in zijn pauselijke Bul Inter Caetera van 4 mei 1493 de Nieuwe Wereld zoals Columbus die territoriaal gedefinieerd had verdeeld tussen Spanje en Portugal. Deze Bul gaf hoofdlijnen aan. Ter bepaling van invloedssferen, politiek en ecclesiologische doelstelling daarvan. Alexander zag goed in dat de twee koninkrijken bezig waren met een gevecht, onderling, op leven en dood. Ze concurreerden elkaar de tent uit. Ze lieten geen middel onbeproefd.

Dat was niet naar de zin van Alexander: hij had beide monarchen nodig in de strijd tegen de Frans Koning en tegen de Keizer van het Heilig Roomse Rijk. Deze gekroonde regeringsleiders stelden zich veel te zelfstandig op tegenover de Heilige Stoel. Die lieden waren van plan om de Paus uit het hiërarchisch staatkundig systeem van West-Europa te drukken. Dat diende de Paus te voorkomen. Hij had de Portugezen nodig met hun oorlogsschepen. En de Spanjaarden met hun uitmuntende mobiele Veldleger.

De verplichting tot samenwerking bij de overzeese annexaties

Dan was het eerst noodzakelijk dat deze twee rijken nu eens harmonisch samenwerkten. Bij het omschrijven van hun ultieme territoriale aspiraties overzee. De Bul beveelt hen deze samenwerking, uit te werken bij concordaten in tripartite relaties tussen Heilige Stoel enerzijds en de twee rijken anderzijds. Deze aanvaarding van deze samenwerking is de inhoud van het Verdrag van Tordesillas. De principes waarop deze samenwerking zal rusten worden opgegeven. Allereerst het einddoel ervan: de verspreiding door onderwijzing van het christelijk geloof. Het christianiseringsprincipe. Dan het eerbiedigingsbeginsel: wat deze rijken al effectief hebben bezet, mogen ze aan territoria houden. De Portugezen hebben het meeste. Ze hebben al kustverkenningstochten gehouden ver buiten de westkust van Afrika. Maar de kust hebben ze tocht op zicht doorgaans gevolgd. Ze hebben bestendig geankerd bij eilanden en daar posten gesticht. Daar mogen ze nu soevereiniteit claimen zover de dracht van een kanon dat baks vuurt uit de scheepswand reiken kan tot aan de laagste laagwaterlijn rond de eilanden. Zo verwerven de Portugezen de Azoren, de Kaapverdische Eilanden en Madeira.

Hebben zij op de Afrikaanse westkusten effectieve bezettingen kunnen leggen langer dan één seizoen, dan gelden deze streken ook als hun territorium. Daarom is de streek rondom een goudmijn ook van de Portugezen:

Fort El Mina. Kaap de Goede hoop óók. Daar heeft de Portugese schipper Bartolomeu in 1486 fortificaties kunnen oprichten. In Brazilië hebben Portugese schippers iets dergelijks ook geflikt in diverse estuaria. Goed, dan is de omgeving die van daaruit effectief gegarnizoeneerd zou kunnen worden óók Portugees. Dat houdt in, omdat de achterliggende rivieren en watergangen peilloos ver strekken, gans Brazilië, een streek waar het schijnt te barsten van de edelmetalen.

De meridiaan bij afzonderlijke geografische Bulla van 1493

Het gaat Alexander wel aan het hart, dat hij dat moet erkennen als grond van gebiedsverwerving, want hij is een chauvinistische Spanjool. Nu heeft Christoffel Columbus Indië gevonden voor de Castiliaanse Kroon. Hij heeft bezettingen kunnen leggen, maar minder effectief dan de Portugezen. Allemaal voor Castilië, jammer dat die Columbus niet landinwaarts heeft kunnen expeditioneren. Zo raakt Madrid nog ten achter. Dat wil Alexander nu bevriezen, die annexaties.

Hij trekt een meridiaan 480 westwaarts van Kaapverdië. Dat doet hij weten in een uitvoeringsbul van 1493. Alles ten oosten van de meridiaan zal verder Portugees zijn. Alles ten westen daarvan Spaans. Columbus heeft verder aangegeven dat de twee Amerika's – hij noemt de continenten nog niet zo – westwaarts verderop vastzitten aan Cathay, China, dus. Westwaarts lopen enorme zeearmen. Daardoor zijn twee oceanen met elkaar verbonden. Maar Columbus weet nog niet precies hoe. Daar kan Alexander niet op wachten. Straks gaan die Portugezen strijken met de meeste overzeese gebieden, dat kan hij niet hebben.

Columbus weet nog heel veel niet wat betreft de positionering van de continenten, de zeestraten tussen deze platen en de mogelijke vaarroutes. De Spanjaarden zijn maritiem niet zo handig als de Portugezen. Die zijn gepokt en gemazeld in transoceanische tochten en het daarbij zo noodzakelijke rakken om de passaatwinden optimaal aan te wenden. Ze kunnen zelfs tegen die winden inzeilen. Daar kun je bij de Spanjolen nog lang op wachten. Daar is Alexander niet toe bereid: zijn Oostenrijkse en Franse wederpartijders zijn niet langer te vertrouwen dan hij ze ziet en voorts zijn de Ottomanen gevaarlijk roerig op de Balkan en in de Middellandse Zee. Doortasten is het parool.

De cartografische uitvoeringsovereenkomsten met bijlagen

Hij verwijst de twee monarchen nu naar een reeks uitvoeringsovereenkomsten die weer afhangen van cartografische exploraties. De monarchen moeten eerst maar eens de kustlijnen nader zien te doen uittekenen. De lijnen dus oostwaarts en westwaarts van de vier nieuwe continenten. Dan moeten genoemde rivieren en watergangen of straten precies ingetekend worden, wellicht op de inmiddels gangbare globes. En daarna de watergeulen die bevaarbaar zijn en de zeestraten tussen eilandengroepen. Deze inventarisaties moeten periodiek jaarlijks herzien worden.

De Heilige Stoel moet daarbij arbitrerend, want de vraag is steeds of de Portugezen alles wel eerlijk op de kaarten opgeven, voordat de globes beplakt worden met de nieuwste bananenschil-achtige segmenten met de nieuwste kustlegenda en geuldieptes. De Portugezen kunnen door beloding aan de opgehaalde zanden en wieren proeven hoe ver ze uit de buurt zijn van kust, zich seizoensgewijs verplaatsende platen en banken en zich verleggende kolkingen. Ze geven dat vaak opzettelijk niet door of met verkeerde aanwijzingen voor de tekenaars en inkleurders. De Stoel moet dat alles controleren en eventueel verkenneren, hun schippers, hun cartografen onder ede verhoren. Dat alles neemt jaren in beslag. Ondertussen lopen de vorsten die buiten de concessie-monopolies van Tordesillas worden gehouden daartegen flink te hoop. Uiteraard. Frankrijk en het Roomse Rijk pikken het niet. Maar de Heilige Stoel, door beiden belaagd, geeft ze toch in dat systeem geen plaats. Ze zijn te recalcitrant als mogendheden. Het systeem blijft niet onbedreigd. Maar het overleeft de religieuze reformaties wel en blijkt ook bestand tegen de Ottomaanse overwinningen in de zeventiende en achttiende eeuw. Het blijkt flexibel. Het past zich voortdurend aan. Het accommodeert aan de nieuwe geografische uitkomsten, nieuwe wereldbeelden, nieuwe economische opvattingen over de handelspolitiek – de verschillende gedachten over vrijhandel en mercantilisme – de marktfluctuaties, de conjunctuurgolven en de betekenis van muntcirculaties en bankbiljetten.

De relectiones de Indiis van De Vitoria

Als een lichtend middelpunt staat in deze turbulente ontwikkelingen Francisco de Vitoria de Salamanca (1483-1546) voor ons. Hem geven de Nieuwe Werelden aanleiding om zich te bezinnen op de rechtspositie van de

mens in de wereldgemeenschap van naties, volkeren, staten en stammen in het algemeen, helemaal te principale en ten gronde. Is het eigenlijk wel zo vanzelfsprekend om de Europese conceptuele uitgangspunten over de persoon in het maatschappelijk verband waarin hij is opgenomen stomweg te prolongeren voor de nieuwe gemeenschappen welke de ontdekkingsreizigers aantreffen? Het ligt dan veel te veel voor de hand dat deze Europeanen deze nieuwe volkeren en werelden gaan zien als tweederangs. Ze nemen immers hun eigen sociale omgeving tot uitgangspunt, tot ijkpunt. Het leidt ertoe alles wat niet aan die ijkmaat voldoet te gaan zien als van minder gewicht of gehalte. Dan ligt in de lijn om de mensen uit die nieuwere werelden te gaan zien als imperfect.

En zulks helemaal, als deze gebieden worden veroverd met wapengeweld. Dat gaan de veroverende nieuwkomers deze mensen zien als krijgsgevangenen die in ieder geval geïnterneerd of gegijzeld mogen worden in hun eigenaardige Europese systemen die, bij nader inzien, wel eens helemaal niet zo ideaal of rechtvaardig zijn als die Europese militairen denken. Ja, als die oorlogvoering ter annexatie rechtvaardig zou zijn, ja, dan was het wat anders. Maar de vraag is juist, of zij dat is. Geeft de opdracht van Christus om anderen te onderwijzen inderdaad een recht om zulks met geweldpleging ter onderwerping te doen? De Dominicaan De Vitoria vindt dat die vraag te gemakkelijk met een bevestiging wordt beantwoord. Men is er niet met te stellen dat Thomas, zijn orde-genoot, die vraag nooit heeft opgeworpen in zijn systeem. Dat ligt voor de hand. Thomas van Aquino stelde zijn vragen steeds op basis van de gegevens die hij tot zijn beschikking had. Het was een dialoog tussen vragende en antwoordende partijen in zijn scholastieke systeem, steeds: *rebus sic stantibus*. Op basis van de feiten en omstandigheden die men toen kende en kon verwerken bij dergelijke vragen. Er wáren nog geen nieuwe werelden, er was geen idee van de rondheid van onze planeet, en van de diversiteit der bevolkingen. De nieuwe ontdekkingen van continenten nopen ons er toe ons te bezinnen wat de positie van de mens moet zijn die nooit van de openbaring heeft kunnen horen. En die nooit heeft gedeeld in de tradities die op die openbaring zijn gevestigd. Toch is hij volwaardig mens. Een bezielde wezen. Godgelijkend, daar is Genesis heel duidelijk in. Godgelijkend als de Europeanen, niet méér, niet minder.

Hij heeft dus recht op een evenwaardige behandeling die diegenen die hem komen onderwerpen zelf gewoon zijn. Hij heeft immanente rechten die hem, met de *synderesis*, het oerweten over goed en kwaad, het zondebesef en de zondes Schuld zijn ingestort. Die *synderesis*, die vonk in cognitieve ontvankelijkheidstermen voltooit zijn menswaardigheid in tegenstelling tot het zoogdier. Daarvan onderscheidt de mens zich overal. Daardoor, door die oerinstorting bij de conceptie. De mensen zijn op dit punt onderling evenwaardig. Is het

optreden van de Spanjaarden in de beide Amerika's daarmee in lijn? Zijn zij hun evenmensen die daar woonachtig zijn tegemoet getreden als verschoonbaar dwalenden omtrent de Heilsgeschiedenis? De Vitoria richt zich nu, namens zijn leerlingen die inmiddels school hebben gemaakt, vooral tegen de Spaanse conquistadores. Ruchtbaar is geworden in het Avondland, wat deze brute veroveraars hebben durven uithalen in de streken waar zij dachten goud te kunnen doen delven. Hij neemt de afschuwelijke terreurtochten van deze Spanjaarden onder de loep, in Peru sedert 1532 en de grensstreken. Ze hebben herhaald wat ze berokkenden aan de Arabieren, Moren en Saracenen in hun eigen Iberisch schiereiland die ze tegen de achtste eeuw daaruit meenden te mogen verjagen met genocides en massale deportaties resulterend in slavenverkoop.

Zij zeggen nu weer, dat ze te maken hebben met mensen die het ware geloof verwierpen als dezen. Dat deze inheemsen *natura servi* zijn. Dat ze natuurlijkerwijs absoluut dienstbaar zijn. Ze vergelijken de Indianen van Peru met apen of mensapen, in het beste geval met aapmensen. Dat kunnen ze niet op de Openbaring van de Bijbel gronden. Die gaat immers niet over Peru en de daar wonende stammen? Die openbaring gelast hen juist deze inheemsen te zien als de perfecte rechtssubjecten die ze zelf beweren te zijn. Die relevantie houdt niet anders in dat deze inheemsen een recht hebben op zelfbestemming: de rassen en volkeren zijn in dat opzicht één homogene heilbestemde scheppingsmassa. Een *massa sacra*. Een geheiligde menigte, onbepaald naar tal, zoals Christus ze in de Bergrede heeft gezien en deswege – vanwege hun getal – reeds van ontferming bewogen werd. Dit is de beroemde “**School van Salamanca**”. Ze richt zich rechtstreeks tegen het geopolitiek beleid van de dynastie van Castilië. Indianen – De Vitoria noemt deze inheemsen zo, naar Columbus, die nu eenmaal halsstarrig bleef volhouden dat hij Aziatisch India had ontdekt -- waren vrij. Totdat de Spanjaarden kwamen. Wie haalt het dan in zijn hoofd om hen als *natura servi* te bestempelen? Dat zijn eerder de huurlingen-miliciens die hun na aanlanding kwamen mishandelen: *die* konden niet zonder de tucht van hun meerderen en de discipline van patrouille, compagnie, regiment, bataljon en divisie. Postuum heeft de School van Salamanca de collegedictaten van De Vitoria uitgegeven onder de titel “Relecciones De Indiis”. Voorlezingen over de Indianen. Ze zijn vooral van grote betekenis gebleven in de streken waar Portugese missionarissen langduriger posten vestigden in het Verre Oosten. Daar bleef de slavernij beperkt en gold ze als een verschijnsel dat met het christendom niet te verenigen was. Maar de Hollanders, Engelsen en Spanjaarden die deze kusten later bezetten maakten met deze gedachten terstond korte metten. Vooral de Hollanders deden dat op nietsontziende wijze. Zelfs de Engelsen spraken er schande van. De Hollanders stelden het voor dat de gedachten van De Vitoria niet te rijmen waren met de modaliteit van het calvinisme dat zij de Nederduytsche Gereformeerde Religie noemden. Zie 2.5.9.

Waarom zou men deze Indianen mogen bestelen, hun levens beëindigen, hen vernederen en verkrachten terwijl dat in de Castiliaanse hoogvlakte juist tot zware straffen zou leiden? De Vitoria nam grote risico's voor zichzelf, zijn school en universiteit. En weer kreeg zulk een man de haat van de denkende natie tegen zich, de onvermijdelijke gezeten elite. De Castiliaanse hoffilosoof Juan Ginés de Sepúlveda maakte er een levenswerk van om de school van Salamanca te vuur en te zwaard te bestrijden. Maar in Portugal vond die school gunstig onthaal. Daar was men overtuigd dat de Castiliaanse kolonisatiepolitiek op middellange termijn rampzalig zou uitpakken. Men kon haar slechts voltooien indien men steeds een effectieve bezetting zou kunnen legeren en leggen. Ook Spanje zou dat op den duur niet kunnen. Dat was te kostbaar en veronderstelde te veel logistieke investeringen op locatie. Wanneer koloniën wingewesten moesten zijn, mocht de kost van de bezetting de baat niet overtreffen op langere termijn. De manier waarop de Spanjaarden te werk gingen maakte iedere assimilatie met de inheemsen zo goed als onmogelijk en eindigde bijna altijd in een intense guerrilla. Gegeven de lange aanvoerlijnen moest de kolonistator dat op den duur afleggen. Zeker, wanneer de inheemsen aan het nieuwe reggeerstelsel geen zichtbare voordelen konden ontlenen: armenzorg, ziekenverpleging, preventie van besmettingen, volksonderricht in brede zin en rechtshandhaving in het publieke domein bij koophandel en kredietverlening. De Portugezen legde zich daar dan ook op toe. In eerste instantie kwamen ze daarom ook ten achter op de agressie van de Spanjaarden, als die belendend gingen koloniseren. Dat plachten ze op den duur bijna altijd te doen. Ook al pasten ze daarbij de concessies uit het Tordesillas-systeem aanmatigend toe. Maar Portugal had traditioneel geen politionele troepen die de Spaanse expeditionaire machten achter Oost-Brazilië konden binden. En ook in het Verre Oosten ontwikkelde het die niet. Daar was de oorlogsvloot onder zijn vlag wel actief. Die beschermde de kuststreken en missionarissenposten nog wel. Totdat de Hollanders hun

smaldelen daartegen effectief konden inzetten. En die bleken, zoals gezegd, van de School van Salamanca niets, maar dan ook niets te moeten hebben.

Het academisch debat van Valladolid

De Sepúlveda heeft ook na de dood van De Vitoria de School van Salamanca bestreden, onder meer tijdens het roemruchte debat van Valladolid in 1550. Hij kon zich daarbij op het grotere gezag van Thomas van Aquino beroepen. Deze had betoogd dat volkeren bestonden die natuurlijkerwijs niet ontvankelijk konden zijn voor de Openbaring en de daarop steunde traditionele afleidingen. Er waren, zo leerde Thomas, nu eenmaal volkeren met een gebrekkige hersenvorming of afwijkende geestvermogens, die *insensati* waren of *amentes*, niet in staat de *synderesis* te ontvangen of te internaliseren. Thomas baseerde zich op de verslagen van Venetiërs die doorgedrongen heetten te zijn in de geheimzinnige streken van Cathay, Mongolië. Leerlingen van de Aquinaat hebben de consulaire reisverslagen van Marco Polo daarbij betrokken.

De reporter vermeldt daar de gekste wezens, die maar één voet hebben, één kolossaal oog, het gelaat op buik of middenrif of niet in staat zijn rechtop te lopen. Polo geeft aan dat ze uit Mongolië komen. Daarom noemen wij wellicht nu nog personen die lijden aan het syndroom van Down mongolen. Dergelijke voorbeelden waren eerder aangehaald tijdens conferenties te Burgos in 1512 waarbij de stelling verdedigd werd dat iedereen die de Spaanse koning niet wilde dienen, tot slaaf gemaakt mocht worden. Pas als dergelijke personen katholiek werden, lag dat anders. De reden voor dat debat in Burgos was de opvallende sterfte onder de inheemsen onder Spaans bewind. De Spaanse miliciens brachten schrikbarende besmettelijke ziekten mee waar de inheemsen geen immuniteit tegen konden ontwikkelen. Veel inheemsen pleegden zelfmoord. De imperialisten zagen in deze ontwikkelingen tekenen van God. Hij stond kennelijk aan hun kant. Zij voerden een gerechtvaardigde oorlog. Anders had God dit niet laten gebeuren. Koning Karel V Habsburg die ook de Castilië soevereiniteit uitoefende verbood bij decreet deze interpretaties van de geloofsleer in 1524, maar veel effect scoorde dat niet.

De biotisch-biologische analogieën van De Sepúlveda

De Sepúlveda stelde dat de Indianen uit Peru dergelijke Mongolen waren: ze zaten immers in de streek oostwaarts belendend op Cathay? Ze waren dus aapmensen. Aapachtigen die onderaan de scheppingsschaal stonden. Darwin en zijn biotisch-biologische evolutionisten zullen op deze analogieën teruggrijpen, ook ter rechtvaardiging van slavernij. De wederpartijder van De Sepúlveda is de Dominicaan Bartolomeo de las Casas geweest (1484-1566). De las Casas was met name niet goed opgewassen tegen de praktijkervaringen waarop De Sepúlveda steeds beweerde te kunnen gronden dat sommige naties van nature geestelijk onvolwaardig waren.

De las Casas was ook niet helemaal zuiver in de leer van de School van Salamanca. Hij was de zoon van een vader die op Hispaniola bij Cuba grote plantages dreef. Die vader was pleitbezorger van de brute behandeling die de Spanjaarden bij het beheer van dergelijke plantages voorstonden. Hij werd rijk en kon zijn zoon terug naar Europa zenden om daar zijn kerkelijke studiën te vervolmaken. De las Casas heeft wel getracht het wetsbesluit van Karel V in 1544 nog uit te voeren als bisschop van Chiapa in Mexico. Hij wekte zoveel weerstand dat hij het land uiteindelijk moest verlaten.

De zoon heeft zich deswege nooit onbepert polemisch kunnen opstellen jegens de houders van dergelijke haciënda's. Hij moest immers volgens de Tien Geboden zijn vader eren, ook al misprees hij diens maatschappelijke loopbaan? Het debat van Valladolid liep niet best af voor de School van Salamanca. En omdat dat de koloniale machten die na de zestiende eeuw opkwamen goed uitkwam werden daarom die eindresoluties waarbij de slavernij werd gerechtvaardigd uit deze academische samenkomst op supranationaal topniveau sedertdien aangeprezen als te steunen op objectieerbare wetenschappelijke inzichten van gerenommeerde geleerden. Omdat niemand de conferentieteksten en de *non-papers* daaruit bij de hand placht te hebben maakte dat steeds veel indruk. Omdat dat doorgaans ook prima uitkwam. Het waren altijd de belanghebbenden bij de slavernij die met deze debatresultaten aankwamen.

De navolging van de School van Salamanca door de Portugezen

De Portugezen bleven zich in hun bedreigde koloniale bezettingen vastklampen aan de School van Salamanca ook in hun bestuur, beheer en rechtspraak. Hun tactiek bleek lagere termijn bestendig. Die van de Spanjaarden

en Britten niet. Beslist niet. Deze bezetters konden niet anders dan trachten, manu *militari* zoals zij begonnen waren, hun handelsfactorijen te beschermen. Ze hadden dus te maken bij vijandelijke ommelanden en vorsten. Weliswaar werden steeds weer bestanden gesloten, maar die werden vrijwel nooit gehouden door de mensen die bij deze posten weinig te halen hadden. Steeds oploaiende guerrilla's waren het gevolg. Die noodzaaken dan weer tot pacificatoire expedities van de kolonisator die per definitie uit de hand plachten te lopen. Beide partijen werden uiteindelijk wederzijds beheerst tot basic mistrust. De roemruchte *Pax Britannica* laat niet veel anders zien. Wat de *Pax Hollandica* impliceerde komt in hoofdstuk 3 uitvoerig aan de orde. Dat is, in lijn met de titel van deze monografie, een afzonderlijke paragraaf waard. De Portugezen konden zich in hun bezittingen dan ook relatief makkelijker handhaven tot diep in de twintigste eeuw.

Zij wisten reeds wat Winston Churchill de Hollanders verweet toen zij in het gevolg van Koning Willem III, stadhouder van de Republiek van de Zeven Vereenigde Nederlanden, de hofhouding te Whitehall, Buckingham Palace en Saint James' Palace overnamen: dat niemand graag voortdurend opzettelijk met verachting en vanzelfsprekende vernedering bejegend wordt, vooral als die verachting en belediging onderbewust en niettemin welgemeend is. Hij zegt dat in zijn hoofdstuk gewijd aan de Geschiedenis van de Engels Spreekende Naties, inzonderheid de passus betreffende de *Glorious Revolution* en de constitutionele nasleep ervan. De koning had deswege de voorlezing van de wettelijk lijst van fundamentele rechten van de Britse staatsburger te aanhoren vòòr zijn inhuldiging. The Bill of Rights. Van de Koning werd alleen een hoofdknik verwacht: dat hij begrepen had, wat hem voorgehouden was. Zijn gade, de Britse Stuart-princess Mary, stond naast hem. Van haar werd niets verwacht. Zij gaf geen krimp. Zijn instemming werd niet gevraagd. De Britse kroondienaren achtten dat nodeloos. Een onopzettelijke belediging van King Bill. Die hij niet vergat. En ook niet kon verwerken. De kolonistoren zouden dat ritueel insgelijks moeten ondergaan, vergelijkbaar, doch met de noodzakelijke wijzigingen, in de tweede helft van de twintigste eeuw. Over de hele wereld. Behalve de Portugezen.

De ontkenning ervan in het protestantisme

De Hollanders en Zeeuwen koloniseerden in vennootschappelijk verband. Binnen het systeem-Tordesillas. Aanvankelijk. Ze bezigden private vennootschappen tot dat commerciële doel. Zij hechtten eraan dat deze vennootschappen religieus neutraal waren. De VOC en WIC (zie hierboven) hadden geen godsdienst en evenmin een bovenzinnelijke ideologie. Johan van Oldenbarneveldt achtte dat de beste manier om niet in conflict te komen met de godsdienstige premissen van het systeem-Tordesillas. Tot 1650 heeft dat ook zo gewerkt. Hij prentte steeds bij instructies aan de bewindvoerders, opperkooplieden, bewindvoerders en gouverneurs in, dat deze vennootschappen geen godsdienstleer kwam planten.

Niettemin waren schepelingen, bemanningen, militaire brigades en bestuurders de Nederduytsche Gereformeerde Religie toegedaan. Deze legden zijn zo uit, dat slavernij daarmee te rijmen was als systemisch verschijnsel. Was slavernij voor de handel en de leverantie van retourladingen noodzakelijk, dan was dat aanvaardbaar. Die slavernij besteedde de vennootschap die bij deze vaart betrokken was steeds uit aan anderen, liefst inlandse hoofden en vorsten. Het was daarmee hún zaak. De vennootschap was niet aansprakelijk. Ze zag deze slavernij als noodzakelijk instrument, zoals Thomas haar ook zag. In 1650 namen VOC en WIC ook dominees mee. Die waren dan bedoeld als sociaal werkers, voor zover ze omgingen met inheemsen. Nadat in Leiden een Indologische opleiding aan de universiteit was gesticht – daarover nog nader – geldt dat de dominees zich niet mochten uitlaten, zeker niet vanaf de kansel, over de bestaande slavernijssystemen en slaven-exclaves. Op Java hielden de dominees zich daar meestal aan. Op Formosa en in de buitengewesten niet. Deze leraren des Woords richtten zich wel degelijk tegen het stelsel. De leer van de School van Salamanca werd door de vennootschappen verworpen. Het koloniaal bestuur zag haar als gezagsondermijnd. Daar waar Portugese missioneringen waren geweest waren soms nog geestelijken die haar openlijk aanhingen en onderrichtten. De Compagnie die in de Archipel haar handelsmonopolie ontrolde had geen doorzettingsmacht om deze posten te verwijderen en die geestelijken te externeren. De gouverneurs-generaal probeerden het wel. Maar omdat deze Portugese geestelijken vaak van inlandse zijde doeltreffende hulp kregen was dat steeds tevergeefs. Op Sumatra bij de exclave Benkoelen bleef die School dan ook vaardig, en ook rondom Medan. Eveneens op Borneo en op Celebes en Bali. De visie van De Vitoria zou daar sedert 1870 opgang maken, mede door de strijdbare Nederlandse Fransiscanen.

De finalisering van Tordesillas tot 1815

Een longitudinaal gefaseerd uitvoeringstraject

Nadat de eerste verdragstekst te Tordesillas namens de koningen en de Heilige Stoel was afgeparafeerd stelde men vast dat de uitvoering ervan mondiaal zich in fases zou voltrekken. Men had daarvoor betere regionale cartografieën nodig terwijl ook de oceanen, straten, geulen en vaarwegen nog niet plaatselijk te projecteren waren.

Men wist dat beneden in Zuid-Amerika een zeestraat was waardoor men van Atlantische naar Stille Oceaan kon varen. Waar die lag, of die bezeilbaar was en hoe, in welk jaargetij en op welke vaartuigen, tegen wat voor kosten en hoe ze getuigd moesten worden bij het bereiken van de Stille Oceaan, waarvan men wist dat daar de golfslagen aanmerkelijk verschilden van die van de Atlantische, moest nog in het platte vlak geschetst worden.

Men veronderstelde ook dat er nog meer continenten dreven in de Stille Oceaan dan alleen het mythisch Zuidland of Australië. Daarover hadden zeer oude reisverslagen de Europese hoven bereikt. Zij bereidden zich hun territoriale claims alvast voor. Die zouden te zijner tijd ook via amenderingsconcordaten in het Tordesillassysteem worden ingeschaard met cartografische bijlagen.

Er was het witte werelddeel Antarctica, dat wellicht ook aan die continenten vastzat. Bovendien werd nog aangenomen dat er warme vaarwatergangen waren noordelijk van dat witte land: de zon ging gedurende langere tijd niet onder bij de zuidpoolas. Dat had men als in de Bijbel kunnen lezen. Maar de jongste verkenningsstochten verrieden dat ook. Wel: als die zon daar zo lang bleef schijnen, dan werden de watermassa's daaronder vanzelfsprekend óók warmer. Bij de noord poolas was dat, *mutatis mutandis*, daarom eveneens het geval.

Onbelaste vaartroutes buiten het Tordesillas-systeem

Deze premisse was al in de hoofden neergedaald van de staatslieden van 1494. Maar ze moet uitgewerkt worden aan de hand van de geografische bevindingen die men nog op moest doen. Een Antwerpse predikant zou op basis van deze Bijbelse aannames deze warme vaarroutes in kaart brengen en globaliseren. Petrus Plancius (1552-1622). Pieter Platevoet. De Portugezen waren al in 1494 overtuigd van de juistheid van deze premissen, die geacht werden op de Bijbel te steunen. Ze hadden ze in het uiterste geheim alvast uitgewerkt. Staatsgeheim: Castilië mocht het niet weten.

Plancius kwam veel later aan aantekeningen van Portugezen die deze hadden uitgewerkt bij het uitvoeringstraject van het Tordesillas-systeem. Hij had ze, zo gaf hij weer op zijn beurt van zekere Batholomeo de Lasso. Maar die was in Plancius' dagen in Spaanse dienst als cosmograaf en meester van de zeevaartkunde. Was die, zo vroegen de Staten van Holland, als vijandelijk beambte wel betrouwbaar? Maar Plancius kon de VOC althans overtuigen dat de kaarten voldoende aanknopingspunten verschaften om in ieder geval onder de Noordpool te gaan zoeken naar deze warme vaargeulen westwaarts en oostwaarts. Ze zouden gebruikt worden voor de eerste schipvaart. Een noordoostelijke doorvaart buiten het Tordesillas-systeem om, om een nieuwe, door geen monopolies belaste route te vinden naar India in China in wat men Het Verre Oosten was gaan noemen. De VOC zou trachten haar voordeel ermee te doen. Als private onderneming was ze niet aan concordataire afspraken en bij Bulla gedefinieerde invloedssferen gebonden. Zo dachten Plancius en Van Oldenbarneveldt daar over.

De verwerking de nieuwere geografische plaatsbepalingsdata

De daarbij behorende driehoeksmetingen waren nog experimenteel en ook de vertaling van coördinaten via lengten en breedten op de oceanen onder en boven de equator was nog verre van volmaakt. De uitvoeringsarrangementen zouden moeten verwijzen naar planimetrische kaarten en die waren nog volop in de maak. De aanspraken waren er *grosso modo*. En zo werden ze ook concordatair erkend. Als voorlopige regelingen die nog uitwerkingen behoefden en uiteindelijk op globes geprojecteerd moesten kunnen worden, mét de corrigerende vertekeningen van de vertaalslagen vanaf de planimetrie naar de bolvorm. Die instrumenten moesten nog geleverd worden en kruislings via legenda naar elkaar verwijzen. Pas bij het Congres van Wenen in 1815 is daarover uiteindelijke consensus.

Als dat er allemaal is, gedetailleerd op de kaarten aangegeven, komen de heren wel weer samen. Dat besluit men al in mei 1494. Om een nieuwe delineatie verdragsmatig te bepalen. Dat zal gebeuren bij het Verdrag van Zaragoza. In 1527. De monarchen zullen in de tussentijds hun soevereiniteit bepalen in de aan hen geconcessioneerde gebieden, de overzeese bezittingen. Daar zullen ze de orde vestigen die ze ook praktiseerden in Europa. In ieder detail. De plicht om het christelijk geloof te planten vereist dat. Die orde is daarbij immers een goed hulpmiddel gebleken.

De orde zal dus dezelfde sociale lagen kennen. Dus ook slaven en slavernij. Dat spreekt zo vanzelf dat daaraan geen woord behoeft te worden vuilgemaakt in de uitvoeringsprotocollen. Dat alles is het **Tordesillas-systeem**, dat tot na 1900 blijft werken. Bij de bezetting van de Filippijnen houdt Theodore Roosevelt, de USA-president, er nog ter dege rekening mee. In het Vredesverdrag van Versailles-1919 wordt nog naar dat systeem verwezen. Bij de reconsolidatie van de koloniale imperia van de overwinnaars. In 1494 was dat stelsel al achterhaald. Maar de vorsten in hun kabinetten, raden en kanselarijen waren daarvan niet op de hoogte.

Heidenen zijn geen volwaardige rechtssubjecten

Moren en Saracenen

Eind vijftiende eeuw worstelt westelijk Europa met de massaal oprukkende Moren en Saracenen. Daarmee bedoelt de christenheid de moslims, afkomstig uit de Balkangebieden, het schiereiland van de Sinai tussen Afrika en Azië. Deze moslims zijn nu, op het hoogtepunt van het Ottomaanse Rijk, noordwaarts aan het oprukken vanuit de Balkan. De Ottomanen zijn samengesteld uit Noord-Arabische volkeren die zich steeds hebben verzet tegen de Romeinse overheersing in hun gebieden. De Oost-Romeinse keizers hebben getracht hen te verslaan. Maar gelukt is dat nooit. Nadat het Oost-Romeinse Rijk is geïmplodeerd door de geslaagde belegering in van Byzantium in 1453 is er op de Balkan een machtsvacuüm ontstaan, dat deze volkeren nu in staat stelt naar het noorden op te rukken. Ze zullen een heel eind komen. Meermalen weten hun brigades Wenen te bedreigen. En in de zeventiende eeuw weten deze Moren en Saracenen, maar in het algemeen deze mohammedaanse strijdgroepen, inderdaad een gesloten belegering rondom Wenen te leggen.

De Poolse koninklijke troepen weten die ring uiteindelijk effectief te doorbreken, maar het is alles op een kantje-boord na. De christenheid, intens intern verdeeld, weet geen gemeenschappelijk front tegen deze strijdgroepen te maken. De Paus zelf sluit meermalen geheime allianties met deze mohammedanen. Hun gevaar dreigt van alle kanten. Deze heidenen zijn militair geweldig gedisciplineerd en kennen vaak een superieure strategie en tactiek, ook door hun oorlogsmaldelen en hun mobiele Veldlegers die buitengewoon goed georganiseerd zijn. De galei-smaldelen met hun ranselende drieriemers, vliegen over branding en ondiepten. De bekielde Europese zeilschepen hebben bijna steeds het nakijken.

De galeien leggen nipt aan, of daar draven de brigades al als stoottroepen nietsontziend het achterland in. Ze roven, plunderen, vernietigen, verkrachten. Wie ze tegenkomen, maken ze af, na wellicht eerst hun moedwil op hen uitgevierd te hebben. Meteen daarop wenden ze zich en weg zijn ze met hun wendbare scheepjes. De kusten van de Middellandse Zee kennen ze op hun duimpje. Gevreesd zijn de snelle en compacte ruitbrigades uit Fenicië, het tegenwoordige Libanon en Syrië. Heftig gillend vallen zij de christelijke grensbewakingstroepen op de Balkan onafgebroken aan, hun uithoudingsvermogen en wreedheid zijn spreekwoordelijk en welhaast mythisch. Hun ideologie brengt mee dat zij de dood op het slagveld niet vrezen: ze gaan direct hemelwaarts, waar hun een heerlijk hiernamaals wacht. Ze geven verder christen vrijwel nooit kwartier.

Ze accepteren geen overgave, leidend tot krijgsgevangenschap. Ze maken hun tegenstanders af of voeren hen naar achteren, om daar in gruwzame slavernij ten onder te gaan. Deze mohammedanen zien de christenen als minderwaardige zoogdieren. Ze zijn verhandelbare zaken en meeliden is aan hen niet besteed. Ze zijn dan ook niet geschikt om ooit als rechtmatig ingezetenen beschouwd te worden van het steeds uitdijende Ottomaanse Imperium. De christenheid doet er, uit zelfverdediging, goed aan hen naar dezelfde maat te meten. Vanuit de Balkan, waar de Ottomanen al effectief gekoloniseerd hebben, bereiken West-Europa berichten over het deerlijk lot van de christenen die daar weinig meer zijn dan schamel vee. De mohammedanen zijn dan ook doorgewinterde heidenen. Men moet ze niet willen begrijpen. Men kan dat ook niet. Als de West-Europeaan aan heidenen denkt en aan slaven, dan denkt hij aan personages die onderwerp zijn van de verschrikkelijke nieuwsberichten uit de Balkan en noordelijk hogerop. De katholieke kerk houdt de gelovigen voor dat zij uiteraard de veelkoppige Antichrist zijn, met wie men het niet op een akkoordje kan gooien. Satan, of diens dienaren en gezanten.

Aldus al eeuwen onderricht zij maar weinige Europese kolonistoren bereid zich te richten naar de uitgangspunten van de School van Salamanca. Haar discipelen zijn eerder exemplarische hoogverraders van natie en kerk. Het protestantisme sluit zich niet alleen naadloos aan bij deze zienswijze maar verinnigt die en maakt haar onderdeel van haar ideologie. De Moor of Saraceen is een negatieve verzamelterm voor deze tegenstanders. Waar ze vandaan komen heeft eigenlijk geen belang: Berbers, Arabieren, Perzen, Turken,

Macedonen, Albanezen, Koerden en Meden: het zijn Saracenen of Moren. Wil men genuanceerder zijn, dan duidt men uit dat Saraceen uit De Levant komen. En Moren zijn Arabieren en Berbers of, meer in het algemeen, Noord-Afrikanen. Ze moeten eigenlijk dood, maar blijven ze leven, dan moet zulks zijn ten dienste van de christenheid.

Militaire operaties tegen hen zijn voortzettingen van de mythische kruistochten. Die waren per definitie rechtvaardige oorlogshandelingen. Daarom zijn de koloniale expedities bij rechtsduiding voortzetting van die kruistochten: de christenheid rukt op ter verdediging. Het systeem-Tordesillas sluit eigenlijk bij deze historische oorlogen aan. Wat de Portugese en Castiliaanse koningen beramen aan expedities ter verzilvering van hun territoriale concessies zijn kruistochten en moeten ook zo gewaardeerd worden. Hun krijgsbuit, bestaande uit gevangenen heidenen, moet ook zo gewaardeerd worden. Met heidenen kan men als christen geen rechtsgeldige verdragen sluiten. Ze zijn altijd nietig, vernietigbaar en gebaseerd op een zedelijk ongeoorloofde oorzaak: met de verklaarde vijand van Christus, de Alverlosser, kan men en mag men niet marchanderen. Dit gaat uiteraard gevolgen hebben voor de consulaire handelsverdragen en capitulaties die de oceaanvarende Europeanen de komende vijf eeuwen gaan sluiten. En dus voor de daarop gebaseerde privaatrechtelijke overeenkomsten van commerciële aard.

De massale reconquista in de kerkorganisatie en haar inquisities

De haat tegen de mohammedanen, Moren of Saracenen, werd gezaaid tijdens de Iberische reconquista-periode. De Berberse moslims hadden vanaf 711 bezettingen gelegd in het Iberische schiereiland, niet gehinderd door effectieve defensie van de daar reeds metterwoon neergestreken stammen van Germaanse Visigoten. Die waren onderling in een verbeterd burgeroorlog verwickeld. Ze waren niet in staat en ook niet bereid gemeenschappelijk front te maken tegen de noordwaarts opdringende Berbers. In 718 was dan het grootste deel van dat schiereiland in handen van de Berbers. Zij voerden een kalifaat in. Vandaaruit deden de Berbers steeds weer krachtige doorstoten naar Frankrijk. Het kalifaat kon geconsolideerd worden. Meerdere kalifaten werden opgericht. Bijgevolg werden de Visigotische christenen derderangsburgers en vaak slaven. Deze keerden zich uiteindelijk tegen de Berbers. Rondom 722 begon het tij te keren en waren de Berbers op de terugtocht. Of de beslissende slag daarbij die rondom Poitiers in 732 was onder leiding van Karel Martel is nog steeds onderwerp van een hevige historiografische discussie en óók of het hier eigenlijk wel een echte religieuze (Heilige) oorlog gold. In ieder geval is dat er later door de westerse wereld van gemaakt. Het gold hier, zo werd langere tijd geleerd, een Eerste echte Kruistocht. Het Iberische grootkalifaat had Córdoba als hoofdplaats.

Maar dit groot-kalifaat kon door de christenen uiteengeslagen worden, vanuit de vlakten van Castilië, León, Aragón, Navarra, Portugal en Catalonië die zich ook in een Heilige Alliantie verenigden. Het groot-kalifaat versplinterde in *taifa*-rijkjes maar de mohammedanen bleven hardnekkig. De Alliantie zette nu de beuk erin: de herovering of reconquista. Ten behoeve van Het Kruis, zei men later. In 1063 gaf Paus Alexander II zijn Apostolische Zegen aan deze reconquista, die uiteraard – zei men later – daardoor nieuw ideologisch élan kreeg. Als iedere ideologische oorlog vochten beide partijen verbeterd. Maar Het Westen beheerste noordwaarts de narratieven ervan en zette in schrille kleuren de wandaden van de moslims uiteen in ridderromans en heiligenverhalen. Aan christelijke zijde diepgelovige, ascetische ridders, bewogen met de dolende vijand. Bereid deze de rechterwang toe te keren. En de linker. En zo voort. Vrouwen en kinderen sparend, steeds bereid overwonnen krijgslieden menselijk te behandelen. *El Cid*, voluit: *El Cid Campeador*, de legendarische ridder **Rodrigo Díaz de Vivar**. Een nobel krijgsheer. Een dapper strijder met open vizier. Sint Jacob van (Santiago de) Compostella zegende hem zichtbaar.

Het Decreet van Granada 13 maart 1492

Maar de vijanden, gemeen, arglistig, wars van humaniteit, vol smerige streken zoals alle heidenen, trad wetten en gebruiken van de eerlijke landoorlog met vuile voeten. Zo zijn heidenen. Men moet er niet van opkijken. Al blijft het droevig. De christenheid moest dezen dus gaan vervolgen, want deze verraders, meinedigen, trouwelozen en ondermensen konden zij niet dulden in hun vreedzame middens. En vandaar dat de koningen zich bij het Verdrag van Granada van 1492 verplicht voelden al zekere reserves te maken. Dat werkten ze uit bij het Edict dat zij sloegen in die stad. De joden en moslims dienden hun heidens geloof af te zweren en zich te laten dopen. En zich voortaan als gelovigen aan het gezag van de kerk te onderwerpen.

Wat echter te verwachten was kwam weer uit. De gedoopte heidenen deden openlijk of ze bekeerd waren. In hun illegale circuits evenwel zetten zij een tegensamenleving op met hun tegen- of subculturen. Ze wilden er echt niet bij horen. Ze waren dus tegen het soeverein gezag. Heidenen waren daarom verraders van de Godsvrede. De rechtsorde van de monarchen. Natuurlijk zochten ze daartoe steun bij Islamitische organisaties buiten de monarchale hiërarchie: in dit opzicht waren joden en islamieten precies hetzelfde. Het waren per definitie aanslagbegunstigers op de staatzelfstandigheid. De koningen zwoeren de heilige plicht aan te vatten deze circuits uit te roeien. Ze richtten een staatsveiligheidspolitie op: De Spaanse Inquisitie. Die had nationale maar ook universele jurisdictie om de staatzelfstandigheid van Spanje overal te kunnen borgen. In het systeem-Tordesillas zou deze jurisdictie meegaan met de expeditionaire brigades binnen de Spaanse concessies. En aangezien Portugal uiteindelijk opging in Spanje dat deze inquisitie dus mondiale rechtsmacht. Die paste ze effectief toe, waar ze dat kon. Bij het concilie van Trente (1543-1563) werd deze rechtsmacht ook gereserveerd voor de Pauselijke jurisdictie: de Pauselijke Inquisitie werd principaal orgaan van de contrareformatorische rechtsorganisatie van de kerk te Rome. Ze zou van het Tordesillas systeem nog gebruik maken.

De zendbrief Sicut Dudum

De heiligschennende Marranen

Wie niet met de juiste zielsgesteldheid was gedoopt, was uiteindelijk niet echt christen. Dat was het uitgangspunt van het Decreet van Granada. De sacramenten werken alleen maar genadebrengend, als de geen die ze ondergaat ook intentioneel bereid is deel uit te maken van de Heilsgeschiedenis die christus bij zijn geboorte te Bethlehem inzette. Wie dus uit verkeerd motief een sacrament aanvaardt en de daarbij behorende ritualistiek ondergaat – hij wil zich maatschappelijk aanpassen om stoffelijk voordeel te verwerven of om zijn bezittingen hoe dan ook veilig te stellen dan wel de bescherming van een publieke rechtsorde te verkrijgen --- begaat deswege een heiligschennende zonde temeer. Daarom is hij een **zwijn**. Hij hoort tot de wilde, drekrollende snorkende onreine varkens, **marranos**. Een verachtelijk wezen in alle monotheïstische

openbaringsreligies. Daarom ook noemden de Spanjaarden deze mensen, meestal joden, Marranen en zó zijn de Spaanse huurlingtroepen die in Nederland een bezetting kwamen leggen ook wel bekend. Joden kregen ook die naam overal in het Spaanse Habsburgse rijk.

In het lied “Merck toch hoe sterck” van Valerius’ Gedenckklank horen we deze benaming ook in deze zin steeds als het om de vijanden gaat van de Nederduytsche Gereformeerde Religie. Valerius bedoelt hier de Moorse of Berberse huurlingen, waaronder ook vaak Palestijnen, die de Spaanse koningen opnamen in hun bezettingslegers. De koning van Spanje eiste dat deze huurlingen vakkundig vochten. Hij eiste niet, dat ze katholiek waren. Integendeel. Marranen, die dus verkapte katholieken kunnen zijn en vaak heidens bleven, waren niet gebonden aan het beginsel dat nimmer door tussenkomst van de kerk christelijk bloed vergoten mocht worden. *Ecclesia abhorret a sanguine*: de kerk gruwet van bloed(vergieten). Een beginsel dat ook gold voor de inquisitie in haar verschillende verschijningsvormen. Sinterklaas in de Lage Landen is de roodgemijterde inquisiteur. Hij komt om de goeden – de katholieken – te scheiden van de kwaden, de heidenen en dus de protestanten. Bij het gerechtelijk vooronderzoek bedient hij zich van Moren, uitgedost als Spaanse lansknachten met de witte molensteen-kragen en kniebroeken, de Zwarte Pieten. Ze doen of ze het bisschoppelijk gezag van de Goede Bisschop erkennen, maar onder elkaar nemen ze de oude man in de maling.

Ze zijn de Marranen die in de volkszangen van de tachtigjarige oorlog zo vaak worden vermeld als de wreedaards die het Spaanse gezag wederrechtelijk erdoor proberen te drukken en de protestanten tot slaven willen maken. Vermoedelijk heeft Sonnius, de eerste bisschop van den Bosch, op basis van het concordaat van 1559 voor deze Sinterklaas variant model gestaan. Hij was inquisiteur en hij bediende zich van Moren. De Marraan is de verpersoonlijking van de verrader en huichelaar die alleen wijkt voor autoriteit met effectieve doorzettingsmacht. De Marraan heeft uiteindelijk geen moraal. Hij is indifferant aan iedere godsdienst. Hij wil geld verdienen, welstand genieten en met machtigen collaboreren. Maar een slaaf hij zeker niet. Nooit. Hij probeert aan slavenhandel te verdienen. De Marraan maakt misbruik van sacramenten.

Opere operato

De geestesgesteldheid van de sacramentele bediening is te dezen irrelevant, als hij de ritualistieke kant van de sacramentele ceremonie maar volledig correct uitvoert naar de formules en naar de bijbehorende handeling en middelen. Het sacrament werd wat de bedienaar betreft wilsonafhankelijk: het verrichten ervan is beslissend, niet het daarbij behorende oogmerk. *Ex opere operato* is daarvoor de uitdrukking. Het uiterlijke werk is effectief ondanks de intentie van de bewerker. Daarbij sluit de Bulla van Paus Eugenius IV van 13 januari 1435 aan, wanneer het gaat om het veroordelen en bestrijden van de Marranen. Een Marraan mag gerust slaaf worden gemaakt. Hij hóórt niet bij de christenheid. Hij heeft alleen daarvan de uiterlijke schijn, hij bezigt zijn status van rechtmatig gedoopte als valse hoedanigheid en als een samenweefsel van verdichtsels.

Hij is de ergste ketter die er maar kan zijn. Dat betekent dat de heiden die zich heeft doen dopen nooit helemaal zeker is van zijn status als perfect rechtsgenoot. Hij kan altijd weer onderwerp worden van kerkelijk onderzoek. Daarvoor moet wel bewijs aanwezig zijn dat een vervolging kan rechtvaardigen. Dat kan geleverd worden door het getuigenis van iemand die, als van ouder op ouder gedoopte, de Marraan heeft horen spotten met het eigen doopsel of een van de andere zes sacramenten, zoals de communie, de biecht, het vormsel, het laatste oliesel, of zelfs het huwelijk. Dan kan de inquisitie al een redelijke verdenking opvatten: dat hangt af van de orthodoxe status van de aangever of de getuige.

Slavenoorlogen tussen Portugal en Spanje op de Canarische eilanden

Eugenius sloeg de Bulla omdat de inheemse bevolking van de Canarische Eilanden zich in haar totaliteit liet dopen. De Portugese koningen vertrouwden dat niet. Was dat niet alleen maar omdat die heidenen zaken wilden doen met de schepelingen varend onder Portugese vlag? Deze koningen waren er niet zeker van, dat deze dopen wel rechtsgeldig waren. Anderzijds: zij hadden dringende behoefte aan slaven. En de Spanjaarden, die hen de rechtmatigheid van de bezettingen van deze eilandengroep betwistten, evenzeer. Ook zij beweerden dat de Canarische Eilanden eigenlijk nog steeds heidens waren, al was de bevolking wel en masse gedoopt. Beiden wilden deze eilanden bezetten, als steunpunten voor verdere verkenningen van de Afrikaanse westkust, waarbij de Portugezen overduidelijk het voortouw hadden. Eugenius bepaalde nu, dat er een

rechtsvermoeden bestond dat de doop rechtsgeldig was. Daarom was het doodzondig gedoopten tot slaaf te maken. Maar het vermoeden was weerlegbaar.

De Bulla hield dus tweërlei in: een christen kon geen rechtsgeldige slaaf zijn. Dat was nieuw. In West-Europa was steeds aangenomen dat dat best kon. Zie hierboven: slaven konden priester worden, huwen, de biecht verkrijgen met uiteindelijke absolutie. Dat rechtsvermoeden had alleen maar zin als in beginsel verboden was een gedoopte tot slaaf te maken. Dat was dus, wat de terugdringing van de slavernij betreft, een pluspunt. Het minpunt was dat de gedoopte die ooit bewust heiden was geweest er nooit zeker van was, dat de kerk achteraf alsnog met terugwerkende kracht de doop – de toelating tot de christenheid—ongeldig zou verklaren. De renegaat zou steeds een imperfect rechtssubject kunnen blijken te zijn. Hij bleef dus een tweederangsburger. Door deze subtiliteit raakten gedoopten toch weer vaak in staat van slavernij in het Tordesillas-systeem dat nimmer tegen Pauselijke Bullae inging. Slavernij bleef universeel verboden als het om christenen ging, maar Marranen waren hun ziel nooit zeker. Wel gaf de uiterlijkheid van de doop hen een zeker recht op vrijheden en ingezetenschap in een katholiek rijk. Dat recht was zeker eeuwig, tenzij de doop heiligschennend was ondergaan. Omdat één getuige daarbij niet voldoende was voor een bewezenverklaring, was de bekeerde heiden meestal betrekkelijk veilig. Burenruzies of familievetes konden op deze wijze nooit worden opgelost op bevredigende wijze.

Sicut Dudum als bron van chantages

Vooral in erfenisconflicten was een aangifte dat de doop heiligschennend met nefaste intentie was aangevraagd en ondergaan een effectief middel. Niet omdat de inquisitie daarop direct in actie kwam ten voordele van de aangever. Maar omdat de beschuldigde zijn openbare eerbaarheid kon verliezen zolang geen onherroepelijke beslissing was genomen op de aangifte. Werd de aangifte geseponeerd en de vervolging beëindigd dan had de beschuldigde ten laste van de aangever een aanspraak tot *restitutio in integrum*: herstel in die toestand waarin hij zou hebben verkeerd als de aangifte niet was gedaan. Ook dat weerhield wel van valse aangiften. Voor Europese Marranen van joodse herkomst was *Sicut Dudum* een bron van grote rechtsonzekerheid. Ook voor de joden in Centraal-Europa.

Het Huis Rothschildt heeft er meermalen bancair debiet door verloren in de regio van de vorstendommen in het Heilig Roomse Rijk van de Duitse Natie, waarin pauselijke Bullae en Zendbrieven directe rechtskracht hadden. Daarom koos deze bankiersfamilie bij voorkeur voor haar statutaire vestigingen zetelplaats in protestantse landen zoals Engeland, Pruisen, Saksen of de gewesten Holland en Zeeland. Het systeem bleef bestaan in de overzeese bezittingen van de katholieke monarchieën totdat hun theocratieën daar afgeschaft werden. De wederrechtelijkheid van het in slavernij brengen van christenen werd positief geformuleerd in de Pauselijke *Bulla Regimini Gregis* van 1476. Maar ze richtte zich tegen de schippers van piratenschepen die christenen plachten te verkopen als slaven. Waren die katholiek, deze schippers, dan was deze veroordeling daarvan werkzaam. Heidense schippers en hun deelnemers hadden er natuurlijk maling aan. Dus ook protestanten.

De behandelingen van Indianen conform Tordesillas

Columbus duidde in inheemsers van het land dat hij in 1492 betrad aan als indianen (*indios* in het Spaans) omdat hij dacht in Oost-Indië te zijn gearriveerd, zoals aangestipt. Volgens het systeem-Tordesillas ging het om heidenen: deze lieden waren nu eenmaal niet gedoopt. Waren ze christelijk te maken ja of nee? Dat werd bij de uitvoering van de concessie-arrangementen (zie hierboven) nu een probleem. Waren ze christianiseerbaar, dan konden ze de doop aanvragen of laten aanvragen, conform de gangbare Europese formules in het canoniek Latijn. De priester moet de doop altijd inleiden met de vraag of de dopeling vrijwillig is gekomen, of hij weet wat de doop inhoudt, of hij bereid is te geloven in God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, of hij bijgevolg de Satan verwerpt en of hij bereid is door zijn levenswandel de geloofswaarheden te onderhouden.

Spanje had nu het Indië van Columbus toegewezen gekregen. Het zuidelijk Indië en het noordelijke. Het had nu, ook met het oog op de ingewikkeldheden die deze doop onmiskenbaar inhield, nogal wat uitvoeringsmoeilijkheden. In Europa waren de meeste dopelingen ten vont gehouden door rechtsgeldig aangewezen vertegenwoordigers, de peter en de meter. Die wisten vaak bij benaderring niet wat de katholieke geloofsleer inhield noch wat de zeven sacramenten die deze veil hield precies inhielden. Maar ze wisten wel

iets van Christus, diens geboorte, diens kruisdood en verder van de zondeschild. Weinig, maar ze begrepen bij benadering wel dat zonder sacramenten het met een mens meestal niet best afliep. Ze verstonden de priester die de doop kwam toedienen vaak ook niet goed. En zijn Latijn al helemaal niet. Hij zelf ook niet: hij had de formules doorgaans geleerd als misdienaar, door nauwkeurig de gebeden na te zeggen van een dienstdoende missionaris en verder diens gebaren daarbij aandachtig te imiteren. Daarbij was een plaatselijke expert ook nog behulpzaam: de koster, die dagelijks sacramenten zag toedienen, en die had er dus in ieder geval op die wijze voor doorgeleerd. Wat ze verder niet precies wisten of begrepen wisten ze doorgaans wel bevredigend in te vullen door plechtige gesties en veel woorden die Latijns klonken. Dat was allemaal in de twee Indiën die Spanje nu mocht exploiteren binnen de concessiebreedten niet voorhanden.

De doop van de Amerikaanse Indianen

Dit stond vast, als een huis: als de Indiër de doop onderging was hij christen. Een christen kon geen slaaf worden. Weigerde de Indiaan de doop dan mocht hij wel tot slavernij gebracht worden, maar dan was hij verplicht dienstbaar aan anderen. Hoe nu deze Indiër, die ik nu maar eenvoudigheidshalve Indiaan zal noemen omdat die aanduiding als spoedig in zwang kwam, duidelijk te maken wat er op het spel stond? Bij latere kolonisaties kreeg je natuurlijk hetzelfde probleem. Willem I, die in 1814 het ontzaglijk wingewestelijk gebied dat men later Nederlandsch Indië ging noemen, kwam met dezelfde problemen in aanraking.

Hij noemde de inheemsen van deze eilandengroepen ook "Indianen" en hij zat met het probleem hoe ze in te scharen, met alle cultuur- en taalverschillen, in zijn onmiskenbaar West-Europese centrale bestuurs- en administratiestelsel. Alleen had Willem I, anders dan Columbus, het voordeel dat de VOC het nieuwe bouwrijp te maken terrein tot op zekere hoogte driehonderd jaar vanuit de kuststreken had kunnen verkennen en in zekere zijn ook talig had weten te verwesteren via een steenkolen-Maleis dat primitief doch doeltreffend was. Dat had Columbus niet.

De rechtsmachtelingen van Sem, Cham en Jafet

Die had verder als randvoorwaarde voor het productief maken van de Amerikaanse concessies ook nog eens de plicht de heidense volkeren te onderrichten in het christendom. Daar had Willem I al helemaal niets mee van doen. Kortom: Columbus en zijn opvolgers hadden flinke problemen. Praktische uitvoeringsproblemen. Geen ethische en moraaltheologische. Dat kwam later pas. Die Indianen waren heidenen. Dat wilden deze Spaanse annexatoren wel aannemen. Maar hoe wisten ze dat? Met zekerheid? Ze konden wel praten met deze indianen over voedsel, ruil, het weer en de begaanbare routes, over nederzettingen en doorvaarten. Maar niet over abstracties die aan de doop ten grondslag liggen, laten we nou wel wezen.

Kon het niet toch zo zijn dat deze indianen al christen wáren? Kijk: alle mensen op de aarde stamden af van Adam en Eva. Via de drie zonen van Noach. Stond in de Bijbel. Sem was naar Azië gegaan. Cham naar Afrika. Jafet naar Europa. Hoe zat het met Amerika? Tenminste: dit land, waar deze indianen zaten, al eeuwen, naar men aannam? Niet was uit te sluiten dat Sem het christendom uiteindelijk had verbreid in Azië via zijn opvolgers. De drie koningen hadden, toen zij Christus kwamen vereren, Hem erkend als Gods eniggeboren Zoon. Daar was een koning uit Azië bij geweest. Die was met die erkenning teruggekeerd naar zijn rijk en daar had hij waarachtig een christenkolonie gesticht.

Paepe Jan

Dat was Paepe Jan geweest die had gezegd dat zijn christenen mochten verwachten dat de twee andere koningen met hen een militaire alliantie zouden komen sluiten tegen de omringende heidenen. Paepe Jan hield nog steeds stand in 1494 en wachtte nog steeds in hoop van Alverlossing. Waren deze Indiërs wellicht geen onderhorigen van deze Jan? Dat was de vraag. En verder: zo niet, waar kwamen ze dán vandaan, gelet op het onmiskenbare feit dat de Spanjaarden toch in Azië waren. God mocht het weten. De Paus dus ook. Die moest maar eens instructies geven. In 1512 gaf deze antwoord: de Indiërs waren rechtstreekse afstammelingen van Adam en Eva. Ze waren volledig menselijk, en ze waren dus christianiseerbaar.

Ze kwamen uit Babylon, aldus de stedehouder Christi op het Vijfde Lateraans concilie. Ze hoorden dus via Sem en die Aziatische koning in potentie tot de christenheid, al waren ze niet gedoopt. Ze waren weggegaan uit Babylon wegens de zondigheid van die stad, wist de paus. Dat was gebeurd voor Noachs zondvloed. God was met ze. Hij had deze Indiërs gewaarschuwd: weggevoerd, er komen natte tijden. Dat was deze Indianen duidelijk:

ze waren heel ver weg getrokken, naar de uiterste oostelijke randen van Azië. Daar waar Columbus zijn eerste verkenningen had begaan. Het waren Aziaten. Zondermeer.

Het was een heel speciaal geval. Ze hadden recht op compassie en mochten niet strikt volgens het systeem-Tordesillas behandeld worden. Ze moesten worden gedoopt, zeker, maar alleen ter bevestiging dat ze altijd eigenlijk al aan de goeie kant hadden gestaan. Ze waren uit Mongolië en Siberië. Zondenvrij waren ze niet, maar ze kwamen een heel eind in de goede richting. Dat werd ook later wetenschappelijk bewezen door twee Jezuiten-missionarissen uit die gebieden: zekere José de Acosta in 1598 en zekere Matteo Ricci ongeveer in diezelfde tijd. Op deze twee missionarissen kom ik hieronder terug.

Deze Paepje Jan was aan het eind van de vijftiende eeuw nog steeds een geopolitieke realiteit. Voor de landsregeringen, tenminste. Hij was legendarisch. Maar hij was wel een feit. Het stond vast, dat hij de opvolger was van de Aziatische Koning die het Christuskind eer was komen bewijzen. Die Koning was daar verschenen, Mattheüs was er heel duidelijk in geweest. Zie Mattheüs 2: 1-18. Hij was ook eerder weggegaan, terug naar het Verre Oosten. Hij had Christus erkend en aanvaard als de Eniggeboren Zoon Gods. Dat was een geloofswaarheid. Deze Koning had deze waarheid mee teruggenomen naar zijn rijk. Dat kon niet anders. Die Koning was niet voor niets zo'n eind komen reizen. Hij had een ster gevolgd, die hij erkende als het bewijs van een beslissende gebeurtenis van bovenzinnelijke aard. Hij had er zondermeer thuisgekomen over verteld. Hij was dus een Aziatisch Evangelisator geweest. Hij was Koning van Indië. Dat wilde de kerkelijke traditie. Maar hij was als geloofsverkondiger ook priester. Daarom duidde men hem aan als *rex et sacerdos atque indorum rex*.

Priester Johannes, koning van Indië. Paepje Jan. Hij had daarom een kerk gesticht. Natuurlijk. Een Indische kerk, die ook bezocht was door de Apostel Thomas. Die had haar gezegend. Vermoedelijk heeft hier het gerucht van de inderdaad bestaande Assyrische kerk in Syrië van het Oosten een rol gespeeld. Die zocht contacten met Het Westen. Deze kerk werd bedreigd door de moslims. Dat wás ook zo. Veel kerkelijke historici reppen ervan en ook van de mogelijke militaire allianties die de westerse kerk met dat nog altijd immens en ontzagwekkende rijk zou kunnen sluiten. In Keulen waren betrekkelijk recentelijk de relieken van de Drie Koningen opgedoken. Ze waren gelegd in de reliekschrijn in de crypte van de Keulense kathedraal. Dat bewéés dat het hier niet om een verzinzel ging. Die schrijn en die crypte waren overtuigende bewijzen dat het echt wáár was allemaal. Anders had men toch nooit zo'n dure schrijn besteld? En zo'n kathedraal, die was daar toch niet zómaar bovenop gebouwd? De echtheid van de relieken was bewezen: er waren authenticiteitsdocumenten van de leveranciers met zegels vanwege de Paus. Maar dan bestond die Paepje Jan ook, hoe kon een mens daaraan twijfelen?

In Portugal was men zeker van dat rijk van die Paepe Jan. Omdat men te Lissabon in de gaten begon te krijgen dat Spanje bezig was toch Portugal uit zijn concessies te drukken die het had toegedeeld gekregen binnen het systeem-Tordesillas. Paepe Jan, dat was duidelijk, leefde natuurlijk niet meer. Maar zijn opvolgers wel. Lissabon had Paepe Jan eenvoudig nodig als militair verbondene. Dus bestond hij. En hij was machtig, ook militair. Nu ja, zijn opvolgers natuurlijk. Maar die wáren er. Dat kon niet anders. Die hadden natuurlijk alle belang erbij dat de Portugezen binnen gun concessieareaal de katholieke geloofsleer kwamen bevestigen. Die zouden dus helpen. En dat ze heel wat vermochten dat bleek wel uit het feit dat ze het zowat vijftienhonderd jaar hadden volgehouden. Zo redeneren benarde en onzekere regeringsleiders altijd. In een cirkelspiraal van introspectie.

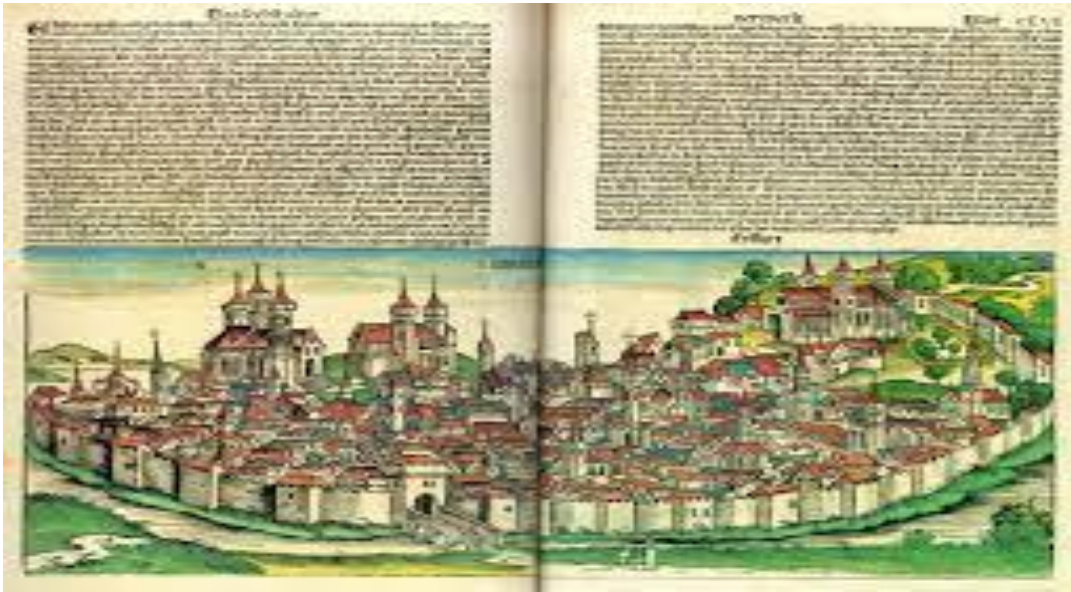
Die opvolgers regeerden vastberaden een daadkrachtig binnen de Portugese concessies. In Azië. Lissabon zocht geallieerden daar, want het dacht dat het juist daar veel last van Spanje kon gaan krijgen. Dat was eigenlijk helemaal niet zo'n betrouwbare partij in het systeem-Tordesillas, moest Lissabon helaas bij nader inzien erkennen. De Castiliaanse arrogantie was inmiddels overduidelijk gebleken: ze waren daar te machtig en te zelf overtuigd geworden. Lissabon trachtte dus Paepe Jan te traceren. Als mogelijke militaire bondgenoot. Toen dat niet lukte, zocht en vond het Engeland. En weer ging het ervan uit dat dat trouw zou blijven aan het Tordesillas-systeem. Daar had het toch immers veel aan te danken? Dat zou het netjes uitvoeren. Dat was de aanname. De werkhypothese. Die uitgangspunt werd omdat er weinig anders op bleek te zitten. Bij gebreke aan tijd voor alternatieven. Zoals bij veel ingrijpende rechtspolitieke fundamentele beslissingen in crises. En dat had weer immense gevolgen voor de slavernij als mondiaal verschijnsel. In het kort: terwijl Lissabon moreel grote bezwaren had om mensen te gaan beschouwen als ordinaire handelswaar, bleek Londen daar geen enkel bezwaar tegen te hebben. En omdat Engeland de maritieme grootmacht van de toekomst zou worden maakte dat alles, maar dan ook alles uit voor de wijze waarop de mensheid tegen de slavenhandel ging aankijken.

Paepe Jan blijkt in Ethiopië te zitten

Van Paepe Jan was in Europa bekend dat hij steeds had gevraagd om defensie-allianties met de christelijke mogendheden. Jan was omringd tegen de zevende eeuw door de verschrikkelijke troepen van de Islamieten. Daar konden de Europese vorsten zich alles bij voorstellen. Jan schrijft daarbij de Paus aan, om toch in godsnaam zijn verzoeken door te geleiden aan de vorsten die legers en vloten hebben. Hij zendt delegaties in de twaalfde eeuw aan Paus Calixtus II (1119-1124). Zij herinneren aan de vestiging van de christenen van Sint Thomas. Die worden straks uitgeroeid. Dat kan Het Westen toch niet laten gebeuren? De Syrische bisschop Hugo van Jabala brengt ook een bezoek aan paus Eugenius III. Hij wijst op de opmars oostwaarts van de moslims. Er moet een nieuwe kruistocht komen.

Pape Jan is al bezig met het organiseren van een tegenkruistocht vanuit het oosten naar het westen. Hij wijst erop dat het hier gaat om een nakomeling van de Aziatische Koning die Christus kwam aanbidden bij Diens geboorte. Het betreft hier een goed werk ten behoeve van de christenheid. Otto van Freising, bisschop in het Roomse Rijk rakelt de geschiedenis van Paepe Jan maar weer eens op ter rechtvaardiging van een kruistocht in zijn *Chronica Sive Historia De Duabus Civitatibus*. De geschiedenis van de twee stadsgewesten, het oostelijke en het westelijke. Dit werk circuleert onder de Europese hoven tussen 1143-1146. Het gaat hier wel om ware gebeurtenissen. Het betreft hier de moordpartijen die de Seltsjoeken aanrichten onder christenen, de Seltsjoeken die als islamitische dynastie heersen over Perzië. Kruisridders moeten die christenen nu eindelijk

eens te hulp komen. Het kan zijn dat het gaat om de zoveelste massale uitmoording van Armeense stammen. Deze berichten blijven in Europa maar binnenkomen.

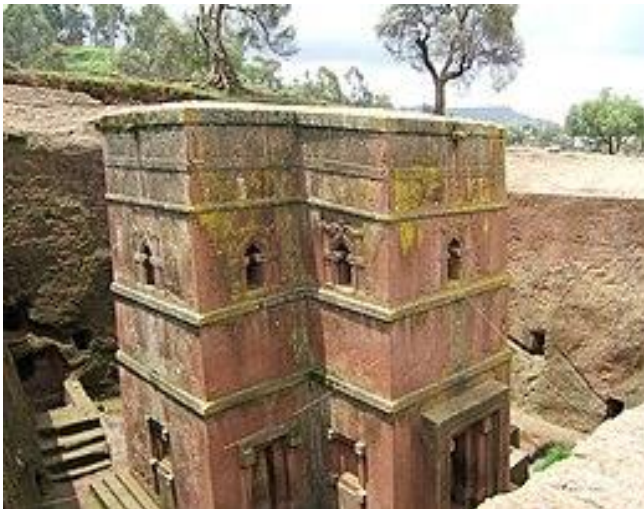

Doorgaans worden ze voor waar aangenomen. Deze dramatische geloofsvervolgingen beheersen de Europese publieke opinie. Daaraan draagt machtig bij dat in 1493 een fraai verluchte kleurendruk-editie uitkomt van de wereldgeschiedenis van de hand van Hartmann Schedel. Daar komt heel de droevige *Alleingang* van de opvolgers van Paepe Jan meeslepend aan de orde: Het Westen laat dit rijk gewoonweg barsten. Uit opportunisme, uit scheiterigheid, uit geloofsonzekerheid, uit vrees voor onbegrootbare risico's een gigantisch Armageddon ingezogen te worden. Wat is dát nou? Iedereen met het hart op de juiste plaats moet het een eer vinden Paepe Jan te hulp te komen. Weert u, armzalig West-Europa, tegen de razernij van de moslims! Waar zijn de katholieke koningen? Wat doet de regering? Waarom is de vloot nog niet onderweg? Paepe Jan woont in Midden-Indië, zo moeilijk is het toch niet? We zien Paepe Jan treurig met een halo rond het hoofd op zijn troon zitten, zorgelijk de communie uitdelend aan vreesachtige gelovigen die huiverend knielen aan de troon van Jan. Op de achtergrond een gothisch altaarretabel. De heren redacteurs weten alles van Jan. Dat is duidelijk. Waarom grijpt geen christelijk vorst in? Wat zijn dit voor onmachtige bestuurders die steeds maar belastingen heffen, maar geen rechtsbescherming verlenen aan broedervolkeren? Dat is ook de vraag te Lissabon. Actie wordt verwacht.

Lissabon neemt dus dat Aziatische christelijke rijk voor bestaand aan, en ook dat het machtig is en strategisch betekenisvol. Als het gevonden is, ligt het op zeker binnen de Portugese concessie van het systeem-Tordesillas. Maar dan kan wellicht Lissabon het bezigen als militaire uitvalsbasis. Het is eigenlijk zaak het zo snel mogelijk te vinden. Dat verklaart waarom Lissabon rond 1500 de verkenningvaart langs de Voor-Indische kusten intensiveert. Het doet Goa aan. Het tracht daar maritieme steunpunten te vestigen. En ook in Calicut. Daar probeert Lissabon de Samorin, het opperhoofd van de staat, te winnen voor een alliantie. De regeringsleider tevens ceremonieel staatshoofd. Maar die vindt dat Lissabon eerst eens behoorlijk uit de bus moet komen. De Portugezen zijn ten hove verschenen met geschenken. Die vindt de Samorin verachtelijk. Als Lissabon het serieus meent, dan moet het met dure spullen komen. Hij stuurt de traag deinende kraken in de havenbekkens resoluut terug.

Dan blijkt waarachtig dat Paepe Jan al die tijd in Ethiopië zat. Daar bestaat inderdaad sedert de vroege middeleeuwen een christelijke gemeenschap. Die zit verspreid in de rijken Aksum en Lalibela. Het christendom is daar zelfs staatsgodsdienst. Het is niet bekend, hoe dat daar komt. En eigenlijk ook niet wat de geloofsinhoud precies is, die het tot een christelijke leer zou maken. Marco Polo had het rijk wel even beschreven als een machtig christelijk rijk. Dat had ook hij weer van oosterse christenen. Lissabon vond het echter de moeite waard om naar dat Ethiopië een Portugese diplomatieke delegatie te zenden. Daarvan is leider Rodrigo da Lima: hij moet proberen met de Ethiopische Keizer een militair bondgenootschap te sluiten. Die Keizer, dat is vast die Paepe Jan. Dat is de wens van Lissabon bij de zending. De reden is dat de verhoudingen met Madrid nu echt gaan spannen. Madrid vindt zich misdeeld bij de verdelingen van Tordesillas. Het is belazerd, omdat de Portugezen toch belangrijke cartografische informatie hebben onthouden aan de Spaanse delegatie. Vermoedelijk heeft Madrid het bij het rechte eind. Daarom is het belangrijk dat deze alliantie met Paepe Jan er nu meteen komt. De priester-klerk Francisco Álvares (1465-1541) beschrijft de tocht en de onderhandelingen.

De Keizer begrijpt niet zo goed wat de Portugezen nu precies willen. Hij wist erop, dat hij geen Paepe Jan heet, al hecht Da Lima eraan, voor het verslag, de Keizer steeds zo te noemen. Maar de Ethiopische vorst wil deze *error in persona* niet laten voortbestaan. Hij wil wel een tegendelegatie zenden naar Lissabon, maar dan moet eerst dit misverstand worden opgeklaard. Zijn rijk is inderdaad christelijk. De Keizer verwijst de delegatie naar bedehuizen in Lalibela. Dan kunnen de heren uit Europa het zelf zien. Dat doen ze. Ze zijn opgetogen: het gaat hier overduidelijk om kathedrale basilieken. Ze zijn gewijd aan sint Joris, staan onder diens patronage. De Ethiopische gelovigen noemen deze heilige Bete Giyorgis. Bete, dat is: Beate, geheiligde. Maar dan moet de Keizer toch Paepe Jan zijn? Die houdt vol dat niet te zijn. Dat weet hij zeker. En ook dat hij, bij nader inzien, voor zijn Portugese gasten niets kan betekenen, Paepe Jan of niet. Keizer of Koning van Indië is hij niet, dat wil hij niet verhelen. De heren vergissen zich deerlijk. En weer staat Lissabon alleen. Het licht Rome in. Er kan weleens bonje komen met Spanje. En wat dan gedaan met de gezamenlijke missionering?

Het Romeins missiedepartement de propaganda fide

Het Romeinse kerkelijke bestuursapparaat had moeten vaststellen dat de wereldlijke overheden graag gebruik maakten van de bijzondere rechten die ze konden ontlenen aan de gigantische concessies die voortvloeiden uit

het systeem-Tordesillas. Ze waren meteen begonnen een enorm koloniaal rijk te stichten binnen de geconcessioneerde geopolitieke invloedssferen. Portugal, dat een transoceanische vloot bezat had een geweldige voorsprong op Spanje: het verenigde Castilië en Aragon op dat moment. Spanje had al koloniale gebieden veroverd in de twee Amerika's, maar was nog steeds niet in staat om ook het zuidelijk Amerika in verkenningstochten af te varen. Het was duidelijk dat door dat gigantische enorme watergangen schenen te leiden naar een wereldzee aan de oostelijke kant. De Stille Oceaan. Of die gangen ook allemaal zeearmen waren was niet echt duidelijk. Er was duidelijk sprake van een getijdengang. Eb en vloed, er was verzilting. Was dit nu Indië zelf al, zoals Columbus had besloten in 1492? Waren dus deze inwoners inderdaad de Indianen, *Indios*, zoals deze Columbus ze noemde?

Er werd aan getwijfeld. Portugal had veel en veel beter inzicht in de oceanen en hun omgrenzing. Maar Lissabon gaf vrijwel nooit cartografische kennis prijs aan Castilië. Ze kwamen steeds meer terecht in een ordinaire geopolitieke concurrentiestrijd. Het ging steeds meer om veiligstelling van handelsdebiet onderling. Het was duidelijk dat de religieuze doelstelling van de twee concurrenten, die toch in wezen identiek inwisselbaar was, geen of weinig prioriteit meer had. Lissabon merkte het best: Madrid ging zich toeleggen op een oorlogsvloot. Een enorme transoceanische maritieme macht met verschillende smaldelen, die enorme massale vuurkracht kon ontwikkelen in linieverband, uitgebracht door hoog oprijzende zeekastelen, de galjoenen. Waar was die vloot voor? Vermoedelijk, giste Lissabon, om de Portugezen toch uit de zee te jagen. Een andere tegenstander op de oceanen was voorlopig niet denkbaar. Het zou dus heel goed kunnen dat Spanje te zijner tijd koloniale tegenstander zou worden van de Portugezen.

Daarom besloot Lissabon Engeland, dat bezig was een oorlogsvloot in ontwikkeling te brengen, aan te wijzen als maritiem geallieerde: het zocht Londen aan om de Portugese concessies mede te verdedigen. Vooralnog tegen een onbenoemde vijand op de wereldzee. Maar Lissabon en Londen wisten heel best wie ze op het oog hadden. De koning en koningin van Castilië. De kans was groot dat drie katholieke naties straks toch op zee slaags zouden raken. En daarvan zouden voorlopig maar drie mogendheden kunnen profiteren: het altijd weerspannige Frankrijk. Het Ottomaanse rijk. Het Oostenrijkse Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie. Dat kon niet in lijn zijn met de ingezette katholieke missioneringsstrategie van het systeem-Tordesillas. Met genoemde rijken kon de Paus op dat moment volstrekt niet door één deur. Dat zag Zijne Heiligheid in. Hij besloot toch de missioneringsstrategie maar in eigen hand te nemen. Jammer, want het was best een goedkope oplossing geweest om zulks te endosseren aan Spanje en Portugal. De Heilige Stoel had niet voldoende doorzettingsmacht om deze strategie zelfstandig door te ontwikkelen. Er was geen echte Pauselijke Vloot. Er was wel een mobiel Veldleger.

Maar dat was goed om Noord-Italië tot aan Rome af te grendelen tegen mogelijke uitvallen vanuit het Noorden. Het was niet helemaal duidelijk wat de Habsburgers van plan waren in Wenen, maar echt pausezind waren ze op dat moment niet. Engeland was dat wel. De man van Margaret Tudor, de koning van Schotland James IV had net de titel verdediger van het geloof gekregen van de Paus, *Defender of the Faith. Fidei Defensor*. De kans dat James namens Margaret de soevereiniteitsrechten in voogdij zou gaan uitoefenen in Engeland was groot. James, ook wel Jacobus IV (1473-1513) was met de titel erg blij geweest in 1507. Met het Geloof in deze titel werd het rooms-katholieke bedoeld. Jacobus kreeg deze titel, omdat hij bereid was Frankrijk aan te vallen, op een moment dat dat de Paus buitengemeen goed uitkwam. En Jacobus breidde de Schotse vloot geweldig uit. Hij sloot in 1502 met Koning Hendrik II een vredesverdrag dat ook de allures van een militaire alliantie kon aannemen.

De Paus besloot dus dat tegen de alliantie met Portugal geen bezwaar bestond. Spanje liep hem steeds vaker uit de hand. Het machtsverwicht verschoof dus naar maritieme mogendheden. Dat leek niet bezwaarlijk. Jacobus was een vroom katholiek. De Paus kon wel van hem op aan. Het was een iets te personalistische buitenlandse politiek van de Heilige Stoel. Engeland zou zich wel degelijk tegen de katholieke kerk gaan richten. Omdat de zoon van Jacobus, Hendrik VIII zelf geen zoon kreeg. En omdat Rome zijn huwelijk met de katholieke prinses van Aragon niet wilde nietig verklaren. Toen kreeg Rome in de gaten, dat het bij zijn missionering niet meer geheel kon vertrouwen op het systeem-Tordesillas. Het probeerde wel te lijmen. Maar het lukte niet. En zo moest het Pauselijk regeringsapparaat zelfstandig de boer op buiten Europa via een departement voor missioneringactiviteiten: het *dicasterium* of de *congregatio* voor de geloofsvoortplanting. Dat kwam nu zelfstandig te staan voor het vraagstuk hoe te handelen met betrekking tot de slavernij buiten Europa.

Al ter gelegenheid van het Trentse Concilie werd de vraag gesteld of er zulk een missiedepartement niet zou moeten komen. Niet alleen vanwege de reformatie. Waartegen men de kerk wilde wapenen door een legalistische uniformering en strikte reglementering. Maar ook omdat de vaders inzagen dat de kerk nu echt als rechts- en geloofsorganisatie maken zou krijgen met staten die niet in het rooms-katholicisme als staatsgodsdienst zouden participeren, zoals voor de reformatie. In veel staten zou er zeker nog een staatsgodsdienst zijn. Een theocratie. Maar geen roomse. Met die staten zou de kerk nog stellig in rechtsbetrekking moeten staan. Zij zou de territoria daarbinnen als heidens gebied in West-Europa moeten beschouwen. Dat was iets nieuws. Men zag zelfs in, dat de Lage Landen weleens het eerste missiegebied zouden kunnen zijn. De Pauselijke regering voelde er niet veel voor, meteen deze kwestie administratief ten principale aan te pakken. In 1563, toen de conciliaire decreten geslagen waren en voor de uitvoeringsarrangementen opnieuw bekeken moesten worden, was het de vraag of zulk een missiedepartement niet veel te prematuur was. Het kon nog altijd vriezen of dooien. Of allebei. Geen vorst zou het op prijs stellen om officieel te Rome ingeboekt te worden als heiden. De gelovigen in diens kerkorganisatie evenmin. De strijd in Centraal-Europa was nog gaande. Kansen wiezen. Namen af. Keerden. De Ottomanen

rukten onstuitbaar op. Het kon toch nog zijn dat de West-Europese monarchen gemeenschappelijk front zouden maken. Deden ze dat, dan zou het mogelijk zijn, dat ze er weer achter kwamen dat ze meer gemeen hadden dan wat hen verdeelde. Het was dus beter geen definitieve beslissing te stollen in een nieuw principaal orgaan binnen de Curie. Paus Clemens VIII zag dan ook de oprichting van de *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* in 1599 uitdrukkelijk als een provisionele maatregel. Men kon nog altijd zien. Er waren de missiegebieden in West- en Oost-Indië, de Italiaans- Griekse gebieden, en de problemen van de katholieke geestelijkheid binnen de voorshands door protestanten beheerste gebieden. Daar kon deze commissie zich voorlopig mee bezighouden. Het liep anders: in 1622 bleek de protestantisering in Europa onherroepelijk. Maar pas in 1622 werd het departement definitief. De Heilige Stoel had voor de missiegebieden nu aparte regelingen nodig en tijdelijke bestuursvoorzieningen, eventueel in afwachting van de vestiging van een definitieve bisschoppelijke hiërarchie.

Gebleken was dat het niet wijs was daarbij volledig te steunen op de staatsapparaten van Europese soevereinen, hoezeer die bij de aanvaarding van opdrachten ten aanzien van invloedssferen buiten Europa betuigden katholiek in roomse zin te zijn. Dat was maar één *woord*, dat katholieke. Dat had Hendrik VIII van Engeland laten zien. Hij was van *defender of the faith* geworden tot de meest vehemente bestrijder van het primaat van Petrus. Hij had de concessies die hem in dat verband als rooms-katholiek vorst, regerend bij de gratie van die God, schandelijk misbruikt, tot schrik van Portugal, dat er nu enorme last van had. De congregatie zou nu alles zelf direct ter hand nemen als principaal orgaan van de Heilige Stoel in herroepbaar mandaat. Het zou het kerkelijk personeel geen volmachten meer delegeren. Het zou ook zelf slechts mandateren. En per mandaat zou het aanwijzingen geven. Bijvoorbeeld inzake het brandend vraagstuk van de slavernij, de handel in slaven en de daaraan verbonden uitwassen. Het zou per regio en per missionaris voorschriften geven, omdat de ervaring leerde dat per regio en per persoon genuanceerd moest worden. Het nadeel zou zijn, dat de kerk voorlopig geen algemene regels zou geven betreffende de namens de kerk in te nemen houding betreffende de slavernij en de daarmee connexe activiteiten of verschijnselen. Het kwam flexibiliteit in politiek en bestuurlijk oogpunt ten goede. Een algemeen leerstellig principe gaf ze pas tegen het eind van de negentiende eeuw. Bij monde van Leo XIII. Tevoren verwees ze wel naar standpunten ingenomen door gewaardeerde missionarissen die ook ervaring hadden met het fenomeen in alle modaliteiten. De paters De Acosta en Ricci, die ik al noemde. Er zijn er meer.

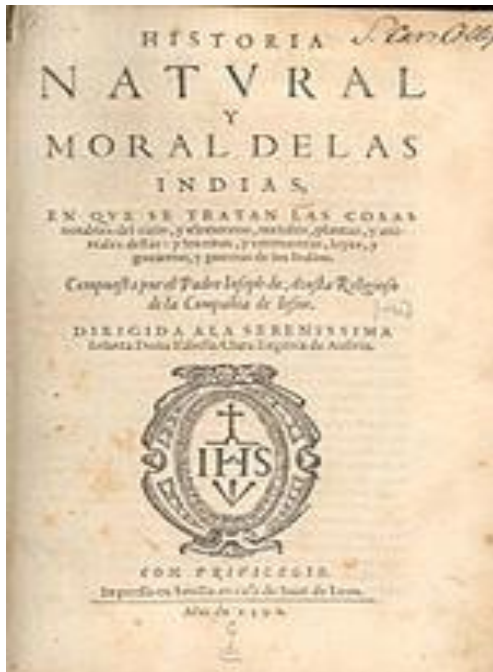
Engeland richt zich tegen het Pausdom

Het Tordesillas-systeem werd flink geschikt door de afscheuring van de Anglicaanse kerk door Koning Hendrik VIII die zich uitroep tot hoofd ervan op 3 november 1534. Rome had Hendrik kort tevoren nog de titel toegekend van zijn vader: verdediger van het geloof of fidei defensor. Hendrik had zich in een geschrift gericht tegen de gedachte dat er maar twee schriftuurlijk te rechtvaardigen sacramenten waren in de katholieke kerk: de doop en het avondmaal. Hendrik was tegen de reformatie als zodanig. Totdat de Paus bleek niet te willen instemmen met zijn echtscheiding van Catharina van Aragon. Ze kon hem geen zoon baren. En dus wilde Hendrik de nietigheid van de verbintenis. Hij wilde met Anna Boleyn trouwen. De scheiding werd overigens in 1533 overigens geëffectueerd in civielrechtelijk opzicht. Hendrik werd bij wetsbesluit vanwege het parlement in 1534 tot hoofd benoemd van de Anglicaanse kerk. Hendrik werd parlementair bij wet verklaard te regeren bij de gratie Gods. Wie dat nog betwistte was een hoog- en landsverrader. En Hendrik mocht beschikken over alle religieuze rijkdommen van de roomse-katholieke kerk. Hij liet vanaf 1536 kloosters en abdijen sluiten, maar ook de daarmee verbonden kerkfabrieken en charitatieve inrichtingen opheffen. De door Portugal gegunde doorconcessioneringen krachtens het Verdrag van Tordesillas gingen over op de Engelse Kroon. Dat ondermijnde de geopolitieke verdelingen daarvan. Engeland ging nu deze concessies te eigen bate bezigen en trok zich van Romes doelstellingen die daaraan ten grondslag lagen niets meer aan. Het betekende ook dat de rooms-katholieke moraaltheologische inzichten van 1494 over de slavernij en de plichten de slaaf te zien als godgelijkende (niet, natuurlijk: godgelijk), zeker binnen het kerkelijk verband vervielen als bindende instructienormen bij het uitbaten van de concessies. De vervoer en transporten van slaven als waren ze transporteenheden of stukgoederen waren voortaan zedelijk geoorloofde onderwerpen van koophandelsovereenkomsten en van assuranties. Slaven konden worden verladen op basis van de standaardclausules die de Londense Lloyd voorzag bij stukgoed, zoals de bedinging *Free On Board*, *Free Alongside Ship*, *Cost Insurance and Freight*, *Cost and Freight*, *Delivered at Place* en dat soort *Incoterms*. Dat zou

goed gaan blijken toen de Engelsen het **Asiento**, het transoceanisch slavenhandelsmonopolie overnamen bij het vredetraktaat van Utrecht in 1713. De WIC zou het aanstonds merken, de republiek later maar de slaven op de routes naar de Zuidelijker staten van Zuid en Noord-Amerika en de koloniën in het Caraïbisch gebied aanstonds en wel aan den lijve. Het zou de ontwikkeling van het volkerenrecht betreffende het verbod van slavenhandel sterk vertragen.

José de Acosta

José de Acosta (1540-1600) was, net als Francisco De Vitoria, een priester die duidelijke criteria gaf betreffende de handel in slaven en de slavernij in het algemeen. Hij somde ze op in zijn standaardwerk *De Procuranda Indorum Salute* (1576). Hij geeft voorschriften, in het algemeen, hoe een katholiek missionaris tegenover de inheemse moet staan. Daarmee wijkt hij dus af van de Ad Hoc-aanpak van de Congregatio De Propaganda Fide. De Costa heeft het over Indiërs. Hij oordeelt, net als het vijfde concilie van Lateranen dat Indiërs uit Babylon komen. Ze zijn daar weggegaan omdat ze die stad heidens vonden. Ze hebben dus deel aan de christelijke zedelijkheidbeleving. De Acosta is geboren in een Marraanse familie te Medina del Campo in Spanje. Hij heeft een oude zeeman vroeger vervoerd horen spreken over Peru en de daar wonende Indianen. Dat spreek Joé aan. Hij wil daar missionaris worden en verder daar het Christendom bij deze Indianen, afgestemd op hun ingestorte oerweten, re-activeren.

Want deze Indianen bezaten al de basiskennis daartoe net als de onderdanen van Paepje Jan, die ook José als historisch figuur erkent. Kunnen deze Indianen nu gezien worden als van nature dienstbaren, *servi ex natura*? Zijn zij slafelijk aangelegd alleen omdat ze niet gedoopt zijn? Natuurlijk niet. Net als de School van Salamanca beschouwt De Acosta deze Indiërs in Peru als volwaardige rechtssubjecten en deelhebbers aan de Heilgeschiedenis als ze die maar voorgehouden krijgen. Gebeurt dat, dan zullen ze de doop vragen. Tenminste, als deze lessen hen begrijpelijk gebracht worden. Hun Babylonse herkomst garandeert het: ze hebben immers dat oord van verderf verlaten omdat ze Gods wil boven die van de daar geldende mores stelde. Ze zijn natuurlijke christenen. Voor hen is de doop daarvan alleen bevestiging. Terwijl bij Europeanen pas dan de ontvankelijkheid voor christelijke deugden pas gewekt wordt door Gods genade. Deze Indianen hebben dat eigener beweging. Het laat niet na, De Acosta in moeilijkheden te brengen met het Spaanse koloniaal gezag. Dit is opruiing en aanzetting tot verzet tegen het Spaanse gouvernement. Hij wordt door zijn kloosteroversten aangepakt. Hij is tegen het kolonialisme van Madrid, zeg het maar eerlijk. Dat geeft De Aosta weer niet toe. Maar hij mag toch blijven schrijven over proefondervindelijke natuurlijke historie, geografie, kosmologie en cartografie want daarin blijkt hij een opvallende bolleboos. Daar leggen de Jesuïeten eer mee in. Hij eindigt zelfs als rector van het gerenommeerde Jesuïeten-college te Salamanca. Zijn *Historia Natural y Moral de las*

Indias en zijn *De promulgatione Evangelii apud Barbaros, sive De Procuranda Indorum Salute* beleven menige herdruk en worden in de meeste officiële Europese talen vertaald. Ook in het Nederlands of Nederduyts. Niet met alle dwarsliggers loopt het slecht af.

Matteo Ricci

In Azië waren de rooms-katholieke missionarissen, zeker als ze van een Portugese zendingsorganisatie afkomstig waren veelal de School van Salamanca toegedaan. Ze deelden dus hartgrondig in de opvatting van Francisco (soms ook: Francesco of Francisko) De Vitoria, dat de heidenen die ze moesten zien te bekeren, net zo menselijk waren als de Europeanen en dat zij volwaardige rechtssubjectiviteit moesten genieten binnen het Tordesillas-systeem. Sommige missionarissen voegden daar dan wel de conditie aan toe dat de heiden gedoopt moest zijn en belijdend was geworden en gebleven en dus ook later tot de communie moesten zijn toegelaten, het tweede sacrament. Dat waren doorgaans Spanjaarden van Spaanse missioneringscongregaties. Ik gaf al aan dat De Vitoria in zijn *Relectiones de Indiis* deze sacramentele randvoorwaarden niet stelde. De Portugezen waren verder bereid vrij ver te gaan om de ritualistiek waaronder de geloofsleer zich kon verspreiden heel sterk aan te passen aan lokale ritualistische tradities. Zij beschouwden deze ritualistiek in liturgische zin eigenlijk als een subsidiaire vormkwestie, een van de wijzen waarop de Bijbelse Openbaring tot de heiden kon komen, een manier van presenteren die niet essentieel hoefde te zijn als men de wezensdoelen van de zeven sacramenten maar goed in de gaten bleef houden.

Kennis van de mogelijkheid om actief deel te nemen in de zich ontrollende Goddelijke Heilsgeschiedenis, de verwachting dat deze kennis inderdaad bereikbaar was, de bereidheid te erkennen dat men vrij was om al of niet in overeenstemming met die kennis te handelen of zich op te stellen, de aanvaarding van Gods goedheid en dus Diens onbeperkte vergevingsbereidheid bij volwaardig berouw en dat dus iedere zonde hoe dan ook uit te boeten was, omdat Gods eniggeboren zoon daarvoor de collectieve zondes Schuld van de mensheid op zich had genomen, en plaatsvervangend de uit die schuld voortvloeiende bestraffende leedtoevoeging had ondergaan in zijn kruisdood. Dat was waar het werkelijk om ging. Thomistisch gesproken: dat was de *materia* van de geloofsbelijdenis of het Credo. Het *id quod*, de voorstellingsinhoud die de christen de zijne moest kunnen noemen. Datgene wat achter alles schuilging, het immer *hin Vorliegende*. De rest was een uiterlijkheid, een forma, en daaraan kon wel veel veranderd worden wanneer dat de overdracht van de *materia* begunstigde. Op deze wijze zou Matteo Ricci (1552-1610), missionaris te China, nu in verregeende mate te werk gaan en met succes. Zulks binnen de bandbreedtes die de School van Salamanca moraaltheologisch daarbij gunde. In dit opzicht staat hij op één lijn met De Acosta. Beiden kregen de permissie van het centrale missioneringsdepartement om het eens op deze manier te gaan proberen. En als De Acosta wist Ricci hiervoor brede belangstelling bij de Europese missioneringsscholen te wekken. Ook Ricci kreeg groot wetenschappelijk aanzien. Ook zijn publicaties werden in de officiële Europese talen vertaald en beleefden menige herdruk. Beiden hadden binnen hun missioneringsgebied grotere invloed kunnen krijgen bij de geloofsverspreiding ware het niet dat hun opvolgers waren verdrongen door lieden die een confessionaliseringpolitiek in ramkoersvaart ontwikkelden, steeds met het oog op kortstondig winstbejag. Bij De Acosta waren dat de Spaanse roomse haviken. Bij Ricci de Hollanders van de VOC. Beiden zagen er totaal geen been in om de heiden te zien als handelswaar en beiden gaven daar verre de voorkeur aan. Beiden begunstigten dus de slavernij in hun contreien grotelijks. Beide soorten opvolgers vervreemdden daarmee de inheemsen onherroepelijk en effectief.

Matteo Ricci kon aansluiten bij het syncretiseringsstelsel van Sint Franciscus Xaverius die in Voor-Indië al vroegtijdig was overgegaan tot een ingrijpend religieus syncretisme. Ricci werd op den duur door de Chinese bestuurselite beschouwd als één der hunnen met de rang van Mandarijn. Hij kleepte zich dienovereenkomstig. Hij ontving een nieuwe naam in deze hoedanigheid: Li Madou. Hij was Italiaan, net als De Costa en wilde, als deze, missionaris worden in De Indiëën. Ricci werd oostwaarts gezonden en De Acosta westwaarts, maar beiden waren ervan overtuigd dat ze in hetzelfde Indische Continent vertoefden. Ik gaf al aan, dat men in Europa langere tijd niet goed heeft geweten waar dat fameuze Indië nu precies lag, waar het begon en waar het ophield. Ricci meende dat dat Indië binnen het Tordesillas-systeem geheel viel binnen de Portugese concessie. Daarom sloot Ricci vastbesloten aan bij de Portugese Provincie van de congregatie van de Jesuïeten en leerde hij Portugees. Hij zou met de expeditionaire verkenningsstochten meevaren langs de Afrikaanse

Westkust en dan oversteken naar Goa, dat vast in handen was van de Portugese kroon op dat moment. Vóór hem had Franciscus Xaverius (1506-1552) dat precies zo gedaan, als Spaanse Jesuïet.

Ook hij was in Lissabon scheepgegaan, in 1541, in de hoedanigheid van Pauselijk Legaat om met de Portugese Kroon te kunnen onderhandelen over de neerlating van missieposten rondom Goa. Die zouden dan een zekere status moeten krijgen als Spaanse exclaves binnen dat gebied. De Portugese Kroon meende dat ze voldoende vast in het zadel zat om dat te kunnen toestaan. Hij deed daar succesvolle missioneringen en wierf een groot aantal Indische bekeerlingen. Paus Paulus III zag diverse mogelijkheden voor de Heilige Stoel om de kerk nog verder oostwaarts te vestigen en zond Xaverius naar Malakka in 1545. Xaverius ging vandaaruit naar de Molukken en stak over naar Japan. Ook daar missioneerde hij met vrucht. Met achterlating van enkele ordegenoten in Kagoshima op het eiland Kyushu vertrok Xaverius naar Shanchuna, een eiland bij Guangzhou, in Nederland destijds al bekend als Kanton. Daar overleed Xaverius op 3 december 1552. In een roep van voorbeeldeloze heiligheid, óók bij de heidenen, wegens zijn respectvolle bejegening van hun inculturaties, die hij niettemin chalereus verving door de christelijke, steeds benadrukkend dat ze kinderen waren van één en dezelfde God. Een God die bekommerd was om ieder mens in diens unieke individualiteit en die, anders dan de tot dusver aanbeden godheden, de mens niet zag als object van hun luimen, gereed lijdend voorwerp van treiteringen, kansspelen of botte emotionele ontremmingen. Xaverius meende dat dat de algemene draad was in de godsdiensten die de Aziaten kennelijk beleden en tot de hunne maakten, behoudens één: het Confucianisme, dat in veel opzichten veel had van het christelijk geloof.

Hoe Xaverius in kennis was gekomen met de geloofsprincipes van Meester Fu (Ko- Fu) weten we niet, en ook niet hoe hij dacht dat ze luiden. Hij kwam in Azië aan dat het rescript waarin deze beginselen waren vervat in de Verboden Stad te Peking was opgeborgen. Hij meende te weten dat de grondstelling van Meester Fu het adagium was: *wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet*. Het was verder uitgewerkt in een aantal geboden die veel hadden van de Tien van Moses. Fu had die stelselmatig bediscussieerd in een groot aantal afleidingen in dialoogvorm opgebouwd tussen de leraar en discipelen die weer verrassend veel leken op de maximen uit Christus' Bergrede. Xaverius was vastbesloten geweest naar Peking te gaan om daar zich nader te doen voorlichten. Maar hij was schielijk overleden. Ricci nam zich voor die voorlichting alsnog te gaan verwerven, Beiden wilden zien of er geen synthese mogelijk was tussen Fu's leer en de christelijke ideologie. Xaverius was inmiddels erkend als godsdienaar en voorbeeldeloze meester. Zijn lichaam werd opgegraven in februari 1553. Het werd eerst begraven op een tussenstop te Malakka en daarna in grote triomf naar Goa. Daar ligt het in de Basiliek van Bom Jesus onder een glazen stolp, verpakt in een zilveren schrijn. Het smeedwerk is een mixtum van Italiaanse en Indische kunstvaardigheid. Beter kon het syncretisme dat Xaverius in religieus opzicht voorstond niet verzinnebeeld zijn. Het hoogaltaar is een aantrekkingspunt voor verschillende

bedevaarten van christenen en niet-christenen uit de verre omgevingen. Om de tien jaar wordt het corpus in de stolp aan de samengestroomde gelovigen getoond.

Ricci deelde de benaderingswijzen van Xaverius geheel. Ook hij besloot zich op de studie van de leer van Meester Fu toe te leggen. Hij ging Chinees studeren met een ordegenoot Michelle Ruggieri. Die was al eerder in Kanton geweest en had met hoge Chinese bestuursambtenaren contact weten te leggen. Ricci maakte ook van deze relaties graag gebruik en vond een zekere ontvankelijkheid voor het door hem voorgestane syncretisme, deze keer niet alleen naar de *forma*, maar ook naar de *materia*. Hoe ver dat dat ging, weten we niet, maar zeker is wel dat Ricci nog steeds niet veel wist van de Chinese samenleving in breder geheel: hij had alleen contact met de geletterde elite. Die had geen enkel bezwaar tegen een ruimere toelating van Ricci en zijn gevolg. Ricci stelde nu voor dat de Heilige Stoel een ambassadeur zou zenden ter fine van onderhandelingen over een concordaat. Dat was goed.

Ruggieri ging naar Rome. Ricci verzocht permissie om zich nu in Peking te vestigen. Hij wilde de geheime documenten in gaan zien van Meester Fu. Hij dacht dat diens leer zeker niet strijdig was met het christendom, dat hij voorstond. Ricci reisde nu dwars door het Chinese Keizerrijk en deed veel tussenstops langdurig aan. Hij

was gekleed als mandarijn. Hij sprak alleen diens elitaire taaleigen. Dat ten plattelande slavernij *in extremis* endemisch en systemisch was, zal niet echt tot Ricci zijn doorgedrongen. Hij vestigde steeds missieposten, bouwde kerkjes, deelde sacramenten uit en trok gehaast verder.

Hij was bij dat alles strikt onderworpen aan de bij zijn rang behorende etiquette en leefstijl. Dat was de instructie ook die Ricci had van zijn superieur Alessandro Valignano. Hij ried Ricci zich te richten op de geletterde bovenlaag en die vooral in niets te mishagen. Hij moest die laag imponeren met de westerse technologie en bètawetenschappen waar deze elite diep respect voor had. Later kon men verder zien. De lagen waar deze elite geen omgang mee had diende Ricci voorshands links te laten liggen en bij uitwisseling van gedachten moest hij het vooral hebben over astronomie, mathematica, cartografie, geologie en tijdrekenkunde. Als hij voldoende vertrouwen had, kon Ricci wel navraag doen naar de leer van Meester Fu. En diens ideologie, waarvan men wist dat hij die niet zelf had opgeschreven. Fu had aan de mondelinge overdracht gehecht en zijn sociabiliteit als overdrachtsmiddel. Zijn omgang was Fu's levenswerk.

Het belangrijkste stuk – een dialoog met leerlingen in een soort kortschrift vervat door een toehoorder -- is Ricci ook getoond en voorgelezen door een staatshistoricus. Ricci hoorde niets wat anti-theïsch was aan de geloofsleer. Hij dacht daarom dat de leer van meester Fu geen afgoderij behelsde. Hij koos nu eerst voor de methode van translitteratie: het overzetten van christelijke termen in het Mandarijnen-chinees dat Ricci machtig meende te zijn. Of Ricci heeft ingezien dat Meester Fu vooral een levenshouding en een sociale ideologie heeft willen onderrichten en niet zozeer een monotheïstische godsdienst is niet duidelijk. Dat hij leerstellig uitdroeg dat slavernij niet aanvaardbaar was, zoals De Vitoria had onderwezen, is niet echt waarschijnlijk. Dat hij ervan uitging dat de directe sociale leefomgeving waarin hij verkeerde bereid was dat te overwegen – mede omdat die onaanvaardbaarheid voor Ricci volkomen axiomatisch bepaald was zoals het dat voor De Vitoria was geweest – is daarentegen vermoedelijk wel het geval geweest. Ricci meende tijd nodig te hebben. Hij kon er niet de hele tijd mee aankomen.

Hij heeft er geen onzekerheid over laten bestaan dat het christendom niet verenigbaar kon zijn met slavernij. Daarover heeft hij geen zelfstandige beschouwingen ten beste gegeven terwijl zijn gastheren vermoedelijk uit beleefdheid daarover ook hebben willen zwijgen. Beide partijen hebben zich vergenoegd voorshands die kwestie nog niet principieel aan de orde te stellen. Dat konden ze niet langer blijven doen toen de rode barbaren aanlandden die er geen doekjes om wikkelden dat juist Chinezen heel goed slaven konden zijn en als handelswaar behandeld konden worden: de Hollanders komend van Formosa. Ricci keerde terug naar Europa en publiceerde in het Italiaans zijn reisbevindingen. Die werden in het Latijn vertaald: *De Christiana expeditione apud Sinas suscepta ab Societate Jesu*. Over de christelijke missie onder de Chinezen ondernomen door de Sociëteit van Jezus. Deze monografie baarde opzien en werd in de officiële Europese talen vertaald. Daarin ook Ricci's weergave van de leer van Meester Fu. Die kennelijk van de gelijkheid van alle rassen uitging.

Men realiseert zich, dat Ricci de tekst van Fu's gedialogiseerde onderrichtingen niet zelf las en vertaalde, vervolgens dat hij zijn weergave schreef in het Italiaans dat verder vertaald werd in canonic Latijn door zekere Nicolas Trigault en vervolgens weer hertaald in klassiek Latijn in 1615 te Augsburg. Trigault was, net als Ricci, geheel in de ban van Franciscus Xaverius. En zoals deze kon hij niet aanvaarden dat rassenongelijkheid en slavernij onderdeel zou kunnen zijn van enige christelijke ideologie.

De heiden als handelswaar

Terug naar de Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën. Ze begint zich als transoceanische handelsnatie te doen gelden na 1585, wanneer ze eenmaal erkend is door Frankrijk en Engeland. Maar Johan van Oldenbarnevelt is heel voorzichtig. Hij laat steeds bij alle consulaire verkenningen en sonderingen blijken dat de Republiek zich natuúrlijk zal laten leiden door de beginselen van het geldende volkerenrecht. Dat houdt mede in, dat de Republiek niet zal inbreken op het geopolitiek machtsevenwicht dat voortvloeit uit het systeem-Tordesillas. En dat impliceert weer dat hij de daaruit voortvloeiende monopolies ook aanvaardt. Dat betekent dat Johan accepteert dat de zeeën niet volkomen vrij zijn voor handelsbeurtvaart. Allicht niet: Alexander VI heeft juist de in 1494 bekende oceanen ter bevaring uitsluitend geconcessioneerd aan Portugal en Spanje. Hij gaat in zoverre uit van de *mare clausum*-theorie: de gedachte dat deze zeeën verdeeld worden als gold het land aan die rijken. Het is misschien vreemd om je dat te realiseren, want juist deze Republiek aan de Noordzee zal later, na 1650, steeds heftiger het pleit voeren voor het tegenovergestelde principe, de *mare liberum*-doctrine, het principe dat de volle zee vrij is en dat geen staat de vaart daarop mag hinderen. Dat doet de Republiek omdat zij zich dat maritiem tijdelijk kan permitteren. Ze heeft op dat moment een suffisante oorlogsvloot in de vaart. Die kan dat door een reeks van toevaltreffers afdwingen. Deze treffers komen erop neer dat de grotere handelsconcurrenten van de Republiek een dermate stupide defensiepolitiek voeren onderling dat zij elkaar verlammen en wederkerig in de ban houden. Dan kan de Republiek even demarreren.

Maar niet lang. Dáár waar ze van deze concurrenten niets te duchten heeft, verkondigt ze precies het tegenovergestelde: een *mare clausum*-doctrine. Dat doet ze efficiënt en effectief in de Aziatische Zeestraten en Oceanen en dat kan ze maar heel kort doen. Omdat de Engelsen daar steeds meer de overhand gaan voeren via een permanent daar gestationeerde gespecialiseerde oorlogsvloot-smaldelen. In de wateren, waar de Republiek de *mare clausum* doctrine zouden kunnen afdwingen gelden verschillende handelsmonopolies van niet-Europese oorsprong. De voornaamste daarvan hebben betrekking op slaventransporten. Ze zijn erkend door het Ottomaanse rijk dat ook in Azië handel doet drijven en daar posten heeft. Deze posten kunnen slechts via slavernij functioneren. Zal de Republiek deze slavenmonopolies respecteren? In die wateren waar ze een *mare clausum*-politiek voorstaat? Johan instrueert vanaf 1602 dat ze dat moet doen. De reden is, dat de Republiek op die afstanden geen maritiem treffen met de Ottomanen kan verdragen.

Wel met de Engelsen, voorlopig, zeker met de Spanjaarden en al helemáál met de Portugezen die al sedert decennia in deze contreien op hun retour zijn. Maar dat houdt dan mede in dat de Republiek de slavernij als handelsonderwerp accepteert: je kunt, om maar eens iets te noemen, niet het slavenmonopolie van de Sultan van Zanzibar in Centraal-Afrika en in Azië erkennen als volkerenrechtelijk rechtmatig en te eerbiedigen en anderzijds het slaven-houden als onchristelijk verwerpen. Dat doet de Republiek dan ook consequent. Ze aanvaardt het slavernij-fenomeen als feit, als natuurverschijnsel waar je niet voor of tegen kunt zijn. Dat is de opdracht die Cornelis Haga, in 1612 optredend namens de Directie van de Levantse Handel en de Navigatie op de Middellandse Zee, ter regeling van de consulaire jurisdictieverhoudingen met het Ottomaanse rijk, meekrijgt van Den Haag. Hij regelt met de Ottomaanse sultan Ahmed I dat slavenmonopolies door of vanwege die sultan of zijn gemachtigden binnen de vaarwateren die van oudsher gebezigd worden voor Ottomaanse beurtvaart door of vanwege de Republiek onvoorwaardelijk gerespecteerd zullen worden in de Aziatische wateren en de daarmee ter doorvaart verbonden straten en watergangen. Een mens kan dus handelswaar zijn. Daarbij denkt Den Haag vooral aan heidenen. Ze had beter moeten weten. Zie hieronder 2.12.

De slavenhandelsmonopolies

Slavenmonopolies vanzelfsprekend in de menselijke geschiedenis

De slavenhandel monopolies waren wereldwijd geaccepteerd geweest sedert mogendheden gewoon waren op grotere schaal buitgemaakte krijgsgevangenen te verkopen. De Europeanen waren daaraan betrekkelijk laat begonnen omdat ze pas relatief laat ware gekomen tot staats- of natievorming. In het Midden- en Verre Oosten waren grotere rijken al veel eerder tot stand gekomen. China beroemde zich in dit verband op een traditie van over de vierduizend jaar. Deze rijken bestonden slechts door deze handel als samenhangende huishoudingen. Alleen op basis van slavenarbeid waren de voor die rijken vereiste economisch noodzakelijke infrastructures van de grond gekomen en onderhouden. Ricci (hierboven) had vernomen hoeveel slaven noodzakelijk waren geweest voor de aanleg van de roemruchte Chinese Muur die het opdringen vanuit het noorden van Mongoolse stammen had kunnen verhinderen.

Bij het Perzische en Romeinse rijk waren dergelijke ontzagwekkende infrastructures voor de voortdurende mobiliteit van expeditionaire militaire troepen, de overland beurtvaart en die over watergangen, de waterstaat en de verschaffing van drinkwater, de standaardisering van haveninstallaties, kaden en bekkens, de zeegang van oorlogsvloten, de regelmaat van kondschapdiensten en de steeds uitdijende volkshuisvestingen in de grotere steden eveneens noodzakelijk geweest. Dat daarbij slavenarbeid onontbeerlijk was, was als vanzelfsprekend aanvaard. Dat bleef ook de visie in Europa toen dergelijke rijken daar gingen ontstaan met transoceanische rechtsmacht aanspraken. Het systeem-Tordesillas was daar geen uitzondering op. Het legde de Afrikaanse westkust voor deze rijken open via de Portugese verkenningen die concentratieposten vestigden ten behoeve van slavenhandelaars die nu ook trans-Atlantisch debiet zagen opdoemen.

De Ottomaanse verovering van de Slavische gebieden in Oost-Europa

Deze slavenhandelaren haalden hun handelswaar in de Oost-Europese Slavische gebieden rondom en op de Balkan en oostelijk daarvan in de richting van Moscovië. Dat konden ze doen via de protectie van de Ottomaanse Sultan in Istanbul. Die zag gaarne christen-orthodoxe inwoners uit de bezette gebieden gelicht. Deze plachten van tijd tot tijd opstandig te zijn. Het was beter ze preventief naar elders te deporteren. Dat kon dan gefaciliteerd worden door mensenhalers die daarin winstmogelijkheden zagen. De Ottomaanse regering ging met hen monopolie-overeenkomsten aan op provisiebasis. Want deze mensenhalers maakten de effectieve bezetting van deze Slavische gebieden makkelijker.

Ze konden daarom steeds politionele bescherming krijgen op hun tochten vanwege de garnizoenen die Istanbul overal langs grotere handelsroutes legde. Deze politiek zetten de Ottomanen voort toen zij startten met de bezetting van de Noord-Afrikaanse Middellandse Zeekusten tot aan de gebergten van Marokko. Toen die kustbezettingen waren geconsolideerd trokken de verkenningstroepen zuidwaarts naar Centraal-Afrika. Ik schetste al hoe Ethiopië daarbij van alle zijden bedreigd werd door de oprukkende Islamieten en waarom Portugal meende een militaire alliantie te kunnen sluiten met de opvolgers van de legendarische Paepe Jan. De Ottomanen hadden met veel vrucht de bevolkingen op de Balkan tegen elkaar weten op te zetten in een soort

verdeel-en-heers-politiek waarbij, bijvoorbeeld, westerse christenen in oeverloze vetes geraakten met oosters-orthodoxe christenen.

De Kroaten, die georiënteerd bleven op het westerse primaat van Petrus, thans zetelend te Rome in de incarnatie van de Paus, werden al in de Slag op het Merelveld, de beruchte Kosovo-Polje, succesvol uitgespeeld tegen de Serven, of andere Slaven gericht op de Patriarch van Moscovië, Constantinopel, Antiochië, Jerusalem, Fărăgaș en Alba Iulia (Roemenië), of Kiev, Sofia dan wel Belgrado. Daarbij nog de lokaal autonome kerken wanneer communicatie met de oosterse patriarch elders was uitgesloten. Die zochten overal steun, in het westen, maar ook in het oosten en uiteindelijk zelfs bij Istanbul. Deze organisaties vormden zelden één front jegens de bezetter. Die liet uiteraard niets na om onderling geruzie te begunstigen. Deze westerse of autonome kerkgenootschappen waren bereid met de bezetter te collaboreren, in verschillende opzichten en op verschillende wijzen. Ze functioneerden als hulpmiliciens ten behoeve van Istanbul, mochten van diens oorlogsbuit nemen wat ze wilden. Exemplarisch is de inzet van de Kroaten bij de Slag op het Merelveld, waarbij het Servische Veldleger kon worden omsingeld. Bij de capitulatie kregen de Kroaten een eerste keus uit alles wat Istanbul eenvoudigweg niet direct kon wegvoeren. Daaronder de massale internering voor gijzeling ter verkrijging van een uitruilsom, of voor handelsdoelen met inzet van de krijgsgevangenen als arbeidseenheden, tezamen met hun gezinnen en de nakomelingen daarvan.

De Kroaten konden vervolgens de onroerende goederen van deze krijgsgevangenen meestal naasten, wanneer zij ze als slaven wisten te deporteren. Waarbij ze hulp kregen van Istanbul. Want vooral de Serven waren bericht bij de Ottomanen wegens hun geducht en hardnekkig verzet, ook al hadden ze militair gecapituleerd. Zo was Istanbul verzekerd van een hartgrondige bondgenoot in de bezettingsperikelen op de Balkan, die tevens oeverloos slaven kon blijven leveren vanuit het Nabije Oosten tot aan de bedding van de Don. In Centraal-Afrika zette Istanbul dezelfde politiek voort, maar nu monopolies gunnend aan een handige maritieme grootreder en vervoerder, bekend als de Sultan van Zanzibar.

De slavenhandel route door Centraal Afrika

Naarmate de Ottomaanse bezettingen hier effectiever konden worden gelegd ontstond een centrale transitroute onder bewaking van Arabische handelaren die oostelijk en westelijk aan de zeezijden van dit continent steunposten vestigden of deze veroverden op de steeds zwakker wordende Portugezen. De route was niet geheel nieuw. De Arabieren hadden ze al geëxploiteerd sedert de zesde eeuw. Maar thans kon de route beveiligd worden door de Ottomanen. Deze voorzagen ook in wisselplaatsen, aankoopmarkten en bevoorradingsstaties. De route werd in wederzijdse richtingen afgelegd. De Afrikaanse stammen plachten hetzij hun krijgsgevangenen te verlopen op de markten of eigen stamgenoten aan te bieden dan wel op bestelling te leveren. Dat deden ze eigenlijk al eeuwenlang. Alleen: de infrastructuur van de Ottomanen bevorderde nu afzet en omloopsnelheid. En differentiatie in aanbod van arbeidseenheden. Ervaring had geleerd dat niet iedere stam kon beschikken over het type arbeidseenheid dat geschikt was om bepaalde transporten te doorstaan of bepaalde werkzaamheden te verrichten in een bepaald klimaat.

Er ontstond nu een aanboddifferentiatie met fluctuerende marktprijzen. De transoceanische vaarten rechtstreeks naar het Verre Oosten met deze arbeidseenheden vereisten bepaalde scheepstypes om optimaal behoud van de lading te borgen en die waren niet altijd voorhanden. De Portugese kraken en de Hollandse fluiten waren beslist ongeschikt. Daarmee konden slaventransporten gebeuren via kustvaart op kortere afstanden. De transoceanische vaart westwaarts, naar de Amerika's en het Caraïbisch gebied kon met deze ladingen succesvol worden ondernomen gedurende een bepaald jaargetij wanneer de passaatwinden het rakken begunstigden. Dit alles vereiste centrale coördinatie en veronderstelde expertise in de scheepstypen, hun konvoovaarten, hun assuranties, de mogelijkheden om onderweg *vivres* (verse groenen fruit, vers drinken) in te nemen, de mogelijkheden van luchtingen aan de dekken en de vaardigheden tussentijdse opstanden vanaf het voor- achterdek deskundig te beteugelen zonder de transporteenheden te vernietigen, onbruikbaar te maken of blijvend te beschadigen.

Daarvoor kwamen nu aparte vervoer- en beladingscondities en assurantiepolissen in omloop. Slavenhandel was een knap gecompliceerd bedrijf geworden dat ook nog eens beursgenoteerd werd. De centrale autoriteit daarbij was voorlopig de Sultan van Zanzibar die de Ottomanen steeds bereidwillig ter zijde

had kunnen staan. Zowel bij de vaart van en op het Verre, het Midden-Oosten en het Nabije. Ervaring met de westvaart op Zuid-Amerika had deze Sultan niet. De gestandaardiseerde condities voor de transporten en de assuranties werden opgesteld te Londen, nu het Engelse koningshuis zich had bevrijd van het Tordesillas-systeem door alle banden met het Pausdom te verbreken. Het had dienvolgens ook weinig meer op met de oorspronkelijke moraaltheologische bedenkingen van de School van Salamanca. Het nam deel aan de slavenvaarten ter uitvoering van het Zanzibar-monopolie uit winstbejag. Zowel oostwaarts als westwaarts. Maar nog bescheiden, want het had nog steeds niet de absolute suprematie over de oceanen. Het lag wel aanmerkelijk vóór bij de verwerving ervan sedert de Spaanse Armada in 1585 uit de zeeën rond zijn eilanden was geblazen.

Het was nu bezig met de doorontwikkeling van een gespecialiseerde oorlogsvloot. Maar af was die nog niet. En vanaf de blonde kusten bij de Noordzee aan de oostelijke overkant dreigde het gevaar dat de Republiek er ook een in de bestendige vaart zou brengen. Tot zo lang die verhoudingen niet duidelijk waren, liet Whitehall de bestaande monopolies zoveel mogelijk intact. Die welke voortvloeiden uit het Tordesillas-systeem en die welke ondersteund werden vanwege Istanbul. Het eerste systeem gaf nog steeds westwaarts aan Portugal enorme privileges ter voortzetting van de slaventransporten vanuit Zanzibar over Centraal Afrika. Portugal mocht deze voortzetten westwaarts, omdat dat Tordesillas de Afrikaanse Westkust aan Lissabon gunde en Brazilië, dat al voor 1494 bezet was door Portugal, stomweg aan de Portugese Kroon toedeelde. Daar was voorlopig een groot afzetgebied voor slaven van een bepaalde lichamelijke samenstelling en vitaliteit.

Portugal kreeg vanwege dat systeem nu ook een westelijk universeel transportmonopolie, het beruchte *Asiento*. Het belastingvrij transporteren van slaven westwaarts. Ook dit monopolie, reeds bevestigd door Keizer Karel V Habsburg in 1518 diende de Republiek te respecteren, aldus Johan van Oldenbarneveldt. De Republiek had immers de middelen niet om het monopolie te ondermijnen. De Republiek vocht nog om het voortbestaan. In 1602, toen de VOC werd opgericht en de transoceanische verhoudingen voor haar directie staatkundig uitgelijnd moesten worden, was alleen maar duidelijk dat Madrid de Republiek niet meer verpletterend kon verslaan. Maar niet, dat ze de oorlog, die ze nog steeds voerde, zou kunnen winnen. Een wapenstilstand zat er wel in. Maar een bevredigende vredesregeling niet. Daarom diende de Republiek geen hoogst risicovolle militaire ondernemingen aan te gaan.

Het *Asiento de negros*

Het koninkrijk Spanje placht ontheffingen te verlenen van belastingen op bepaalde handelingen of goederen. Een ontheffing is een uitzondering op een algemeen van staatswege gegeven verbod. Een bepaalde gedraging is in het algemeen verboden onder bedreiging van strafbaarstelling, maar de ontheffing maakt daar een uitzondering op. Bij een vergunning is het vergunde – een daad, opstelling of gedraging -- in het algemeen niet verboden, maar je moet er wel een bijzondere toestemming voor vragen.

Bij het *Asiento de negros* gaat het om het ontheffen van het algemene publiekrechtelijke verbod op enigerlei wijze te handelen in negers. Het is een bijzondere ontheffing van het verbod om deel te nemen aan slavernij. Het begunstigen, medeplegen, doen plegen, uitlokken, voorbereiden van of poging tot slavernij. En dat laatste is: het verhandelen van levende mensen als waren het goederen in de koophandel. Tegen betaling van een geldsom aan de staat mocht dat onder zekere omstandigheden dus wel. In dit geval gaat de ontheffing om negers, zwarte mensen dus.

Ze hoeven niet uit Afrika te komen, maar doorgaans is dat wel het geval. Deze ontheffing kan worden toegekend aan kooplieden of aan vennootschappen met een oogmerk van enig winstbejag. De ontheffing heeft betrekking op de handeling van de transporterende ter export van negers buiten het territoriale machtsbereik van de Spaanse kroon. Bij de ontheffing wordt steeds het aantal negers bepaald per exportdaad, maar deze daden zelf kunnen ook generiek worden aangegeven per periode en vervoersbeweging naar doel of eindbestemming. In de regel wordt met het woord *Asiento* bedoeld: export van negers aan arbeidskrachten westwaarts over de Atlantische Oceaan vanaf de westkust van Afrika. Deze bijkomende specificaties worden automatisch bij de term verondersteld, maar ze kan dus ook best betrekking hebben op andere menselijke arbeidskrachten in een andere richting of met een andere doelbestemming. De ontheffing is aan toonder en is

dus overdraagbaar. Ze is veel geld waard als ze generiek is gesteld naar het aantal arbeidseenheden, dat pleegt te verlopen tussen de drieduizend tot vijfduizend eenheden.

De assurantie van de carga

Deze eenheden worden in gezamenlijkheid ook in de beurtvaartcontracten en polissen als carga of “lading” omschreven. De carga kan in haar geheel verzekerd worden. De Londense Lloyd is een van de eerste zee-assurateurs die deze carga in dekking nemen op standaardvoorwaarden. Daarbij worden de tijdstippen waarop het risico komt te berusten bij de assurateur en weer overgaat op een andere partij, die in de transportketen een andere functie heeft dan het transoceanische vervoer zelf, heel nauwkeurig opgegeven. Verder worden de beladingsvoorwaarden, de vervoersomstandigheden en de zorgplichten van de deelnemers in het transport gedetailleerd in de polissen opgegeven. Doorgaans is de slaventransporteur die de overland-colonne heeft georganiseerd voor de fysieke toestand van de carga verantwoordelijk tot op het moment dat hij de eenheden heeft afgeleverd bij de kade en steigers waarop de vervoering kan starten. Maar het kan ook anders. Daarvoor bestaan standaardafkortingen.

Die zijn al even aan de orde geweest: ze zijn in het Engels. Zie hierboven: 2.6.15 **Engeland richt zich tegen het Pausdom**. In Engeland bestaan na 1534 immers geen moraaltheologische en dus juridische bezwaren meer tegen deze assurantieovereenkomsten: Koning Hendrik VIII is immers religieus geheel voor zichzelf begonnen met de stichting van de Anglicaanse kerk. Hij is er het hoofd van. Ook geestelijk. Hij heeft, zo bepaalt hij, met de handel in slaven in principe geen problemen. De contracten die daarop in enigerlei wijze betrekking hebben zijn, anders dan het canonieke recht veronderstelt, niet onzedelijk. Ze strijden niet met enig ongeschreven recht of het natuurrecht. Niet, zoals Engeland dat verstaat. Daarom zijn deze assurantieovereenkomsten niet nietig. Ook al wordt daarover door de Portugezen wel moeilijk gedaan, gelet op de School van Salamanca.

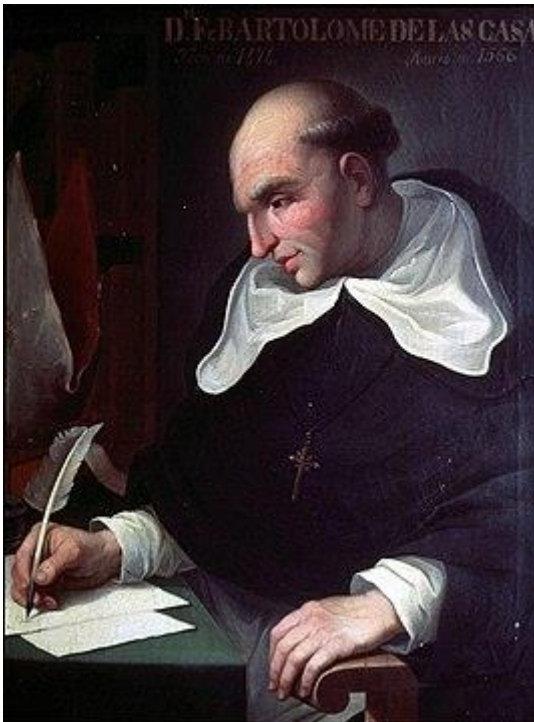
Wel zijn deze verzekeringen, die kunnen leiden tot onttrekking van geldswaarden aan de binnenlandse geldcirculatie en dus tot vermindering van de vereiste voorraad binnenland edelmetaal, vanuit conjunctureel oogpunt niet zondermeer onbedenklijk. Daarom zullen ze vanwege de kroon belast worden. De Engelse regering start immers met een mercantilistische handelspolitiek, waarvan het doel moet zijn: zoveel mogelijk binnenlands overschot aan edelmetalen en zo groot mogelijk aandeel in commerciële activiteiten betreffende Engelse goederen en waren ten verkoop of verwerking aan het buitenland. Er komen dus assurantiezegels die legeswaarden naar bepaalde cargatariferingen vertegenwoordigen. De hoeveelheid leges hangt af, bij deze carga, van de vraag of de eindbestemming al of niet ligt binnen *The Kings Realm*, binnen het rechtsmachtgebied van de Engelse Koning.

Engeland heeft op dat moment in de Amerika's nog niet veel bezittingen. In het Verre Oosten al wel. Maar daar heeft deze *Asiento* voorlopig geen betrekking op. Dat wordt aan het eind van de zeventiende eeuw heel anders. Dan worden deze assurantiepolissen veel ingewikkelder en vooral de bepalingen betreffende de overgang van de risico's, omdat dat meerdere transportondernemingen bij de carga betrokken zijn. De standaardvoorwaarden van de Londense Lloyd zijn dan ook overgenomen door tal van nevenvestigingen buiten Engeland waarbij de Rotterdamsche en Amsterdamsche Lloyd bepaald niet de onbelangrijkste zijn. De ontmenselijking in juridische contractsparagrafen betreffende de carga heeft dan grote vlucht genomen. Ze verraden hoezeer de mensheid is afgedwaald van de principes van De Vitoria. Deze dwalingen worden nog verstrekkender nadat Engeland het *Asiento* heeft verworven bij de Vrede Van Utrecht in 1713. Het heeft daarmee een bijna universeel slavenhandelsmonopolie westwaarts. De monopolies oostwaarts verblijven nog bij de Sultan van Zanzibar, maar ook die moet veel inbreuken daarop verdragen vanwege Groot-Brittannië. Als dat door de Slag bij Trafalgar in 1805 de absolute heerschappij over alle wereldzeeën heeft verworven breekt ook de absolute ontmenselijking, voor zo ver nog mogelijk, aan van deze slaventransporten in welke windrichting dan ook. De negentiende eeuw zal, in méér dan één opzicht, voorwaar een IJzeren blijken, niettegenstaande allerlei op het eerste gezicht geruststellende nationale wetsbesluiten en verdragen. Lloyds taal in afkortingen zal een *Sprachregelung* worden waarbij die van de Wannsee-Konferenz van februari 1942 in het niet valt, al zullen de getalsmatige gevolgen ervan daarbij (vermoedelijk) minder blijven. Ik kom, omdat dit zo nauw samenhangt met de onaantastbare Britse positie op dit punt in de negentiende eeuw, daarop terug in hoofdstuk 3.

Het Asiento als oorspronkelijke Spaanse ontheffing

De ontheffingenpolitiek ten aanzien van de slavenhandel vindt haar oorsprong in Madrid. Portugal zette haar slechts voort en verfijnde het systeem, totdat het eigenlijk zijn handelsimperium niet meer effectief kon controleren: het verloor zijn koloniale macht door *Imperial Overstretch*. Spanje had echter conform het Tordesillas-systeem archipelgroepen in de Caraïbische Zee. Waaronder de groep rond het hoofdeiland Hispaniola. Daar wilde een Dominicaner monnik, Bartolomé de las Casas (1484-1566), wel degelijk conform het uitgangspunt van de Portugezen, een algemeen verbod van slavenimport. Hij was in het algemeen tegen de slavernij van Indiërs, net als José de Acosta. Zie hierboven 2.6.16. En op dezelfde gronden: deze Indiërs kwamen oorspronkelijk uit Babylon, ze waren wel degelijk ingestort met het christelijke oerbefef, de *synderesis*, van goed en kwaad, ze waren vanwege de zonvloed verhuisd naar hun huidige streek, maar waren in potentie deelachtig aan de Ultieme Heilsgeschiedenis van God, zij het dan wellicht in de Oud-testamentaire, nog imperfecte, vorm. Enfin: de uitgangspunten van het vijfde Lateraans Concilie (1512-1517). Ook de Las Casas ging uit van het bestaan van opvolgers van de legendarische Paepe Jan en ook hij meende dat deze indianen op Hispaniola uit Azië kwamen, oorspronkelijk. En ook hij meende dat deze Indianen eigenlijk veel betere christenen waren door hun natuurlijke neigingen die hen ingaven hun naasten lief te hebben als zichzelf, dan de doemwaardige Europeanen. Hij voer in deze zin ook van de kansel op Hispaniola uit tegen de daar verzamelde gelovigen.

En wellicht daarom heeft Spanje hem later proberen weg te zetten als een kwaadaardige crypto-Jood – De las Casa wás Marraan, zoals ik al opgaf – die probeerde het Spaanse rooms-katholicisme in een kwaad daglicht te stellen als een verkapte prefiguratie van het fascisme. Dat is gedurende het bewind van Franco stelselmatig gedaan. Ramon Menéndez Pidal (1869-1968) maakte er een levenswerk van. En Pidal wordt heden ten dage nog steeds gepresenteerd als een van de belangrijkste historici van de Spaanse Vaderlandse Geschiedenis. De las Casas is uiteindelijk bestrijder geworden van iedere vorm van slavernij. Ook die in Afrika en Azië. Hij trad uit alle officiële geestelijke functies terug en keerde naar een Dominicanerklooster in Madrid terug, een wijzer en bedroefd man. Zijn uitvoerig geboekstaafde koloniale ervaringen betreffende de behandelingen die zijn Indianen wedervoeren werpen nog steeds een navrant schemerlicht over de Spaanse geschiedenis. De VOC-archieven doen overigens niet anders. Maar dan ten laste van de Republiek waar alleen de elite uiteindelijk baat trok uit deze praktijken. De las Casas kreeg ook uit Rome steun.

Ik verwees er al hierboven naar bij het bespreken van het gedachtengoed van De Costa. Deze uitgangspunten waren door Paus Julius II en Paus Leo X bekrachtigd. Karel V nam ze dus over. Hij was Koning van Castilië en gaf

De Las Casas het verbod waar deze om vroeg: in het belang van de Indianen. De Las Casas wilde van Hispanola een modelkolonie maken. De andere Spaanse kolonistoren zouden dat elders tot voorbeeld moeten nemen. Hij vroeg dat Karel ook dat uitdrukkelijk bij de verbodsbepaling uit te drukken: de zaken liepen uit de hand, kennelijk dachten de kolonisten op zulk een grote afstand van Madrid maar dat ze alles mochten doen wat hun goed uitkwam. Karel was het er mee eens. Maar het pakte totaal anders uit. De gouverneur van Hispaniola gaf op iedere aanvraag maar ontheffingen, kennelijk ter spekking van de eigen zak. Papier was geduldig, de menselijke hebzucht ontembaar, zeker op grotere afstanden. De las Casas was zeer teleurgesteld. Rapporteerde. Gaf aan. Beschuldigde. Maar het hielp niets. Hij vroeg Karel nog om een modelkolonie op te starten in Venezuela, ook in 1522.

Weer kwam Karel De las Casas tegemoet. Maar de slavenhandelaren frustrerden de uitvoeringsmaatregelen totaal. Nu gaf Karel algemene wetten uit voor het hele te koloniseren Spaanse rijk in de Amerika's, de zogeheten Nieuwe Wetten. Daarbij werd wel degelijk de Indiaanse slavernij verboden als misdrijf en de dader of deelnemer daarvan of daaraan aangemerkt als vijand van met menselijk ras, *Hostis Generis Humani*. De conquistadores trokken er zich niets van aan. De Las Casas schreef nu een vlammend werk als bisschop van Ciudad Real in Chiapas: *Brevisima relación de la destrucción de las Indias*, gepubliceerd in 1552. Hij spaarde geen namen of rangen. En hij kreeg applaus, stormachtig, zoals een gehoor doet als het weet dat het zonder gevolgen kan en kosteloos zal blijven. Hij kreeg meerdere open doekjes op het Dispuut van Valladolid in 1550 waarin gaaf werd erkend dat de dappere Indianen volledig mens waren als u en ik en wie niet al. Cynischer kon het niet. Ik beschreef de discussie al. Het denkend deel der natie ging graag met De las Casas mee, mits de dividenden maar werden uitgekeerd op de transporten waar De las Casas zo tegen te keer ging. In Nederland is De las Casas wel vergeleken met Multatuli of Eduard Douwes Dekker. En ook als deze werd De las Casas op den duur weggezet als een gevaarlijke revolutionair die net zo goed hypocriet was omdat hij zelf ooit had geprofiteerd van de slavernij. Dekker omdat hij controleur was geweest bij het Binnenlands Bestuur in Indië en De las Casas omdat zijn vader een *hacienda* met slaven had gehouden.

Deze Nieuwe Wereld werd, zo zet De las Casas uiteen, intens geëxploiteerd door Spaanse huurlingen die negers invoerden en de oorspronkelijke bevolking onderdrukten. Het bleek hen dat deze bevolking niet goed inzetbaar was voor de zware plantage-arbeid waarvoor hun weldoeners hen wilden inzetten. Dus lieten ze de negers maar komen: die konden toch niet weglopen. Er kwam niets terecht van de doelstelling dat de Indianen moesten worden onderricht in de christelijke leer. Daar bleek het helemaal niet om te gaan. Maar de Spaanse Koning, die toch gebonden was aan de bepalingen die in het Tordesillas-traktaat zelf stonden kon hier toch niet machteloos blijven toekijken? Die had hij toch op ambtseed persoonlijk bezworen? Die moest toch inzien dat hier sprake was van een stelselmatige destructie van deze Indianen, ook zijn onderdanen? Dat zag de Raad van Karel V inderdaad wel in. De las Casas bleef redeneren in termen van het gangbare canonieke recht, net als De Vitoria. Het recht leerde hem voldoende steunpunten op voor zijn betoog. En zijn publicaties gewaagden van voldoende gevallen.

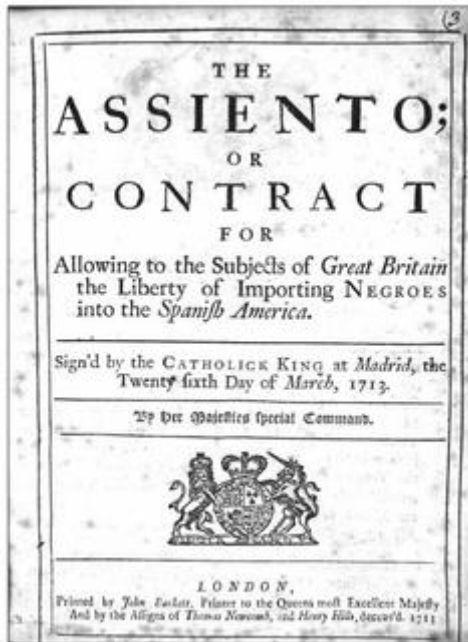
Madrid stelde dus het generieke verbod in waarom de monnik had verzocht. Maar met de mogelijkheid van ontheffing, tegen zware leges te bekomen. Al spoedig verkeerde de praktijk van de ontheffingen in een niet-beoogd tegendeel. De ontheffingen werden regel. Het toepassen van het verbod uitzondering. Maar veel had Madrid er ook niet aan, want het gebied waarop dat stelsel lucratief kon zijn lag binnen Portugals concessiebereik, te weten de Afrikaanse Westkust. Lissabon kreeg nu van Spanje het recht om de *Asiento* volledig toe te passen waar het effectieve controle kon uitoefenen. Lissabon mandateerde dit recht aan het handelshuis van Pedro Gomes Reynel. Dat paste dat recht toe op slaventransporten herkomstig uit Angola, de Slavenkust en Goudkust. Het bezigde het ontheffingsrecht zo ruim dat het eigenlijk een vergunningensysteem werd, met als controle- en verzamelpunten de havensteden Elmina, Calabar en Accra.

Het *Asiento* betrof naar strekking van de ontheffing alleen Latijns-Amerika

Het *Asiento de negros* was eigenlijk een internationale publiekrechtelijke handeling vanwege de Spaanse Kroon. Territoriaal betrof de ontheffing van het slavenhouders-verbod – daar kwam het in essentie op neer – alleen Zuid-Amerika van 1494. Het was een uitermate vreemde rechtshandeling die in vrijwel alle uitvoeringsaspecten steeds op het tegendeel van het bij de ontheffing beoogde einddoel neerkwam. Het *Asiento* bleek een publiekrechtelijke machtiging op te leveren om op bepaalde transportcondities zoveel mogelijk slaven van zwarte huidskleur over te leveren in de macht van uitbaters van de arbeidskrachten die naar willekeur er mee konden doen wat ze wilden. Het was dus geen vergunning om op bepaalde humanitaire basis deze krachten ter beschikking te stellen voor macro structurele projecten. Maar om dat duidelijk juridisch te kunnen doorgronden moest je door een groot aantal bureaucratische schijnhandelingen heen willen kijken. Dat kwam voornamelijk omdat de ontheffing van het slavenhouders verbod onbeperkt overdraagbaar was aan derden, die voornamelijk privaat-vennootschappelijk of maatschappelijk georganiseerd waren. Was de ontheffing eenmaal nominaal beland bij zo'n private rechtspersoon, dan kon deze weer dóórconcessioneren aan de onderaannemer van een kavel ter bewerking op een uitgebreidere plantage.

De gebrekkige rapportages aan niet-ontvankelijke overheden

Het resultaat was, dat er totaal geen overheidstoezicht meer was op de wijze waarop deze onderaannemers de machtiging tot flagrante uitbuiting bezigden. De rooms-katholieke kerk ging tegen deze onbeperkte doorconcessionering te keer. De las Casas dééd niet anders. Maar zij had er geen duidelijk zicht op en ook geen begrip van de relaties die de concessionarissen onderling daarbij ontwikkelden. Dat begrip heeft de kerkelijke hiërarchie uiteindelijk ook nooit willen ontwikkelen.

Er waren best priesters, direct betrokken in de pastorale zielzorg, die erover berichtten en precies opgaven waar het fout ging en door wie dat beraamd werd. Deze stelden hun kloosteroversten echt wel op de hoogte. Die zagen dat ongaarne. De las Casas geeft het ook aan in zijn ontelbare geschriften. Want nu moesten deze kiezen, of ze er mee zouden gaan naar de residerend bisschop in wiens diocesaan rechtsgebied deze euvelde daden begaan werden. De Jesuïeten stonden meestal met de bisschoppelijke hiërarchieën in Latijns-Amerika op slechte voet. De Jesuïeten waren hem geen geestelijke gehoorzaamheid verschuldigd. Zij vielen onder hun Orde die centraal vanuit Rome werd aangestuurd. Door de Generaal. Die kon vaak direct terecht bij de Curie van de Paus. Maar chefs zitten gewoonweg niet te wachten op de vervelende ambtsberichten van hun onderhebbers. Dan moeten ze in actie komen. Dat betekent: onvermijdelijk risico. Dus wordt het rapport onder het loodje gelegd of het verdwijnt. De mishandelingen van Indianen – die niet geschikt bleken voor de reguliere discipline waarmee de landbewerking moest gebeuren op de (suikerriet)plantages, weer of geen weer --- en de volkomen uitputting van de aangevoerde negers, die daarvoor meer weerstandsvermogen in het onbarmhartige tropische klimaat konden opbrengen, zijn breed ingedaald in de eerste rangen van de geestelijkheid die geacht werd de Blijde Boodschap te komen brengen.

Maar zij vond geen ontvankelijkheid bij de hogeren in de lijn. De bisschoppen bleken volledige staatsambtenaren te zijn, meer beducht voor hun eigen promotie dan voor het slavenlot. De Generaal in Rome begreep doorgaans niet wat nu eigenlijk van hem verwacht werd. Of, beter, hij veinsde het niet te begrijpen. Hij bracht de dossiers over naar het hogere curiedepartement van de Propaganda. Die placht het uiterst traag door te schuiven naar de andere afdelingen, want zelden gingen deze rapportages over de geloofsleer zelf of de pastorale praktijk bij de toediening van sacramenten, sacramentaliën of rituelen. Er placht daardoor vaak een negatief competentieconflict te gaan broeien tussen de andere departementen die zich nauwkeurig beperkten tot hun statutaire taakstellingen. Daartoe behoorden nooit de arbeidsomstandigheden, de sanitaire voorzieningen en huisvestingsfaciliteiten van tewerkgestelden en de volksgezondheid. Die werden wel degelijk heel concies omschreven zowel als het brute tuchtigingsrecht dat de onderaannemers aan de doorconcessionering plachten te ontleen --- op welke juridische grondslag, dat is eigenlijk nooit echt duidelijk geworden.

De uiteindelijke uitkomst van de bureaucratische klachtenprocedure via de Generaal was dat de Heilige Stoel de zaak aanbracht bij de katholieke vorst namens wie de ontheffing in oorsprong was afgegeven. Dat was uiteindelijk die te Lissabon. En die stuurde het immense dossier ter consideratie en advies terug naar de residerend Latins-Amerikaanse bisschop in wiens diocese de zaken zich volgens de aangiften hadden afgespeeld. Die was dan doorgaans gepasseerd en drong aan op disciplinaire maatregelen tegen de Jesuïeten-pater of frater die hem dat geflikt had. Die werd overgeplaatst naar een nog miserabelere statie die geen

kondschapsdiensten onderhield met de provinciale hoofdplaats. Op papier hadden de ontheffingen alleen betrekking op uitvoeringscontracten in Latijns-Amerika, waar de hoofdaannemers doorgaans opereerden in Portugees, Genues of Spaans vennootschappelijk verband. Ik gaf al aan, dat deze op hun beurt ook onderconcessies op de ontheffingen gaven aan de Nederlanders – Hollanders en Zeeuwen – Fransen en Britten die in dat gebied vestigingen hadden in de vorm van handelsfactorijen. Slechts op papier werden de slaven, te werk gesteld krachtens de Portugese ontheffingen, niet buiten Latijns-Amerika voor hun arbeid gebezigd.

De uitbreiding van het Asientostelsel over de hele wereld

Waren zij in de macht gekomen van onderaannemers van genoemde nationaliteiten, dan was doorzending naar elders niet uitgesloten. Alleen was het transport daarvoor moeilijker goed te regelen, vooral met een begeleidende bevredigende assurantiedekking. De grootste willekeur ontstond als een generieke ontheffing voor een groter gebied in onderpand werd gegeven tot zekerheidsstelling van een kredietverschaffer. Het document waarin de ontheffing werd gedefinieerd, was altijd een toonderbiljet.

Het ging als waardepapier een zelfstandig bestaan leiden. Mondiaal, overal waar banken geaffilieerd met het Amsterdamse en Rotterdamse wisseldiscontostelsel hun vestigingen hadden. Het ontheffingsdocument werd een gangbaar zelfstandig betaalmiddel buiten de staatschatkisten om. De waarde ervan werd bepaald door de marktprijzen van de oogsten van de plantages waarop de arbeidskrachten die onder de ontheffing vielen werkzaam waren. De Spaanse schatkist was uiteindelijk verplicht de biljetten in te nemen tegen de dagprijs van die oogsten in edelmetaal berekend. Een van de problemen daarbij was dat de edelmetalen in de periode tussen de vijftiende en de zeventiende eeuw in gemunte waarden aan enorme inflaties onderhevig waren. Omdat Spanje niet gewend was aan de grote hoeveelheden edelmetalen die het importeerde uit Latijns-Amerika. Het bracht deze metalen, zilver vooral, direct in rijksmuntcirculatie en veroorzaakte zo de ene inflatoire golf na de andere. Het *Asiento*-bewijs daalde niet direct mee en gaf dus enige stabiliteit aan de internationale kredietmarkt. Het werd makkelijk als betalingsmiddel ingenomen. Omdat het aan toonder bleef was het ook inzetbaar op de zwarte markt. En wel binnen de bancaire wereld die ook weer bij deze plantages belang had uit anderen hoofde. Het waardepapier kon ook weer in pand gegeven worden ter verkrijging van korte termijnkredieten, leningen op middellange termijnen, zekerheid bij uitstel van betalingen op wissels, en ter beurze verhandelbare obligatie ten laste van de kas van de oorspronkelijke ontheffende overheid. Dat stond uitvoerig gespecificeerd in de kleine lettertjes.

De Spaanse schatkist bezigde deze papieren als een soort parallelle bankbiljetten maar dan met een zeer hoge koers – 12 % of hoger --bij opvordering van de officiële edelmetaalwaarde die ter dekking ter beschikking zou staan, gegarandeerd door de schatkist. De inning van de waarden die deze *Asiento*-biljetten moesten vertegenwoordigen werd weer onbeperkt verpacht aan private personen. De overheden waren dan werkelijk ieder zicht kwijt op de beurshandel in deze papieren. Daardoor ontstonden weer de kredietcrises die de achttiende eeuw zo vaak zo lang zouden teisteren.

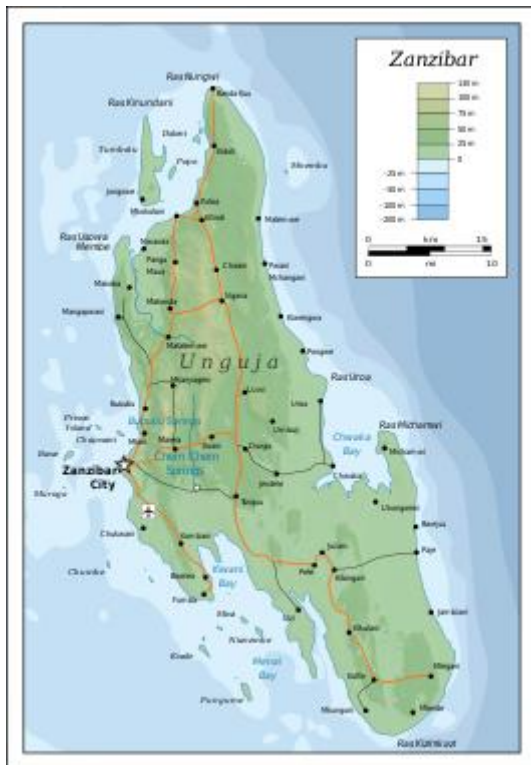
Het voortdurend grenzeloos rondpompen van deze *Asiento*-bewijzen lag in handen van private banken in Amsterdam, Sevilla, Lissabon, Genua die ook weer daarvan afgeleide in schijn zeker gestelde leningen verschaften, die weer lijken op de *futures* die de kredietcrises van 2008 veroorzaakten. De *Asientobewijzen* gingen nu een zelfstandige onbeperkte gelding krijgen in het internationaal betalingsverkeer. Op dat verkeer was geen toezicht. De Spaanse overheid was bereid op de bewijzen vergunningen of ontheffingen te geven voor overtreding van welk verbod dan ook. Dus ook het verbod om zonder inklaring importen te bewerkstelligen van hoogst conjunctuurgevoelige producten als tabak, zout, suiker, cacao, kaneel en nootmuskaat. De eigenaar van het document hoefde geen douanefaciliteiten meer af te wachten en kon terstond op de reed gaan liggen te vervrachten en over te slaan. Geen vertraging, geen verzegelingen via banderolles, geen controles meer landinwaarts. Dat maakte daardoor de Spaanse vaarroutes die bij het Tordesillas-systeem waren geconcessioneerd fiscaalrechtelijk en transportrechtelijk ineens weer bijzonder aantrekkelijk.

De oorspronkelijke doelstelling van het *Asiento* was totaal vergeten. De geldschietter kreeg het recht op toekomstige oogsten van de *hacienda's* waarop de arbeidskrachten zouden gaan werken op basis van de ontheffing die aan het biljet uiteindelijk ontleend kon worden. In het midden van de achttiende eeuw was de chaos in dit onoverzichtelijk circuit compleet. De slaven, bij deze oogsten betrokken, werden ineens afgedankt of omgebracht. Nederlanders deden dat ook, in Latijns-Amerika en in Het Verre Oosten. Die geschiedenis moet nog beter via deze biljettenstromen beschreven worden. De slavenmonopolies via Zanzibar bleven buiten al deze financiële perikelen. Hier was Istanbul de gunnende mogendheid, die aansloot bij een traditie vanaf de zesde eeuw. Zij kon het monopolie militairement afdwingen met haar kustvaartvloeden, patrouillerend langs de Oostkust van Afrika voor het Arabisch Schiereiland, naar Goa via Voor-Indië door de Straat van Malakka tot aan Singapore. De Westerse mogendheden bleven het monopolie erkennen tot diep in de negentiende eeuw. Met de uitvoeringsarrangementen die erbij hoorden wilden zij zo min mogelijk te maken hebben. Pas nadat op het Congres van Berlijn in 1878 door deze mogendheden was vastgesteld dat het Ottomaanse rijk langzaam aan ineens aan het storten was werd dat anders. Hun bemoeienis was echter niet gericht op verbetering van de positie van de slaaf die binnen het monopolie verhandeld werd noch op afschaffing van de slavernij als systeem.

De Sultan van Zanzibar en zijn Ottomaanse slavenmonopolie

De Ottomanen bezetten de eilanden Zanzibar, Pemba en Mafia in de tiende eeuw. Ze richtten er handelsfactorijen op en nederzettingen als tussenstop voor hun kustgaleivloten die koersten op Het Verre Oosten. Deze posten gedijden omdat ook in het Ottomaanse rijk steeds meer vraag ontstond naar specerijen zoals nootmuskaat, kruidnagel, kaneel en peper. Deze werden bijzondere medicinale werkingen toegedicht en waren reeds daarom kostbaar. Istanbul koesterde deze nederzettingen vooral omdat van hieraf de grote transoceanische sprong ingezet moest worden naar de grotere havensteden van India en Voor-India. Het gebruikte deze eilanden als concentratiepunten voor de uitwisseling van slaven tegen deze specerijen. Maar andere ruilmiddelen waren ook in zwang. De Ottomanen zorgden voor behoorlijke huisvesting van deze slaven, afkomstig uit de Balkan en het oostelijk achterland daarvan en uit Noord-Afrika. Hun imperiale annexatieoorlogen rondom het bekken van de Zwarte en de Middellandse Zee waren in volle gang en uiterst effectief. Zij beheersten deze zeeën vrijwel geheel.

Bij de Indische Oceaan was dat anders: daar waren de piraten vanuit het Verre Oosten overheersend via hun wendbare vaartuigen die veel beter afgestemd waren naar bouw, ligging en zeilvoering op klimaat, zeegang en golfslag dan de Latijnsgetuigde Turkse felouken. Daarom was hier bewapende konvoovaart ook voor de Ottomanen aangewezen. De daarvoor geschikte smaldelen lagen in de havenbekkens van Zanzibar, gereed tot militaire marine-acties in deze Indische Oceaan. Vasco da Gama stelde dat vast in 1498. Hij concludeerde ook, dat Zanzibar prima geschikt was als uitvalsbasis voor westerse transoceanisch varende schepen. Lissabon, tuk op handel met India, zette zich vast op het eiland in 1503. Maar aangezien de Sultan alleen maar bleek te handelen in slaven die naar het systeem-Tordesillas geen christenen konden zijn, lieten zij diens monopolie onverlet. De Slaven immers golden sedert 1453 als onverbetterlijke geloofsafvalligen en de heidenen in Noordelijk Afrika waren moslim. Ze waren dus handelswaren, tenzij ze konden bewijzen dat ze niettemin rechtsgeldig gedoopt waren volgens de normen van de rooms-katholieke kerk. De rest van de handel namen de Portugezen echter over en daarover claimden zij wel degelijk monopolies. Die handhaafden zij ook totdat hun *imperial overstretch* aan het eind van de 17^e eeuw hun te machtig werd.

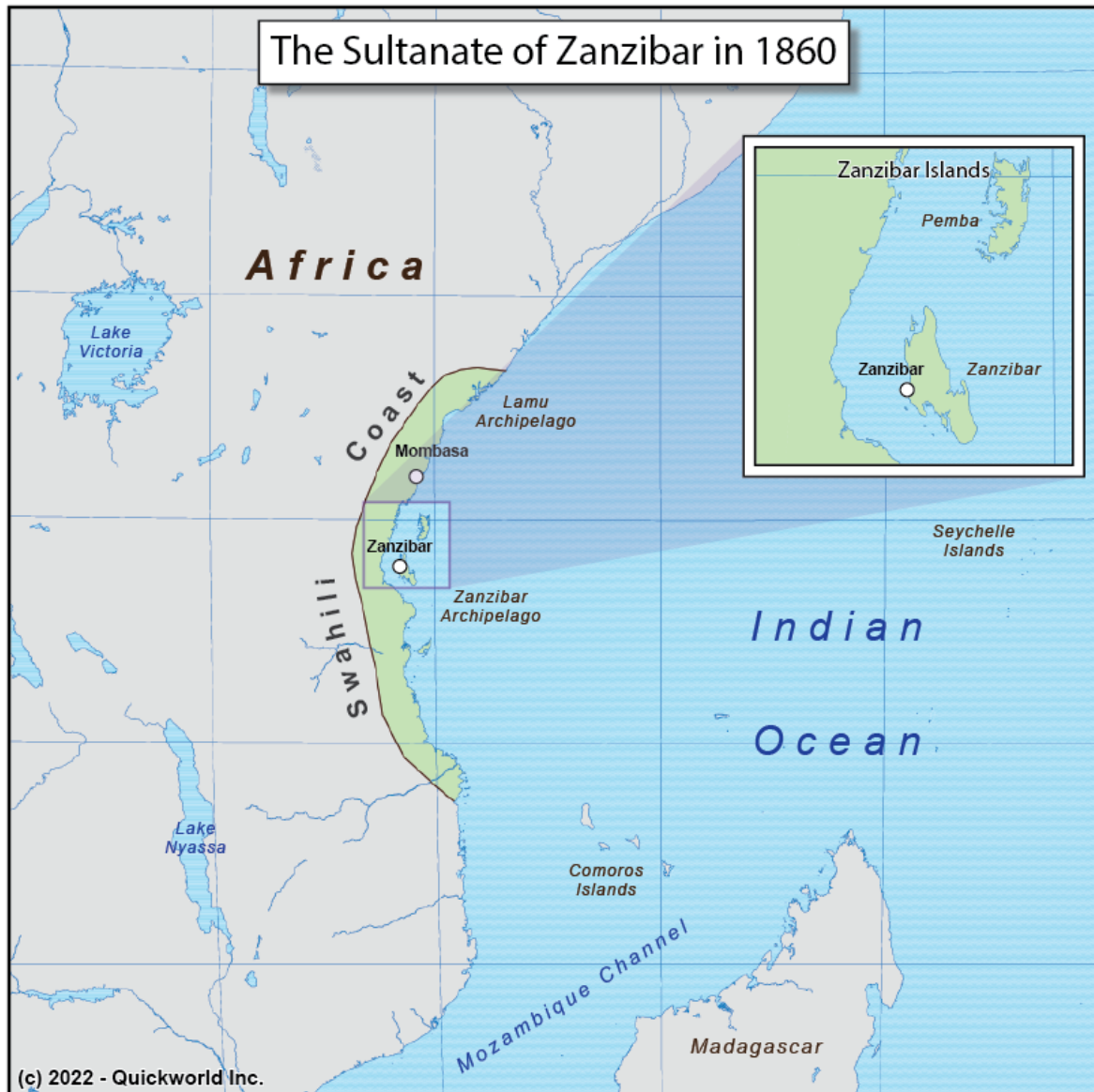

Zij verloren alle continentale steunpunten langzamerhand, waarbij met name het verlies van Mozambique gevoelig bleek uit te pakken. Hier verwierf de imam van Muscat de interne soevereiniteit terwijl Istanbul de suzereiniteit bleef voorbehouden. Met dat laatste wordt bedoeld dat de opperheerser, die afgezien heeft van

zwaarmacht-uitoefening ter effectieve controle van de interne openbare orde, zich het recht voorbehoudt deze desgevallend te hernemen zodra hij daartoe in staat is. In 1698 nam de sultan van Oman de soevereiniteit over Zanzibar over van de Portugezen die geen bevoorrading meer kregen via Angola. Deze sultan nam weer de monopolies van de Ottomanen over en dus ook het slavenmonopolie. Dat was ingericht op beurtvaart met inheemse vorsten in de Indische Archipel, op Malakka, in Maleisië, in India en Voor-Indië. Westerse vennootschappen waren nooit directe afnemers van de slaven die krachtens deze monopolies vanuit het nog steeds ontzagwekkende Ottomaanse rijk werden aangevoerd.

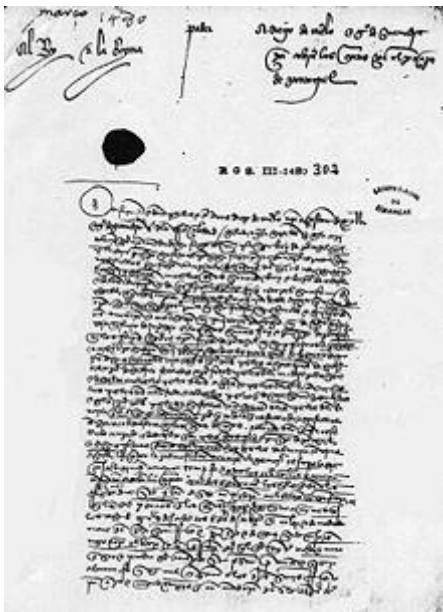
Niet, omdat ze deze slavernij ethisch of moreel ongeoorloofd achtten, maar omdat de Londense Lloyd deze ladingen nooit verzekeren wilde, gelet op de langdurige windstilten op deze routes, de onvoorzienbare stormen en zee-tornado's, alsmede de hoogoplopende temperaturen binnen de scheepsruimten, mede bevorderd door de op deze breedten steeds ontstane lekken die in de buikdenningen watervoorraden deden klotsen die geregeld kookhitten bereikten, mede door de koperplaten die aan beide zijden van de scheepswanden werden geklonken om plantbegroeiing tegen te gaan. De ladingen waren te bederfelijk, om zo te zeggen. Daarom bleef het monopolie van Zanzibar ook gerespecteerd: daarbinnen werd om deze verliezen niet heel veel gezeurd. De sultan van Zanzibar verstevigde zijn machtsbasis steeds vaker via westerse mogendheden die elkaar van de wereldmarkt probeerden te concurreren. De sultan kon zo de handelsstromen vanuit het Ottomaanse rijk op het Verre Oosten blijven reguleren. Tot in de negentiende eeuw erkenden de West-Europese mogendheden Zanzibar als regulier en exclusief centrum van slavenhandel in het Oosten. Dat monopolie wordt pas voorwerp van jurisdictieconflicten tussen het Westen en Het Oosten in de tweede helft van de negentiende eeuw.

De doorconcessionering van die monopolies aan private vennootschappen
 Deze officiële monopolies werden geacht gereguleerd te worden door koninklijk gezag dat de moraaltheologie van het rooms-katholicisme serieus nam bij de rechtshandhaving. De eerste drastische bres werd in die aanname geslagen tot Engeland zich uit het rooms-katholiek blok definitief verwijderde. De *Acts of Supremacy* wonden er geen doekjes om. Bij twee wetten van onderscheidenlijk 1534 en 1537 werden Engeland en Ierland onttrokken aan het primaat van Petrus. Koning Hendrik VIII Tudor is voortaan het opperhoofd van de kerk van

Engeland en Ierland: hij treedt volledig in de plaats van de Paus. Maar hij eerbiedigt wel wat deze Paus in het verledene heeft beslist ten aanzien van de rechtsmacht van door of namens hem gezalfde vorsten. Hij houdt in zoverre het concessiesysteem van Tordesillas volledig in stand. Daarbinnen gelden monopolies gedefinieerd bij wetsbesluit van deze vorsten die partij zijn bij het verdrag dat dat systeem in het leven roep en verder uitvoert. Bij wet van 1558 neemt Hendriks dochter Koningin Elisabeth I als opperhoofd van de kerk dat eerbiedingsbeginsel over.

Daarmee sauveert Engeland de eeuwigdurende concessies die Portugal op basis van dat systeem gedaan heeft aan de Engelse kroon: die mag Portugal bijstaan bij het gewapenderhand verdedigen van zijn concessiegebied oostwaarts van de meridiaan die Paus Alexander in de Atlantische Oceaan heeft getrokken. Die Engelse kroon mag deze concessies doorconcessioneren als dat nuttig lijkt. Dat gebeurt dan ook op exuberante wijze: want hoezeer het systeem-Tordesillas zich richt tot soevereine vorsten, de vorsten zelf mogen toelaten dat doorgeconcessioneerd wordt aan private personen en handelsmaatschappijen. We zagen dat bij het Spaanse *Asiento*. En nu wordt iemand in Holland wakker. Als dat mag, dan weet hij wel wat hem te doen staat: hij zal, is de tijd rijp, binnen het Hollandse rechtsgebied ook dergelijke handelsmaatschappijen oprichten met het oog op dat soort doorconcessioneringen. Dan blijft hij binnen het Tordesillas-systeem, mits hij dan maar op het eerste gezicht de geopolitieke invloedssferen van de Bulla van 1493 onaangetast laat. Die Bulla grijpt terug op een cartografische bijlage bij een verdrag dat Portugal en Spanje – beter: Castilië en Aragón – sloten te Alcáçovas-Toledo in 1479.

Daarin wordt een einde gemaakt aan een successieoorlog tussen beide vorstenhuizen. Het is eigenlijk een pragmatieke sanctie, gegeven aan het feit dat Castilië op land onoverwinnelijk is en Portugal op zee. Lissabon kan op dat moment een vloot van kraken uitbrengen, die de handelsvaart tot diep in Het Verre Oosten onder Portugese vlag verzekert. Portugal kan China aandoen en ook Japan. Dat zal Castilië nog in geen jaren lukken, is de schatting. Bij dit status quo-verdrag horen kaarten die de vaargeulen, watergangen, vaarwegen, straten en binnenzeeën weergeven die deze kraken hebben kunnen aandoen tot 4 september 1479. Daarbij hebben ze ook hun anker kunnen uitgooien waardoor ze tijdelijk een vaste plaats zekerden waarvan uit ze handel konden drijven. De demarcatiezones die deze plaatsen van eerste geregistreerde ankeringen in rechte lijn verbinden buiten de uiterste laagwatergrens langs de aangedane en verkende kusten geven de maritieme invloedssfeer van Portugal aan. Daar zal het dan ook monopolies mogen vestigen. Daarbij zijn dan verder ook de ankeringen in aanmerking te nemen in Het Verre Westen. Deze ankeringen geschieden vooral bij het continent dat wij nu Latijns-Amerika noemen. Daar dienen dezelfde demarcaties te geschieden, maar, is vanaf de vaartuigen een expeditionaire macht landinwaarts getrokken, dan geldt daar ook de Portugese soevereiniteit tot de uiterste afwachtingsopstellingen die deze macht heeft kunnen zekeren oostwaarts. Men is dan zeker in Azië, in Indië. Tot daar geldt dan de Portugese territoriale soevereiniteit. Zo komt de regio die we nu Brazilië noemen in de

exclusieve beheersmacht van Portugal. Wat niet via deze demarcaties aan Portugal is toegescheiden, hoort aan Castilië. Waar beide rijken op dat moment in geïnteresseerd zijn is de soevereine rechtsmacht over de Westkust van Afrika.

Daar zijn goud, ivoor en slaven bij de vleet tegen afbraakprijzen te bekomen. Jammer voor Castilië, maar die kustgebieden zijn dus Portugees. Dat is alleen dan anders, als toch mocht blijken dat de ankeringen verkeerd zijn ingetekend of dat de opstellingen te land elders lagen ten opzichte van Azië dan men in 1479 kon aannemen. Dan worden deze demarcaties natuurlijk herzien. De gebieden buiten de demarcaties vallen buiten deze overeenkomst. De monopolies daarbinnen mogen onbeperkt doorgeconcessioneerd worden, maar de erkenning daarvan kan niet alleen bij een bilateraal status quo-verdrag geregeld worden waar de Roomse keizer of de Franse Koning geen partij bij zijn. Dan moet een universeler gezag dan dat van Lissabon en Madrid dat verzekeren: dat van de Paus. Dat gebeurt pas bij diens Bulla van 1493 waaraan het Verdrag van Tordesillas van 1494 een eerste uitvoering geeft.

In Rotterdam realiseert zich een gemeenteambtenaar dat hier muziek in zit voor de Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën die hij erkenning op interstatelijk niveau heeft kunnen bezorgen in 1585. Ten eerste: deze monopolies kunnen *privaat* geconcessioneerd worden door koningen. Ten tweede: het Verdrag van Tordesillas ziet niet op de gebiedsdelen, estuaria, wateren, zeeën en oceanen die in 1479 nog niet officieel gecartografeerd waren. Als dus de Republiek, die uiteraard geen partij kon zijn bij het Verdrag van 1494, zorgt dat het private vennootschappen opricht waaraan de monopolies geconcessioneerd kunnen worden waarop dat Verdrag betrekking had, kan het die volkerenrechtelijk geldig maken tegen alle staten die tot het West-Europese statenverband horen. En betreffende het ten tweede: zaak is dus vaartwegen te zoeken die niet officieel bekend waren in 1479 en ook niet in 1494. Die kunnen dergelijke vennootschappen dan uitnutten.

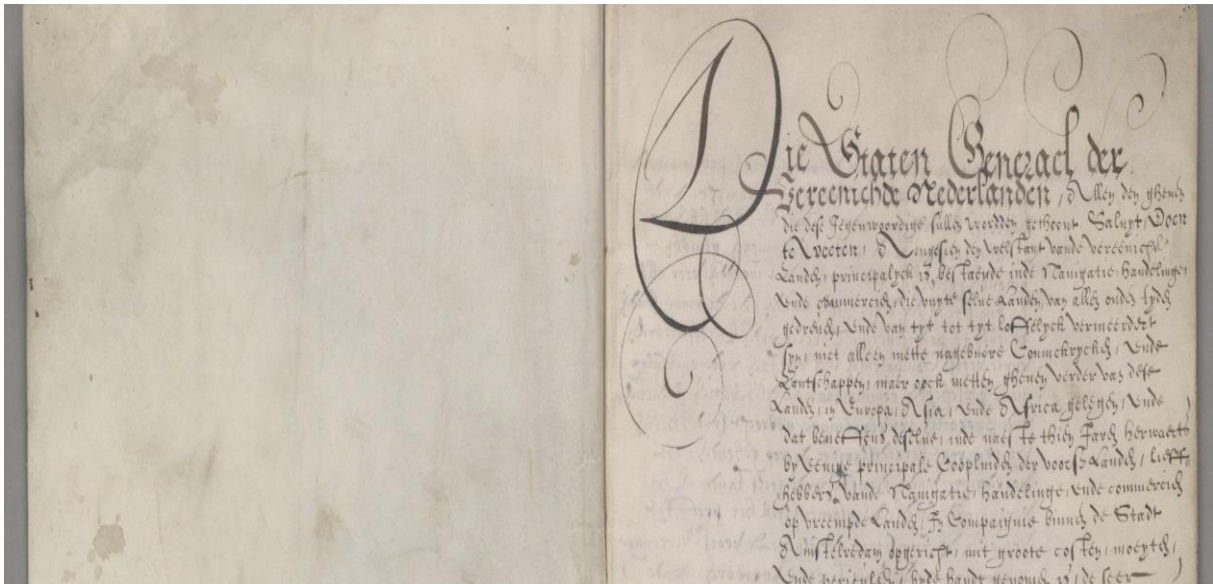
Dat alles moet dan gebeuren krachtens een vredesregeling te sluiten met Spanje, waarmee deze Republiek in oorlog is. Dat zal deze ambtenaar niet in persoon meemaken: dat zal pas gebeuren krachtens de Vrede van Münster van 1648 en de daarbij behorende uitvoeringsarrangementen. Dan is deze ambtenaar al lang tot zijn vaders verzameld. Hem is het leven benomen bij vonnis van een speciaal tribunaal in 1619. Hij wordt in die beslissing hoog- en landverrader geheten. Daarom moet hij sterven door het zwaar van een beul. Hij heet Johan van Oldenbarneveldt. Hij vestigt het systeem in de Republiek waardoor deze deelachtig wordt aan het slavernijstelsel van moderne staten.

De Republiek sluit zich bij het Tordesillas-volkerenrecht aan

De mens kan slaaf zijn van een ander. Die ander kan hem vervreemden als onderwerp van een overeenkomst. Die overeenkomst is geldig. De slaaf moet goed verzorgd worden, omdat mensen de goederen, zaken en instrumenten waarover zij rechtens mogen beschikken moeten behandelen met de zorg van een goed huisvader. Dat is een kwestie van openbare zedelijkheid, van publieke moraal. Het vernietigen van een zaak of goed, het onbruikbaar maken ervan kan een misdrijf zijn tegen die moraal. Dat geldt ook voor de behandeling van een slaaf. De slaaf heeft daarop geen recht. De overheden kunnen bepaalde overeenkomsten verbieden. Omdat ze kunnen ingaan tegen die moraal. Slavenovereenkomsten vallen daaronder. Overheden kunnen van dat verbod ontheffing verlenen aan rechtssubjecten, natuurlijke personen en rechtspersonen. Deze ontheffingen kunnen generiek zijn naar onderwerp, tijd en plaats. Doet de overheid dat, dan hebben deze ontheffingen monopolies tot gevolg. Die moeten de overheden met hun zwaarmacht kracht bijzetten op verzoek van de monopolist. Omdat het volkerenrecht aanvaardt dat deze monopolies gegund worden aan rechtspersonen, kan het zijn dat deze militaire macht wordt gegund aan private vennootschappen die gericht zijn op winst. Dat moet zeker gebeuren als die winst buitenslands behaald moet worden.

Daarom kan het staatsbelang meebrengen dat deze monopolies gegeven worden aan dat soort vennootschappen, zeker als dat een positieve verdragsgrondslag heeft. Het Systeem-Tordesillas biedt dat. Dus moet de Republiek, om gelden te krijgen voor de handhaving van de staatsonzijdigheid en de consulaire handelspolitiek dergelijke vennootschappen oprichten. Deze kunnen soevereine overheidstaken gedelegeerd krijgen bij wetsbesluit. Dat besluit slaan de Staten-Generaal als opperste wetgever in 1602 bij een resolutie waarbij zulk een delegatie wordt voorzien: een machtiging of octrooi. Het steunt op een multilateraal verdrag. De partijen die dat hebben gesloten en goedgekeurd zullen dat moeten gedogen, zolang de geoctrooieerde

vennootschap of handelscompagnie precies blijft binnen de bandbreedten van dat verdrag. Dat verdrag moet wel steeds herzien worden naarmate de verkenningstochten nieuwe zeeën, vaarwegen, binnenzeeën, estuaria en continenten in kaart brengen die binnen het verdragsbereik kunnen vallen, maar daarbij zal de Republiek dan, als volwaardige staat, mede over kunnen onderhandelen. Dat is de strekking van het octrooi.

Johan neemt aan dat de partijen bij het Tordesillas-systeem die strekking zullen erkennen jegens de Republiek als deze een zelfstandige mogendheid is. Dat wordt ze pas in 1648 als Spanje haar staatzelfstandigheid volledig beaamt. Dan is de cirkel ook rond: de vennootschap waar hier sprake van is zal aan alle monopolies die het Tordesillassysteem erkent op dat moment deel kunnen hebben, bij rechtmatige concessionering door de monopolist. Die vennootschap zal dus deel kunnen hebben aan het *Asiento* en de afleidingen daarvan. Zij zal de monopolies van het Ottomaanse rijk, Frankrijk, Venetië, Genua en het Heilig Roomse Rijk van de Duitse natie op gelijke voet wederkerig aanvaarden. Dus zal ze het monopolie van de sultan van Zanzibar respecteren. Dat is de strekking van de ratificaties die de Zeven Hoogmogendheden van de Republiek plaatste onder het slotdocument van deze Münsterse Vrede. Of de dan bestaande geoctrooierde vennootschappen alle machtigheden om deel te nemen in de monopolies zullen bezigen is een kwestie van handelsoportuniteit. De vennootschappen zijn: VOC en WIC. Ze zijn géén principaal orgaan van de Republiek.

Maar ze mogen ter handhaving van hun verworven monopolies namens deze Republiek oorlog verklaren, wapenstilstanden sluiten, consulaire handelsverdragen sluiten, monopolies dóórconcessioneren, bezettingen leggen en annexaties verrichten als dat voor de uitvoering van het octrooi noodzakelijk en dienstig is. De andere mogendheden erkennen dat deze oplossing mogelijk is. Engeland gaat het op precies dezelfde wijze aanpakken. Het sticht de West-Indian Company en later nog andere vergelijkbare vennootschappen. De Scandinavische landen en Frankrijk gaan dat ook doen. Spanje en Portugal hoeven het niet te doen omdat ze al octrooien genoeg in het veld hebben via het Tordesillas-stelsel. De VOC volgt dat stelsel angstvallig zolang de Republiek geen grote transoceanische oorlogsvloot heeft die overal ter wereldzeeën effectieve doorzettingsmacht zal kunnen ontplooiën. Dat zal deze Republiek nimmer hebben. Ook niet, als haar rechtsopvolgster, het Koninkrijk der Nederlanden, pretendeert een middelgrote koloniale mogendheid te zijn. Dat zal ze blijven doen tot 1963. Zie verder: gerardstrijards.nl, werkbalkrubriek Didactische syllabi, syllabus 1. *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: Nederland als maritieme wereldmacht in het verre Oosten 1602-1795*.

Respect voor de slavernijmonopolies

De slavernijmonopolies van andere mogendheden heeft de VOC steeds gerespecteerd in het Verre Oosten, voor zover de vennootschap niet vreesde in een oorlog te geraken die de VOC wellicht niet zou kunnen winnen. Daarom is de VOC verre gebleven van de alleenrechten van de sultan van Zanzibar. De VOC heeft steeds voor ogen gehouden dat massale slaventransporten náár Het Verre Oosten commercieel onaantrekkelijk waren, wegens de standaardvoorwaarden van de Londense Lloyd die deze lading niet in dekking placht te nemen

wegens overmatige bederfelijkheid. Nadat de Vrede van Münster de Republiek participatie in het Spaanse *Asiento*-stelsel veroorloofde, heeft ze de WIC dat onmiddellijk laten doen. Alle misdrijven tegen de menselijkheid die uit dat stelsel voortvloeiden zijn dus aan de WIC toerekenbaar.

Wat het stelsel te weeg bracht was sedert 1650 wereldwijd bekend uit algemeen toegankelijke bronnen die zelden geraadpleegd werden. De Vaticaanse Archieven bevatten de ontstellende relazen dienaangaande die het departement voor de geloofsverbreding werden toegezonden. Ik gaf dat al aan. Het had geen zin, als de Heilige Stoel er al werk van had willen maken, aan de bel te gaan hangen bij de hoofdschuldige naties die deze monopolies maximaal uitbaatten: Groot-Brittannië, De Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën en Spanje. De eerste twee waren protestants en hadden geen toelating toegestaan aan een nuntius of apostolisch gedelegeerde. De laatste heeft doen weten, zeker nadat De Las Casas veel herrie had geschopt dat het enkel datgene deed waartoe de Heilige Stoel haar uitdrukkelijk gemachtigd had. En verder verwees het voor het uitvoeringstraject vooral naar Portugal. Dat had inmiddels de controle over dat traject mondiaal zo goed als verloren. Lissabon kon nu eenmaal geen oorlogsvloot meer effectief inzetten. Bovendien was Brazilië, op dat moment vooral het slagveld van de internationale humaniteit, vooral in handen van buitenlandse vennootschappen. Feit is wel dat de gedachten van De Vitoria nog steeds leefden binnen de Portugese missioneringen en dat daarbinnen door Jesuïeten, Augustijnen en Fransiscanen alles op alles gezet werd om het leed zoveel mogelijk te delgen. Maar feit is ook dat de onderaannemers van de *Asiento* tot aan hun nek in de jaarlijkse annuïteiten stonden die hen opgesolferd waren door buitenlandse banken die noch met ondernemer noch met slaven enige compassie hadden.

Het departement voor de geloofsvoortplanting zond wel om ambtsberichten in het gebied waar deze gruwelen plaatshadden, maar dat een residerend bisschop vervolgens daarop acties ondernam is hoogst uitzonderlijk geweest. Ik verwijs naar de klachtregisters van de Dominicaan De la Casas die van deze rapporten dagwerk maakte en ze ook in allerlei talen deed publiceren. De zielzorger die bij de klachten persisteerde werd doorgaans eerst disciplinair getuchtigd, daarna overgeplaatst en vervolgens geëxterneerd, als hij al niet vermoord werd. Ook hier staat Al Casas model voor wat zijn ambtsbroeders in dit opzicht wedervoeren al bracht hij het levend ervan af. De Republiek zag bij de Vrede van Utrecht in 1713 van de rechten ingevolge de *Asiento*-deelnemingen die die WIC had ontwikkeld af. De reden is dat de gedelegeerden van de Republiek de bijzondere betekenis van het *Asiento* niet begrepen noch handelscommercieel, noch geopolitiek en zeker niet uit oogpunt van humaniteit. De Zeeuwen onder hen, die vaak intensief geïnteresseerd waren bij de Braziliaanse plantages deden dat overigens wel. Hoezeer de Zeeuwen doorgaans zich niet zo sterk verhypothekerden om de plantages te kunnen bebouwen met winstperspectief, moesten zij toch ook vaak leningen aangaan om hun

ondernemingen draaiende te houden. Ze hadden dus de belening op basis van het ontheffingsdocument vaak nodig.

Maar Amsterdam en Utrecht hadden geen benul (meer). Deze afgevaardigden hadden ook geen experts bij zich die kennis hadden van het maritieme beurtvaartverkeer op de *Asiento*-routes en de bijzondere betekenis die de Antillen, Demerary, Essequibo, Guyana en Suriname op dit punt inmiddels gekregen hadden. De Amsterdammers waren inmiddels voornamelijk beursbeleggers geworden via Londense Banken. Zij waren alleen nog geïnteresseerd in het uitstel van de aanstaande faillissementen van VOC en WIC en begingen bestendig de ene bedrieglijke bankbreukigheid na de andere. Ze bleven geïnteresseerd in de in staat van liquidatie verkerende boedels van deze vennootschappen en probeerden ook na de ontbinding van deze rechtspersonen zoveel mogelijk gelden te verduisteren. Daar gingen ze mee door in 1814 toen de Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM) deze boedels ging beheren. Ook deze NHM had geen bezwaren tegen de slavernij noch tegen de monopolies. Haar politiek te dezen komt aan de orde in het derde hoofdstuk.

Het probleem van de gedoopte slaaf

De nationale instructies aan de schippers

De schippers van vaartuigen die de vlag van de Republiek voerden hadden instructie de erkende slavenmonopolies te respecteren en dus, wanneer duidelijk was dat de lading van een in zee ontmoet of oplopend vreemd schip slaven in zulk een transport op monopoliebasis omvatte, niet reeds daarom te praaïen – aanroepen om bij te draaïen ter visitatie -- en het ongehinderd door te laten varen. Een schip met een vlag van Tordesillas-staten had in zulk een geacht recht op onbeschadigde doorvaart, het *ius passagii innocuï*.

Wanneer het schip dat gekruist was of opgelopen een vlag voerde buiten het Tordesillasblok mocht meteen gepraaid, geënterd en gevisiteerd worden wanneer het slaven als *carga* voerde. Was daaronder een christen, dan had deze het recht om de visiterende schipper te vragen zijn onmiddellijke vrijlating te bewerken. Het bewijs op eerste zicht dat een persoon een christen was, kon geleverd worden via tal van omstandigheden: beroep op de huidskleur, de gelaatsopbouw, de taal, soms de kledij, een uiterlijk lichaamskenmerk als een tatoeage of directe gezichtsherkenning. Het had natuurlijk geen zin om een doopbewijs te vragen.

Het aan boord hebben van een christenslaaf was een inbreuk op het volkerenrecht. Zoals de Republiek dat placht te interpreteren. Zij achtte zich een christelijke natie al had zij beslist géén staatsgodsdienst. Bij de Unie van Utrecht was in 1579 al afgesproken dat de Republiek geen theocratie zou worden. Wanneer de *carga* of een deel van de lading christelijk was, had de praaïende schipper het recht het gevisiteerde schip op te brengen en op te doen leggen in de eerste haven op zijn voortgezette route. Dan moest hij contact op nemen met de vennootschap in wier konvooi hij meevoer of voor wiens rekening hij uitgereed was. De VOC had de generale instructie dat de christen op eerste aankomst in een haven mocht verzoeken aan wal gebracht te worden. De christen moest zelf maar zien hoe hij dan in zijn thuishaven terecht kwam: de VOC was daarvoor niet aansprakelijk.

De vrijgemaakte christen

Van meevoeren op de voortgezette route was doorgaans geen sprake tenzij de christen voor de lading of het konvooi toch een gevaar kon zijn: was hij wellicht handelsspion of in dienst van een concurrent? Aan boord had de christen wellicht belangrijke handelsinformatie gekregen over de geplande vaart, de konvooien die ermee gemoeid waren, retourladingen in tegenvaart, gewapende geallieerden op deze speciale tocht, afspraken met

gouverneurs in havenplaatsen die nog zouden worden aangedaan. In dat geval mocht de schipper de christen aan boord houden en zelfs detineren. Was de christen van een andere natie, dan was de schipper gerechtigd rekening aan te zeggen voor de verdere kosten aan boord gedurende de tocht. De christen was daarbij overgeleverd aan de commerciële strategie van de uitredende vennootschap. Zijn nationaliteitsstaat was meestal niet genegen iets te doen, ook niet langs consulaire weg. Een grondrecht op terugleiding naar het thuisland bestond niet in het toenmalig volkerenrecht. Bovendien was een ingezetene niet automatisch gerechtigd tot wedertoelating in zijn thuisland. Een bovennationaal vreemdelingen- of nationaliteitsrecht bestond niet en evenmin het recht op enig asiël of uitsluiting van staatloosheid. Laat staan een recht op gezinshereniging.

Bij de Barbarijse Zeerovers waren de instructies specifiek. Het gold hier zeerovers, piraten eigenlijk, van Berberse stammen uit Marokko. Ze opereerden in de Middellandse Zee vanuit de steunpunten Tripoli, Tunis en Algiers of Salé (Rabat). Zij hadden door of vanwege Istanbul vaak een kaapbrief. Het recht om concurrerende schepen in deze wateren te praaïen en eventueel in beslag te nemen en daarbij geweld te gebruiken. Zij konden, legden zij deze brief over, gelden als oorlogsbodems van de Ottomanen. In dat geval moest de schipper die tot entering was overgegaan de lading en de vlag respecteren. Maar hij mocht tóch een christen bevrijden, tenzij daardoor een aanmerkelijk gevaar zou bestaan dat de Republiek in oorlog zou komen met het Ottomaanse rijk. Meestal kon de schipper dat niet op eigen verantwoordelijkheid in volle zee beantwoorden.

De instructie was dan het Barbarijse vaartuig op te brengen naar de eerstvolgende veilige haven en daar via de consul instructies te vragen te Den Haag, dus niet bij de vennootschap voor wier rekening hij voer. Het kon zijn dat de christen een belangrijk persoon was, die met toestemming van Istanbul gegijzeld aan boord was geraakt. Hij kon dus alleen vrijgelaten worden tegen een belangrijk losgeld, een praktijk de Republiek, VOC en WIC ook hanteerden. In geen geval mocht de schipper de christen in zulk geval overnemen en vrijlaten. Over zijn lot zou uiteindelijk namens de Republiek onderhandeld worden, al dan niet in vennootschappelijk verband. Dat gebeurde uiteraard alleen bij belangrijke personen, die reeds daarom herkenbaar waren omdat ze niet als commuun schepeling behandeld plachten te worden.

Het Zanzibar-monopolie jegens christen-slaven

De Ottomaanse Turken mochten in ieder geval slaven als buit gebruiken om ze in te zetten op de markten door of vanwege de sultan van Zanzibar gehouden. Ook christenen mochten zij daarbij aanbrengen als verhandelbare waar. Aangezien de Republiek Zanzibars monopolie respecteerde mocht de schipper namens de

Republiek een bod doen op zulk een christen na consulaire interventie. VOC en WIC schoten, wanneer de christen voldoende borg kon vinden en deze ook kon aanwijzen binnen het rechtsgebied van de Republiek, het bedongen bedrag voor. Zolang de vlag deze lading dekte waren de zeerovers gerechtigd deze christen aan te bieden als arbeidskrachten op de gangbare Noord-Afrikaanse markten en die gelegen op de routes van Zanzibar naar Het Verre Oosten.

De Ottomaanse zeerovers plachten te opereren vanuit de Maghreb en mochten de Barbarijse – Noord-Afrikaanse kusten – gebruiken voor hun activiteiten. De christelijke zeevaarders moesten dat billijken en mochten niet tussenbeide komen, dat bracht het eerbiedigingsbeginsel voor de erkende monopolies nu eenmaal mee. Overvielen deze rovers ook kusthavens aan de christelijke West-Europese overwal, dan was militaire actie daartegen toestaan: het monopolie van Zanzibar, dat ruime reikwijdte had, dekte dat niet. De kusthavens rond de Zwarte Zee, de Zee van Azow, de Kaspische Zee, de Zee van Marmara en die van de Bosporus tot aan de Hellefonten vielen natuurlijk onder dat alleenrecht. Daar werden veel christen-slaven verhandeld uit Walachije, Moldavië, Bessarabië, Bulgarije en natuurlijk het noordelijk Balkangebied.

Zeerovers plachten christenen ook buit te maken aan de Noordzeekusten en de Atlantische, zulks van IJsland tot aan de Poorten van Hercules bij Gibraltar. Dan ging het ook vaak om Europese rovers die oorspronkelijk zelf christen waren geweest. Deze werden door de Republiek altijd beschouwd als misdadigers tegen de mensheid die terstond berecht en ter dood moesten worden gebracht, eventueel nog aan hun boorden. Het ging hier beslist niet om een verwaarloosbaar verschijnsel: hun aantal moet in enkele miljoenen gelopen hebben. Deze rovers plachten hun waar aan te bieden op de Algerijnse, Tunesische en Tripolitaanse markten.

Geen collectieve West-Europese reactie

De Europese mogendheden erkenden het bestaan van dit omvangrijke euvel, maar namen nooit zelfstandige actie. Nadat de Engelse oorlogsvloot haar suprematie had verkregen trad zij wel op tegen deze activiteiten, maar zulks meestal als nevenactiviteit binnen het verband van een reeds voorgenomen strategische operatie. De voormalig christelijke schippers op deze zeeroverstochten handelden bijna altijd voor eigen rekening en risico. Tegen hen werd opgetreden, wanneer aannemelijk was dat zij de transoceanische zeevaartkunde ook bijplusten aan Islamitische kapers. Dezen leerden nooit echt op volle zee goed om te gaan met Europese zeilschepen.

De door hen doorgaans gebruikte galeien waren daarvoor niet geschikt. In dat geval kwam het voor dat meerdere vennootschappen een interventiemacht uitredden tegen degelijke vrijbuiters – zoals deze voormalig christelijke schippers werden genoemd – en dat in volle zee standrecht werd uitgeoefend met verbeurdverklaring van de vaartuigen, de ladingen, de schepelingen en de buit. De Republiek sloot aanvankelijk via dergelijke vrijbuiters ook wel militaire maritieme allianties met de Barbarijse zeerovers ook wanneer zij in christen-slaven handelden. De vennootschappen die deze allianties uitvoerden schiepen dan slavenkassen om deze christenen alsnog vrij te kopen.

Michiel de Ruyter trad te dezen altijd naar eigen inzicht op. Hij praaide wanneer hij de tegenmoet lopende schipper verdacht van handel in christenen en maakte deze nog aan boord vrij. Of daardoor gevaar bestond dat de Republiek in een gewapend conflict kwam, hield hem daar niet van af. Deze vorm van zeeroof ook met buitmaking van christenen als slaven duurde tot diep in de negentiende eeuw, ook binnen de zeestraten van de

Indische Archipel. Zie hoofdstuk 3. De Britse vloot kwam in deze gevallen doorgaans doeltreffend tussenbeide en placht de uitvalsbases voor deze tochten plat te bombarderen. De Britse nationaliteit of onderhorigheid van de christenslaaf was dan vaak aanleiding. Uiteindelijk stopte Zanzibar deswege met deze transporten. Het bombardement van Algiers in 1816 was een onderdeel van deze Britse tactische acties. Doorgaans konden de sultans die het Zanzibar-monopolie deelachtig waren de Europese staten kundig tegen elkaar uitspelen. Zij wisten van de voorbeeldeloze koloniale rivaliteit en waren maar al te graag bereid met een van die mededingers tijdelijke allianties te sluiten om interventies ten laste van dat Zanzibar monopolie te voorkomen. De sultan van Atjeh bleek er in de tweede helft van de negentiende eeuw een meester in. Mede door zijn toedien kon dat monopolie nog tot ver in de twintiger jaren van de twintigste eeuw gangbaar en lucratief blijven.

De transportondernemingen VOC en WIC zijn winstmakers

De VOC en WIC waren ideologisch neutraal. Ze beleden geen vennootschappelijke godsdienst. Johan van Oldenbarneveldt heeft daarop steeds gehamerd. In het Tordesillas-stelsel ging het primaire ook om de variant van het katholicisme van de monarchen persoonlijk. Portugal en Spanje, later ook Engeland, waren staatkundige theocratieën. Hun koloniale organen droegen de staatsgodsdienst uit. Dat heeft Johan ten aanzien van WIC en VOC steeds willen voorkomen.

Die lijn is na zijn dood ook voortgezet. Alleen zó kon de Republiek uiteindelijk geheel inscharen in het gangbare staatsverband van 1648. Ik gaf het al meermalen aan. Dat neemt niet weg dat de topambtenaren en topbeambten bij deze vennootschappen bijna allemaal lid plachten te zijn van de Nederduytsch Gerformeerde Kercke die in Holland en Zeeland door toedoen van de Provinciale Staten zeker de “Heersende Kercke” binnen die gewesten genoemd konden worden. VOC en WIC hadden als enige taak: winstmaximalisatie per aandeel te borgen. Al hun handelingen moeten zo bekeken en gewaardeerd worden.

Bij de Engelse vennootschappelijke tegenvoeter was dat bepaald anders: de East Indian Company droeg het *Anglicanisme* uit binnen haar bezettingsregime. Dat veranderde wel degelijk naar geloofsleer in de loop van de komende decennia. Een van de veranderingen had betrekking op het naturalistisch **evolutionarisme** dat leert dat de mensheid bestaat uit verschillende rassen, waarvan het ene meer ontvankelijk is voor de juiste openbaringsleer dan het andere. En zulks door natuurlijke biologische kenmerken, vooral in de wijze van hersenvorming en het bezigen van de frontaalkwab-capaciteiten, die, overigens, steeds anders gedefinieerd worden naar inhoud en vooral intellectuele vermogens. Zo kan het komen dat een Micronesiër niet echt in staat kan zijn om de christelijke ideologie te internaliseren en te praktiseren. Zijn kwabben zijn deficiënt. Hij kan het echt niet helpen.

Deze uitgangspunten hebben vanaf 1800 de Britse kijk op de slavernij als ethisch en moreel verschijnsel – en niet als een probleem – bij de doorontwikkeling van de koloniale politiek onder Britse vlag machtig gestuurd. Dat heeft zich bij VOC en WIC nooit voorgedaan. Natuurlijk is een zeker rassenonderscheid bij hun bedrijfspolitiek systemisch geweest. Maar niet als onderdeel van een staatsideologie. Dat zal juist in de negentiende eeuw een geweldig verschil maken. De bases voor deze verandering van de Britse koloniale staathuishoudkunde worden gelegd in 1713, door het feit dat de Britten eigenlijk vrije beheersing krijgen over alle transoceanische vaarten. Hun oorlogsvloot gaat de voor die periode typerende modaliteit van het Anglicanisme uitdragen. Met een consolidatie tot diep in de dertiger jaren van de twintigste eeuw. De effecten daarvan zonderen nog steeds na. En zij zullen op korte termijn voelbaar blijven. Ik zet het pad al exploratief uit in de paragrafen 2.16 en 2.17-2.18. De negentiende eeuw zal deze natuurwetenschappelijke leer trachten te ontdoen van haar religieuze vooringenomenheden en haar presenteren als proefondervindelijk toetsbaar en dus falsificeerbaar. Dat zal haar een schijnbare objectieve universele legitimatie geven. De verwetenschappelijking van geopolitiek. De politisering van de wetenschap. Via op het eerste gehoor neutrale narratieven. Een bedenkelijke ontwikkeling.

Het Braziliaans avontuur

Een te ruime volto do mar van Cabral

Nog vóór het inwerkingtreden van het Tordesillas-systeem had Portugal al voortgezette aanlandingen begaan op de oostkust van Latijns-Amerika juist onder de equator daarbij uitgaande van de demarcaties krachtens het

vredesverdrag Castilië-Portugal van 1476. Aan de kusten waren eerste ankeringen verricht, daar hadden kraken langdurig positie gekozen, en vervolgens was zo ver mogelijk oostwaarts getrokken als de militaire verkenningsbrigades aankonden. De lijn die wij nu oostwaarts zien als oostgrens van dit enorme land vertoont de opstellingen die Portugal nog nét kon handhaven, terwijl de logistiek ten uiterste opgerekt was. Het territorium westelijk daarvan was beslist nog niet onder effectieve controle wat betreft de publiek rechtshandhaving betreft. Alleen de kuststroken van het Paraná-, São Francisco en Amazonebekken waren enigszins in Portugese handen als mogelijke uitvalsbases voor voortgezette landinwaartse kolonisatie. De Portugezen begonnen daarmee onder leiding van de weinig ervaren zeevaarder Pedro Álvares Cabral (1467-1520). Hij riep Brazilië uit tot Portugese Kroonkolonie. Cabral had een moeizame reis gehad met veel tegenwinden die in dat seizoen uitzonderlijk waren: bij het inzetten van de westelijke rakkoersen had hij zelfs Calicut moeten accepteren als wendingspunt.

Hij verloor in stormen vier schepen. De tocht duurde langer dan berekend. Cabral kwam dan ook met een onderkomen expeditionaire macht aan. Verder schortte het Cabral aan maritieme ervaring. Hij had uitmuntende navigatoren onder zijn commando die feilloos door hadden wat Cabral fout deed. Bartholomeu Dias, de ontdekker van Kaap de Goede Hoop, zag wel dat Cabral een veel te grote boog beschreef als rakkoers, de beruchte *volto do mar*, ruim ten zuiden onder Kaap de Goede Hoop, zodat hij daarna weer scherp Noord moest koersen om het concessiegebied van Portugal te blijven volgen. Cabral had te lang westwaarts gezeild omdat zijn kaarten ook niet goed bijgewerkt waren. Weer was de ontzagwekkende delta van de Orinoco aangezien voor een zeearm die direct naar Cathay kon leiden. Carla nam aan dat Azië veel dichter westwaarts lag dan later kon worden vastgesteld. Het scheelde een haar of hij was het geopolitieke gebied dat Spanje was toegedacht binnengezeild. Had hij daar geankerd om soevereiniteit te claimen voor Lissabon, dan waren de conflicten met Madrid niet te overzien. Madrid vond toch al dat het onderbedeeld was bij de concessie van Paus Alexander VI. Diaz liet niet na zijn commandeuren nauwkeurig in te lichten omtrent de stommiteiten van Cabral die als een kapitein Ahab heen en weer passagierde over zijn campagnedek. De vakman die zich kapot ergert aan de incapaciteiten van een omhooggevallen fluijm met goede relaties. Cabral was een hoveling met goede relaties. Hij wist zijn netwerk flink te onderhouden. Maar vakmanschap was niet echt aan hem besteed. Op 22 april 1500 liet Cabral rinkelend het anker uitwerpen en gingen de uitgeputte soldaten aan wal. Cabral wist zich weinig populair en eveneens weinig gezaghebbend. Het besloot daarom maar rustigjes aan te doen met de schuchter hem tegemoet tredende Indianen.

Vreedzame coëxistentie tussen Indianen en Portugezen

Cabral, zijn troepen uitgeput en weinig enthousiast wetend, besloot de plaatselijke Tupi-indianen eerbiedig te benaderen met geschenken die in goede aarde vielen. De inheemsen hadden meteen in de gaten dat deze westelijke vreemden heel wat te lijden hadden gehad van hun reis en kwamen met de noodzakelijke verse vruchten en groenten over de brug. Verder wezen ze Cabral met handen en voeten een meer betrouwbare ankerplaats. Daarheen verlegde Cabral zijn kraken. Hij noemde deze plaats *Porto Seguro*. Veilige haven. De

kraken werden meteen flink onderhanden genomen, wat er was veel averij opgelopen. Alles wordt uitvoerig beschreven door Pêro Vaz de Caminha, de logboekhouder van de vloot, die duidelijk maakt dat beide partijen bereid zijn elkaar tegemoet te werken en ook van plan zijn vertrouwen te gunnen. Dat is, dat kan gezegd worden, in deze periode typisch Portugees.

De logboeken over aanlandingen en expeditionaire tochten in Azië geven dezelfde teneur ten beste. De Portugezen waren beslist lankmoedig, geen scherp-slijpers en trachtten zeker niet militair te imponeren. Leven en laten leven was hun parool. Geen onderwerping, ook al niet, omdat ze die niet konden handhaven. Dat deden de Spanjaarden inmiddels in hun concessiegebied wel. De reden is vermoedelijk dat Portugal al heel best begreep dat de succesvolle kraakvaart ten einde was en dat hun vloot het ging afleggen tegen de Spaanse en Engelse, zodra deze twee laatsten maar ophielden met elkaar te bevechten.

Maar het zou nog wel drie tot vier decennia vergen, voordat Londen en Madrid dat inzicht ook tot het hunne zouden maken. De vernietiging van de Spaanse Armada zou daarbij een culminatiepunt kunnen geheten worden. Die vernietiging is veroorzaakt door een reeks samentreffende stormen ten nadele van de Armada en niet door superieure maritieme kunde van de Britse Vlootoversten. Wel hebben die onmiddellijk het enorme geopolitieke voordeel ingezien dat met die vernietiging geboekt zou kunnen worden terwijl Madrid niet bereid was deze teloorgang te rubriceren als een definitief keerpunt in zijn maritieme beheersingsvermogen.

Geen systematisch staatsgezag

De Portugezen stellen vast dat er weinig van een systematisch staatsgezag sprake is dat er kennelijk geen substantieve religie bestaat op het plaats die Cabral Ilha de Vera Cruz noemt: de plaats van het Ware Kruis. Hij laat een paasmis vieren met alle rituele schittering van dien onder een zegening met hoog kruis met crucifix, met kaarsenoptocht, wijding van het Licht van Christus en oneindige wijwaterzegeningen. Dat bevalt de Indianen zeer. Maar Cabral vergist zich als hij denkt dat het overal zo plezant toegaat. Er zijn wel degelijke agressieve stammen meer landinwaarts.

De mare gaat dat die zelfs kannibalistisch zijn. Deze stammen hebben een vreemde religie die hen tot vijandelijkheden noopt tegen de ongenode vreemdelingen. Die moeten zich op den duur verdedigen. Dat roept weer tegenacties op. Maar die hoeft Cabral niet mee te maken. De Portugese Koning roept hem terug: die vindt dat Cabral van zijn tocht niets heeft gemaakt. Waar zijn retourvrachten? Waar blijft het goud en het zilver dat de Spanjaarden wel weten mee te brengen voor Madrid? Koning Manuel I wacht zich er wel voor nog eens een watje als de Cabral te zenden ter verkenning in de Nieuwe Wereld. Hij zal wel Italiaanse huurlingen inzetten onder Spaans Commando, zoals bij Columbus ook gedaan is. Deze kunnen zich bij de ravitaillering mooi laten bedienen door verbannen gedetineerden die kettinggangers zijn binnen de tros. Die staan nergens voor en weten dat vreesaanjaging een noodzakelijk middel is bij effectieve kolonisering. Op deze wijze worden de eerste grote suikerplantages gesticht bij Bahia en Pernambuco.

De gedetineerden worden ingezet als kampbewakers voor de te exploiteren slaven: negers en Indianen. Maar die laatsten sterven als vliegen in de onbarmhartige zon en de afbeulende werkzaamheden. Dat geeft niet, als het target maar bereikt wordt. Men is gekomen om rijk te worden. Want alleen dat imponeert: om de fluit en om de duit, daar gaat het in het mensenleven om onder Spaanse discipline. Zo is het. Maar dat roept natuurlijk tegenreacties op. Die zullen Brazilië blijven teisteren tot in onze dagen. De Portugezen worden van alle kanten aangevallen. Het is een marionet van Spanje dat óók op zijn retour is. Er ontstaat een machtsvacuüm in Brazilië: Lissabon kan geen effectieve controle meer uitoefenen. De Republiek aan de Noordzee springt nu in dat gat. Het lijft Brazilië gedeeltelijk in tussen 1630-1654. Het gebied wordt nu *Nieuw Holland* genoemd.

Nieuw Holland

De WIC richt zich tegen het ineens stortende Portugese koloniaal bestuur. Ze legt bezettingen op aan Noordoost Brazilië. Aldus krijgt de WIC-steunpunten om uitvallen te doen op Spaanse zilverloten die naar Europa stevenen. Dáár gaat het primair om. Het achterland is eigenlijk niet echt interessant. Zeker, er is suikerrietproductie. Maar daarvan heeft de Republiek al genoeg in Het Verre Oosten, in de Indische Archipel. De WIC is eigenlijk vooral uit op destabilisatie van het Spaanse Zeewezen. Niet op annexaties. Niettemin blijven de Portugezen aanvallen doen op de bezettingen van de WIC. Die vechten terug. Met succes, al kost het veel duiten. De Portugezen worden nooit geheel verslagen. Maar de Hollanders winnen ook nooit definitief. Men

bindt elkaar. Men sluit bestanden. Die worden weer geschonden. Op een gegeven moment heeft de WIC één aaneengesloten bruggenhoofd in handen lopend over de kust van Rio Grande do Norte, over Paraíba tot aan Cabo do Santo Agostinho. Daar komen nog de binnenlanden van Pernambuco bij: een aanmerkelijk terrein. Maar wat heeft de WIC eraan? Het heeft, evenmin als de VOC, interesses in gebiedsaanwinsten voor de Republiek. Geldelijke winst, daar gaat het om. Deze bezettingen en pacificatoire expedities kosten alleen maar geld.

Niettemin: de WIC heeft nu grote plantages verworven met slaven erop. Die kunnen toch winstgevend worden ingezet als ze gunstig verpacht worden als generaliteits-wingewesten? Daarvoor interesseert men nu vooral Zeeuwen. Die nemen die plantages over in 1635 terwijl men dat eerder als onethisch had afgewezen in 1623. Deze Zeeuwen gaan nu participeren in de getrapte ontheffingen op de *Asiento*. Ze kunnen makkelijk aan zwarte slaven komen omdat de VOC de Portugezen van de Afrikaanse westkusten heeft verjaagd. De Zeeuwen kunnen de toonderbiljetten van de ontheffingen inzetten als zekerheden bij het ruim beschikbare Amsterdamse krediet. Dat kunnen ze dan bezigen bij de noodzakelijke herontginningen. Dan is ook noodzakelijk dat de risico's bij de slaventransporten worden verminderd tot de geringst denkbare. Dat kan, als de WIC de carga alleen expedieert in consignatieverband.

Ze neemt de transporteenheden in lading mee, maar ze is er geen eigenaresse van in enige fase van de transportbeweging. De risico's van bederf en sterfte zijn voor de leveranciers tot op het moment van voltooide belading. Daarna gaan deze over op de WIC. Deze zorgt dat de risico's meteen bij *arrivement*, bij aankomst ter rede, overgaan op de verzorgers van de volgende transportfasen. De overlading, aanneming ter beurtvaart, de overdracht van de carga aan de eindaddressaat. Op die manier kunnen Lloyds standaardtermen ter exoneratie – vrijstelling van aansprakelijkheid – mooi hertaald worden in de taal van het Rooms-Hollands recht over transportaansprakelijkheden. *Free On Board, Cost, Insurance, Freight Free*, al deze standaard-ICC-Incoterms, alleen bekend bij hun afkortingen *FOB, CIF, FAS, FCA, CFR* krijgen een nieuwe ongedachte dimensie op deze WICvaarten. ICC betekent in deze context: International Chamber of Commerce.

Maurits de Brazilliaan

Johan Maurits van Nassau-Siegen (1504-1679) wordt aangesteld als gouverneur van dit Nieuw-Holland in 1637. Dat gebeurt door de directie van de WIC. Hij is topambtenaar en heeft tot taak de soevereiniteitsrechten van de Republiek uit te oefenen en voorts de administratieve beheerstaken van een directeur van een grotere afdeling uit te oefenen van het bedrijf. Hij moet winst maken. Hij heeft drieduizend man politionele troepen mee, een soort bedrijfsbeveiligers. De VOC doet in de Indische Archipel niet anders. Maurits' voornaamste taak ligt bij de externe defensie want Portugezen en Spanjaarden in huurlingverband bedreigen de grenzen van Nieuw Holland. Maurits moet ook slaven werven voor de plantages, maar die zijn in eigendom van private ondernemers, veel Zeeuwen.

Hij gaat slaventransport-overeenkomsten aan zoals iedere koloniale vennootschap en sluit de gestandaardiseerde contracten met de personen die de transporten verzorgen en verzekeren. Dus komt ook hij

uit op de Lloyds clauses. Die betreffende de overdracht van de risicoaansprakelijkheden van bederf, tenietgaan, onbruikbaarmaking van transporteenheden, de exoneratie van vervolgaansprakelijkheden bij grootafnemers en detaillisten en de regelingen voor de zorgplichten door schepelingen en stuwadoors en cargadoors. De WIC handelt in dit opzicht precies zoals de VOC die een beproefde bedrijfspolitiek heeft ter minimalisering van deze soort schadeplichtigheden. Maurits neemt er uiteraard aan deel als directeur bij de WIC en maakt ook als hoofd van de koloniale bestuursambtenaren geen bezwaren. Het zou uitermate vreemd zijn geweest als het anders was. Ik merk dat op, omdat op dit moment iets te veel rozige voorstellingen over Maurits de Braziliaan van Nederlandse historiografen worden gelanceerd, mede in verband met het opwaarderen van de museumcollectie in het Haagse Mauritshuis aan de Vijverberg. Dat huis – niet de collectie --- heeft Maurits kunnen doen optrekken uit de winsten die hij via de *Asiento* boekte. Dat hij dusdoende deelnam aan een misdrijf tegen de humaniteit heeft hij nooit bij benadering kunnen bevroeden en dat was destijds ook geen collectieve rechtsovertuiging. Alleen de School van Salamanca zou anders hebben geleerd. Maar die was in Maurits' tijd al lang niet meer *en vogue*.

Het gaat om arbeidskrachten in de suikerrietteelt die hij vooral laat halen bij het concentratiepunt bij Fort El Mina, dat nu in de handen van de VOC is. Hij gaat dus met de uitvoerders van het Zanzibar-monopolie

leveringscontracten aan, die betrekking hebben op gedetineerden uit de stammen in Centraal-Afrika, negers, dus. Hij neemt daarom deel aan het *Asiento*-stelsel met zijn getrapte ontheffingen vanwege de Spaanse Kroon, die het ontheffingsbeleid heeft gemandateerd aan de Portugese kroon, die dat heeft verpacht aan banken en private ondernemers die in deze transporten gespecialiseerd zijn. Die maken gebruik van inheemse experts die met de slavenhalersroutes dwars door Afrika bekend zijn en die vaak ook de onderhandelingen verrichten ter werving van de negers die de stamhoofden ter beschikking stellen. De toekomstige carga dus op de ellendige tocht westwaarts over de Atlantische oceaan. Die carga is samengesteld uit krijgsgevangenen van de stamhoofden die deze maakten in hun onderlinge oorlogen en verder komen uit de onuitputtelijke Ottomaanse voorraden die deze Ottomanen hebben kunnen aanleggen via hun koloniale veroveringsoorlogen. Negers hebben de voorkeur, want die hebben de roep nogal taai te zijn en veel te kunnen verdragen aan ontbering tijdens het transport. De Portugezen leveren ook wel uit hun eigen koloniale voorraden, vooral uit Angola. Maurits heeft zich natuurlijk nauwelijks zelf met de transportovereenkomsten beziggehouden, niet de maritieme en niet de overlandse. Daar had hij lagere beambten voor, verbonden aan VOC en WIC. Die zagen de negers als carga. Dus als transporteenheden, eigenlijk als stukgoed. Dat deden de Portugezen, de Spanjaarden, de Ottomanen. Maurits wordt nu geroemd als bijzonder humaan en verlicht, maar op dit punt is hij stellig geen uitzonderlijk topambtenaar geweest. Had hij tegen deze algemene zienswijze in ingebroken op de standaardcondities voor de transporten, dan had de WIC hem teruggeroepen. Hij droeg zorg voor een efficiënter koloniaal beheer en hij had bijzondere aandacht voor de volksgezondheid in Nieuw Holland. Die zorg heeft dan betrekking gehad op de inwoners en ingezetenen van Nieuw Holland in het algemeen.

Hij had belang bij een goede binnenlandse gezondheidsdienst binnen de effectieve bezettingsgebieden ter bestrijding van de tropische ziekten, de normale besmettelijke ziekten zoals de pest, de cholera en de tyfusvarianten. Dat, omdat deze haarden van ondermijning van het koloniaal bewind ook grote kostenposten waren. De ligging, verzorging, hygiëne en huisvesting van de slaven waren taken voor de plantage-ondernemers. Het Hollands bestuur heeft zich daarbij niet anders opgesteld dan het VOC-bestuur in de Archipel in Azië dat daarvoor marginale belangstelling had als supervisor.

Evenmin als de VOC-beambten in het Indische binnenland heeft dat Hollands bestuur zich bijzonder ingespannen voor de christelijke bekering van de inlanders: het werkte die ook niet echt tegen, tenzij zulks werd georganiseerd door de achtergebleven Portugese missionarissen. De meeste inheemsers werden, zodra ze met de WIC te maken kregen, in kennis gebracht met de Nederduytsch Gereformeerde Religie, maar de WIC had er geen bijzonder belang bij ze tot gereformeerden te maken. Al bij al waren de Portugese Jesuïeten en

Augustijnen meer geneigd zich te verdiepen in het oorspronkelijk Indiaanse geloof in bovenzinnelijke krachten, omdat het Romeinse missioneringsdepartement over het algemeen meer uit was op syncretisme dan de gereformeerde bedienaren des Woord. Bezwaren uit ethische aard heeft Maurits, de Braziliaan – zo wordt hij genoemd wegens zijn bestuursperiode als WIC-gouverneur in Latijns-Amerika – heeft Maurits nooit gehad tegen de slavenhandel. Hij was bereid de Pruisische slavenhandel in zijn rechtsgebied te bevorderen op verzoek van de Pruisische Hohenzollern keurvorst van Brandenburg Frederik Willem in 1643 die toen net aangekomen was aan het Oranjehof te Den Haag. Hohenzollern had dringend op korte termijn contanten nodig in verband met de Pruisische legerreorganisatie. Deelneming in de *Asiento*-ontheffingenhandel was lucratief. Maurits wilde daarbij als agent wel diensten bewijzen. De Staten van Holland en Zeeland zagen een nieuwe concurrent binnen hun Latijns-Amerikaanse debiet niet zitten en floten Maurits en Frederik terug.

Maurits meende dat de Hollandse werven baat zouden hebben bij een bestelling van een Pruisische transportvloot, maar Pruisen had nu eenmaal geen maritieme traditie. Deze vloot zou alleen door een buitenlands kader in zee gehouden kunnen worden: Pruisische vlagofficieren waren niet voorhanden. Het huren van een Hollands of Zweeds kader liep in de papieren en daarop stiet de opbouw van de Pruisische Afrikacompanie die ook in de *Asiento* zou deelnemen, uiteindelijk af. De kustbezettingen werden tenslotte toch maar verkocht aan de Hollanders door tussenkomst van Maurits, die overigens in deze handel geen been zag. Hij regelde de overdracht van de sterkte Gross-Friedrichsburg aan de Guinese westkust van Afrika aan de Hollanders en dat was het einde van deze onderneming. Nieuw Holland vergde effectieve bezettingen van een dusdanige omvang, dat de Republiek de soevereiniteit erover opgaf. Portugal kon haar voor een prikje terugnemen. Met overname van het *Asiento*-aandeel.

De hervatting van het Portugees koloniaal bestuur tot 1822

Er komt nu een Portugees koloniaal gouvernement onder een Markies de Pombal. Hij consolideert het gezag van een politiestaat. Portugees wordt nu de officiële taal. De Jesuïeten die de Indianen nog wel willen beschermen tegen uitbuiting worden het land uitgezet. De Pombal schaft officieel de slavernij af. Maar hij regeert als een dictator. Veel maakt het dus niet uit. Over deze episode nader in hoofdstuk 3.

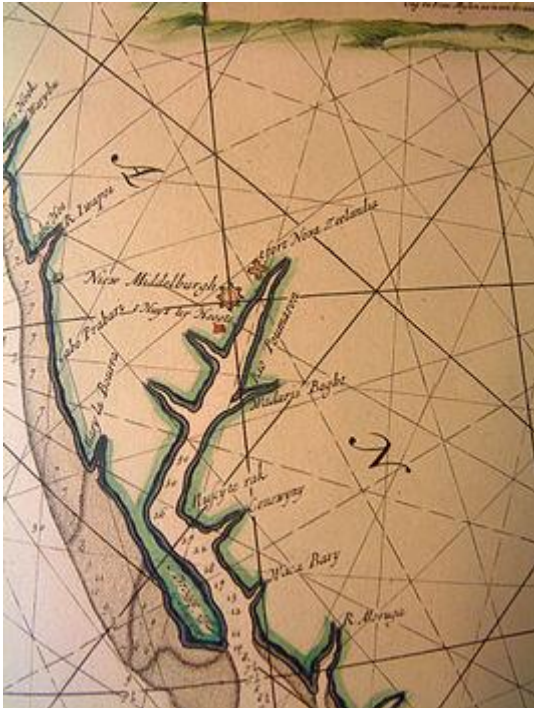
Demerary, Essequibo, Berbice, Suriname, de Antillen

In aansluiting aan Nieuw Holland – oorspronkelijk opgezet door de WIC als uitvalsbases voor Hollandse Kaapvaarders op de Spaanse Zilvervloeden, komen uit het Spaans Caraïbisch gebied, denk aan de Delfshavense schipper Piet Heyn – kwamen diverse koloniale concentratiepunten van waaruit vooral Zeeuwen trachtten ook suikerrietplantages op te zetten. De WIC participeerde al volledig in de *Asiento*-ontheffingen. Het systeem werd hierboven als besproken. De WIC kocht een groot aantal ontheffingscertificaten en gaf deze tegen zekerheidstelling door aan Zeeuwse durvers. In het blijft een eigenaardig idee dat deze gelden van de WIC uiteindelijk terecht kwamen in de Spaanse schatkist. Deze gelden kwamen te goede aan het Spaanse bezettingsleger in de Lage landen. De zeven geünieerde gewesten, verenigd in de defensie-alliantie op basis van de Unie van Utrecht in 1579 financierden dus hun tegenstander: Johan van Oldenbarnevelt was bij deze transacties persoonlijk geïnteresseerd. Het werd één van de rechtsgronden voor de tenlastelegging terzake van hoogverraad en landverraad die onze eerste minister-president in 1619 op het schavot bracht. Het enige wat gezegd kan worden is, dat vele notabelen hun gelden op deze wijze belegden.

De WIC en VOC waren van het begin van aan endemisch en systemisch tot op het bot corrupt. Maar natuurlijk heeft het lagere volk er niets van geweten. Het streed mede tegen een vijand en werd beschoten met kruit en kogels die hun stedelijke patriciërs alvast vóórgefinancierd hadden. Tegen hoop op latere enorme winsten. En daarin zijn die stedelijke regenten niet beschaamd. De Zeeuwse kolonisten in de in de paragraafkop dezes genoemde gebieden moesten hun bedrijven opstarten in een gebied waarin de WIC --- de eigenlijke koloniale administrator – geen effectieve bezettingen kon legeren. De WIC had noch de troepen noch de gelden direct beschikbaar. Het gaat om de uitgebreide streken die oostwaarts grensden aan het gebied dat we nu Venezuela noemen en dat zuidoostwaarts grensde aan Nieuw Holland, oeverend aan de Caraïbische Zee. Die gebied werd ook wel Guinee, Guyana, Giuliana of Guiana genoemd en omvatte Demerary, Essequibo, Suriname, Berbice, Pomeron en Cayenne. De WIC streefde hier niet naar een geconsolideerd koloniaal gezag. Ze was al blij als ze de rivieren, de zeegangen, estuaria en mangrovemondingen kon beheersen die uitgaven op de Caraïbische Zee zodat regelmatig daar aan de rede ankerende zeeschepen beladen en vervoerd konden worden. Het gezag van

de WIC was nog het meest stabiel in Essequibo waar in 1616 een fort werd opgebouwd op de resten van een Portugees versterkt consulaire kantoor waar *Asiento*-certificaten werden gedistribueerd. De Zeeuwen namen het gehele ontheffingsysteem daarvan met alle consequenties over. Het kantoor lag op een eiland in het mangrove-estuarium van de rivier de Essequibo dat daar een strategische betekenis kon hebben omdat de vertakkingen in dat deltasysteem vanuit die versterking kon worden beheerst. Hun leider was Joost van der Hooge. Hij bouwde de post op dat eiland opnieuw op, wetende, dat hij ieder moment overvallen kon worden door Portugezen, Spanjaarden en Engelsen. In 1616-1621 kwamen er meerdere gebouwen bij gericht op ruilhandel met de Indianen.

De Zeeuwen, wetend hoe zwak zij eigenlijk stonden, hebben steeds met de Indianen op voet van gelijkheid handelscontracten proberen te sluiten en verder niet getracht het binnenland te onderwerpen. Verder hebben ze ook nooit getracht deze Indianen in te zetten in slavensystemen. Die hadden ze wel, maar die voedden ze via de *Asiento* met Afrikaanse slaven. Het Zeeuwse consulaire complex werd eerst Fort Ter Hoogen genoemd, en daarna, nadat wachttorens waren opgetrokken en vuurbakens Fort-Kyk-over al. Een opperkoopman van de WIC hield hier het consulaire verkeer op gang met Vlissingen, Middelburg en Veere. Daar zaten de reders en de ladinggeadresseerden. Daar kwam in 1621 een gouverneur bij voor de algehele administratie met een koloniaal binnenlands bestuur. Aldus ontstond rondom het eiland een zekere nederzetting die wel nova Zeelandia werd genoemd. Langs de rivier kwamen gehuchten met aanlegsteigers voor de aanvoer van de slaven en de overlading van de oogsten van de katoenplanten, indigo-plantages en cacao. Er waren ook suikerrietplantages, maar die waren niet echt concurrerend met de productie die elders verkregen kon worden. Verderop stroomafwaarts kwam uiteindelijk een signaalpost voor de meldingen betreffende de aanvaart van schepen en hun vertrektijden: Groot Vlaggen-eiland en een defensiefort met vuurmonden zeewaarts, fort Zeelandia. De nederzetting groeide langzaam doch gestadig, uiteindelijk werden kondschapdiensten binnenslands onderhouden, onder meer met het Pomerooengebied dat uiteindelijk Nova Zeelandia werd gedoopt. De allianties met de Indianen voor politiediensten landinwaarts werd steeds belangrijker, naarmate de concentraties *Asiento*-slaven groeiden. Deze kwamen regelmatig in opstand.

Om deze te kunnen onderdrukken hadden de WIC-troepen nodig van elders, maar aangezien de Engelsen steeds meer maritieme macht kregen in het Caraïbisch Zeegebied was die aanvoer niet regelmatig te onderhouden. Het gevolg was dat de Engelsen de nederzettingen steeds overmeesterden, vooral, nadat zij zich met de Franse marine hadden verenigd. De bestuursadministratie kon soms enkele decennia gezekerd worden, maar niet zo blijvend dat grotere infrastructurele economische projecten gerealiseerd konden worden zoals, uiteindelijk, in het Verre Oosten. Na de Tweede Engels-Nederlandse Zeeoorlog was bestendige communicatie

met het moederland niet meer te waarborgen. Soms kon de WIC zich herstellen in zekere regio's, maar altijd slechts met behulp van de Indianen, die daardoor een bevoorrechte positie kregen.

Nadat Abraham Crijnssen in 1665 effectieve bezettingen had kunnen leggen in de kuststreken van Suriname trachtte de WIC weer vandaaruit expedities ter herovering te ondernemen in het hele Guineegebied, maar deze konden nooit een echt stabiel handelssysteem opzetten. Ook niet nadat Crijnssen in februari 1668 de Engelsen andermaal had verdreven en op 28 april de Surinamerivier aan beide oeverzijden met wacht- en blokhuisen had kunnen beleggen. Veel verder dan dergelijke beleggingen is de WIC ook in Suriname nooit echt kunnen komen. Een beurtvaartlijn met het moederland kon nimmer commercieel onderhouden worden voor 1820. En dat was voor een effectieve bezetting echt wel een ultieme randvoorwaarde. De strijd met de *Asiento*-slaven laaide binnenslands, ook verder verwijderd van de plantageterreinen ook steeds weer op, mede door het stoken van Britten, Fransen en Portugezen. Dat alles leidde tot bestendige destabilisatie voor de koloniale blanke bovenlaag.

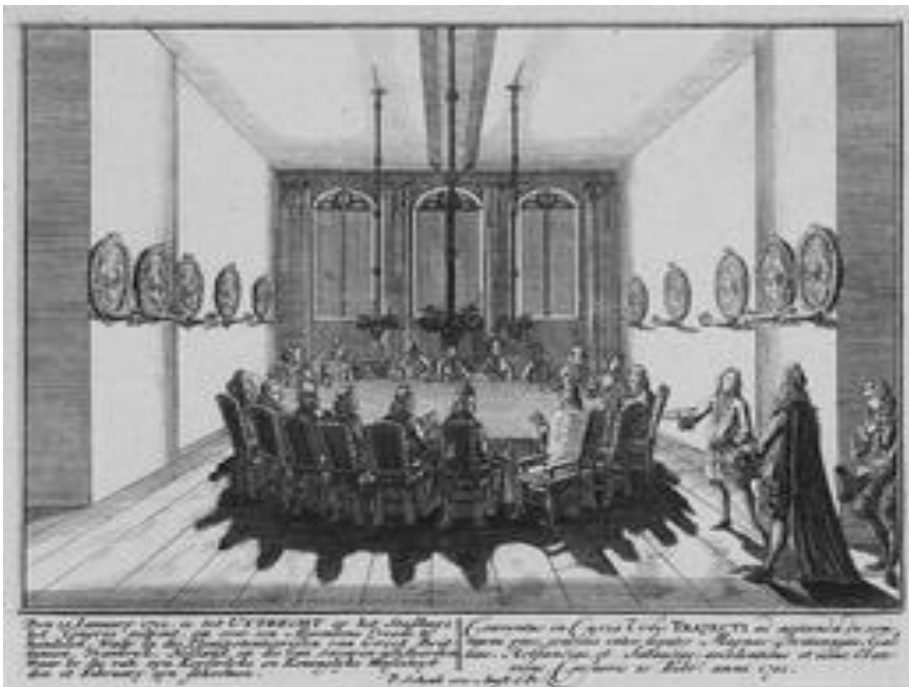
Jan Adam Kegge, uit de *Camera Obscura* staat model voor het planterstype dat, uit deze Guinee-streek herkomstig, zich nederzet in het oer-Hollands stadje R. Dat wil Hildebrand maar steeds niet bij name aanduiden: Kegge is een wat negroïde patjepeeër of patser die weliswaar steenrijk is geworden maar de eigen – in patria meegenomen -- slaven niet verder kan vertrouwen dan dat hij ze ziet. Hij vertelt er met smaak over, maar betuigt toch blij te zijn dat hij zijn dagen metterwoon in het veilige Holland mag slijten. Kegge verhaalt van een "beest van een negerin" dat een van zijn kinderen heeft vergeven. Later is door kritische lezers navraag gedaan waarom die negerin dat gedaan kon hebben. En de suggesties daaromtrent gewagen ervan dat de Hollanders doorgaans heel goed op de hoogte plachten te zijn van de hoogst gespannen verhoudingen tussen de koloniale bovenlaag in Guinee en de *Asiento*-slaven. De meesten nemen voetstoots aan dat Kegge zich zal hebben vergrepen aan het dochtertje van die negerin. En anders zal Kegge wel haar man hebben doodgeslagen toen hij niet met het juiste aantal geplande suikerkegels voor de dag kwam op afrekendag. Of hij een Zeeuw is vertelt Hildebrand ons niet, maar dat slaven onmenselijke zijn neemt ook deze welgezeten Leidse student theologie zonder aarzelen aan: men moet ze tuchtigen en kort houden, willen ze hun geld waard zijn. Van der Hoogen zal er in 1612 niet veel anders over gedacht hebben. Ik kom op deze minder bekende Latijns-Amerikaanse koloniale nederzettingen in hoofdstuk 3 uitvoeriger terug. Ze zijn betekenisvol en beeldbepalend voor Nederlands slavernijverleden, al komt de nadruk vaak iets te zeer op Suriname te liggen in de laatste jaren.

De Vrede van Utrecht en het Asiento

Bij de Vrede van Utrecht van 1713 werd de Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën teruggebracht tot de middelgrote koloniale mogendheid die ze inmiddels, na alle maritieme nederlagen die het tegen Engeland geleden had, al drie decennia was. Ze werd bij de onderhandelingen geleid door regenten die weinig inzicht hadden in de inmiddels mondiaal geleide geopolitiek van Whitehall. Deze regenten, inmiddels projectontwikkelaars en kredietinvesteers, waren niet echt praktisch geveerd. Ze hadden op initiatief alles geïnvesteerd in een kostbaar mobiel Veldleger dat maandelijks astronomische sommen onttrok aan de kas van de Staten-Generaal. Maar ze had betrekkelijk weinig overgehouden voor lange-termijn investeringen in een permanent beschikbare grote nationale oorlogsvloot bestaande uit gespecialiseerde smaldelen, geschikt om in massale linieoperaties te opereren onder centraal gezag. Ze had wel een regionale militaire marine-flottielje beschikbaar in drie segmenten die samengevoegd zouden kunnen worden. Een voor het Noordzee-areaal, een voor de Caraïben en een voor de Indische wateren. Ook bij samenvoeging zou die eenheid nooit een strategische dominantie kunnen ontplooiën op de wereldzee.

Whitehall ontzette dus in Utrecht, al was het daar niet rechtstreeks vertegenwoordigd, het *Asiento*-aandeel dat de WIC had verworven sedert 1650 door handig te opereren in de aandelen van de ontheffingen van het universele slavernij-verbod dat Spanje oorspronkelijk had afgekondigd maar nooit gehandhaafd binnen het Tordesillas-systeem. Zie hierboven. Whitehall bewerkte dat de toonderbiljetten overgingen in centraal beheer bij Londense private banken: Den Haag stond nu buiten het slavenhalersmonopolie op de routes naar Latijns-Amerika, de Caraïben en de deze archipelgroepen immense wateren en de doorgaande routes waarop deze het recht van niet praaibare en ongevisiteerde transitvaart (het zo begeerde *ius passagii innocui*) jegens de mogendheden die in Utrecht vertegenwoordigd waren waarborgden. En passant bewerkte Whitehall dat deze mogendheden ook het recht van eerste ankering ter soevereiniteitsverwerving, het veelbedisputeerde *ius de premier mouillage* verspeelden.

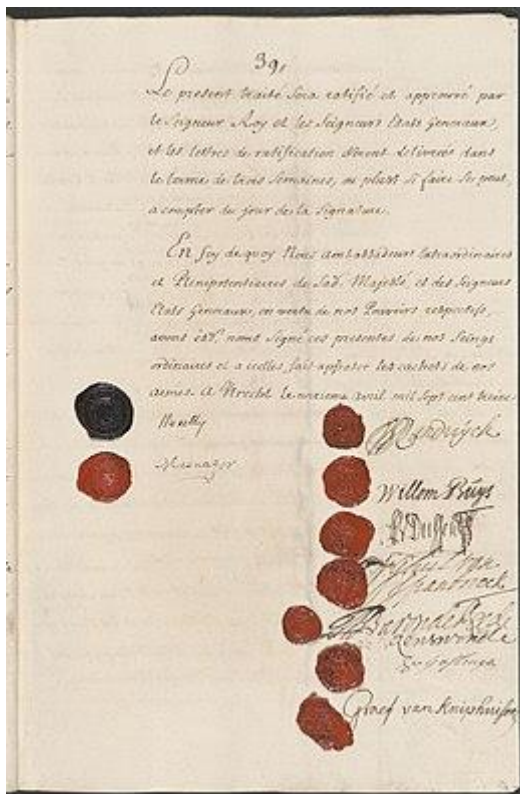

Maritiem werd de Republiek nu een mogendheid voor hulpkruisers ter ondersteuning van de Britse permanente oorlogsvloot. Het gevolg ervan was dat de juridische invulling van de slavernij-monopolies óók volkerenrechtelijk door Londen werd gedicteerd. En dat hield in, dat de rechtspositie van de slaven volledig

gedehumaniseerd werd, zoals Hendrik VIII al had bevolen in 1543. De slaaf leek uiterlijk wel menselijk. Maar hij was het niet. Hij was *antropomorfe carga*.

Twee factoren speelden daarbij een doorslaggevende rol:

- Een bepaalde opvatting van de menselijke evolutie in biotisch-biologische zin, waarbij niet iedere sóort mensachtige ook de godgelijke was in het scheppingsverhaal van Genesis. Er waren antropomorfe wezens die de uiterlijke verschijningsvorm hadden van de door een *synderesis* – het ingestorte oerbeseft van Goed en Kwaad --- bezielde, maar die toch deze godgelijkwaardigen niet echt waren. Zulks door biologische defecten in hun biotische evolutiegeschiedenis. Dit is de resultante van een bepaalde Anglicanistische versie van de natuurlijke evolutie-theologie (*natural theology*) die in de tweede helft in Groot-Brittannië de overhand krijgt. Daaruit zal de Anglicaanse kerk in de tweede helft van de negentiende eeuw een sociale rassenleer weten te destilleren.
- En de tweede factor is de doorontwikkeling in het staatkundig systeem van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië van een overheersende theocratie waarin de topambten alleen beschikbaar zijn voor hen die de nationale confessie bij zuiverings- en bevestigingseed gaaf en onvoorwaardelijk bezweren aan te hangen, waarbij een letterlijke historiografische benadering van de Openbaringsteksten plichtmatig is. Het ontstaan van de mens is onderdeel van een *biologisch* Heilsplan waarin het blanke ras een leidersfunctie heeft. De andere rassen zijn *instrumenten* voor deze leiders. Het is de theologie die de staathuishoudkundige ideologie rechtvaardigt die de blanke bovenlaag in het koloniale *Empire* consequent gaat ontplooien. De Brit moet niet alleen de golven regeren. Hij moet de mensheid leiden.

Deze twee factoren konden de andere mogendheden in 1713 nog met geen mogelijkheid voorzien. Ze waren al in potentie gegeven, maar heel duidelijk waren ze niet uitgekristalliseerd. Beiden schenen wetenschappelijk bewijsbaar via de methodes van de proefondervindelijke filosofie die net in ontwikkeling kwam. Beiden hielden elkaar uiteraard wederkerig in de ban binnen de progressivistische kennistheorie die het denkend deel van de naties gemeen scheen te hebben: in zoverre was ze niet nationaal, maar kosmopolitisch of mondiaal. Hoe ze ging uitwerken werd pas na 1850 duidelijk.

De Britse theocratie

Nadat Hendrik VIII zijn besluit tot volledige afscheuring van de rooms-katholieke kerk had doorgedrukt, had hij zich erop gestort alles wat het primaat van Petrus gestalte gaf binnen Engeland weg- en af te breken. Hij had binnenslands met heel wat personen te maken gehad die zich sterk oppositieel hadden opgesteld tegen zijn schismatiek besluit. Die moest hij minstens onschadelijk maken. De meesten daarvan ruimde hij uit de weg. Daarna was weer gebleken dat hij zijn einddoel – een legitieme mannelijke opvolger --- niet kon bereiken al huwde hij wat hij kon. Hij stierf dynastiek zoonloos. Tenminste: voor zover hij en wij wisten en weten. Zijn dochter Elisabeth ontkwam daarop niet aan een successiestrijd die nipt de contouren aannam van een burgeroorlog. Zij hield zich met moeite staande en moest haar koninkrijk zegevierend reconstrueren. Voorts had zij haar plaats te bepalen binnen het West-Europese monarchensysteem en de koloniale oorlogen die inmiddels in volle omvang intercontinentaal woedden. Ook Elisabeth ontkwam niet aan het lot dat Hendrik VIII had getroffen wat de Salische regeling van de opvolging betreft. Wederom een burgeroorlog, maar nu een die ook de godsdienst van de wettige monarch vol trof omdat Karel I de rechtvaardiging van absolute invulling van zijn soevereiniteit alleen maar scheen te kunnen vinden kon bij de Roomse kerk zonder er officieel lidmaat van te zijn.

Overal bemoeide Karel I zich mee, al beweerde hij dat dat noodzakelijk was om het organisatiesysteem van een nationale, Anglicistische kerk te verankeren in zijn rijk. Hij kon het Parlement daarin nooit echt mee krijgen en voerde daarom maar een soort politiestaat in om dat parlement eronder te krijgen. Hij schermde met de geloofsleer van de Anglicaanse kerk om dat te rechtvaardigen, maar wat die leer dan precies was ging teloor in het steeds toenemend tumult, waarbij Karel oorlog moest voeren, vooral tegen zijn Schotten. Zijn parlement weigerde hem daarvoor de gelden, die nu eenmaal bij wet moesten worden vastgesteld. Weer een volle burgeroorlog. Karel verloor deze. En werd berecht. Dat kostte alle politieke aandacht. Karel werd gevonnist als schuldig aan hoog- en landverraad. Een burgerkabinet kwam nu aan de macht. Cromwell stelde ook weer een politiestaat in. Karel II kwam uiteindelijk toch aan de koninklijke macht, raakte weer in een burgeroorlog terecht. Weer golfde de strijd heen en weer totdat ook Karel II, inmiddels katholiek geworden, kinderloos tot zijn vaders werd verzameld. Al die tijd was de substantieve inhoud van de Anglicaanse geloofsleer zwevend, onzeker en wat staatshuishoudelijke inbedding betreft onbepaald gebleven, zij het wel dat het een staatsreligie betrof, waar je overigens in veel opzichten nog altijd alle kanten op kon.

Karel zelf had er weinig idee van en vermeed religieuze vraagstukken zoveel mogelijk, terwijl hij toch de opperbestuurder was van een geloofsorganisatie die behoefte had aan bepaalde dogmata over de publieke ordening in de staat. Wederom kwam een katholieke monarch aan de macht, Jacobus II en wederom kwam daar aan burgeroorlog van. Engeland redde zich uiteindelijk daaruit door de protestant Willem III van Oranje-Nassau maar als interim-staatshoofd in te huldigen. Die was niet geïnteresseerd in geloofsvraagstukken, alleen maar in een krachtige oorlog op het continent van West-Europa tegen de al te machtig wordende Zonnekoning. Ook hij stierf kinderloos, werd opgevolgd door Anna Stuart, die Anglicaans geacht werd te zijn, maar dat geloof verder staatkundig evenmin inbedde als haar voorgangers. Ze was willoos werktuig in de handen van haar ministers, die de godsdienst zagen als een van de politieke instrumenten tot consolidatie van het steeds uitdijende Britse wereldrijk vol vreemde naties, stammen, volkeren en inculturaties die onbegrijpelijk waren en in ieder geval niet hanteerbaar waren binnen een westers regeringsapparaat.

Dat het Britse rijk noodzakelijk was, werd een zelfstandig geloofsartikel los van de belijdenis van Nicea. Dat dat rijk garant stond voor maatschappelijke welstand die zich gaandeweg over alle bevolkingslagen zou verbreiden eveneens. Dat dat rijk daartoe een machtige oorlogsvloot moest hebben die overal ter wereld absolute blokkades zou moeten kunnen leggen evenzeer. Dat dat niet kon zonder maritieme strategische steunpunten op alle continenten ook. Dat daartoe het *Asiento* met de bijbehorende getrapte ontheffingen enig werkbaar instrument was eveneens. Dat dus slavernij een noodzakelijk maatschappelijk economisch verschijnsel moest blijven zoals het was volgde daaruit met een kracht van vanzelfsprekendheid dat zulks eigenlijk geen zelfstandige conclusie meer was. Dat dat moraaltheologisch beredeneerbaar moest zijn met een inzichtelijkheid die voor de gewone man in de straat direct verwerkbaar diende te zijn, óók. Dat dat buiten de strijd tussen de elkaar voortdurend verlamme Tories en Whigs, Vooruitstrevenden en Conservatieven, diende te geschieden behoefde dus evenmin enig nader betoog. Men diende alleen nog een geschikt denkraam

ervoor te vinden, los van die partijstrijd invulbaar. Het Anglicanisme zelf was daarvoor nog te bloedeloos, te steriel en te zeer van ambtelijke herkomst omdat het samengesteld werd door een afdeling godsdienstzaken binnen het *Home Office*. Dat bleef wel buiten genoemde partijstrijd, maar was toch te veel afhankelijk van de luimen van de via die strijd regerende dienaren van de kroon.

Anna zelf was door die strijd gebonden en werd overigens binnen- en buitenslands volledig gepreoccupeerd door de Spaanse successieoorlog. Ze had er ook niet op gerekend nog de kroon te dragen. En ze was lichamelijk zwak. Haar ministers namen de regeringsverantwoordelijkheid eigenlijk volledig over, droegen daarvoor alleen politieke verantwoordelijkheid jegens het parlement. Dat maakte van de invulling van de Anglicaanse dogmatiek een staatsaangelegenheid die eigenlijk bij wetbesluit geregeld moest worden.

De initiatieven daartoe zouden bij het Lagerhuis moeten liggen dat daar overigens niet veel zin had. De openbaringsdogmatiek en bijbehorende moraaltheologie werden zo volledig gepolitiseerd. En daarmee eigenlijk gemarginaliseerd, want wanneer een Heilsleer zich volledig richt naar een meerderheidsopvatting van een steeds tijdelijke coalitie die vooral geleid wordt door de doelstelling heikele vraagstukken zoveel mogelijk voor zich uit te schuiven en zoveel mogelijk via onbegrijpelijke compromissen innerlijk tegenstrijdig te laten doorsudderend. In hope dat een van buiten het stelsel komende oorzaak het compromis restloos in de vergetelheid zou doen belanden of zou verdringen door een wilsonafhankelijke nieuwe staat van zaken die als een natuurverschijnsel zich opdringt. Een Heilsleer heeft, als zij een goddelijke oorsprong heeft, een zekere staatkundige uitmiddelpuntigheid. Ze is ontwikkeld om het staatkundig leven te kunnen toetsen aan beginselen of criteria buiten dat actuele politieke leven en geldt altijd als bodem voor een zekere tegencultuur. Tegencultuur ten opzichte van dat politieke leven en de daaruit voortkomende dagbepaalde praktijk. Het Duitstalige Huis Hannover dat Anna opvolgde stond helemaal buiten de Engelse samenleving.

Die kon deze tegencultuur niet bieden. Een Franse evolutionarist die met opvallende natuurlijk-historische noviteiten kwam kon dat wel. Ook in rechtspolitieke termen die in de Britse geopolitiek vertaalbaar waren. De natuurvorser Jean-Baptiste de Lamarck (1744-1829) die een biologische, materialistische en

ervaringsafhankelijke evolutieleer ontwikkelde waarin de mensheid zich in een hiërarchie van rassen scheen te ontwikkelen, waarin dat van de blanke bovenaan stond. Het Britse Empire kon er goed mee uit de voeten. Het Britse imperialisme was, als politiek ideaal, prima inpasbaar in het daarop en daarnaar hertaalde Anglicanisme, dat nu een uitmiddelpuntige, objectieve rechtvaardiging kon ontleen aan proefondervindelijke feiten die niemand zou kunnen loochenen.

De theorie van de biotisch-biologische evoluties in de school-Lamarck

De Lamarck was een agnost. Hij ging dus niet uit van enige vóórgegeven heilsplanmatige ordening waarin zijn zintuigelijke waarnemingen als het ware moesten passen als stukjes van een ingewikkelde, onoverzichtelijke en pas achteraf wel gestructureerde legpuzzel, waarvan het eindbeeld naar figuratie zinvol blijkt te zijn, terwijl de stukjes dat afzonderlijk niet doen vermoeden. Verder collectioneerde hij deze stukjes in het destijds betrekkelijk grote koloniale rijk van Frankrijk. Dat lag in Afrika en in Indochina. Al lang niet meer in Canada, dat genaast was door Groot-Brittannië. De Lamarck vergeleek wel de waarnemingsresultaten van Britse natuurlijk-historische onderzoekers in hun rijk, waarin een veel grotere differentiatie van waarnemingsresultaten kon worden opgebouwd, daar dit rijk bijna op ieder continent wel consulaire posten bezat.

De Lamarck meende een evolutionaire lijn te kunnen zien in de ontwikkeling van gewervelde en ongewervelde dieren. Maar hij bestudeerde ook planten en hun gefossiliseerde relictten uit prehistorische perioden. Daar meende hij ook een vergelijkbare lijn te kunnen ontwaren. Deze benadering lijkt veel op die van Darwin, uit het midden van de negentiende eeuw. Het verschil is dat Darwin deze benadering tegen iedere prijs wilde verenigen met de Anglicaanse vertaling van het christelijk openbaringsgeloof dat in de stoffelijke schepping op zoek is naar bakens van een planmatige, gefaseerde Heilsgeschiedenis ontworpen door een God die een ondimensionale realiteit is, kenbaar voor het wezen mens. De Lamarck is dus, in onze ogen, veel neutraler en minder vooringenomen dan Darwin. De Lamarck kwam op de gedachte dat dieren, gewerveld en ongewerveld, kenmerken ontwikkelen die de biologische overlevingskansen begunstigen, onder meer door een flexibel aanpassingsvermogen per generatie op te bouwen. Een aanpassing naar steeds veranderende omstandigheden. De soort van de dieren die dat het snelste, adaptiefste, flexibelste kunnen, maar de aanpassing ook onmiddellijk weer verlaat als ze niet (meer) blijkt te werken, is het meest vaardig om de biotische vitaliteit integer aan de generaties door te geven. Ze heeft de grootste levenskracht of *élan vital*. De scheppende evolutionaire levenskracht. Henri Bergson zal dat later munten als ijkmiddel voor een rassenleer. Die kracht, daar gaat het om in de biologische strijd om levensbehoud. Dat is niet per definitie een goede eigenschap in moraliteitstermen. Wie zo denkt, verwacht biologie met moraliteit. Dat is de meest onwetenschappelijke opstelling die de natuuronderzoeker kan innemen. De Lamarck zou dat Darwin ook direct

hebben tegengeworpen, wanneer Darwin in het midden van de negentiende eeuw beweert dat hij de waarnemingen van De Lamarck alleen maar voortzet en uitwerkt.

Het hebben van een adaptief *élan vital* is geen nastrevenswaardige eigenschap op zich. Dan zou het zijn, als men zou weten waarom de stoffelijke werkelijkheid die ons omringt zou moet zijn als wij denken dat ze zou behoren te zijn. Dat weten we niet. Wie dat ten grondslag zou leggen aan zijn waarnemingen begaat een travestie van de biologie. Wel maakt grote adaptiviteit het leven makkelijker. Men zou kunnen zeggen dat daardoor de kwaliteit van leven beter wordt. Als men dan maar zou weten waartoe het leven bestaat. In deze zin is een wezen dat meer aanpassingen gemakkelijk binnen korte termijnen kan ontwikkelen perfecter is, als men dat maar niet (weer) in morele gradaties probeert te doen. Daar waarschuwt De Lamarck steeds voor. Hij vermoedt kennelijk dat veel van zijn lezers en volgers geneigd zijn dat te doen. Dat is nu precies wat Darwin later gaat doen, om een ambtelijke aanstelling bij het Britse overheidsapparaat veilig te stellen. Een goed ambtenaar in dat apparaat is Anglicaans. En hij moet dus in een Heilsgeschiedenis geloven. Althans opgeven dat hij dat doet. Darwin vertaalt die Heilsplanning in termen van "natuurlijke selectie". En die is dus goed. Want anders was ze geen bestanddeel van de geschiedenis.

Tegen die vicieusiteit waarschuwt De Lamarck voortdurend. Hij aanvaardt een evolutionaire frequentie. Maar niet als moreel principe dat rechtsnormatief koloniseren rechtvaardigt, waarin men moet onderscheiden tussen regeerders en geregeerden. De gele en zware rassen zijn via natuurlijke selectie per definitie geregeerden. Ze willen niet anders. Ze kunnen daardoor slaven zijn. Als gebleken weer is dat ze niet in staat zijn met een vrij wilsvermogen om te gaan. Ze zijn, zoals katholieke moraaltheologen beweerden bij de rechtvaardiging van het Tordesillas-systeem *apti ut servi*: geschikt als slaven. God wil dat zo. Ter veiligstelling van Zijn Heil. Dat is wat Darwin via De Lamarck wil bewijzen als proefondervindelijk gestaafd. Kan hij daarbij verwijzen naar een Frans bioloog dan bewijst dat weer dat Darwin echt niet bezig is een bepaalde geopolitiek te verdedigen. En daarom is het *Home Office* zo gek met Darwin. Hij rechtvaardigt de Britse hegemonie met objectiveerbare prerevolutionaire Franse methodologieën. Dus niemand kan beweren dat Groot-Brittannië hier eigenbaat nastreeft. Frankrijk is op dit moment, dat Darwin roem verwerft, de grootste koloniale concurrent van *perfidious Albion*. Als een Frans geleerde al moet beamen dat Darwin terecht de Brit als de perfect geadapteerde definieert, wat wil Parijs dan nog? Wat heeft het te mokken op de koloniale conferenties die Europa steeds weer bijeenroept?

Darwin sluit niet aan bij Lamarck

Het methodologische verschil tussen Darwin en De Lamarck is dus eigenlijk onoverbrugbaar. Kennistheoretisch waren ze ook op iets heel anders uit. Darwin wilde Genesis biologisch duiden en inpassen in de "nieuwste wetenschappelijke inzichten". Niets was De Lamarck vreemder. Deze plaatste de waarnemingen naar evolutionaire verschijnselen in een moraaltheologisch kader, gene probeerde alleen maar neutrale classificaties aan te brengen. De Lamarck had geen enorm overheidsapparaat achter zich dat zijn ideologie verkocht. Darwin is ons bekend gebleven omdat hij dat juist wel had. Hij had een voortdurend ronkend publicitair campagneteam aan zijn zijde dat hem steeds het juiste narratief deed uitstoten. Omdat ook in de negentiende eeuw steeds vaker gevraagd werd of dat imperialisme van Londen nu wel moreel goed en economisch lonend was. De regeringen te Whitehall voelden zich daardoor steeds meer bedreigd. Ze kwamen erachter wat een geweldige invloed de persmedia hadden. En daar wisten ze eigenlijk geen raad mee. Juist omdat diezelfde media steeds vaker met de meest gruwzame verhalen losbraken over de wantoestanden van de diverse vormen van slavernij. Ze herhaalden daarom bijna dagelijks de superioriteit van de koloniale Brit. In berichten, stripverhalen, cartoons, feuilletons, goedkoop te bundelen in boekjes bij inschrijving op de totale serie, gezangen, optochten en staatsfeesten. Het begint over de volle omvang in 1849 als Groot-Brittannië waarachtig militair zich allieert met het Ottomaanse rijk. Tegen Rusland. Ter inleiding van de Krimoorlog, waarin Britten moeten sneuvelen voor de voordien zo gesmade Turken. En dat nog wel in Rusland, waar ieder normaal mens vindt dat ze niets te zoeken hebben. Dan moet Whitehall wel komen met de legende dat de Britse soldaat zich nooit vergist en altijd aan de goeie kant meevecht. Tommy Adkins weet met de intuïtie van de Londense Cockney wat hem te doen staat. Dat soort werk. Frankrijk vecht, hoe is het mogelijk, met Londen mee. Dat komt omdat Tommy geen slavenziel heeft. En die anderen allemaal wel. Dat hoort een mens in onontwarbare tijden graag.

Tussenschakelingen

Van De Lamarck naar Darwin en van deze naar Ryduard Kipling, de staatspoëet van het Britse Imperium is een heel eind. Daartussen in steeds nieuwe narrativiteitsfasen om de publieke opinie te masseren in de richting van de biotische rassenleer en vandaar naar het sociaal systemisch racisme, waarin de gedachte dat er nu eenmaal supermensen en andra-oïde, mensgelijkende, onderwezens zijn makkelijk gemeenschappelijk erfgoed van Het Westen kan worden. Een onbetwistbaar legitiem deel. Daarmee start dan ook hoofdstuk 3.

Het Imperialisme als supranationaal systeem

Groot-Brittannië als maritieme superpower

Wereldwijd komt er een omslag in het handelssysteem, de daaraan verbonden monopolies van allerlei waard, de invoertarieven, het kredietsysteem mét het steeds belangrijker en steeds ingewikkelder assurantiestelsel als Groot-Brittannië eindelijk de maritieme superpower wordt die het sedert het volledig vergaan van de Spaanse Armada in 1585 steeds heeft willen zijn en waarin het consequent enorme sommen heeft geïnvesteerd, zonder ophouden. Daaruit spreekt beslist een lange termijnvisie. Want de jaarlijkse uitgaven die daarmee verbonden zijn, zijn grote posten op de rijksbegroting. De winsten die daardoor middellijk door private ondernemers worden geboekt zijn moeilijk te schatten en worden gecamoufleerd weggeboekt: belastingontwijkingen en fiscale bedrogshandelingen zijn in Londen bijna volkssport. De samenleving is bijbehorend totaal corrupt. De elite schaamt zich nergens meer voor, in geen enkel opzicht: Whitehall praktiseert eigenlijk een modern liberaal systeem, al is het mercantilisme nog steeds niet dood. Dus: de starre verdediging van de binnenlandse markt tegen buitenlandse concurrentie door hoge importtarieven met het oogmerk een structureel betalingsoverschot in direct opvorderbare edelmetalen te scheppen.

Dat dat buitenland daarom eveneens consequent reageert door precies hetzelfde te doen in omgekeerde richting dringt eigenlijk niet tot iedereen door evenals er nog steeds weinig gevoel is voor marktfluctuaties en mogelijke conjunctuurpolitiek van overheidswege. Voor de regenten in de Republiek geldt dat in overwegende mate. Zij zien een kredietcrisis heel goed aankomen en ook dat WIC en VOC eigenlijk technisch failliet zijn. Ze beleggen in Londen. Alles wordt daar in langere termijnleningen weggezet, ook al weet men dat men daardoor de eigen consulaire politiek frustreert. Dat interesseert die regenten niets. De schulden die de VOC en WIC hebben opgebouwd moeten via accijnzen op de lagere klassen worden afgewenteld. De schulden die niet gekweten kunnen worden, zullen worden onder gebracht in obligaties, die de regenten zeker niet zullen laten afbetalen wanneer ze dat buiten hun private vermogens om kunnen regelen. De *Asiento* is nu een uitsluitende zaak van Londen, de private banken daar. Die kunnen doen wat ze willen. Wat er met de slaven wereldwijd gebeurt, is van geen enkel belang. De Anglicaanse kerk leert dat deze slaven behoren tot humanoïden: tot wezens die alleen naar uiterlijke verschijningsvorm menselijk lijken, maar nooit enige *synderesis* hebben opgebouwd. Ze zijn alleen maar arbeidskrachten. Verhandelbaar maar ook vernietigbaar. De *East Indian Company* handelt bij het overnemen van bestanddelen uit het Zanzibar-monopolie dienovereenkomstig.

De Nederlandse regenten hebben geen zorgen over de kredietwaardigheid van hun staat: zij zijn binnen. De kloof tussen arm en rijk wordt steeds groter, maar last hebben ze daar niet van. Alleen is er zo nu en dan een flinke volksofstand. Dan gaat er een huizenwand van de regenten in de fik. Maar dat is verzekeraar en vervolgens dempt men stedelijk de onvrede via royale jenevertraktaties en soepuitdelingen. Wel is de trits *vrijheid, gelijkheid en broederschap* die uit Parijs komt overwaaien verontrustend. Maar, plooibaar als de regenten zijn, laten ze goedig deze kreet toe in het publiek domein. Dan zakt ineens hun Republiek ineen. Een implosie. Onverwacht. De stadhouder vlucht naar Engeland. Stadhouder Willem V van Oranje-Nassau is diep onder de indruk als hij aanzegging krijgt dat de Volksrepubliek Frankrijk hem in persoon de oorlog heeft verklaard. Parijs deelt mee dat de oorlog niet het volk binnen het grondgebied van de Republiek van de Zeven Provinciën geldt. Dat volk is, komt de Franse ambassadeur uitleggen in de Staten-Generaal te Den Haag, goed. Het is een misleid volk. Maar het deugt, zoals naties deugen.

Geweld heeft dat volk dus vanwege Parijs niet te duchten: als dat revolutionaire volksmilities zendt, komen die alleen maar om de stadhouder en diens dynastie te arresteren. Ze zijn al verenigd met deze Noord-Nederlandse natie in een natuurlijke alliantie. Ze komen dan ook niet bezetten. Het volk hoeft daarvoor niet te vrezen. Wel mogen de Franse militieën verwachten dat dat volk gastvrij zal zijn. Het zal hun weldoeners uit Frankrijk hartelijk ontvangen, geen verzet bieden en, integendeel, de militieën kleden, voeden en legeren met milde voorzieningen. Generaal Pichegru verwacht dan ook een vriendelijk onthaal als hij de bevroren grote Rivieren overtrekt noordwaarts naar Holland. Schort het daaraan, ja, dan zal hij wellicht dwangmaatregelen moeten nemen. Hij wenst Oranje uitgeleverd te zien. Hij geeft op, hoe dat moet gebeuren. Tot schrik van Willem die niet weet hoe gauw hij moet vluchten. Op 18 januari 1795 gaat hij te Scheveningen scheid. Naar Engeland dat met verbazing de dikzak ziet ontschepen. Maar het weet wel raad met hem. Hij mag alle overzeese bezittingen waarover de aloude Republiek externe soevereiniteit uitoefende als vuistpanden overdragen aan de Britse kroon. En daar verkwaanselt Willem V in enkele private pennenstreken alle koloniale bezittingen met de daarbij behorende slavenpopulaties als een soort rijkseigendom. Hij zit er niet mee. Als hij en zijn dynastie maar veilige heul kunnen vinden bij de Engelse Hannover-koningen die verder niet veel begrijpen van de situatie. Net als Willem V. Hij is, net als zijn oudste zoon, alleen maar bezorgd over zijn Nassau-bezettingen in de Lage Landen en in het Rijnland.

Dat doet Willem via een aantal ambtelijke brieven, die hij schrijft als een soort opperbevelhebber van land- en zeemacht van de Republiek. Waarbij de vraag is, of deze overdracht wel binnen zijn bevoegdheid vallen als militaire generalissimus ---- voor zover hij dat constitutioneel wás. De brieven, eensluitend van redactie, zijn vermoedelijk gedictieerd door de Britse premier William Pitt. Ze zijn gericht aan de koloniale topambtenaren die in die bezittingen die soevereiniteit plachten uit te oefenen. Ze moeten voorshands het Britse oppergezag handhaven, zijn publieke orde overnemen, de Britse wetsbesluiten gehoorzamen en met Londen regelen dat het deze bezittingen met alle opstallen en onderhorigen effectief kan bezetten opdat Groot-Brittannië en de Republiek – wat daar dan nog van over zij – tegen Frankrijk militaire tegenstand kunnen bieden.

Hij bericht de Britse Koning George III dat hij deze bevelen heeft doen overmaken. Hij verzoekt George nu ook bezettingen te komen leggen binnen die bezittingen. Daaraan geeft George III gaarne gevolg: zijn ministers voeren het uiteraard uit. Veel tegenstand bieden de koloniale gouverneurs van de Republiek verder niet: alleen te Kochi, gelegen aan de oostkust van India, in de streek destijds bekend als Malabar, vindt er een korte bombardering van de havens plaats door de Britten. De overige gouverneurs proberen de Britten te negeren maar verzetten, dat is niet aan de orde. In Nederland reageren de regenten met ontstemming. Zij roepen de Bataafse Republiek uit. En gaan over tot de orde van de dag. Maar wat die orde is, is vooralsnog niet echt duidelijk.

De constitutionaliteit van de brieven van Kew

De bevoegdheden van een Oranje-stadhouder als chef van de strijdkrachten

De Staten-Generaal van de Republiek gaat nu de nieuwste Franse terminologie overnemen bij constitutionele vraagstukken en zal zich gaan benoemen tot volksvertegenwoordiging en provisionele grondwetgevende vergadering. Die volksvertegenwoordigers vinden eigenlijk dat al deze brieven uit de broeikassen van Kew-Gardens, geschreven onder de traag druppelende palmen en tropische plantenbladeren, geen rechtskracht kunnen toekomen. Willem was niet bevoegd tot deze daad. Hij beschikte zelfs over bestanddelen uit failliete boedels van de VOC en WIC. Eigenlijk beging hij bedrieglijke bankbreuk en zou hij vervolgd moeten worden. Maar verder is er niemand die echt een probleem ervan maakt dat Willem ook alle slaven heeft overgedaan aan Londen en ook alle inheemse inwoners. Hoe je je die overdracht ook zou moeten voorstellen. Het is geen zelfstandig thema in de discussies in de balzaal van Willem V die nu is voorzien van inderhaast getimmerde tribunes waarop de volksrepresentanten kunnen plaatsnemen in afwachting van de fixatie van hun staatkundige positie. En dat is vreemd.

Want waren niet de woorden *vrijheid, gelijkheid en broederschap* de leuzen waaronder deze representanten zich verenigden? Waren die dan niet toepasselijk op die slaven en die inheemsen? Hadden die dan ook niet hun zegje te doen over deze overdracht, afgezien van de constitutionele bevoegdheidsvraag? Konden die daartegen dan niet opkomen, nu ze toch zo gelijk waren aan hun blanke natiegenoten in het moederland te Europa? Hebben zij dan geen inspraak en geen rechtssubjectiviteit als onderdanen van de natie? Leek dit alles niet op de overdracht van de feodale heerser van een stuk land mét de horige bewerkers ervan in de beste tijden van de feodaliteit? En was de Franse revolutie daartegen nu juist niet gericht? Waarom stellen de bepruikte heren deze vragen niet?

Iedereen gelijk maar sommigen toch gelijker dan anderen

Er komt nu een grondwet voor de ingezetenen van de Bataafse Republiek. Daaronder vallen stellig ook de bewoners van de overzeese gebiedsdelen, brieven van Kew of niet. De meeste gouverneurs doen net alsof deze brieven niet bestaan, al gaan ze conflicten met de Britten uit de weg. Die nemen de externe soevereiniteit over: ze hijsen de Britse vlag boven de koloniale kantoren, leggen soms garnizoenen, claimen ankerplaatsen voor Britse oorlogsbodems in de bekkens en op de redes en verlangen hier en daar hulp van de Nederlandse om blokkades te leggen in naburige Franse aanloophavens. Maritieme steunpunten van strategisch belang nemen ze over. Die geven ze ook niet meer terug. Ze rekenen op dat moment de Kaapkolonie, het hele Guinee-gebied in Latijns-Amerika, Ceylon en de overwal van Straat Malakka daartoe. Dat hangt mede af van de positionering op dat moment van de Franse vloot.

Londen heeft maar één doel op maritiem gebied; de Franse vloot van de wereldzeeën verjagen. Vernietigen hoeft niet. Dat lukt bij de Slag bij Trafalgar in 1805. Dan is de Britse oorlogsvloot absoluut meester van de zeeën. Dan blijft ze tot 1922, wanneer een Vlootverdrag kan worden gesloten met de USA, Japan, Italië, Frankrijk, terwijl de mindere mogendheden het toekijken hebben, waaronder Nederland dat daar inmiddels het kolossale bezit van de ganse Indische Archipel verworven heeft. Japan regelt het met de USA zo dat het tal van atol-eilandjes en archipelgroepjes mag blijven aanhouden als marinebases. En het gebeurt buiten de Volkenbond om. Mede, omdat die bond toch weer niet de rassengelijkheid en dus de even waardigheid van naties, volkeren en staten tot bindend uitgangspunt wil maken voor alle verdere verdragen die de bond moet gaan opstellen ter uitwerking en geldend making van haar mandaat, verwoord in het Volkenbondstatuut van 1920. Dat pikt Japan beslist niet.

Het heeft die gelijkheid en het daaruit voortvloeiend zelfbestemmingsrecht der naties in 1918 meteen voorgelegd als speerpunt voor alle te Parijs te sluiten Vredesregelingen met de oorlogvoerende staten in de wereldkrijg 1914-1918. Tokio heeft geëist dat dat direct positief verwoord zal worden in de wapenstilstand die gesloten moet worden met de principale agressor van 1914: Duitsland. De westerse geallieerden hebben dat met stilzwijgende minachting meteen van tafel gewerkt. Maar dán weet Tokio ook wel wat het moet denken van het multilaterale verdrag tegen iedere rassendiscriminatie dat de Volkenbond niettemin toch op tafel durft leggen in 1926. Dat is een *sham*-verdrag, een camouflage-verdrag dat de voortzetting van de koloniale

rassenongelijkheden en dus van de daaraan verbonden slavernij moet borgen. Vrijheid, gelijkheid en broederschap, het mocht wat. Dat geldt alleen maar als dat Het Westen uitkomt.

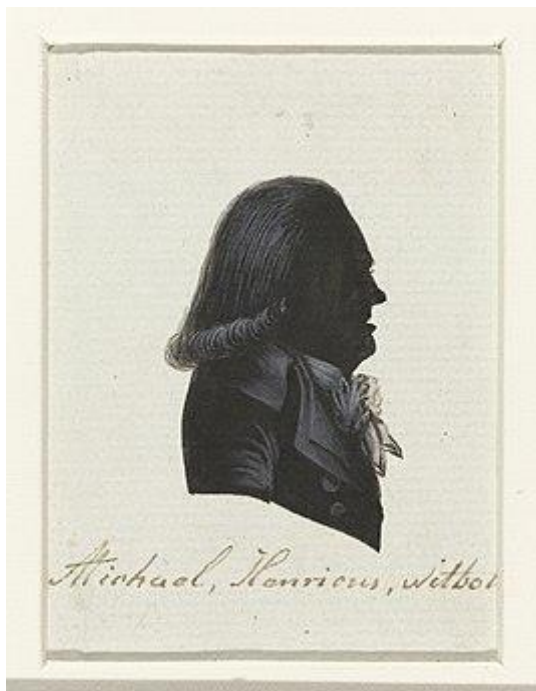
Dat blijkt ook in 1796 in Den Haag, als de vraag rijst, of de inheemse bevolkingen uit de Bataafse overzeese volksplantingen óók deelachtig zullen zijn aan de waarborgnomen die deze trits verwoordt. Is de inheemse nu ook vrij, gelijk en broeder van de blanke, als de nieuwe Staatsregeling straks – in 1798 -- van kracht wordt, de nieuwe grondwet, waarin deze trits steeds wordt aangeropen als een nieuwe heilige drie-eenheid buiten de christenheid? Een *seculiere triniteit* voor Javaan, Bosneger, Molukker en Kaffer? Het is een vervelende vraag. De volksrepresentanten die elkaar over van alles en nog wat flink in de haren zitten, willen niet dat deze vraag afzonderlijk onderdeel wordt van het wetgevingsoverleg en in commissoriale afdelingen behandeld wordt. Daarover bestaat een suspecte unanimiteit.

Is, daar komt het op neer, straks de Staatsregeling onverkort en direct toepasselijk op de volksplantingen en wingewesten? En zo ja, hebben dan die ingezetenen dáár van rechtswege hun bevrijding uit hun eventuele onderhorigheden, slavernij-betrekkingen, woekercontracten en grondverbondenheden verkregen, wanneer die regeling in het officiële staatsblad staat waarin wetsbesluiten plegen te staan? Men beseft: het grootste deel van de slaven in die bezittingen is particulier eigendom van de vorsten, maharadja's, rijksgroten, gouverneurs, nijverheidsondernemingen en handelscompagnieën en plantagehouders dáár. Zou deze Staatsregeling in dit opzicht direct-werkend zijn dan is zij tevens een nationale onteigeningswet. En dat, terwijl de Staatsregeling tevens bepaalt, dat in onteigeningen, naastingen, annexaties en staatsvervreemdingen bij bijzondere uitvoeringswet nog nader zal worden voorzien, zulks mede met het oog op verschuldigde schadeloosstellingen, schadevergoedingen, compensatoire maatregelen eventueel op te maken bij staat, goed te keuren bij rechterlijke beslissing. Wat te doen?

De onnozelheid van Vader Michaël Witbols breekt de agenda open

Bij iedere belangrijke bijeenkomst die beslissend schijnt te zijn voor de aanpalende toekomst van enige staat, maatschappij of machtsconcentratie is er wel een participant die, net als het kind van Andersen, de kleding van de Keizer in één naïeve oogopslag weet terug te brengen tot diens beschamende openbare naaktheid. Deze keer mag de schielijk gedroste rooms-katholieke priester Michaël Witbols deze rol spelen in de Vergadering van Volksrepresentanten. Witbols is geboren Rotterdammer, het daglicht ontwarend op 15 april 1730. Hij behoort tot een belangrijke minderheid in de Maasstad, waarin de katholieken ook na 1572 hun duit in het zakje zijn blijven doen. Een belangrijk koopman en reder, Johan van der Veeken, herkomstig uit Antwerpen en gevluht voor de Spaanse Furie aldaar in 1585 zal in deze stad aan de Rotte de stoot geven tot de oprichting van de VOC-kamer en tevens daar een wisseldisconto-beurs vestigen. Hij zal de havenaanleg herstructureren met het oog op de beurtvaart naar Het Verre Oosten. Niet Johan van Oldenbarneveldt al zal deze belangrijke diensten daarbij bewijzen als raadpensionaris van de stad. Van der Veeken zal instellingen voor maatschappelijk hulpbetoon oprichten en sterven als stadsnotabele, zo belangrijk, dat hij begraven zal worden in het priesterkoor van de stadskerk, de Sint-Laurens, voorzien van een zerk die aan zijn verkleefdheid aan de kerk van Rome geen twijfel overlaat.

Witbols kan daarom in het toch wel katholieke Rotterdam makkelijk een beurs verwerven voor de priesterstudie te Keulen en krijgt de wijding plechtig en bijna openlijk in 1754. Hij wordt kapelaan in de kerk "Den Posthoorn" te Amsterdam, wordt kort daarop pastoor te Gouda en te Rijnsaterwoude. Hij toetert van de kansel dat de tijden veranderen en dat Oranje beter zijn biezen kan pakken. Hij krijgt dus moeilijkheden want hij ruit aldus doende openlijk op tegen de staat. Daar kijkt Witbols bepaald van op: als hij dit niet mag zeggen, wat mag hij dan nog wél zeggen? De binnenvallende Pruisische brigades weten het antwoord. Witbols mag helemaal niets meer zeggen. Hij mag de kerk niet meer in. Er komt een ban op zijn hoofd. Hij vlucht naar Brabant, verbijsterd door dit wanbegrip, want hij heeft helemaal niets gedaan. Eerlijk niet. Hij komt terug als de Pruisen weggaan. Hij wordt pastoor te Naaldwijk. Hij hoort dat er verkiezingen zijn voor een vergadering van volksrepresentanten. Dat is nu eens een kolfje naar zijn hand. Want zijn parochianen zeggen ook allemaal dat hij het geweldig goed kan zeggen. Hij stelt zich kandidaat voor het district Bodegraven. Hij wordt gekozen. Als een van de 126 afgevaardigden. Hij mag meteen zijn visie openbaren over de nieuwe constitutie. En hij begint zonder aarzelen over het opgemelde tedere thema. Fris van de lever. Hij weet wel dat het een brandend vraagstuk is dat hij aanroert. Maar hij wil alles doen om een Nationale Vergadering te bewerken die zich uitsluitend "aan de belangen des Vaderlands zal wijden, zoals hij als staatsman schuldig is te doen".

Het ligt eigenlijk ook wel voor de hand dat juist Witbols dit doet. Hij hoort toch tot een bevolkingsdeel dat feitelijk al drie eeuwen ten achter is gesteld bij de protestanten. Hij weet dat de Noord-Brabantse katholieken eigenlijk ook leven in koloniale wingewesten: horigheid bestaat er daar nog. Hij weet dat deze gewesten wel mogen deelnemen aan de Vergadering van Volksrepresentanten mits zij dan mede gaan delen in de ontzagwekkende staatschulden die de Hollandse regenten hebben opgebouwd via hun koloniale vennootschappen die winsten genereerden in de Indische Archipel en Latijns-Amerika. En hij weet dat deze Brabanders dat puur oneerlijk vinden: ze mochten niet eens zich vestigen in deze gewesten overzee en ze moesten belastingen ophoesten die neerkwamen op retributies. Dus wat nou gelijkheid? Wat nou broederschap? Als die woorden serieus genomen worden, dan horen de inheemsen bij de totstandkoming van de Staatsregeling geraadpleegd te worden. Zijn de grondrechten die daarin verwoord worden direct op hen van toepassing? En hoe gaat dat dan uitpakken? Wie ziet dan daarop toe?

Is het Hollandse gezag dan nog vaardig de inlandse vorsten daartoe te nopen? De Britse vloot staat op dit moment immers geen regelmatige communicaties meer toe op deze overzeese volksplantingen. Op Java probeert zich een schijngehalte van centraal gezag te handhaven. Heeft Den Haag die charade daar eigenlijk wel in de hand? Kan de agent voor koloniale aangelegenheden – de minister van koloniën dus – dat eens uitleggen? Heeft die agent daarover wellicht afspraken met de Britten aan de overwal van Straat Malakka? Hoe

is dat dan te rijmen met de staat van oorlog tussen Groot-Brittannië en Frankrijk, waarbij de Bataafse Republiek geallieerde is van Parijs? Deze en dergelijke vragen dalen als gloeiende sintels over de regering neer. Witbols weet van geen ophouden. De meerderheid van de representanten weten wel, dat Witbols aldus op weg is naar de uitgang van een kortstondige schitterende parlementaire carrière. Hij geldt nu als revolutionaire drijver. Een drammer. Een dwarsligger. Een man, geschikt voor een "*functie elders*". Maar Witbols wordt toch nog lid van de centrale afdeling aan wie de Nationale Vergadering opdraagt "eene constitutie te ontwerpen in den geest van het Bataafsche Volk." Daar graaft Witbols zich een het graf dat hem past. Hij wekt gewoel en tegenkanting. Daarin komt hij, zij het niet lijfelijk, om. Hij wordt bij de staatsgreep van 12 juni 1798 als te radicaal in civiele gijzeling gesteld. Hij deelt in de abolitie daarvan op 15 december 1798 en vlucht naar Bocholtz even over de Duitse grens te Westfalen. Daar overlijdt hij op 5 februari 1803.

De oprichting van een Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden

Een nieuw militair machtsevenwicht geborgd

Nadat Napoleon I in de volkerenslag bij Leipzig beslissend, maar niet verpletterend verslagen is, door een coalitie die vastbesloten is de oude rechtsorde van vóór de Franse Revolutie ter herstellen en de oude, erkende, dynastiek bezeten monarchentronen weer op te richten, komt Whitehall toch met een wat merkwaardige constructie aanzetten om het interstatelijk machtsevenwicht in West-Europa noordwaarts te zekeren. Londen is wel gesteld op traditie, zeker. Maar het heeft aarzelingen ten aanzien van de deelnemers in de coalitie die zich een Heilige Alliantie noemen: Tsaristisch Rusland, Rooms-Keizerlijk Oostenrijk, Pruisen. Dit zijn partners die elkaar van oudsher naar het leven staan. Dat is óók een traditie. Maar dan een die Londen niet wil mee helpen te herstellen. Deze staten zeggen dat ze de christenheid willen verenigen tegen het seculiere geweld dat de volkssoevereiniteit heeft weten te baren.

Londen vindt het maar een enge vereniging. Wat voor christenheid zou hier eigenlijk verenigd worden, vraagt het zich af. Deze drie staten zijn vooral tegen revoluties. Dat is Londen óók. Maar dat is dan ook het enige wat deze vier kan verenigen. De vier hebben van het christendom alle eigen hertalingen, laten we nou wel zijn. Londen heeft het Anglicanisme. Wat het eigenlijk theologisch voorstelt, is nog steeds niet erg duidelijk. Maar dat geldt toch ook voor het Pruisisch Lutheranisme onder de nieuwkomers uit het Huis Hohenzollern. Wat men onder de Russisch-Orthodoxe kerkleer moet verstaan, is Londen evenmin echt duidelijk. De poppenkast van het Heilige Roomse Rijk levert voornamelijk santenkramen op die in liturgische schertsoptochten plegen te verlopen. Men moet wel heel erg romantisch zijn om in deze vier systemen een gemene deler te vinden die staatkundig een hecht fermentatiepunt biedt voor een praktisch werkbaar machtsevenwicht. Dat is althans de opvatting van Castlereagh, een voorbeeldeloze cynicus.

Wat men nodig heeft is zoveel onmiddellijk inzetbare mobiele gevechtskracht dat Parijs het uit het hoofd laten wederom de natuurlijke grenzen van Frankelenland te overschrijden in alle windrichtingen. Waar zit het zwakste punt in die grenzen? Natuurlijk in de estuaria van Schelde, Rijn en Maas. Dat is al eeuwen zo. Dat was

al bekend tijdens de onderhandelingen over het grensscheidingsverdrag van Meerssen in 870. Daar was nooit een mobiel veldleger beschikbaar dat effectief de pas kon afsnijden aan legers van de Frankische vorsten die over de linkergrintbedding langs de Maas wilden doorstoten naar de Bovenrijn in Holland. Dat moest er dus komen. Onder bevel van redelijk onzelfstandige vorsten, die hun afhankelijkheid van de grootmachten steeds voor ogen bleven houden. Deze estuaria waren dus in hun totaliteit te gunnen aan vorsten die niet gauw aan hoogmoedswaanzin zouden gaan lijden. Mensen die begrepen aan welke kant hun boterham besmeerd werd en door wie.

De Oranjes kunnen militaire barrièrebazen worden

Castlereagh kende zo'n familie. De Oranjes. Die hadden sedert 1795 eigenlijk genadebrood gegeten in de Londense ommelanden. Het waren boekhouders. Kleine grutters. Geef die een bom duiten. Zeg ze, dat ze een flink Veldleger moeten optuigen. Vertel ze, dat ze dan buiten de Zeven Gewesten waarvan ze al stadhouders waren, nog een flinke gebiedsuitbreiding mogen verwachten. Die gebieden zijn bedoeld als militaire barrières. Ze moeten langs de zuidgrenzen zware forten bouwen. Die moeten de Fransen binden en vertragen. Daarachter lege heides. Daar zal beslissend slag moeten worden aangegaan door hoogst mobiele brigades.

Versterkt door rijdende artillerie. Daar zullen de Oranjes de Franse furie moeten afleiden, eventueel door langdurige stormaanvallen uit loopgraven, ondersteund door kartetsvuur van de artillerie, die Franse charges van de cavalerie zo goed als onmogelijk moet maken. De troepen moeten daarin getraind worden: inundaties kunnen hier niet gesteld worden. Een waterlinie, het Hollandse beproefde verdragingsmiddel, is hier onmogelijk. Dat is dus een nieuwe taakstelling, waarop dat Veldleger voorlopig in samenstelling geldelijk geworven moet worden. De dienstplichtigheid zal daarop uiteindelijk ook afgestemd moeten worden: Londen weet en verdisconteert dat daarvoor bij de bevolking weinig animo bestaat. Dat is in Engeland van oudsher óók zo. Het probleem is bekend en wordt begrepen. Vandaar die aanzienlijke leningen.

Het persoonlijk opperbestuur van de koloniën moet op slavernij gebaseerd zijn

Als de Oranjes toehappen krijgen ze al hun koloniën en hun overzeese bezittingen uit de tijd van de oude Republiek terug. Die moeten ze als vanouds winstgevend beheren. Want die Londense leningen via de Bank Rothschildt internationaal te plaatsen, moeten uiteraard tijdig en regelmatig, met interesses, terugbetaald worden. De gebiedsuitbreidingen die de Oranjes kunnen verwachten moeten acceptabel zijn voor de geallieerden in totaliteit. Pruisen zal vermoedelijk het Rijnland niet willen opgeven. Goed, dan krijgen de Oranjes de zuidelijke Nederlanden erbij. Daar zijn ze niet gek mee. Want de zuidelijken zijn katholiek. En dat staat voor de Oranjes gelijk aan potentiële hoogverraders. Dat begrijpt Castlereagh ook. In Engeland is het niet anders.

Oostenrijk had sedert de Vrede van Utrecht-1713 de zuidelijke Nederlanden als koloniën. Die zal het, krijgt Castlereagh zijn zin, kwijt spelen aan Oranje. Evenwel: Oostenrijk krijgt dan flinke gebiedscompensaties in Noordelijk Italië. Daar zat Frankrijk destijds voor iets tussen. Maar dat is nu machteloos. Die Noord-Italiaanse gebieden sluiten naadloos aan op de Oostenrijkse zuidgrenzen: Wenen zal niet beter vragen. Nu is duidelijk dat de zuidelijke Nederlanden flink katholiek zijn. De Oranjes moeten dat als feit aanvaarden. Daarover geen gezeur: de nieuwe staat moet op dit punt een toonbeeld van godsdiensttolerantie zijn. Er mag, staatkundig, geen heersende kerk zijn. De twee godsdiensten – de Hervormde en de Roomse -- moeten perfect geamalgameerd zijn, zet dat vooral in de uitvoeringsarrangementen. Nog wat. De toe te scheiden koloniën moeten onmiddellijk winstmakend zijn. Londen garandeert immers de terugbetaling van de leningen aan de tussenpersoon, Bank Rothschildt.

De koloniën moeten batig renderen via slaven

Dat betekent, dat Oranje het opperbestuur over de koloniën moet aanvaarden mét overname van alle gangbare slavensystemen. Die welke gebaseerd zijn op het *Asiento*. En die steunend op het Zanzibar-systeem. Kijk, hoe die Oranjes dat doen. Ze moeten een proefperiode draaien. Ze zijn daarom tijdelijk soeverein vorst. Gaat het goed, dan krijgen ze een koningskroon. Gaat het niet goed, dan zoekt Londen wel een andere dynastie.

Zeg dat vooral heel duidelijk tegen de stamhouder, hoe heet hij ook weer, die Frederik Willem. Hij heeft geen keuze. Londen wil ook resultaten zien wat de militie betreft. Die stamhouder mag beginnen met huurlingen. Maar dat is duur. Hij moet dus uiteindelijk uitkomen bij een volksleger gebaseerd op een universele persoonlijke dienstplicht, zonder loterij of remplaçanten. Daarvoor kan hij twintig jaar krijgen. Lukt dat hem niet, dan is er in het bestek van de Duitse Bond vast wel een loslopende prins te vinden die de dan ontstane vacature kan vervullen.

Is dat mobiele volksleger er eenmaal? Dan moet er nog in een militaire marine op flotillebasis worden voorzien. Die inzetbaar is in West- en Oost-Indië. Deze marine moet positionele brigades snelstens kunnen vervoeren en doen landen. Het hoeft geen slagvloot te worden. Mocht die nodig zijn, dan springt de Britse oorlogsvloot wel in.

De Slag bij Waterloo versnelt de onderhandelingen

Frederik Willen van Oranje heeft inderdaad geen keuze. Hij accepteert. De voorwaarden liggen al vast in een vóórovereenkomst. Hij probeert met de zuidelijke Nederlanders tot een perfect amalgaam te komen. Dan ontsnapt toch Napoleon I van zijn Elba. Hij rukt weer noordwaarts op, zoals Castlereagh al voorzag. Bij Waterloo wordt hij verpletterend verslagen. Frederik heeft zijn militie bij elkaar geschrappt met een schallende wapenroep. Indrukwekkend is het zootje niet. Maar Wellington wint, mede door merkwaardige aarzelingen bij de Fransen waarover nog lang nagezeurd gaat worden. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is een

couveusebaby. Maar het ademt en schijnt met stuipjes levensvatbaar. Er is brood op de plank en melk van onderrome, als er nu maar fluks geld komt uit de West en de Oost. Via de slavernij.

Dat ontveinst zich niemand. Nog wat: Oranje heeft persoonlijk het opperbestuur over die koloniën. Het mag deze keer niet uitbesteed worden aan vennootschappen zoals voorheen. Oranje zelf moet verantwoording afleggen aan Londen. Hij mag dus geen oorlogen gaan voeren ter fine van bezetting en al helemaal niet annexeren. Dat kost geld. Hij moet verder Londen in alle koloniën vrije toegang gunnen als het gaat om Britse burgers. De *open deur*-politiek. Die moet hij garanderen. De Britten moeten dat te allen tijde kunnen controleren en daartoe inspecties kunnen ondernemen ook buiten medeweten van het ambtelijke apparaat van het Binnenlands Bestuur. Daarbij zal ook bezien worden of de slavernij doelmatig en renderend wordt opgezet. De Britten delen mee dat ze daarbij de binnenlanden van Sumatra en Java op het oog hebben. Voorlopig.

De gunning van koloniën en de voorwaarden

De periode van de Britse overheersing onder Thomas Raffles

Tussen 1798 en 1813 was de Bataafsche Republiek eigenlijk gewoonweg niet in staat enig gezag uit eigen hoofde uit te oefenen in Het Verre Oosten. Groot-Brittannië had feitelijk de interne soevereiniteit over alle bezittingen daar overgenomen krachtens de veel omstreden brieven in de kassen van Kew Gardens door stadhouder Willem V opgesteld en getekend, gedictieerd, stuk voor stuk, door Britse topambtenaren. De Republiek dééd overigens uit prestige-overwegingen wel of het centraal gezag te Batavia op Java nog enige doorzettingsmacht had, maar iedereen wist dat dat een marionettenregering was van Londen. Londen deed weinig afbreuk aan die charade. Er was in Den Haag een agentschap van gecommiteerden tot de zaken van de overzeese volksplantingen, bezittingen, wingewesten en koloniën betrekkelijk. Dat agentschap veranderde ook steeds weer van naam, want de ene staatsherordering na de andere machtsgreep volgden elkaar op in chaotisch Den Haag dat zijn positie jegens Parijs, Londen, Sint-Petersburg en Berlijn eigenlijk nooit wist te bepalen.

In wezen zond Whitehall ambtsmissives aan de kantoren van de *East Indian Company* gelegen op de Britse handelsposten aan de overwal van het Malakkaans Schiereiland. Het voornemen was daar maritieme steunpunten te vestigen ter beheersing van de steeds belangrijker wordende Straat Malakka. Aan de overkant lag het langgerekte geheimzinnige en grote eiland Sumatra. Daar wemelde het in de oostelijke kuststreken van de piraten. Die verstoorden de steeds belangrijker wordende Britse beurtvaart op China en Maleisië. Daaraan moest die vennootschap wat doen. Londen stuurde nu technische beambten met de mailvaart mee opdat de vennootschap acties kon ondernemen met het oog op de tempering van de piraatacties. Onder hen Thomas Stamford Bingley Raffles (1781-1826). Raffles had een Nederlandse moeder en hij was met de Hollandse koloniale beheersing van de Indische Archipel enigszins bekend. Een hoge pet had hij er niet van op. Hij wist heel goed dat de Hollanders tegen minimale investeringen maximale winsten wilden binnenhalen en dat ze dat deden via de inheemse vorsten in de binnenlanden van de eilandengroepen. Die vorsten hadden daarbij de

beschikking over slaven. Grote aantallen, geronseld uit de lokale bevolkingen en aangevoerd via de Ottomaanse monopolies. De VOC wist ervan. Billijkte het, aanvaardde het, als de vorsten maar leverden wat afgesproken was.

De VOC hanteerde daarbij de fictie dat iedere vorst een soeverein heerser was, met wie de VOC in die capaciteit leveranties contracteerde. De VOC betaalde aan de vorst. De vorst bedong meestal klinkende zilvermunt, maar ruilde ook wel. Steeds minder, want de Hollanders plachten barre rotzooi te leveren. De VOC had kustbezettingen en legden hier en daar garnizoenen, als het ging om strategische steunpunten. Het lot van de inlandse bewoners was betekenisloos voor de VOC. Zelfs hongersnoden of massale sterften aan de menigvuldige besmettelijke ziekten raakten de VOC-ambtenaren en beambten nauwelijks. Alleen als pest, cholera, malaria, tyfus ook hun gelederen begonnen te dunnen namen ze maatregelen ter bevordering van hygiëne, verbetering van huisvesting, droogleggingen van moerassen en transportmiddelen, maar die stopten ze aanstands als verbetering scheen in te treden. Lijn zat er niet in hun bewind. Ze dreigden soms met drastische maatregelen en politionele dwangmiddelen. Dan legden ze volkswijken in de steden of nederzettingen in as en joegen gezinnen over de kling.

Verder lieten ze de vorsten hun tirannie van eeuwen willekeurig uitoefenen, voor zover dat de leveranties niet frustreerde. De VOC-ambtenaren plachten niet met de inlanders te verkeren en kenden juist zoveel Maleis dat ze de barse bevelen konden geven die regelmatig terugkeerden bij de afdracht van bestellingen en het verrichten van betalingen. De Hollanders wilden verder doorgaans niets weten van de inlandse religies, tradities en het eigenaardige gewoonterecht. Ze kwamen om rijk heen te gaan. Raffles had er geen goed woord voor over. Als klerk bij de East-Indian Company had hij kunnen leren dat meer belangstelling voor de inheemse taal, hoffelijkheid, inculturaties, religie, maatschappelijke organisatie en bereidheid zekere zorgtaken uit te oefenen in het belang van de inlandse volksgroepen kon lonen. Absolute segregatie tussen overheersers en overheersten was op den duur nadelig: het bestuur kon zich niet natuurlijkerwijs consolideren. En ook de East Indian Company wilde een bestuur kunnen voeren dat bij een belangrijke bevolkingsmeerderheid uiteindelijk aansloeg. Al was het maar om de bezettingskosten beheersbaar te maken. Als hij iets te zeggen had, zou dat in de Indische Archipel dus anders gaan. In 1811 stak Raffles over met een Brits smaldeel dat Java veroverde na aanlanding van verkenningsbrigades. Hij werd luitenant-gouverneur. En sloeg de hand aan de ploeg. Hij wilde de slavernij totaal afschaffen in al de modaliteiten van dien.

Raffles' pogingen de slavernij te bestrijden

Hij verbood bij koloniaal wetsbesluit doodeenvoudig de slavenhandel. Hij bepaalde dat slavenhouden een delict was tegen de openbare orde en zedelijkheid. Maar dat bleek een slag in blank water. De Hollanders hadden de slavernij steeds gedoogd van de vorsten. Herman Willem Daendels, zijn Hollandse ambtsvoorganger op Java, had de vorsten geprest om voor het Hollandse bestuur bepaalde infrastructurele voorzieningen aan te leggen en de onderhouden: wegen, bruggen, waterwerken, gevangenissen, voorraadschuren, forten, politieposten, havenbekkens. Dat hadden die vorsten uitbesteed aan hun slaven, ze hadden deze

arbeidsverrichtingen ingeboekt als de plichtmatige herendiensten die de Javaan zijn soevereine gebieds schuldig was. Raffles verbood de herendiensten. Idem dito. Hij had geen greep op de politiebrigades van Daendels, want de Ambonezen en Soendanezen moesten van deze Brit niet veel hebben. Zelf bracht Raffles nauwelijks personeel mee. De *East Indian Company* had dat eenvoudigweg niet ter beschikking. Raffles moest zelf maar personeel huren. Maar hij had geen geld. Hij had eigenlijk zo goed als niets. Ook niet het vertrouwen van de vorsten.

Dat hadden de Hollanders ook nooit gehad. Maar die waren altijd nogal royaal geweest met het vruchtgebruik van de bewerkbare oppervlaktegronden in de binnenlanden. Dat hadden ze de vorsten steeds toegestaan, zonder de idee op te geven dat de eigendom van de gronden berustte bij de kolonisorator, de VOC. De beheerde de gronden voor de Republiek als een eigenaar of grootverpachter. De VOC deed met dat eigendomsrecht eigenlijk nooit iets effectiefs. Dat liet ze aan de vorsten over. Die kon al deze abstracties niets schelen. Als ze hun dure hofhoudingen in familieverband maar konden onderhouden zonder limieten. Dat wilde Raffles de vorsten juist niet toestaan: hij vond die vorsten nutteloze parasieten. Hij gunde de gronden aan de inlanders, maar niet metéén. En ook Raffles ging uit van de idee dat het gouvernement, dus deze keer: Whitehall, uiteindelijk toch van rechtswege eigenaar was van alle grond --- dat was bijna niet meer uit te leggen aan de inlanders.

Hij eiste nu van de inlanders die de grond bewerkten landrenten. Maar hij liet de Preanger- of vorstenlanden, waar de vorsten de landen altijd in pacht hadden uitgegeven, daarbij weer buiten beschouwing, net als Daendels. Die had dat pachtstelsel ook nooit aangetast. Omdat hij dan de Javaanse hiërarchische samenleving te veel zou verstoren. Hij had daarom de gronden ook kadastraal niet laten rubriceren. Hij had het binnenland nauwelijks in kaart gebracht: hij kon er nauwelijks in dóórdringen. Raffles evenmin. Daar had Raffles toch echt de vorsten weer bij nodig. En die zagen niet in waarom ze deze sociale revolutionair van dienst zouden zijn. Bovendien waren nog steeds de percelen niet opgemeten – ook hier waren de vorsten van ouds wederspanning, ook jegens de VOC --- en verder was er aan de bevolkingsregistratie nog niet veel gedaan. Raffles ging nu uit van forfaitaire aanslagen voor de landrenten, maar die bleken grof te zijn. En vaak volkomen onbillijk. Oogsten werden te rijk en te groot ingeschat door controleurs, de beruchte controllers, die Raffles “tegemeet” wilden werken, zoals dat bij grote hervormers zo vaak gaat. Ze wisten: Raffles moet aan Londen gelden borgen, batige sloten.

Java blijft een wingewest. Goed: we schatten de opbrengsten van de te verpachten gronden veel te hoog in. Dan heeft de baas straks een belangrijk saldo voor Londen. Iedereen blij. Maar niet heus. Want de inlander moest zich nu uit de naad werken om de pachten op te brengen. Hij had bijna geen tijd meer voor eigen landbebouwing. Hij leed honger. En moest ook nog eens herendiensten verrichten waaraan hij geen barst had. Was er eigenlijk enig verschil met slavernij? Raffles wist dat het antwoord ontkennend was. Hij dacht nu de staatshuishouding van Java maar integraal te hervormen. Ook, omdat Londen toch echt wilde dat Java bijdroeg aan de Britse defensie.

Raffles principiële ontfeodalisering van Java

Raffles had óók opdracht om naar die defensie eens goed te kijken: het kon zijn dat de Straat Malakka toch een belangrijke vaarweg voor de Britten zou worden en nu wemelde het daarvan de zeerovers. Raffles tastte flink door. Hij *ont-feodaliseerde* Java: die oude vorsten die de bevolking knechtten, die moesten weg uit de administratie. De boeren moesten vrij over hun gronden kunnen beschikken, zij het op huur- en pachtbasis, waarbij de overheid er vooral moest op moeten toezien om uitbuiting te voorkòmen of de kop in te drukken. De overheid moest de huur en de pacht gaan innen, niet de vorsten en hun dienaren, zodat er niets aan de strijkstok bleef hangen. De inlander was geen lijfeigene, niet van de inheemse vorst, niet van het koloniaal bestuur. Hij had onvervreembare rechten. Hij was een volwaardig rechtssubject. Hij gold als een Brits onderdaan, gelijkwaardig aan alle andere Britten in het Britse rijk. Hij moest alleen ter degel worden geëmancipeerd. Hij kon doorgaans niet lezen of schrijven, hij begreep niets van de staatshuishouding waaraan hij toch deelnam, hij had geen democratisch zelfbewustzijn zoals de doorsnee-Engelsman, tot wie toch bepaalde grondrechten min of meer waren doorgedrongen die herkomstig heetten te zijn uit de Magna C(h)atra, de oer-grondwet van Engeland.

Het onvervreembare huisrecht – *my home is my castle* –, waaruit ook het recht op *privacy* was voortgevloeid, het recht op een hoogstpersoonlijke levenssfeer, gezinsvorming en gezinshereniging, en het recht op de vrijdom van de fysieke persoonlijkheid. Het recht om te gaan en te staan waar men wilde, tenzij men misdrijven had begaan tegen 's konings vrede. Van al die rechten zouden de inlanders op de hoogte moeten worden gesteld. Ze zouden moeten kennis kunnen nemen van de Bill of Rights uit 1689. 31 Maar dan, dat zag Raffles ook in, in het Maleis. Dus zou Raffles ervoor gaan zorgen dat overal in de Archipel uiteindelijk openbaar onderwijs toegankelijk zou worden dat de inlanders dit staatkundig besef zou bijbrengen. Een hele onderneming. Raffles wilde nog veel meer. Hij vond dat de inheemse vorsten tirannen waren, volkomen corrupt en knevelend. Ze moesten aangepakt worden, eventueel via het koloniale strafrecht. Hij zag ook dat de Nederlanders daar eigenlijk geen zier om gaven.

Hij pakte een versterking van het Europese deel van het bestuur grondig aan. Raffles introduceerde een systeem van toezichhouders op de vorsten, supervisors die hij ook wel residenten noemden. Die konden assistentie krijgen van assistent-residenten, die, in lastige streken, permanent wederspannige en eigengereide vorsten bewaakten. Ook hij wilde de economie op Java moderniseren. Hij dacht dat het Britse systeem, dat hij in Voor-Indië in werking had gezien, daarvoor uitermate geschikt was. Maar Raffles had geen idee, dat de V.O.C. eigenlijk zich nooit met de binnenlandse economie had willen bemoeien. Dat had de Engelse *East Indian Company* nu juist wél gedaan, al zeker twee eeuwen lang. Dat had de Engelsen ook moeilijkheden opgeleverd met de inlandse hoofden, die deze bemoeienis niet verdroegen. Daarom hadden de Britten legereenheden moeten kazerner in mogelijk opstandige streken en soms bezettingen moeten uitvoeren. Die natuurlijk veel geld kostten. Precies de reden waarom de V.O.C. daarvan niets had willen weten. Maar het voordeel was wel geweest dat de Voor-Indiase samenleving meer ge-Europeaniseerd was dan de Javaanse.

De Britten hadden er veel meer grip op gekregen. Ze hadden zo hun *effective control* beter kunnen doorvoeren. Hun administratie was ook in het achterland veel doeltreffender geworden. Er was in Voor-Indië een geregeld muntcirculatiestelsel met een centrale bank, er was een ontwikkeld credit- en assurantiewezen, er was een beter belastingstelsel dat niet alleen gegrondvest was op accijnsheffingen op primaire levensbehoeften. Het analfabetisme was belangrijk teruggedrongen. De Britten hadden de inlanders opgenomen in hun actueel staatkundig systeem, als ze zich maar lieten registreren als rechtmatig verblijf houdenden. Een soort burgerlijke stand voor de hogere klassen die iets van dat Britse systeem begrepen. De Britten hadden mede daardoor doorgaans echt wel *effective control*. Zij wisten de mensen die ertoe deden doorgaans echt wel te vinden. Ze schreven hen aan en riepen hen op bij het gemeentehuis, de garnizoenscommandant of de fortcommandeur.

Daar kregen ze te horen, wat van hen verwacht werd. En wat ze erbij wonnen als ze niet lastig waren. In Java lukte dat Raffles steeds niet. Het probleem was dat de vorsten toch steeds enorme mythische greep op hun onderdanen bleven houden, omdat zij alle ambten tegen contante betalingen verpachten bij opbod. Iedere openbare bediening, hoe gering ook, moest op afbetaling gekocht worden. Dat was in Indië doorgaans niet het geval. Daar, waar dat wel zo geweest was, hadden de Britten er toch handig en efficiënt een einde aan gemaakt. De Britse kroon vergaf deze bedieningen. En niemand anders. Kwam die kroon erachter dat een vorst toch bedieningen bij opbod verkocht, dan had die vorst een enorm probleem. Dat had de VOC nooit gedaan. Die had het sedert eeuwen ingedaalde gewoonterecht dat vorsten bedieningen bij opbod verkochten zo gelaten. Meestal uit onverschilligheid en ook wel uit onwetendheid. Dat was de Britten niet gebeurd. Die hadden dat euvel meteen gedetecteerd bij het ontrollen van hun effectieve controle. En het uitgeroeid.

De Javaanse traditie van vorsteneilingen van openbare bedieningen

Raffles had bedacht dat de inlander zelf zijn oogsten tegen baar geld zou kunnen aanbieden aan de *East Indian Company*. Die zou op marktconforme basis bieden. De vennootschap zou wellicht in bepaalde gevallen de landrente afhouden voor de Javaan. Raffles had wel gemerkt dat de Javaan niet echt een goed financieel beheerder was van zijn traktementen. De Javaan bleek een onverbeterlijk gokker. Dat had, giste Raffles, te maken met een heel eigenaardige interpretatie van de Koran op het eiland. De Chinezen op het eiland begunstigen die neigingen sterk. De Javaan ging dan bij deze Chinezen leningen aan. Maar dan moest de Javaan zijn toekomstige oogsten volgens een onduidelijke schatting bij de geldschieter in pand geven. De Chinezen berekenden woekerrechten. De Javaan kwam dus nooit uit de schulden, zag Raffles tot zijn afgrijzen en leedwezen: hij bleef, hoe je het wendde of keerde, slaaf. Maar centen kreeg hij wel. Wat dééd de Javaan er vervolgens mee, vroeg Raffles zich verbijsterd af. Want die gasten leken op het oog nog steeds zo arm als kerkratten. De Javaan kreeg toch zilvergeld van de *East Indian*? Dat zag Raffles met eigen ogen.

De inlander kreeg inderdaad muntgeld, dat hij meteen kwijt was aan zijn dorpshoofd, aan de controller en aan de regent en diens assistenten. Het dorpshoofd had zich bij de regent ingekocht om zijn functie te kunnen krijgen, en die som moest afbetaald worden. De assistent was het districtshoofd, de wedana of wedono (dat hing van de streek af) en die inde de provisie voor de regent – zoals in de tijd van de VOC. Van die provisie hield de wedana zijn provisie af, en niet weinig. Inmiddels was de landrente aan de Britten nog niet betaald. Daarvoor ging de inlander een tweede oogst rijst planten op de vaak al uitgeputte sawah. Maar dan moest hij uitstel van betaling krijgen. Dat kon, als hij zekerheidsstelling kon aanbieden. Dat kon hij, via bemiddeling van tussenpersonen, waarbij uiteraard de onvermijdelijk de Chinezen weer voorop stonden, maar waarbij ook Arabieren, Nederlanders en andere Europeanen “behelpzaam” wilden zijn. Die hielden natuurlijk óók weer provisies af.

Kortom: de rijstooogsten stegen als bruto totaal-generaal. Daar keek Raffles naar. Maar de inlander en zijn gezin verhongerden. Zijn kinderen verhuurde de vader dan maar aan de tussenpersonen. Raffles ving dus veel minder dan hij Londen had voorgespiegeld en ging derhalve percelen grond verkopen aan de Chinezen en al die andere tussenpersonen. Nét als Daendels voordien, eigenlijk. Raffles had het allemaal héél anders willen doen, veel verlichter en veel menselijker. Maar, dat zal Raffles zichzelf ook wel bij het naar bed gaan 's avonds

hebben gerealiseerd, onder de invloed van de milde droefheid die dan komt en die niemand kan verklaren, ook hij bakte er niet veel van. Want Londen wenste poen te zien, op korte termijn. Kortom: het was eigenlijk nog erger dan toen De Kumpenie het tableau beheerste, al is dat moeilijk voorstelbaar.

Daar kwam Raffles ook achter. Te laat. Veel te laat. Maar veel gelegenheid om verdere mooie plannen te maken en uit te voeren kreeg hij niet. In 1815 kreeg Wellington, nadat hij de slag bij Waterloo beweerde gewonnen te hebben, het idee – ingefluisterd door Castlereagh, inmiddels zijn minister van Buitenlandse Zaken, om Willem koloniën te geven om van de Vereenigde Nederlanden een militair defensie-apparaat te maken met een suffisante oorlogsvloot en een volksleger van honderdduizenden. Die defensieapparaten kon Willem dan financieren uit de koloniën mits hij daartoe een administratie opzette, gericht op winstbejag, ten goede komend aan de schatkist van Willems koninkrijkje in Europa. Dan moest in ieder geval Java losgemaakt worden uit het Engelse of Britse Rijk. Londen stelde er prijs op om afstand te kunnen nemen van dat rijkje in dat dampig polderland. Het wilde in de naaste toekomst een betere verhouding met Parijs, al blééf het de Franse agressie mistrouwen. Whitehall wilde daarom geen Britse regeringsambtenaren meer in de Indische Archipel tenzij in Engelse enclaves, los van het beoogde Nederlandse koloniale rijk.

Raffles slechts mythische ontvoogder

Toen had Raffles als Indische staatkundige hervormer afgedaan. Maar hij had toch heel wat emoties losgemaakt. Hij had net gedaan of de Javaan ook deelachtig was aan de grondbeginselen van de common law. Dat was aangeslagen. Raffles zou een mythische figuur worden. Een lastpost, maar een *character*. Als die het niet te bont maakt, vinden de Engelsen dat wel leuk. Hij werd daarom in 1817 luitenant-gouverneur in de Benkoelen aan de zuidoostelijke kust van Sumatra, midden in de ontoegankelijke rimboe. Daar begon hij waarachtig boeken te schrijven over de taal en de cultuur van de Maleiers en vooral van de Javanen. Hij legde zich er nu op toe de Nederlanders flink over de hekel te halen. Hij zat ze dwars waar hij maar kon. Schoften, dat waren die Hollanders. Uitbuiters eerste klas. Hoe dachten die dit rijk te kunnen besturen zonder Maleis te kennen? Wat voor horken waren het die hier alleen maar stoffelijk gewin kwamen zoeken, om dat op te maken in hun dampige kikkerland zonder belangwekkende cultuur? Deze boodschap bracht Raffles bekwaam via geschriften ruchtbaar, want schrijven, dat kon hij wel. Hij kreeg ook zeggenschap over de havenplaats Singapore. Het was zijn intentie daarvan een oorlogshaven te maken. Om de Nederlanders te controleren. Die gasten deugden als kolonistoren echt niet. Als ze niet zo'n rootzooi hadden achtergelaten, had Raffles zijn heilstaat echt wel kunnen realiseren, reken maar van Yes! Het was een nieuw gezichtspunt, dat in Nederland niet op overmatige waardering kon rekenen, maar wat toch bekleef. Met die erfenis zou Willem te rekenen hebben.

De rassendiscriminatoire staatsvorm van het Nederlandse koloniale Imperium Vrijheid, gelijkheid en broederschap direct toepasselijk binnen de koloniën

Bij de introductie van de grote staatkundige beginselen van de Franse Revolutie binnen de Bataafsche Republiek --- de principes van "vrijheid", "gelijkheid" en "broederschap" – was door de grondwetgevende vergadering in de Staatsregeling van 1798 aangenomen dat deze principes uiteraard ook toepasselijk zouden zijn op de koloniale bezittingen overzee. Ze waren toegepast op Staats-Vlaanderen, Staats-Brabant en Staats-Limburg, de Europese wingewesten die gedefinieerd waren bij de Vredes van Münster (1648) en Utrecht (1713) onder het aanroepen van de gelijkheid, de gelijkwaardigheid van alle mensen op aarde.

Dus golden ze óók, aldus de *founding fathers*, voor de koloniën die de Bataafsche Republiek pretendeerde nog te hebben in Zuid-Amerika, In Afrika en in het Verre Oosten. Welke gebieden daarmee precies bedoeld werden was voorlopig nog onduidelijk, omdat Stadhouders Willem V bij zijn brieven van Kew had toegelaten dat de Engelsen voorlopig de koloniale gebieden waarover de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën had beschikt min of meer genaast hadden. Ik ging daarop in het eerste deel van deze serie Nederland en het Verre Oosten, Deel I: VOC al uitvoerig in. Zie in dat deel het hoofdstuk gewijd aan de verklaringen van Kew Gardens, de volkerenrechtelijke implicaties daarvan, Engelse naastingen die eruit voortvloeiden en het standpunt van de Nederlandse of Bataafsche volksrepresentanten dienaangaande, pp. 256-260.

Wel uitvoeringsregelen over de overgangsrechtelijke wijzen waarop de beginselen worden ingevoerd.

De grondwetgevende vergadering besloot te blijven doen alsof de Archipel nog onverkort viel onder de territoriale rechtsmacht van de Bataafsche Republiek. Ze besloot dus tot uitvoeringswetgeving door een rechtsvaststellende verklaring op te stellen over deze principes in de Archipel. De beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap moesten onverkort als waarborgnormen van grondrechten, zonder nieuwe extraterritoriaal geldende, wetsbesluiten direct gelden voor de nietsvermoedende inlanders en inheemsen van Aziatische herkomst waarbij men vooral diende te denken aan de Chinezen, de Voor-Indiërs, de Arabieren en de Japanners.

In art. 296 van de staatsregeling van 1798 werd bepaald: “De wijze, waarop de republikeinse beginselen in de bezittingen en koloniën der Republiek geregeld zullen worden ingevoerd, wordt door de wet bepaald.” Niet de beginselen zelf zouden gemodificeerd worden, maar de wijze van invoering van de toepassing ervan. Men heeft gedacht: daar is overgangsrecht voor nodig. Je kunt niet alle volksstammen in één klap bevrijden. Daarop moet je die volkeren voorbereiden en dat gaat niet bij elk volk op dezelfde wijze. Al was het alleen maar, hoe je in hun taal vertelt wat vrijheid in abstracto inhoudt in de verhouding tot andere staatsburgers. Je moet de grondrechten van die burgers immers óók respecteren die al “vrij” zijn, de bevrijde slaaf mag zich niet vergrijpen aan andermans eigendom of bezit, om maar iets te noemen.

Het gaat altijd, klassiek gesproken, om vrijheid in gebondenheid aan anderen. Men zag echt wel in dat dat bij de gemiddelde Javaan moeilijk zou indalen, reeds omdat de straatrellen in Parijs van 1789 dat al hadden gedemonstreerd. Er zou dus onderricht nodig zijn, nog wel in verschillende subdialecten van het Maleis. Hetzelfde zou gelden betreffende de vrijheid van godsdienst. De Islam stond niet echt heel tolerant op Java tegenover het Hindoeïsme, Shintoïsme en de varianten van het Confucianisme, dat was bij het VOC-bestuur al heel duidelijk geworden. Dat hadden verschillende heftige godsdienstoorlogen echt wel geleerd. En dan waren er nog onbenoemde animistische religies in de binnenlanden. Kortom: ook hier overgangsbepalingen over de concrete uitvoering van het “vrijheids”-beginsel, dus.

Er moest dus, in gemeen overleg met de vergadering van volksvertegenwoordigers in Den Haag een algemene uitvoeringswet voor de Archipel als geografisch geheel worden opgesteld, hoe aan die beginselen in Nederlandsch-Indië precies gefaseerd handen en voeten te geven. Men wist dat de interinsulaire militaire marine er maanden voor nodig zou hebben om didactisch geschoold personeel in de diverse eilandgroepen af te zetten. Dat zou onderwijsmateriaal moeten verspreiden, dat zou samenkomsten moeten organiseren, misschien zou het een certificaat van burgerschap moeten afgeven, wellicht ook nog via examentoetsen.

Een Aziatisch grondrechts-Charter in de Archipel

Dat daarbij, ondanks alle gelijkheid en broederschap, de inlanders en inheemsen in dat Indië geen enkele inspraak zouden uitoefenen, werd kennelijk als van zelsprekend aanvaard. Niemand dacht verder dat de staatsregeling zelf direct uitvoerbaar zou worden verklaard binnen de Archipel. Er zou wel degelijk een soort administratieve vertaling en accommodatie moeten plaatsvinden van de hooggeprezen revolutionaire principes. Via die voorgeschreven uitvoeringswet. De koloniale administratie ontving voorlopig de instructie het bestuur, de rechtspraak en de politie of rechtshandhaving onverkort op deze principes af te stemmen bij krachte van het Charter voor de Aziatische Bezittingen van het *Bataafsche Gemeenebest* dat op 27 september in 1804 werd afgekondigd --- in die Republiek in Europa. De voornaamste gedachte was dat er één rechtssysteem moest gelden voor alle ingezetenen van die Republiek. Men zou dus toch alsnog verwachten dat de staatsregeling van 1798 ten principale toepasselijk werd verklaard op de Archipel, want daarin stonden die drie fundamentele beginselen en hun toepassingen immers uitgespeld, met alle consequenties voor de borging van de daarmee verbonden staatstaken op het gebied van onderwijs, volksgezondheid, armenzorg, waterstaat, politie, godsdienstvrijheid en ga zo maar door. Maar niets daarvan.

Artikel 86 van het Charter verklaarde doodleuk dat “de regtspleging onder den Inlander zal blijven geschieden volgens hunne eigene Wetten en Gewoonten”. Alles moest maar blijven zoals het ongeveer was. Er waren overigens in Nederland wel heethoofden die dat anders wilden. Maar zij bleven een minderheid. En een naar wie niet geluisterd werd, al is dat lang niet met alle minderheden het geval. Zeker in Nederland. Geen

“Reformes” in Indië. Dat was het parool. Gek was dat niet. Het drong in Indië nauwelijks door, dat de VOC was tenietgegaan en dat haar vermogen geliquideerd moest worden, ook in de Archipel. Nog in 1805 wordt in officiële staatspublicaties vanwege de gouverneur-generaal in Batavia melding gemaakt dat uitvaardiging geschiedt vanwege de Bataafsche Republiek en de generale Nederlandsche Geocroijeerde Oost-Indische Compagnie. Realistisch was het wél. De staatsregeling vergde de opstelling van algemene rechtsregelingen voor het commune strafrecht, de strafvordering, het militaire straf- en tuchtrecht, de koophandel, het burgerlijk recht in de breedste zin van het woord, mede omvattende de burgerlijke rechtsvordering. Daarmee was men in Den Haag druk bezig, al zou er voorlopig niet veel van terecht komen.

De ontzagwekkende differentiaties tussen de archipel-groepen ledereen, bekend met de binnenlanden van de Archipelgroepen, haar bevolking en de differentiatie van rechtsgewoontes per eiland, de (h)adat, de religie en de inculturaties daarvan en de strijd tussen de verschillende godsdienstmassieven kon gissen dat van zulk een uniforme toepassing van het positieve recht in de Archipel niets terecht kon komen. Zelfs tot adequate vertalingen van de rechtsregelingen in de verschillende vormen van het Maleis en de officiële hoftalen per vorstendom was de Indische administratie niet in staat.

Al ging de staatsregeling uit van een hecht staatkundig monisme wat rechtspraak, rechtspleging en regelgeving betreft en de uitvoering van de zorgtaken van de staat, in de praktijk zou men moeten besluiten tot een wat verkrampt dualisme: voor de Europese ingezetenen en onderdanen binnen de Archipel zou ander recht gelden dan voor de inlanders en andere inheemsen die niet gelijk te stellen waren met Europeanen.

Een dualisme in dit opzicht was onontkoombaar. In dit opzicht zou de Franse revolutie niet gelden voor de laatste groep, hoe jammer dat wellicht voor de bevlogen theoretici van het revolutionaire recht was. De reeds genoemde Daendels, gouverneur-generaal ad interim, was hartgrondig voorstander van het dualisme, hoeveel lippendienst hij overigens ook aan de Fransen en hun steeds onstuimiger volksleger wilde bieden.

Een constitutioneel dualisme tussen Europees recht en inlands recht

Zo zag het ook Raffles, ook al uitvoerig genoemd. Voor de Europese bevolkingsgroep zou recht gelden volgens westerse rechtsbeginselen, wellicht zelfs Bataafs recht, maar voor de andere groepen niet. Welk recht dan op die andere groepen toepasselijk zou zijn, wist Daendels ook niet. Raffles evenmin. Ze achtten beiden aangewezen dat de Europeanen toezicht zouden houden op de rechtspleging onder die inlanders, inheemsen en vreemde onderdanen, maar hoe precies, dat was ook nog niet duidelijk. Onder inheemsen en vreemde onderdanen verstonden beiden voorshands degenen die van buiten de Archipel herkomstig waren in oorsprong, ook al waren zij al langere tijd rechtmatig ingezetenen van de Archipel. Dus: de Arabieren, de Voor-Indiërs, de Chinezen, soms Afrikanen en de enkele Japanner die zich hardnekkig staande hield binnen de Archipel en al langere tijd verstoken was van contact met Japan zelf, daar dat de grenzen eigenlijk gesloten had voor emigranten. Wat in dit opzicht moest gebeuren op wetgevingstechnisch niveau was niet duidelijk.

Er was ook geen tijd voor. De Vrede van Amiens werd al ras na het sluiten ervan door Groot-Brittannië gebroken, maar de Archipel bleef voorlopig nog in het feitelijk bezit van de Nederlanders, al garandeerde Londen niets wat betreft de territoriale omvang van de koloniën van Nederland in het Verre Oosten op lagere termijn. Ceylon bleef van Groot-Brittannië, maar Kaap de Goede Hoop gaf Londen terug. Maar in 1803 verklaarde Londen toch weer de oorlog aan Frankrijk. De blokkade door de Britse vloot van de wereldzeeën werd hervat. Den Haag kon geen gezag effectief uitoefenen over de Archipel en Daendels schoffelde in die tussentijd naar zich toe wat hij kon. Het even genoemde dualisme sudderde op het laagste pitje voort.

Ook toen de Engelsen in 1811 Java innamen en bezetten. De kwestie van de dualistische rechtsbedeling raakte naar de achtergrond. Maar het Hollandse koloniale bestuur bleef er hartgrondig voorstander van. Het ging een viervoudig gedifferentieerd systeem van wetten invoeren. Een voor Europeanen, een voor echte Nederlanders, een voor Indo-Nederlanders en Nederlandse Indo's, een voor inheemsen en een voor vreemde oosterlingen. Maar geen systeem van wetten voor slaven. Terwijl de slaven in het Indisch economisch systeem wel degelijk zouden blijven bestaan. Zelfs als onontbeerlijke factoren. Maar niet als rechtssubjecten. Zoveel was wel duidelijk.

Het vierslag-stelsel van wettelijke groepen

Dit vierslagstelsel ging Nederland ook toepassen op de koloniale en overzeese gebiedsdelen of bezittingen buiten de Indische Archipel, zoals Suriname, de Antillen, Demarary, concessies aan de Straat Malakka en vooral de Nederlandse territoria aan de Westkust ter hoogte van Guinea tot 1871. Het stelsel werd alleen artikelsgewijs volledig gedefinieerd in het regelingsreglement voor Nederlandsch-Indië van 1854 dat nadien regelmatig werd aangepast, naarmate uit Japan, China en het Midden-Oosten meer vreemdelingen toelating vroegen tot de Archipel en dus onder overheidstoezicht gesteld moesten worden. Reeds omdat ze moesten beantwoorden aan bepaalde eisen in het belang van de volksgezondheid, waarover het Binnenlands Indisch Bestuur toch placht te waken. Dat reglement werd analoog met zekere wijzigingen elders óók toegepast om de bevolking in te delen, maar niet steeds in algemeen verbindende wetsbesluiten of koloniale ordonnantiën. Zulk een regeling kwam per definitie neer op discriminatie naar ras of etnische herkomst.

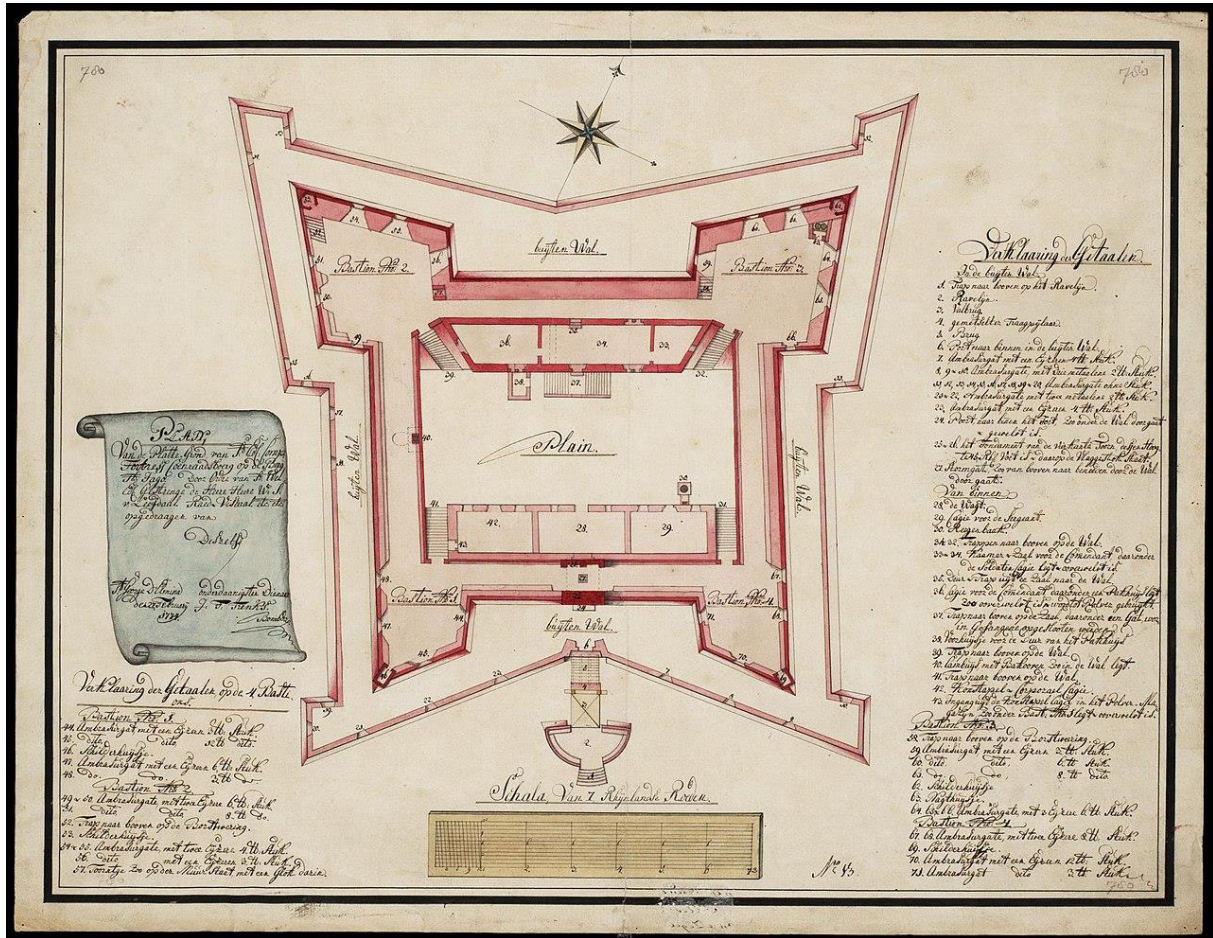
De bevolkingsgroepen ter kust van West-Afrikaansch Guinee

De bevolkingsstratificaties ter Nederlandse Goudkust onder protectoraat

De Goudkust van West-Afrika was sedert eeuwen her concentratiepunt voor de slavenhandel gedreven via het Zanzibar-monopolie. Ik besprak dat monopolie hierboven in het hoofdstuk gewijd aan *De slavenhandelsmonopolies*, paragraaf *De Sultan van Zanzibar*. Deze kuststrook werd voor die handel van groot commercieel belang toen de Portugezen hadden geleerd hoe ze met hun kraken – het scheepstype dat geschikt was voor het transoceanisch rakken – via de Atlantische Oceaan naar de Kaap konden varen bij gunstige passaat en vandaar de moordende overtocht naar Het Verre Oosten konden starten naar het Verre Oosten. Waar grote belangstelling bestond voor slaven, geronseld, gekocht of als krijgsgevangenen verworven in de diverse Balkanoorlogen die de Ottomanen steeds weer wonnen nadat ze Constantinopel – Istanbul -- hadden kunnen verwerven als steunpunt voor hun annexatieoorlogen, noordwaarts Europa in.

Via het Tordesillas-traktaat konden de Portugezen deze vaarroutes naar dat Verre Oosten verder uitbaten en eventueel doorconcessioneren aan hun militair geallieerden, zoals al vroegtijdig de Engelsen. Zie het hoofdstuk De finalisering van Tordesillas tot 1815. De Portugezen voorzagen een aantal factorijen die zorgden voor de verlading van deze slaven en voor de verdere leverantie van deze arbeidskrachten die doorgaans in consignatie werden getransporteerd naar hun eindafnemers. Deze factorijen waren privaat van aard. Zij zochten en verkregen bescherming van de Portugese kroon via een aantal fortificaties, aangelegd rondom de mijnafgravingen en schachtcomplexen ter winning van het stofgoud dat vrij makkelijk delfbaar bleek, maar niet erg geschikt was om te bezigen voor vermunting. Dat industriële gebied, waarin dat goud werd verwerkt en verkocht heette het "Mijncomplex", in het Portugees El Mina, de versterkte hoofdplaats met het garnizoen werd dienovereenkomstig aangeduid. In 1482 bouwden de Portugezen hier het kasteel van Sint-Joris van de Mijnen, ook wel *Sancto (São) George de la Mina* of, korter, *d'Elmina*. Het ligt op de heuvel van Sint-Jacob (SanJago) de Apostel. Naarmate de slavenhandel in betekenis wies werd dat steunpunt voor de koloniale macht belangrijker: het lag strategisch goed geplaatst op een rotsformatie pal aan zee en naarmate de

zeartillerie zich ontwikkelde kon vuur uitgebracht worden door fort en gouvernementstorteljes ter bescherming van de beurtvaarders die op de rede zich verzamelden om de arbeidskrachten in te nemen en voor de voortgezette vaart ravitaillering in te nemen.

Fort Coenraadsburg, hoofdfort van de Elmina-fortificatiën in de WIC-periode

Nadat de VOC was opgericht, kregen de Nederlanders, zoals al aangegeven, voor het complex belangstelling. Niet zozeer voor de slavenhandel naar het Oosten, maar uit hoofde van de mogelijkheden nieuwe vivres, schoon drinkwater en handelswaar in te nemen op weg naar de Archipel, waarbij ze de rakroutes van de kraken aanvankelijk bleven volgen. Ze veroverden in 1637 het El Mina-complex. Van het Fort Sint Joris maakten zij een artilleriebastion dat van alle kanten batterijvuur over langere afstand kon afgeven. Het vuur werd geleid via een veertien meter hoge centrale toren uit het middenfort. Het complex werd nu Coenraadsburg genoemd naar de Opperbewindhebber van de WIC-kamer te Amsterdam. De vuurmonden beheersten vrijwel alle vaargeulen zuidwaarts langs de kusten lopend.

Daarmee konden ze de Portugese traditionele kustvaart naar de Kaap vrijwel onmogelijk maken. Ze waren nu op voldoende sterkte om de Portugezen ook verderop naar Het Verre Oosten na de Kaappassage te verslaan. Weliswaar was Portugal op dat moment in een personele unie met Spanje verenigd, maar dat rijk was maritiem niet meer bij machte de Zeeuwen en Hollanders op deze route echt militair schade te doen. De WIC nam het gehele fortificatie-complex langs de kuststrook over en vergrootte het aanzienlijk. Zulks met het oog op de voorgenomen concentratie van nieuwe slaven, aangebracht door het volk van de Ashantijn, als hoedanig de stammen A-Shanti's werden aangeduid die gespecialiseerd waren in de organisatie van slavencolonnies dwars door Centraal Afrika ten behoeve van het Zanzibar-monopolie.

De WIC zet de uitbating van het Zanzibar-monopolie in overeenstemming met de Sultan voort. De A-Shanti's namen de arbeidskrachten steeds in de colonnes in consignatie over van de militairen van de Sultan: ze leverden slechts dóór aan de kopers ter Westkust. Daarbij moesten zij zorgen voor behoorlijk

onderhoud ervan tot op de plaats van levering. Daar werden de krachten geteld, geïnspecteerd door de kopers en werden de A-Shanti's betaald voor hun zorg op de reis. Het risico van de koopwaar ging dan over op de handelaren die de koopovereenkomsten hadden gesloten: deze voorzagen zich nu van nadere assurantie voor de overtocht, waarbij ook zij optraden – doorgaans -- als consignateurs. Dat hing weer af van hun afnemers, die zij na 1637 zochten in Zuid-Amerika, voornamelijk in Brazilië dat tijdelijk en gedeeltelijk kwam te vallen onder de soevereiniteit van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Zie hierboven het hoofdstuk *Het Braziliaans avontuur*.

Nederlandse fortificatie Elmina 1799

Nederlandse slavenhandelaars vestigden zich op deze Goudkust. Maar hun omzet was relatief gering. Per jaar zijn er doorgaans ongeveer tienduizend slaven vervoerd naar Zuid-Amerika. Elmina werd nimmer de concentratiehaven voor de slavenhandel die het voor de Portugezen geweest was. De reden was, dat Zeeland, dat de WIC overheerste, niet bereid was echt zwaar personeel te investeren in de fortificaties. Er heersten in de binnenlanden achter de kuststrook voortdurende heftige stammenoorlogen, waarin de Republiek niet gemengd wilde worden. De A-Shanti's waren steeds op voet van oorlog met de Fanti's en trokken daarin allerlei onderling ook weer rivaliserende stammen mee. De A-Shanti's wensten een militaire alliantie met de Zeeuwen. Zij waren ook bereid hun fortificaties te beschermen, mits daar tegenover de leverantie van vuurwapens en artillerie met vuurmonden werd geborgd. Daar voelde Middelburg hoegenaamd niet voor.

Dat kon het gevaar doen ontstaan dat de Fanti's zich tegen de forten zouden gaan richten en deze stam was steeds dicht bij de kusten actief dan de A-Shanti's die zich veeleer op hun aanvoerlijnen uit het achterland concentreerden. De Zeeuwen wensten dus geen blijvende defensie-afspraken te maken. Terwijl de Engelsen dat wel bleken te doen met de Fanti's. Het was voor Middelburg een eenvoudige kosten/batenanalyse. Deze koloniale aanspraken zouden meer kosten dan baten opleveren. De Republiek eiste dus wat de Goudkust betreft geen territoriale soevereiniteit op. Dat deed ze wel ten aanzien van Brazilië. Deze soevereiniteit binnen Zuid-Amerika keerde uiteindelijk toch terug naar Portugal, zoals aangestipt, maar dat was dusdanig op zijn retour dat het vrijwel geen doorzettingsmacht had, zeker niet ten laste van de Zeeuwse volksplanters die zich er inmiddels metterwoon gevestigd hadden. Deze gingen hun eigen commerciële gang. Die was in hoge mate lucratief, reeds omdat de slaventransporten ook de transporten van andere ladingen tot gevolg hadden ten behoeve van het koloniaal beheer van de Braziliaanse territoria. Die moesten immers economisch op gang gebracht en gehouden worden en vereisten niet alleen arbeidskrachten, maar ook de import van andere goederen, vereist voor het in cultuur brengen van plantages, het oogsten, het bewerken van die oogst tot halffabricaten en de verkoop daarvan. Dat laatste vereisten nieuwe transporten met de vereiste emballages en ondersteunende dienstverleningen, vooral vermarkting, mede via uitgebreidere ruilhandel, deels terug naar Europa, maar ook met eindbestemming Noord-Amerika en het Verre Oosten. Men behoeft hier niet alleen aan katoen en andere textielgrondstoffen te denken, maar ook aan stoffen voor voedings- en consumptiedoelen. Men denke aan de verscheidene toepassingen van suikerriet.

De teloorgang van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën

De Republiek was in dit tijdsgewricht eveneens op haar retour. De Republiek kon en wilde sedert de Vrede van Utrecht van 1713 geen voldoende troepen bijeenbrengen om de koloniale territoria en factorijen overzee naar behoren te bezetten met het oog op de handhaving van enige rechtsorde. De heersende regering van regenten beperkte zich tot het beheren van de enorme vermogens die ze bijeengebracht had tussen 1602 en 1680 via de VOC en de WIC. Zij hadden geen interesse meer voor de transoceanische zeehandel zelf. De regentendynastieën en families waren financieel binnen. Hun leden kwamen niet meer in de havens, inspecteerden geen vaartuigen meer en namen geen deel aan de vermarktingen van ladingen, de slaven daaronder begrepen. Zij zaten op de gestadige winsten, die ze vermeerderden door intense corruptieve praktijken. WIC en VOC zijn uiteindelijk door deze systemische corruptie ten onder gegaan. Die gelden belegden zij in Londen via private bankiers en daarop rentenierden de regentenfamilies, die koloniale gronden aan hun lot overlatend, waar steeds meer anarchie ging heersen. Daarvoor betaalden de mindere bevolkingsklassen en de slavenverzamelingen het gelag. Met als gevolg steeds meer tussentijdse opstanden, die nog net niet in burgeroorlogen resulteerden.

Nadat in 1795 de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën teniet was gegaan en feitelijk was bezet door de revolutionaire Franse volkslegers, had de Stadhouders Willem V Oranje de overzeese bezittingen, sterkten en factorijen overgedragen aan het Engelse beheersgezag. Dat had deze stadhouder gedaan nadat hij naar Engeland was gevlucht in februari 1794. Hij deed dat bij de brieven van Kew-Gardens. Hij had per aaneengesloten contingent territoria, dergelijke brieven ondertekend, maar daarbij waren de bezittingen ter Kuste van Guinee te West-Afrika niet genoemd. Daar had het Britse kabinet geen enkele belangstelling meer voor gehad. De Zeeuwse kooplieden hadden vrijwel geen bestuursadministratie gevoerd en geen belastingen geïnd. Ze hadden wel handelsovereenkomsten gesloten met de inlandse stammen. Maar daarvan geen andere boekhouding opgezet dan alleen voor intern gebruik. Politionele troepen hadden ze evenmin onderhouden, maar met de gevreesde A-shanti's (Ashantijnen) hadden ze wel militaire bijstandsverdragen gesloten, waarop ze rekruten konden werven, wier soldij betaald werd aan de koning van die Ashantijnen. Deze brigades werden gelicht ten verzoeken van de kooplieden, die verder geen belangstelling hadden voor deze huurlingen wier taal ze niet machtig waren. De Britten lieten dat verder zo, want ook zij zagen verder geen economisch belang bij deze bezittingen, wier overname stellig de inzet van enige smaldelen voor enige tijd zou vergen, mét de inzet van de daarbij vereiste expeditionaire brigades. De zaak was slechts, dat Groot-Brittannië niet in oorlog zou raken met de Ashantijnen wier bloeddorst en wreedheid legendarisch was. Alleen de Zeeuwen schenen er zaken mee te kunnen doen. En de Engelsen hadden hun handen vol aan het Europese continent dat niet scheen op te houden zich van de ene oorlog in de andere te storten.

Deze bezittingen ter Westkuste, nauwelijks nader naar oppervlakten en bevolkingen omschreven, waren verder beheerd door de voormalige beambten en agenten van de WIC. Deze hadden, ondanks het feit dat de WIC failliet was gegaan en ontbonden als vennootschap hun commerciële activiteiten voortgezet. Waaronder de slavenhandel, in overeenstemming met de monopolist, de Sultan van Zanzibar. Deze handel ging dus onverdroten voort: dit grondgebied kon gelden als het enige vrije residu van de aloude en ooit zo glorievolle Republiek. De behoefte aan slafelijke krachten in Oost en West verminderde geenszins. De Zeeuwen konden de transporten voortzetten, des te lucratiever omdat ze nu geen fiscale afdrachten en provisies schuldig bleken aan de Staten van Zeeland noch bijdragen voor dividenden te innen in Holland.

De Britse vloot was sedert de Slag bij Trafalgar van 1805 oppermachtig op de wereldzeeën. Zij blokkeerde het West-Europese Continent effectief, zij het niet volledig. Vaarten vanaf de Afrikaanse Westkust naar Europa placht ze te verhinderen. De overige liet ze toe, behoudens praaiing en visitatie waarbij mogelijke contrabandeuze ladingen geconfisqueerd konden worden. Maar Brazilië deed geen zaken met vijandig Frankrijk en, al ware dat wellicht in bepaalde uitzonderlijke gevallen anders, slaven konden niet als zodanig ingeboekt worden. Zo kwamen de Zeeuwse handelsposten ter Westkuste betrekkelijk ongeschonden door de periodes van de Napoleontische oorlogen heen. Zij bleven de slavenhandel onderhouden totdat Den Haag het hen verbood bij wetsbesluit mét de bijhorende uitvoeringsmaatregelen. Zie aanstonds hieronder.

De Britse reconcessie aan het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden

Slechts door de bereidheid van Londen in 1813 om Nederland weer koloniaal gebied te gunnen in Het Verre Oosten werd de Afrikaanse Goudkust als bunkeringsplaats weer voor Nederland van direct belang. De schepen met bestemming Batavia konden deze plaats aandoen, lading vervoeren of innemen en de vivres verversen. Alleen vanuit dat oogpunt hernam Nederland zijn gezag over de kuststroken die het geheel of gedeeltelijk geconcessieerd kreeg via Whitehall in 1815 bij de afsluiting van de Vredesconferentie te Wenen in 1815, op voordracht van Castlereagh, de Britse minister van Buitenlandse Zaken, die dat een logisch sluitstuk vond van zijn geopolitieke toelag om het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden een militaire noordelijke bufferfunctie toe te kennen tegen agressief Frankrijk.

Het moest dus een flink Veldleger hebben. En dus inkomsten. Die kon het winnen in de Indische Archipel. En om daar te komen, had het dat steunpunt ter hoogte van Elmina nodig aan de Afrikaanse Westkust. Hoe het dat beheerde en inrichtte was een binnenlandse aangelegenheid. Geen zaak voor Londen. Dat gaf dus ook geen aanwijzing over de geoorlooftheid van de wellicht aanwezige of verder te ontwikkelen slavenhandel. Den Haag kreeg wel te horen dat Whitehall zich suzeriniteit voorbeheld. Het wilde controleren of Nederland dit steunpunt aanwendde zoals bedoeld. Als steunpunt voor voortgezette reeds bestaande handel op de Oost. En niet als commercieel centrum voor handel in Afrikaanse goederen of penetratie in de achterlanden.

Het Nederlandse beheer ter Westkuste van Afrika

Nu had Whitehall eigenlijk óók geen duidelijk denkbeeld van de territoria die het aan de Afrikaanse Westkust wilde blijven claimen ten behoeve van de eigen handelsrelaties. Het was na 1820 steeds bezig met de consolidatie van het immense Britse koloniale imperium dat steeds meer vergde aan investeringen op ieder terrein om in standgehouden te worden. Sedert Napoleon I bedwongen was en veilig opgeborgen bleef te Elba, kon het tussentijdse balansen opmaken waaruit al af te leiden was dat die consolidatie steeds meer gelden opsloopte. *Imperial overstretch* was in Londen duidelijk voelbaar, maar niet bespreekbaar. Wat de commerciële waarde kon zijn van de Afrikaanse westkusten was niet echt heel duidelijk.

Wel was duidelijk dat sedert de handel in slaven naar Brits wettenrecht verboden was in 1807 Elmina als concentratiepunt niet heel veel betekenis meer had. De handel was verboden. Dat moet duidelijk zijn in dit bestek: Groot-Brittannië verbood nog steeds niet het bezigen van slaven en het bezit ervan, ook niet als mogelijke nationale arbeidsreserve of als reservoir voor militaire rekrutering. Men houde dat in het oog: hetzelfde gold voor het wettelijk verbod op slavenhandel in 1808 voor wat betreft de USA en in 1814 voor het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden. Den Haag schatte de commerciële waarde van Elmina en de aanpalende afdelingen niet hoog. Mede omdat in die afdelingen onduidelijk bleef waar het Britse gezag ophield en het Nederlandse begon. Den Haag had weinig trek in personele bestedingen die geen uitzicht gaven op gewin.

Het besloot daarom de ambtelijke bezettingen van de schansen, fortificatiën en bestedingen zo gering mogelijk te houden. Het koos daarom voor de aloude benadering: waren er particuliere commerçanten die belangstelling hadden voor handelsposten, dan konden ze daarvoor aanvragen indienen bij het departement van Koloniën. Dat placht vergunningen daarvoor af te geven, mits dan binnen het territoriaal areaal van de vergunning een zekere ordehandhaving en borging van openbare rust en veiligheid geborgd was door particuliere burgerwachten, waarvan de samenstelling ter discretie was van de vennootschappen. Onder toezicht van een gouverneur met een summiere ambtelijke staf en een aantal miliciens waarvan een aantal negersoldaten en inheemse onderofficieren deel uit maakten, mede gelet op de mogelijke taalmoeilijkheden en de stamverwantschappelijkheden.

Londen vergde dat de Europeanen in principe vrije handelsvestigingen mochten plegen binnen de Nederlandse concessies en dat ze daartoe adequate rechtsbescherming zouden krijgen vanwege het koloniale gezag. Ging het om Britse staatsburgers, dan moesten dezen in hun grondrechten en burgerschapsrechten dezelfde waarborgen kunnen inroepen als ze zouden kunnen doen, als ze in Engeland tot hun beschikking zouden hebben. Daarbij kwam het aan op de onschendbaarheid van lijf, eerbaarheid, goederen en het huisrecht. Dat is de doctrine van de *effective control*, die Whitehall zich voorbeheld te kunnen komen inspecteren, eventueel op verzoek van de Brit, die daartoe de bescherming van de Britse Kroon in zou kunnen roepen. Die zou dan

eventueel een oorlogsbodem kunnen sturen om die *effective control* af te dwingen, op kosten later verrekenbaar met Den Haag dat kennelijk in dit opzicht in gebreke was gebleken. Deze *effective control*-toets gold alleen de Brit. Niet de inheemsen. En al helemaal niet hen die ingeboekt stonden als slaven, van welke oorsprong ze ook mochten zijn. Die waren een voorwerp van voortdurende zorg van Nederland dat daarop ook inspecties van Britse zijde mocht verwachten.

Dit systeem zou Groot-Brittannië overal, waar het koloniale claims dacht uit te brengen, in de loop van de negentiende eeuw toepassen, ook in de gebieden die vielen onder koloniale aanspraken van andere Europese mogendheden, waaronder met name Frankrijk, Duitsland, Italië en uiteindelijk België. Het systeem van deze *effective control* zou gecodificeerd worden op het Koloniaal Congres van Berlijn van 1885, waarbij het lot van Afrika tevens voor de twintigste eeuw bepaald zou worden. De slaven, nog immer imperfecte rechtssubjecten, vielen buiten dat systeem. Over hen werd dan ook ambtelijk weinig gerapporteerd. Maar aangezien de private commerçanten ze wel degelijk nog steeds inzetten, zijn ze wel onderwerp van de interne boekhoudingen van deze commerçanten. Die ze inschrijven in de boeken van koophandel en de balansverslagen. Die zijn dan ook bron voor hun wedervaren en hun vaak noodlottige bestemmingen.

Nederlandsche Bezittingen ter Westkuste van Guinee

Wat de West-Afrikaanse Goudkust betreft, toegescheiden of overgelaten aan Nederland, gaat het dan om de handelshuizen die bekend staan als de firma's of vennootschappen Van Rijckevorsel & Muller te Rotterdam en de Afrikaansche Handelsvereniging statutair gevestigd te Rotterdam. Zij bezitten in die regio meerdere factorijen en worden daarvoor ambtelijk marginaal gecontroleerd door de gouverneur op het kasteel Koenraadsburg in de fortificatiering Elmina. De gouverneur moet rapporteren wat zij doen in jaarlijkse verslagen aan de minister van Koloniën, maar hij heeft daartoe nauwelijks personeel ter beschikking. Hij heeft een soort substituut die de boekhouding moet doen, tevens het strafvorderlijk beleid moet opzetten en wetsbesluiten moet opstellen. Onder zich heeft hij voor het gebied, dat twee keer zo groot is als het toenmalig rijk in Europa, drie residenten ter beschikking, zes assistent-residenten, een magazijnmeester, een schoolmeester en een tolk in de inheemse dialecten. Verder enkele militaire officieren, waaronder in ieder geval één officier van gezondheid eerste klasse. De gouverneur kan daarom, als alles goed gaat, beschikken over negentien blanken voor het gehele gebied. Het klimaat is echter voor West-Europeanen moordend. Er zijn veel zieken en sterfgevallen zijn aan de orde van de dag.

Veel animo is er voor Nederlanders niet om herwaarts te tijgen, ook al niet omdat loopbaanperspectieven op dit bestand nauwelijks voorhanden zijn. Wie er heen gaat, laadt de verdenking altijd op zich, dat er iets met hem aan de hand is. Voor de particuliere kooplieden ligt het anders. Ze kunnen steeds terug naar hun moederland, mits ze daarbij ook kunnen wijzen op winstgevendende retourladingen. En het hangt van hun directeuren af of ze daarna en daardoor weer elders emplooi kunnen vinden. Bij de firma van Rijckevorsel is dat geborgd. Bij de Afrikaansche Handelsvereniging niet. Deze heeft flink geïnvesteerd in opstellen, rivierstoomboten en zelfs politionele weerkorpsen. Maar ook in expedities ter verkenning en cartografering van het achterland. Waarbij zij zelfs het immense Congogebied betreedt. Uit dien hoofde komt haar directie in

aanraking met de Koning der Belgen Leopold II die grote belangstelling heeft voor het te ontginnen Congo-deltagebied, met het oogmerk om daar dwangcultures met slavenarbeid te ontwikkelen.

Uiteraard verheimelijkt de vorst zulks, maar hij tracht de Handelsvereniging wel daarin te doen deelnemen. Het zijn gedurfde operaties. Die zijn kostbaar, risicovol en geven pas op middellange termijn winstperspectieven. Deze laatste heeft daarom veel te veel risico's genomen en verliezen stelselmatig weggewerkt in daartoe vervalste balansen. Dat kon mede omdat die activiteiten in het moederland niet bekend zijn. De firma is wel statutair zetelhoudend in Rotterdam, maar wat ze actueel doet is daar niet kenbaar. Bij Van Rijckevorsel & Muller ligt dat anders, omdat ze deze investeringen gewoonweg niet pleegt. Lukt het niet aanstonds om winsten te maken, dan verkast ze of trekt ze zich terug. Met de inlandse stammenstrijd laat ze zich niet in. Dat doet de Handelsvereniging wel. Tot ontstemming van Den Haag. Het komt de reputatie van de "*Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea*" wederom niet ten goede. Het gebied wordt geboekt als een lastpost. En ook dat komt de slaven als menselijke wezens weinig ten goede.

Het Brits/Nederland territoriaal toescheidings- en grondruilverdrag van 5 maart 1867

Noch Groot-Brittannië noch Nederland hadden tussen 1820 en 1860 heel veel interesse voor het territoria ter Westkuste van Guinee. De Britse vloot deed zich wel op de redes zien, maar wachtte zich wel om werkelijk over te gaan tot een effectief beheer van de gronden die ze overigens wel bleef claimen. Zulks uit beduchtheid dat smaldelen wellicht zouden moeten gaan optreden ter handhaving van het verbod op slavenhandel en daardoor mogelijkerwijs in oorlog zoude kunnen raken. Voor de Britse ambtenaren was deze Westkust een hel. En voor de Nederlandse evenzeer. Een hechte blanke bevolking ontplooidde zich er niet: geen man durfde het aan een Europese vrouw over te laten komen in het anarchistisch gebied. Beide mogendheden verkeerden in geruste onwetendheid betreffende de uitgestrektheid van hun bezittingen.

Bij handhavingsproblemen betreffende een soort publieke orde viel men wederzijds terug op arrangementen die men placht te maken met inlandse kustdorpjes bij havenbekkens of van zee uit aannaderbare baaien. De dorpschouwen waren bereid om expedities op te zetten mocht de geregeld beurtvaart verstoord worden, waar ook zij baat bij hadden. Deze bevolkingen werden "krommen" genoemd, gemeenschappen die politieel plachten bij te springen, in hope van vuurwapens, zijdgeweren en Europese goederen. De beide moederlanden hadden vrijwel niets over voor de openlegging en ontginning van de bezittingen. Wel werden experimenten beproefd met de cultuur van tabak, katoen en de winning van delfstoffen, waaronder het genoemde stofgoud. Voor dat laatste werden zelfs mijnwerkers ingezet herkomstig uit de Duitse vorstendommen. Maar de resultaten vielen bar tegen. De inlandse bevolking was niet te porren voor geregeld werk. Werd ze voor bepaalde arbeid aangenomen, dan eiste ze betaling in rum. Was die geleverd, dan was geen verdere werkzaamheid meer te plannen: de inlanders verkozen de roes uit te slapen en hielden het voor gezien.

Europeanen, ingezet bij de gecompliceerde mijndelvingen legden het loodje aan tropische ziekten. Inkomsten voor de koloniale zendstaten waren niet tegemoet te zien. Ook niet omdat geen muntstelsel te ontwikkelen bleek. Zo kon de Europese administratie wel boeigelden, ligplaatsen, verankeringen en importtarieven opleggen, maar hoe deze dan te innen? Betaling in stofgoud werd soms aangeboden, maar de kwaliteit ervan was niet naar objectiveerbare maatstaven vast te stellen en evenmin te vermunt. Beide koloniale mogendheden hadden echter deze toestand van inertie en anarchie laten voortbestaan, en dus de slavenhandel oogluikend toegelaten, ware het niet, dat de A-Shanti in 1860 besloten hadden eindelijk eens hun eeuwenoude vetes met de Fanti, meer zuidoostwaarts ter kust onherroepelijk en definitief te beslechten. De eersten golden als militair geallieerden van de Nederlanders. De tweeden als die van de Britten. Daardoor dreigden beide zendmogendheden tegen hun wil in wederzijdse grensconflicten betrokken te worden, aangezien deze stammen bij het vestigen van hun machtsaanspraken geen territoriale aanspraken geldend maakten, maar personele.

Zij keken niet naar afbakeningen van territoriale aard, zoals de Europeanen, maar naar die van stamverwantschappen. Die voor hun glashelder waren, op het eerste gezicht, maar die de Europeanen voor raadsels stelden. De A-Shanti's golden steeds als nomadische verkenners en militairen die op plunderen uit waren. De Fanti's golden daarentegen als sedentaire agrariërs met de dienovereenkomstige specialisaties. De inheemsers ter plaatse herkenden deze stammen dienvolgens onmiddellijk aan daarbij behorende fysieke

kenmerken, evenals elders de Huti's en de Tutsi's in de conflicten in het R'wandagebied. Beide stammen waren voor elkaar water en vuur. Tot ontzetting van de Europeanen die van deze biotische geplogenheden niet het minste benul hadden en daarvoor ook niet de geringste ontvankelijkheden ontwikkelden. Aangezien deze laatste, al verwickeld in koloniale conflicten binnen hun imperia, allermint op (nog meer) gewapende grensconflicten zaten te wachten, grepen zij naar de oplossing die ze sedert 1800 gewoon waren geworden: ze trachtten wederzijds elkaars territoriale delineaties in verdragsvorm tot overeenstemming te brengen. Dat hadden Frankrijk en Groot-Brittannië bij de Vrede van Amiens met zekere vrucht beproefd, waarbij grondgebieden ook lukraak uitgeruild waren op strategische grondslagen. Dat hadden ze succesvol schijnbaar onherroepelijk voltooid bij de Vredesregeling van Wenen van 1815. Op geografische grondslag was ook daar immers een soort machtsevenwicht tussen de geografische staten gedefinieerd. Voor eeuwig. En heel duidelijk. Dat moest dus weer tot bevredigend resultaat leiden.

De Europeanen startten dus met inleidende cartografische inventarisaties, waarbij beiden steunden op de hulp van onderscheidenlijk de A-Shanti's en Fanti's die als gidsen moesten dienen in de onbekende binnenlanden die steeds groter en onoverzichtelijker bleken dan de Europeanen in hun stoutste dromen zich hadden kunnen voorstellen. Zo werden deze zendmogendheden toch de gewapende conflicten ingezogen die ze van den aanvang onderling hadden willen vermijden. Eigenlijk tot iedere prijs. Omdat ze beiden al lang leden aan de ziektes van de *Imperial Overstretch*. Wat ze noch elkaar noch hun imperialistische concurrenten wilden bekennen. De tijden van de nog steeds in Groot-Brittannië beruchte *Ashanti-wars* braken nu aan, waarbij Nederland machteloos heen en weer werd gedreven en uitgespeeld door de stammen.

Die overigens in deze anarchie hun handel in slaven konden intensiveren. Pas in 1867 kwam er een soort volkenrechtelijk uitruiltractaat tot stand van territoria tussen deze mogendheden. Zij kwamen tot territoriale definities die grondgebieden op elkaar deden aansluiten en militair makkelijker afgrendelbaar leken. Er werden grenzen gedefinieerd, doorlaatposten en grensbewakingsautoriteiten aangesteld. Er werden dus meerkosten gemaakt. Tandeknarsend geconstateerd door de departementen van Koloniën in Den Haag en Londen. Maar de *Ashanti-wars* bleven doordenderen. Wàt de Europeanen ook bedisselden. Ze raakten in staat van onmacht. Hun oplossingen bleken steeds weer papieren tijgers. En hun verboden op de slavenhandel, inlands, zeewaarts en transoceanisch óók. Men houde dit in het oog.

Nederland en de A-Shanti-oorlogen

Juist omdat Nederland sedert 1820 dreigde verwickeld te worden in de Java-oorlogen in de centrale binnenlanden van dat bestuurseiland in de Indische Archipel, waarvoor het, mede onder druk van Londen troepen most ontplooiën, had het sedertdien toenadering gezocht tot de A-Shanti, overigens berucht als wereldwijde slavenhandelaars en begunstigers van de daarbij behorende transporten. De Zeeuwen waren daar van oudsher mee bekend. Zonder deze enorme militaire stam, een soort Pruisen van Centraal Afrika, hadden zij waarachtig hun WIC-transporten niet kunnen opzetten en uitvoeren. Deze Ashantijnen, zoals de Zeeuwen ze van ouds genoemd hadden, bezaten effectief een rijk dat de oppervlakte had van tweemaal het Rijk in Europa.

De Ashantijnen golden voor de Nederlanders als betrouwbare bondgenoten waarvan dankbaar gebruik kon worden gemaakt bij het opzetten van handelsfactorijen, meer zuidoostwaarts ter Westkuste, tot aan de monden van de rivieren de Niger en de Congo. Daarvan zouden de Rotterdamse handelsfirma's die hierboven werden genoemd, Van Rijckevorsel en Muller en de Afrikaanse Handelsvereniging te Rotterdam bij het zoeken van ontplooiing in die rivierdelta's ook dankbaar gebruik gaan maken in de veertiger jaren van de negentiende eeuw, tot ver in de tweede helft daarvan. Den Haag wist het best. Maar veinsde onbekendheid onder het motto dat wat niet weet ook niet deert. Een spreuk die alleen pleegt op te gaan op korte termijn. De Engelsen zochten bij hun beheersproblemen ter Westkuste heul bij de Fanti's, door de Nederlanders Fantijnen genoemd en zetten die evenzeer in die deltagebieden in, met beziging van de gelijke spreuk en met gelijke doelstellingen. De handelsfactorijen lagen door elkaar heen, Brits, Nederland en later ook Frans. De Ashantijnen bezigden daarbij slavenmiliciens. Waarom zouden ze ook niet? Ze dreven ter plaatse immers geen handel in die arbeidskrachten, voor zover ze zich ook maar iets aantrokken van het desbetreffend verbod der Europeanen. Wat ze overigens niet plachten te doen. Het gold hier een factor van hun bestaanszekerheid. Een factor van belang. Zonder slaven kon het rijk van de Ashantijnen eenvoudigweg niet bestaan.

Dat hadden de Nederlanders moeten beseffen. Dat deden ze vermoedelijk ook wel. Maar dat konden ze niet erkennen. Niet voor het forum van het wereldgeweten. Voor zover dat bestaat. De Zeeuwen wisten alles van de specialisaties van de Ashantijnen. En verder waren met de koning van de Ashantijnen gunstige lichtingscontracten afgesloten voor de leverantie van duizend negersoldaten 's jaars en bestemd voor de aanvulling van de Nederlandse koloniale troepen op Java ter aanvulling van de Europese huurlingen die de tropische aandoeningen ter plaatse niet harden konden. Over de status van deze miliciens maakte niemand zich erg druk, al heette het soms dat het ging om vrijgemaakte slaven. De koning kreeg per hoofd handgeld, dus hoe vrijgemaakt deze mannen waren, lijkt wel aan de fantasie over te laten. Londen wist ervan. En het deed soms van ontstemming blijken.

Want hier financierde Nederland waarachtig een geduchte vijand van *Her Most Brittanic Majesty*. Koningin Victoria was inmiddels op het toneel aangetreden. Die placht de slavenhandelverboden serieus te nemen. Den Haag schorste dan de uitvoering van deze lichteningen. Maar vroeg uiteindelijk toch bedekt te Londen om toestemming voor het weder aanvatten der wervingen voor het Nederlands Indische Leger, zoals in de diplomatieke missives ook staat. Bij Koninklijk Besluit van 15 oktober 1855 Nr. 26 wordt erkend dat die wervingen weer mogen worden hervat zonder voorafgaande machtiging vanwege de Kroon. Het geeft aan dat de schorsingen ervan, gelast bij Koninklijk Besluit van 17 december 1841 No. 75 niet meer gelden. In verband met een nadere regeling ervan zal een speciaal gezantschap naar de koning van de Ashantijnen worden gestuurd. De rapportages daarvan zijn kenbaar via de archieven-Van Rijckevorsel. Van dubbelspel is Den Haag in dit opzicht niet vrij te pleiten. Niettemin werd het juist daardoor de Ashanti-oorlogen ingezogen, want ook de Fantijnen kwamen daarachter. Natuurlijk. De koning van de Ashantijnen stak niet onder stoelen of banken dat Den Haag hem erkende als staatshoofd. Hij placht de geschenken die de machtige koning van dat geweldige Imperium aan de Noordzee hem gaf breed uit te meten en verheelde evenmin dat hij Nederlands hofleverancier was van zwarte rekruten, universeel inzetbaar door de bevriende vorst, zegt het voort. Het kwam de verhouding tussen Den Haag en Londen niet echt ten goede. Was Den Haag wel loyaal aan Victoria?

De militaire missies vanuit Nederland om deze Ashantijnse oorlogen te beëindigen

Voor de Nederlandse kooplieden binnen de gebieden die Den Haag als aan Nederland geconcessionneerd kon beschouwen begon de tuchteloze en wanordelijke situatie buitengewoon hinderlijk te worden, wanneer de inlanders hun contracten stomweg niet nakwamen of wanneer beurtvaarders ronduit geplunderd werden. De vaartuigen die deze concessies aandeden waren nooit zeker dat ze op stroom liggend toch geen lijdend voorwerp zouden worden van zeeroverij. Dit gold voor alle koopvaarders ongeacht hun vlag. Was het een Brits schip, dan werd te Londen geklaagd dat de Nederlanders niet te hulp waren gekomen en geen genoegdoening hadden doen bieden. De Britse ambassadeur te Den Haag kwam klagen bij Buitenlandse Zaken, de verantwoordelijke minister gaf het door aan zijn ambtgenoot van Koloniën. Die stelde Fort Coenraadsburg op de hoogte en vervolgens gebeurde er niets. Dit kwam Whitehall te ore. Door de tussenkomst van de ladingbelanghebbenden van het beroofde vaartuig.

Het zegde Den Haag aan dat dit niet de *effective control* was, die Groot-Brittannië geëist had bij de gunning van de concessies. Soms was een van de belanghebbenden Nederlander. Zoals de vennoten in de firma Van Rijckevorsel en Muller. Die hadden altijd bevriende Kamerleden die dan interpeleerden, vooral als óók nog eens bleek dat de slavenhandel zeewaarts onverkort voortgezet werd door Ashantijnse brigades in dienst van Nederlanders die inmiddels in de concessies aangeland waren. Muller had het consulschap-generaal van de aangrenzende staat Liberia kunnen verwerven en klaagde ook in die hoedanigheid. Hij kon rapporteren dat de Ashantijnen slavenroeiers bezigden in de kano's die deze schepen enterden en dat hij namens Liberia er tegen protesteerde dat aldus de Europese handel grondig verstoord werd. Aldus kreeg zo'n geval internationale betekenis en kwam Nederland lelijk op de kaart te staan.

De kano's sloegen vaak om bij de entering in de branding, de neger-bemanning klom aan boord en gaf daar te kennen geronseld te zijn voor hun roeidiesten. Ze wilden niet terug van boord maar riepen de bescherming van Fort Coenraadsburg in. Ze bleken onder commando te staan van beambten die met de kano's waren meegekomen, zogenaamd om de importpapieren van het geënterde vaartuig te controleren. Maar deze beambten bleken uniformstukken te dragen herkomstig van drie andere nationaliteiten die vergelijkbare diensten uitoefenden in de kustwateren, zodat de veronderstelling gewettigd was dat men met Ashantijnen te

maken had. Coenraadsburg vroeg instructie te Den Haag. Want Liberia placht dit hoog op te nemen, maar Londen ook. Zij eisten vervolging. Maar Coenraadsburg had daarvoor het ambtelijk personeel niet.

Londen begon steeds geërgerder te worden. Het was erop uit de Britse beurtvaart op deze contreien te vergroten en te intensiveren, maar stiet steeds op het feit dat nooit duidelijk was of deze zeeroverijen nu plaats vonden in Britse, Nederlandse of Liberiaanse territoriale wateren. Op deze onduidelijkheid beriep Coenraadsburg zich ook steevast. Maar iedereen wist dat de Nederlandse concessies eigenlijk de factor rechteloze gebieden waren. De inheemse kustbevolking evenzeer. Soms had het voordeel daarbij. Maar vaker nadeel, omdat de Ashantijnen niets nalieten om ook hen te bedreigen, af te persen en soms te gijzelen. De inheemse kustbewoners riepen nu de bescherming van de Britten in. Dat was een verlegging van het Engelse protectoraatsgebied en daar kon Den Haag zich niet zomaar bij neerleggen, ook al, omdat het, als het berustte, zich de wegen en rivieren landinwaarts afgesneden wist voor de naaste toekomst, omdat de Britten in die houding een volkomen abandonnement zagen.

Een onherroepelijke opgave van de interne soevereiniteit door Nederland. Daartegen protesteerden de Rotterdamse factorij-bazen nadrukkelijk: zij waren bij hun vestiging er vanuit gegaan dat ze de bescherming van de Nederlandse vlag konden invoeren. Dat hadden ze ook opgegeven aan Koloniën bij hun aanvraag om toelating tot het Goudkustgebied. Ze waren bereid geweest aan te nemen dat de factorijen enclaves waren binnen een steeds groter wordend gebied onder Britse invloed, maar niet dat ze nu te Londen rechtsbescherming moesten vragen. En Rotterdam was in deze tijd in opgang, economisch gezien, met de ontwikkelingen van nieuwe havenbekkens en handelsterreinen op het eiland Feijenoord, bestemd voor de overslag van Afrikaanse ladingen. Een belang dat Den Haag beslist wilde begunstigen. Deze handelsfirma's deden ook uitkomen, dat een delineaatieverdrag met uitruil van territoria een volkomen papieren exercitie was, waaraan ze niets hadden. Er moest daadwerkelijk met gebruikmaking van het statelijk geweldsmonopolie ingegrepen worden, aldus de Rotterdammers, en anders zouden ze publiek maken dat Den Haag niets gaf om het nationale prestige. Die dreigende blamage noopte tot ingrijpen via de afzending van oorlogsschepen met militaire brigades die zouden kunnen aanlanden. En zouden moeten ingrijpen, wanneer zij stieten op Ashantibenden die inmiddels hun goddeloze gang gingen, wetende dat Coenraadsburg hén nodig had. En niet andersom.

De kustvolken schreeuwden om hulp tegen de Ashantijnen, die steeds driester werden, ook bij het maken van slaven, en zochten steun bij de welbewapende Fantijnen, de vrienden van de Britten, die nu hun kans schoon zagen. Zo werd Nederland waarachtig door zijn notoire machteloosheid een koloniale oorlog ingezogen in een voor Den Haag onbeheersbaar gebied. Zo zou ook de rampzalige Atjeh-oorlog starten in 1871. Nederland werd erin geduwd door de Britten en hun geallieerden. In het oorlogsgebied ter Westkuste zou dat eindigen met een territoriale uitruil in 1870. Den Haag zou alle territoriale concessies aan de Goudkust inruilen voor de Siakgebieden in de Indische Archipel, tot dan toe onder Brits protectoraat staand. En voorts zou Londen Nederlanders toestaan dat zij Hindoe-werkkrachten werven in Brits-Indië voor plantagearbeid te Suriname. Het traktaat werd geparafeerd op 8 september 1870.

De minister van Koloniën De Waal stelde het voor als een geweldige stunt en overwinning van Nederland ten laste van Groot-Brittannië. Maar het tegendeel was het geval en dat werd heel goed begrepen door de andere rivaliserende koloniale mogendheden van dat moment. Londen maakte wereldkundig, dat het Nederland slechts van schadeposten had willen ontlasten. Whitehall had hier gunsten bewezen. Dankbaarheid paste Den Haag. Den Haag dat kennelijk onmachtig was en wilde blijven op het stuk van de handhaving van het internationale recht, speciaal dat van humanitaire aard, voortvloeiend uit het universeel slavernijverbod. Zo begrepen Parijs, Brussel, Rome en Berlijn het ook. De Tweede Kamer te Den Haag niet. Dat bleef de zienswijze Van de Waal delen dat een handige uitruil had plaatsgehadt. De Waal bleef zich baseren op de rapporten, opgesteld door de gezagvoerders van de interveniërende Nederlandse oorlogsbodems die hun expedities voorstelden als buitengewoon succesvolle operaties die een wederkerende rechtshandhaving tot gevolg hadden gehad in de Nederlandse concessies.

Nederland kon het wel aan, allemaal. Maar was, in het belang van de inheemse bevolking bereid geweest tot pacificaties via uitruil. Voor deze zienswijzen tekenden de gezagvoerders van de bodems het stoomraderschip "*Het metalen Kruis*" en het schroefstoomschip "*Amstel*", alsmede het stoomschip "*Vice-Admiraal Koopman*" dat

de expedities had aangebracht en ondersteund ter ontplooiing bij de pacificaties door de Nederlandse miliciens. Lees je hun verslagen, dan hebben de expedities herstel van het Nederlandse gezag geborgd. Inclusief de handhaving van het verbod op slavenhandel. Het gebeurt vooral door feiten niet te noemen en historiserend te werk te gaan, waarbij de verdragspositie van de Nederlanders centraal staat en verzwegen wordt dat de Ashantijnen doorgaans deze verdragen en hun implicaties nooit hebben begrepen, als ze hen al ter hand zijn gesteld.

In de morgen van 6 november 1867, zo heet het in het gezamenlijk communiqué van verrichtingen, verliet het stoomschip Het Metalen Kruis de rede van Texel om een zending naar de kust van Guinea te volbrengen, waar men op 26 november van dat jaar aankwam. Ik ontdeed het scheepsjournaal van deze gezagvoerders verder van ambtelijke taalkundige omslag. Het leidt in met een historische herleiding van de Nederlandse gezagsaanspraken die de gezagvoerders moeten zien te herstellen. Deze opperofficieren, immers verantwoordelijk voor hun beleid, stellen de gang van zaken zo gunstig mogelijk voor. Vragen de ministers van marine, Oorlog en Koloniën immers niets nader, dan zijn ze ambtelijk gedekt. Ze vervolgen dus met een omschrijving van het operatiegebied en de gezagsverhoudingen.

De hoofdzetel van het Nederlandse gezag, aldus hun verslag, aldaar was gevestigd in St. George d'Almina in het kasteel St. George en in het daar vlak bij gelegen fort Koenraadsburg. De rivier Assinie in het westen, het Koninkrijk Ashantijn in het noorden en de Golf van Guinea in het zuiden vormden de grenzen van de strook land op de Goudkust, die tot de Nederlandse bezittingen behoorde. Deze Goudkust maakte deel uit van Opper-Guinea, dat verdeeld was in zes kuststreken. Genoemde streken waren door Nederland overgenomen van de Portugezen, die daar ooit meester waren door vrijwillige overgifte der inwoners, dat wil zeggen dat zij een belasting hieven van eentiende vis, welke belasting overgenomen werd door de Nederlanders. De in 1641 en 1661 met Portugal gesloten verdragen behelsden dat niet alleen de forten maar ook alle gebied daarom heen als bezit diende te worden aangemerkt. Ook beloofde de inlandse regering door een verdrag het Nederlandse gouvernement gehouwen en getrouw te zijn. Er bestond verder een koopbrief, waarbij voor 16 benda's goud (NLG 1.280) de grond van de berg St. Jago tot aan de linkeroever van de Bossum Prah aan Nederland verkocht werd.

Bij traktaat van 5 maart 1867 tussen Nederland en Engeland gesloten werd grondgebied geruimd zonder de inlandse regering daarin te kennen; dit bewees dat beide mogendheden zich eigenaar van dat gedeelte der Goudkust rekenden en er eigenmachtig belasting hieven. Daar stond tegenover dat de Europeanen voor het stichten of bezetten der forten grondrenten aan de Koningen of kabocëers (volkschouwen) moesten betalen. De Portugezen die zich op de kust vestigden (1469) kwamen eerst als gewone handelaren, daarna bouwden zij forten (1482), waarop de slavenhandel ontstond; meerdere naties vestigden zich toen op de kust; men onthield zich over het algemeen van inlands bestuur.

De Portugezen werden uiteindelijk verdreven door de Nederlanders, die zelfs het innen der belastingen verwaarloosden. Toen eenmaal de slavenhandel was afgeschaft verloor de kust van Guinea aan betekenis; tot 1858 bleef hier nog het stelsel regeerder en koopman in gebruik. Bij de regeling van 5 maart 1867 werden de bezittingen van de Engelsen, Apollonia, Dixcove, Sacconde, door de Nederlanders ook Sekondi genoemd, en Commendah aan Nederland afgestaan, terwijl Ashanta als veroverd gebied werd beschouwd. Deze bezittingen waren verdeeld in zeven afdelingen, te weten Apollonia, Axim, Dixcove, Bountry, Sacconde, Chama en Elmina.

Nu werden achtereenvolgens Axim en Apollonia aangedaan en ook elders werden de bezittingen van Engelse in Nederlandse handen overgedragen. De Metalen Kruis keerde terug naar Elmina. Ten westen van Elmina lagen nog twee Engelse plaatsen, Commendah en Sacconde, die aan het Nederlandse gouvernement moesten worden overgegeven. Op Commendah aangekomen werd de Britse vlag neergehaald maar de adjudant van de gouverneur weigerde de Nederlandse vlag te hijsen omdat de inlandse regering niet tegenwoordig was en ook haar toestemming niet wilde geven. Op Sacconde slaagde men beter, maar omdat er geen gelegenheid was de vlag te hijsen werd hij slechts verhoogd, hoewel zeer tegen de zin van de bevolking.

Gouverneur Boers scheepte zich in met de Engelse administratie op de Metalen Kruis en ankerde de 30ste januari 1868 voor die plaats. Om alle schijn van geweld te vermijden zonden zowel de Engelse als de Nederlandse gouverneurs hun adjudant naar de wal om te trachten regering en bevolking over te halen de

Nederlandse vlag te hijsen en werkelijk vonden zij de inlandse regering gezind om het Nederlandse gezag te erkennen, waarop beide gouverneurs zich aan de wal begaven. Terwijl de gouverneurs, vergezeld van enige leden van het etat-major van Het Metalen Kruis, zich naar de ruïnes van het Engelse fort begaven kwamen van alle kanten gewapende inlanders te voorschijn, terwijl de koning met de hoofden slechts zeer langzaam volgde. Uiteindelijk waren de gouverneurs door de overmacht gedwongen onverrichter zake aan boord terug te keren, op de voet door een grote groep gewapende inlanders gevolgd. Alle pogingen om zonder machtsvertoon de vlag te hijsen waren vruchteloos, van haar erkenning wilde men niets weten. Diezelfde middag, toen de koning zijn toestemming tot het hijsen had gegeven werd hij van de troon vervallen verklaard en een ander in zijn plaats benoemd. Er zat niets anders op dan de vlag met geweld te hijsen want langer toegeven zou als zwakheid uitgelegd worden; als Commendah zich zou blijven verzetten, dan was de invoering van het Nederlandse belastingstelsel onmogelijk omdat daar ongestraft gesmokkeld zou kunnen worden en dit zou ook tegen het traktaat strijden. Ook moest het onder het Nederlandse gezag staande volk zien dat het gouvernement niet machteloos was. Uit Elmina kwam dezelfde avond nog een debarkement van 25 inlandse soldaten en de volgende morgen debarkeerden 50 man der landingsdivisie van Het Metalen Kruis en stelde zich op bij de ruïnes van het Engelse fort. De Nederlandse vlag werd onder het slaan van de parademars en een saluut van Het Metalen Kruis gehesen. Nauwelijks ontplooidde de vlag haar banen of van alle kanten kwamen gewapende inlanders opdagen, schreeuwend en op fluiten en hoorns blazend. Met dreigende gebaren werd de vlag begroet, de geweren werden op de soldaten gericht maar de order luidde: geen geweld gebruiken. Op het bericht dat er aanzienlijke versterkingen van Wassa in aantocht waren en dat het bos vol gewapende inlanders was werd om versterking geseind, waarop nog 35 man met het landingsgeschut gedebarkeerd werden. Nogmaals werd een poging aangewend om tot een vredelievende oplossing te komen. Een parlementair werd het dorp ingezonden om de bevolking tot onderwerping aan te manen maar het antwoord was: wij willen vechten!

Toen pas werden de mortieren gericht, drong een deel der troepen het dorp binnen en vluchtten de leden van Commendah, die hadden willen vechten; de reden van het verzet was dat de dorpelingen bang waren geweest dat zij werden overgegeven aan de willekeur van de Ashantijn (zij behoorden zelf tot de Fantijnen, die elkaar bitter bestreden) en hadden daarnaast besloten als Engeland zich aan zijn protectie onttrok het Nederlandse protectoraat niet aan te nemen maar zich liever zelf te wapenen en zo nodig zonder hulp Ashantijn te beoorlogen. Nadat de rust weergekeerd was vertrok Het Metalen Kruis op 2 februari weer naar Elmina. Een detachement van 30 inlandse soldaten bleef ter bescherming van het daar nabij gelegen dorp Commany achter. Alles leek zich verder rustig aan te zien maar er broeide wat; een samenkomst met de hoofden van Commendah werd georganiseerd, maar voor het zover was haalden de Commenday's de witte vlag weg en dreigden een ieder die in het dorp kwam neer te schieten.

De Fantijnen besloten hun soortgenoten te hulp te komen en trokken van alle kanten samen, terwijl de Comendah's door talrijke bendes uit Wassa maar ook uit Dinkira, wiens koning een van de leiders van de opstandelingen was, ondersteund werd. Het kleine detachement te Commany dreigde door een grote overmacht omsingeld te worden waardoor terugtocht op Elmina onmogelijk werd; hierop besloot de commandant van Het Metalen Kruis op 15 februari het detachement, wat enige versterking had gekregen, ter hulp te snellen; dadelijk na aankomst werd begonnen met een versterking op te werpen en werden er nogmaals pogingen tot onderhandelingen met Elminese groten ondernomen. In de middag van de 24ste februari vond een verwoede aanval op de Nederlandse troepen plaats en werd de Nederlandse linie van alle kanten aangevallen maar de kleine bezetting hield dapper stand en sloeg de vijand op alle punten met verlies terug. Commendah werd nu bezet en tegen het vallen van de avond had er weer een aanval op de Nederlandse troepen plaats, die eveneens werd afgeslagen. Na een laatste afgeslagen aanval de dag erop trok de vijand zich en nu voorgoed terug.

De Vice-Admiraal Koopman werd voor Elmina geankerd en de troepen aangeland, ter tuchtiging van de plaatselijke bevolking van gewapende Kommendezen, herkomstig uit de sterkte Kommenda die met de Engelsen en Fanti's pacteerden. Het fortje Kommenda werd bezet en platgebrand en daarna werd op 10 januari 1870 met 120 Europese en 70 neger-soldaten de strafexpeditie ingezet tegen de binnenwaarts gelegen hoofdplaats Kwassi Krom. Naar aanleiding van de stand van zaken was het niet onverstandig te weten welke

partij de andere stammen zouden kiezen, en daarom waren reeds in het midden van februari resident Le Jeune en het lid van de koloniale raad Molenaar naar Oost-Wassa gezonden. Wassa wilde niets van het Nederlandse protectoraat weten. Omdat Het Metalen Kruis geen proviand meer had en het fort te Commany slechts half voltooid was en bovendien de regentijd begon in te vallen, waardoor de manschappen door zware koortsen werden geteisterd, besloot men Commany te ontruimen en alle aandacht te besteden aan de verdediging van Elmina. Daar hadden de Fantijnen zich samengetrokken maar om die plaats werden door met het gouvernement bevriende inlanders redoutes opgeworpen, kampen ingericht en maatregelen tot tegenweer genomen, zodat het voldoende versterkt was om iedere aanval af te slaan. Na verschillende schermutselingen vond in december en januari 1869 een nieuwe en laatste strijd met het nemen van de hoofdplaats van het Commendah-gebied, Kwassie Krom, plaats, dat in het oerwoud gelegen was en waarvan men de eigenlijke ligging niet met zekerheid kende. Alles werd voor een tocht door het oerwoud gereed gebracht.

In het geheel was de bijeen gebrachte macht sterk: 9 officieren en adelborsten, 18 Europeanen en 17 Afrikanen. De Koning van Equaffo had 32 bosnegers ter beschikking gesteld en 80 koelies waren bij de troep ingedeeld. De tocht was uiterst moeilijk omdat zij door een smal bospad ging, zodat een lange rij gemaakt moest worden, waardoor de commandant niet snel genoeg orders kon geven en de officieren de meeste tijd op eigen gezag moesten handelen. Tegen vijf uur in de morgen rukte de troep op en kwam tegen zes uur in een dicht bos, toen plotseling enige schoten vielen. De gids van de voorhoede viel dadelijk dodelijk gewond neer, een koelie werd gewond en de bosnegers drongen verschrikt op de voorhoede terug. Deze hield echter stand en opende het vuur.

De vijand was nu overal op de been en van alle kanten hoorde men het krijgsgeschreeuw; het leek of men de aanval verwacht had. De tocht ging steeds langzaam voorwaarts, man voor man, en aan de voorhoede was het vuur juist enigszins verminderd, toen plotseling een hevige aanval op de achterhoede plaats had. De vijand had de hoofdtroep laten passeren en richtte langs daartoe gemaakte oorlogspaden een verwoede aanval in de rug om de Nederlandse troepen in verwarring te brengen. Dat gelukte hem echter niet bij de achterhoede. Ondanks dat reeds bij de eerste schoten het grootste gedeelte van de 18 man sterke sectie gewond raakte en verscheidene daarvan buiten gevecht, werd er niet aan gedacht voor het moorddadige vuur te wijken. Commandant Hudig, aan het achterhoofd gewond, gaf met kalmte zijn bevelen, schiemanmaat De Groot raakte zwaargewond aan zijn knie maar onderhield, terwijl hij de anderen aanmoedigde, met kalmte zijn vuur, tot zijn gewonde hand het gebruik weigerde. Matroos tweede klasse Stromeier ontving 9 schoten, waarvan 7 in de borst, deed nog een paar schoten en viel toen levenloos neer. Matroos eerste klasse Van der Laar viel door 7, matroos tweede klasse Burgers werd door 3 schoten dodelijk getroffen. Nog vijf anderen werden zwaargewond (in totaal waren er 11 gewonden); de meesten onderhielden met de gezonde manschappen de verdediging en eindelijk trok de vijand zich terug. Voor het dorp gekomen stonden de troepen onder het kruisvuur van een overmacht; de bosrand en de huizen wemelden van vijanden, die dapper stand hielden en steeds doorgingen met hun vuur. Luitenant ter zee eerste klasse Quispel rukte voorwaarts, er werd nog een aanval beproefd en afgeslagen; aan de Nederlandse kant vielen steeds meer gewonden, onder meer de adelborst Lamie.

De tien dragers, bij het stuk geschut ingedeeld, waren of gewond of gevluht. Lader, matroos De Bruin, was aan het been gewond maar onafgebroken vlogen de puntgranaten door de lemen muren en na ieder schot naderde men tot men op 15 passen afstand van het vijandelijke vuur stond; deze toestand kon tegenover een dergelijke overmacht niet lang duren. Luitenant-ter-zee Zegers Veeckens, die nog een rekening te vereffenen had (hij had een tijd gevangengezeten bij de vijand) stormde met de stormpas door de voorhoede heen, kreeg een schot in de arm maar ging door. Hij werd gevolgd door luitenant der mariniers Braam Houckgeest; ook deze stortte gewond neer maar telde zijn wonden niet en uiteindelijk werd het dorp bestormd en werd Commendah veroverd door de Nederlandse troepen. Officier van gezondheid tijdens de expeditie was Matak Fontein.

Deze hoofdplaats, Kwassi Krom, werd verder in de naloop der krijgverrichtingen door de aan Nederlandse zijde vechtende negers-soldaten in brand gestoken zonder enig daartoe strekkend bevel. Drie Europeanen lieten het leven en vijftien gekwetst. De verliezen van de tegenstanders werden op 250 à 300 aan doden, vermisten en gekwetsten gesteld. Na deze bestraffing, welke met de totale voorbereiding twee maanden in beslag nam, weken de Kommendezen grotendeels naar Engels grondgebied uit. Het gevolg was dat het geregeld verkeer overland met de westelijk gelegen kustplaatsen kon worden hervat, zover het rechtsgebied rondom de fortificatielinie rondom Elmina strekte, conform de opdracht. Aldus het verslag van deze marineofficieren die daarmee het karwei geklaard achtten.

De Waal achtte het prestige van Nederland zo volledig hersteld, een goed uitgangspunt voor de afdwinging van het gunstige Siaktraktaat. De Tweede Kamer, gecontenteerd, vroeg niet dóór. Zoals deze Kamer dat evenmin deed bij vergelijkbare expedities, tot en met die in UNPROFORverband in Srebrenica toe. Dan hebben we het over de negentiger jaren van de vorige eeuw. Sommige houdingen blijven hardnekkig.

De Afdeling Apollonia

De Nederlandse vestiging aan de kust van Guinea had oorspronkelijk geen ander doel gehad dan de slavenhandel. Dat bleef dezelfde stand van zaken ná 1813, niettegenstaande de invoering van de genoemde nationale wettelijke verboden op slavenhandel. Want de plantages in de Nederlandse West hadden arbeiders nodig en Afrikaanse stammen leverden slaven. De Ashantijnen eigenden zich nu alleen het Zanzibar-monopolie toe. Ze waren in de tussentijds aanmerkelijk in aantal gegroeid, bezaten westerse wapeningen en sleepten zelfs lichte artilleriestukken mee.

Negentiende-eeuwse voorstelling van een Ashanti-ceremonie

Nederland koos ervoor met deze Ashantijnen vredesregelingen te sluiten en hen doortochten te gunnen door de verschillende Afdelingen waarin ook kampementen kwamen voor de tijdelijke opslag van deze arbeidskrachten. Een hooftroute lag door de Afdeling Apollonia, waar ook factorijen lagen van Van Rijckevorsel & Muller, die ook ervan uitgingen dat alles wat niet expresselijk verboden was, echt wel mócht. Noem het een Rotterdams uitgangspunt. Den Haag redeneerde, dat, zolang het zelf geen deel had aan die handel, het ook niet aansprakelijk kon zijn voor de schendingen van de verboden. Het zag erop toe dat ter Westkuste Nederlandse ondernemingen niet zelf deelhadden aan die handel.

Maar het beperkte zulks tot de begunstingen van de transporten en de leveranties zelf. De bevoorradingsaan de slavenkampen, het toeleveren van wapens, munities en vivres voor de vervrachtingen, transporten en detenties was geen regeringszaak. Daar nam Den Haag in de jaren 1820-1860 eigenlijk geen aansprakelijkheid voor aan. In de Afdelingen onder het Nederlands gezag konden ook de Nederlandse ondernemers er dus zijdelings een slaatje uit blijven slaan, zoals de koophandelsboeken van Van Rijckevorsel en de Afrikaanse Handelsvereniging laten blijken. Kwam er daarnaast enige handel bij, verder in het binnenland, bijvoorbeeld de aanlevering van ivoor, huiden, tropische gewassen en goudmengsels dan was dit bijzaak. De Ashantijnen bemiddelden erin, en hoe deze leveranties precies plaats hadden en onder welke condities ging het Nederlandse gezag verder niet aan. Aldus Den Haag. Op dit punt ontstond mede geschil met Whitehall, dat dit een te benepen standpunt vond. Maar in Nederlandsch-Indië was de positie van het koloniaal gezag te Batavia niet veel anders, en daar lieten de Britten dat gezag eigenlijk op dat punt evenzeer ongemoeid. Zie hieronder. De commerciële Nederlandse vestigingen hadden zonder die zijdelingse rol bij de slaventransporten weinig perspectieven op winst. Dat tonen het verloop van de ondernemingsresultaten ook wel aan.

Men bekommerde zich te Nederland weinig om kennis van land en volk te verhogen en dacht zelfs niet aan het innen van belastingen. Toen Engeland de slavernij afschafte, een eskader op de kust onderhield om de mensenhandel tegen te gaan en later Nederland zelf zijn slaven vrijliet, had de Nederlandse vestiging aan de kust van Guinea zijn bestaansrecht verloren. Het primaire doel van deze militaire expedities in de Afdelingen was het Nederlandse gezag te handhaven aan de kust van Guinea, dat door de opstand van lokale stammen aangetast dreigde te worden, ook in de ogen van de Engelsen, met wie een jurisdictieverdrag (het eerder genoemde tractaat van 5 maart 1867) was gesloten en die erop rekenden dat Nederland zijn gezag kon doen eerbiedigen. Had het steeds de vereiste doorzettingsmacht ter beschikking? Dat werd steeds dringender de vraag van Londen.

Dit gezag was naar aanleiding van onder meer de perikelen rond het hijsen van de vlag ondermijnd en was anders een voorwerp van spot en minachting geworden. Fantijn waagde het zelfs St. George d'Elmina te belegeren. Tijdens de overgave van Dixcove, dat bij ruil door Engeland aan Nederland werd overgegeven, was de inlandse regering niet erg tevreden en klaagde wij willen ons wel onderwerpen, maar wat voor steun geeft ons het Nederlandse gouvernement; het is onmachtig, geeft geen hulp aan onder hem staande volkeren; wij zien zelfs nooit een oorlogsschip langs de kust stomen, terwijl de Engelsen dikwijls hier komen. Het was dus de vraag of Nederland de onder zijn gezag staande gebieden aan regeringloosheid zou overlaten of niet. De eerste vereiste voor een bewind was dat zij krachtig was. Een zwak bestuur kon niet anders dan toekomstige ellende voor het Nederlandse bestuur betekenen, zowel ten aanzien van de westkust van Guinea als voor de overige koloniën, vandaar dat een militaire expeditie noodzakelijk werd.

De fortificaties rondom Elmina

Regelmatig wisten de Ashantijnen de Nederlandse sterkten hermetisch af te grendelen. En wel zodanig dat uiteindelijk ook het telegrafisch verkeer met de kuststerkten afgesneden werd. Aldus werd het toch al machteloze Nederlandse gezag volledig uitgeschakeld en bereikten geen bezwarende berichten over de voortgezette slavenhandel van de Ashantijnen de buitenwereld. De gouverneur zat deze isolatieperioden maar uit. De Ashantijnen zorgden dat hij niet op een droogje zat en dat de bevoorrading op peil bleef. De Nederlandse driekleur bleef wapperen en onder deze dekmantel konden de Ashantijnen hun lucratieve transporten verder door ontwikkelen. Den Haag deed toch net of de neus bloedde. De gouverneur besloot geen Don Quichotte te zijn. Laat anderen maar vechten tegen de windmolens. Het was *sous entendu* in koloniale kringen te Den Haag.

De Fanti's zagen dan hun kans schoon, maar ook zij waren niet te beroerd om de slavencolonne verder te begunstigen. De Ashantijnen zagen hun interventies node aan, vielen uit en berokkenden de Engelsen met hun Fanti-geallieerden vele verliezen, zodat Londen in Den Haag liet navragen of een beslissing tot totale abandonnering – verlating met impliciete afstand van alle soevereiniteit – van de aan Nederland toegestane concessies niet een meer praktische oplossing was, wilde men ook echt het Zanzibar-monopolie volledig frustreren. De Ashantijnen bleven als bondgenoten van Nederland interveniëren, ook als Den Haag opgaf dat het daar eigenlijk niet van gediend was. Sedert 1863 leden de Britten nederlaag op nederlaag. Zodat in het Lagerhuis uiteindelijk toch de vraag rees of de Britten niet tot een zodanig abandonnement moesten overgaan.

Deze kusten werden waarlijk een te grote verliespost. Maar de Nederlanders vroegen toch van dat abandonnement af te zien, omdat zij zich alsdan geen raad zouden weten met het daardoor ontstane totale *vacuum iuris* (aperte leemte in de rechtshandhaving) in het publieke domein, en waarachtig niet alleen ten aanzien van de handhaving van de slavernijverboden. De hier besproken ingewikkelde grondruilen waren op de keper niet veel meer dan een excuus om een beslissing op te schorten. Den Haag vaardigde een onderhandelingsdelegatie in 1865 naar Londen af. Om de zaak te camoufleren, het Haagse prestige te sparen en wellicht kosten te kunnen verhalen op de Britse schatkist voor het defecte beheer. De leiders waren de heren Nagtglas en Bentinck, beiden ter plaatse bekend uit eerdere ambtelijke aanstellingen. Hun opdracht: temperen, pappen en nathouden. Er werd een grens voorgesteld tussen de Engelse concessies en de Nederlandse via een lijn lopend pal noordwaarts van de mond van de Zoete Rivier tot aan de Zuidgrens van het rijk van de Ashantijnen, wier koning bereid was die lijn als grensscheiding te aanvaarden tegen forse betaling. Elmina bleef zo toch nog Nederlands. Terwijl de Ashantijnen vlak bij de hand waren en popelden om hun zegenrijke interventies ten behoeve van het Zanzibar-monopolie te hervatten.

De Engelse plaatsen westwaarts van die lijn, Appolonia, Dixcove, Saccondee en Kommenda met de daarbinnen gelegen forten werden Nederlands. In de praktijk bleken het enclaves voor de Ashantijnen om hun zo lucratieve monopolie batig uit te oefenen. Geen wonder, dat hun koning Den Haag zeer dankbaar was. Dit was *Etikettenschwindel* op grote schaal. Waardoor de geloofwaardigheid van de slavernijverboden duchtig ondermijnd werd. Het was, alles bij elkaar, een belachelijke vertoning en toedracht. Maar Den Haag kwam er toch mee weg. Niettemin kwamen de lokale stammen, vijanden van de zo geduchte Ashantijnen, nu in opstand tegen deze ruil en deze soevereiniteitsoverdrachten. Zij vreesden dat overal waar de Nederlandse driekleur gehesen werd, vrij baan werd gegeven aan de Ashantijnen en hun exploitatiepraktijken betreffende het Zanzibar-monopolie.

Daar waar de Britse Union Jack werd gehesen schikten alle stammen zich naar het Engelse gezag, dat voor hen de waarborg was voor een consequente en effectieve publieke rechtshandhaving, zeker op het stuk van de slavernijverboden. In zoverre heeft het ruiltraktaat van 1867 en het Tweede Sumatratraktaat van 1871 rampzalige gevolgen gehad voor de wereldwijde reputatie van Nederland. Men notere dat deze soevereiniteitsoverdrachten geschieden buiten raadpleging van de stammen ter Westkuste, ook al golden zij als bondgenoten van Nederland. Coombs, een befaamde Britse volkerenrechtelijke historicus (1924-2016), met een specialisatie inzake de relatie tussen Nederland en Groot-Brittannië inzake het beheer van de Afrikaanse westelijke Goudkust, noemt de Engels-Nederlandse ruilovereenkomst, enkel om het gezicht van Den Haag te dekken, dan ook een "*monstrous blunder*". Hij verwijt Londen en Den Haag dat zij dat niet wilden inzien, terwijl het zo voor de hand lag. Zie hieronder.

De Afdeeling Saccondee

Met grote bezwaren accepteerde de Afdeeling Saccondee het Nederlandse gezag ten gevolge van deze ruilovereenkomst. Want de kustvolken begrepen heel goed dat ze daarmee uitgeleverd waren aan de terreur van de Ashantijnen. En verder dat ze nu invallen te duchten zouden hebben van de Fanti's. Veel noordwaarts gelegen stammen kwamen in verzet. De Engelse hadden dat wel voorzien. Maar de Nederlanders niet. Er ontstond tijdelijk een burgeroorlog die de hele kuststrook in vlammen zette. De Engelsen zonden fregatten om Britten te evacueren. Wederom zette de Haagse bureaucratie het stoomschip "*Het metalen Kruis*" in met opdracht deze keer wederspannige nederzettingen met granaten te bombarderen. In Kommenda, westwaarts van Elmina gelegen, moest een militaire brigade optreden opdat de Nederlandse driekleur gehesen kon worden onder leiding van de oud-luitenant-kolonel J.W.P. Boers, tevens waarnemend gouverneur.

Hij verzocht het vaarttuig zwaar granaatvuur uit te brengen en het dorp in as te leggen. De gouverneur maakte procesverbaal op van deze terreurdaad. De Kommendezen waren de bossen in gevlucht en begonnen met de Fanti's een guerrilla tegen het Nederlandse gezag. Aldus bestond het volksleger van de Fanti-Confederatie dat alle anti-Nederlandse stammen ter plaatse omvatte. Zij brachten een strijdmacht van ongeveer twintigduizend krijgers op de been. Het geschut van de stoomboot "*Het metalen kruis*" hield hen tijdelijk koest, totdat Den Haag wegens gebrek aan proviand de reis in patria weer had aanvat. Weer kon de brigade niet veel uitrichten. Want weliswaar was het garnizoen te Elmina voorzien van geschut, maar dit, zeventig vuurmonden sterk, was

zwaar verouderd. Alleen de aankomst van het schroefstoomschip "Amstel" kon het verzet tijdelijk doen ophouden, wederom onder dreiging van een bombardement.

Nu werden achtereenvolgens Axim en Apollonia aangedaan en ook elders werden de bezittingen van Engelse in Nederlandse handen overgedragen. De *Metalen Kruis* keerde terug naar Elmina. Ten westen van Elmina lagen nog steeds die twee Engelse plaatsen, Commendah en Saccondee, die alsnog feitelijk aan het Nederlandse gouvernement moesten worden overgegeven. Op Commendah aangekomen werd de Britse vlag neergehaald. De adjudant van de gouverneur weigerde evenwel de Nederlandse vlag te hijsen omdat de inlandse regering niet tegenwoordig was en ook haar toestemming niet wilde geven. Op Saccondee slaagde men beter, maar omdat er geen gelegenheid was de vlag te hijsen werd hij slechts verhoogd, hoewel zeer tegen de zin van de bevolking. Deze dreigde met een stormloop op de fortificatie waarop deze vlag gehesen zou worden. Gouverneur Boers scheidde zich in met de Engelse administratie op de *Metalen Kruis* en ankerde de 30ste januari 1868 voor die plaats.

Om alle schijn van geweld te vermijden zonden zowel de Engelse als de Nederlandse gouverneurs hun adjudant naar de wal om te trachten regering en bevolking over te halen de Nederlandse vlag te hijsen en werkelijk vonden zij de inlandse regering gezind om het Nederlandse gezag te erkennen, waarop beide gouverneurs zich aan de wal begaven. De Engelsen begrepen zeer goed dat de handel vanuit Elmina zich naar de Britse regio zou verplaatsen zodat hun hoofdplaats *Cape Coast Castle* ervan zou profiteren. Hetgeen geschiedde. De volkswoede richtte zich nu tegen de Nederlanders, waarvan er enkelen in gijzeling genomen werd. De Ashantijnen openden nu aanvallen op de Fanti's en stelden de regio bloot aan totale anarchie. De Britten, murw gebeukt, besloten nu dat het tijd werd zich volledig van de Nederlanders, dé verstoring factor bij uitstek ter Kuste van Guinee, te ontdoen. Zie hieronder nader over de voorbereiding van het tweede Sumatraverdrag van 1871.

De Afdeeling Abremoe

Nederland claimde wegens oude vestigingsrechten ook de Afdeeling Abremoe. Maar ook hier waren de Engelsen sedert 1795 feitelijk de baas. De bevolkingen hadden zich stamgewijs onder Britse bescherming gesteld en waren dus weinig gesticht over de nieuwe grensscheidingsregeling. Ook hier weigerden de stammen ter kust de Nederlandse bescherming aan te nemen. En ook hier vormden zij met de Fanti's een alliantie tegen de Ashantijnen, zodat ook hier een burgeroorlog ontstond. De situatie tot 1871 is indringend beschreven door C.A. Jeekel, in zijn monografie *Onze Bezittingen op de Kust van Guinea*, uitgave van 1869, ter kennis van de minister van Koloniën. Jeekel beschrijft de verhoudingen van de stammen en de relatie van de Nederlanders jegens de volkshoofden. Hij besluit dat die er een is van afhankelijkheid van de Europeanen van die hoofden en dat dientengevolge tot 1871 onbeperkte slavenuitvoer kon plaatsvinden. De Nederlanders zijn slechts in naam de regeerders. De Ashantijnen zijn de baas en zijn zij dat bij toeval niet dan nemen de Fanti's hun plaats in. Laten de handelaars slaven ontsnappen of kopen deze zich vrij, dan is hun eerste streven zelf slavenhouders en jagers te worden. Alleen de Britten treden daar krachtadig tegen op.

Het Sumatraverdrag van 1871

Dit verdrag heeft dus alles te maken met het Nederlandse onvermogen om effectieve controle uit te oefenen over de door hen gekoloniseerde gebieden wegens gebrek aan militaire troepen en doorzettingsmacht. Nederland kan niet voldoen aan de eisen van *effective control*, zoals Londen dat in de negentiende eeuw verstaat, ook niet ter beteugeling van humanitaire uitwassen op het gebied van de handel in mensen. De vraag is, of Den Haag daar destijds ooit serieus werk van heeft willen maken. Het antwoord moet vermoedelijk ontkennend zijn. Het Nederlandse koloniale optreden is in integendeel vaker wel dan niet begunstigende factor geweest voor het voortbestaan van de slavenhandel. Het Verdrag van Sumatra (ook wel Sumatraverdrag) werd in 1871 gesloten tussen het Verenigd Koninkrijk en Nederland. Dit was het tweede Sumatra-traktaat tussen deze partijen. Bij het eerste Sumatra-Traktaat, het Verdrag van Londen uit 1824, was onder andere bepaald dat Atjeh onafhankelijk zou blijven. Bij het Sumatra Verdrag van 1871 werd bepaald dat Nederland de vrije hand kreeg op geheel Sumatra. Het Verenigd Koninkrijk zou zich hiertegen niet langer verzetten. In ruil gaf Nederland de bezittingen aan de Goudkust op. De Nederlandse factorijen daar, waaronder het Fort Sint George te Elmina, werden voor 47.000 gulden verkocht aan de Britten. Beide partijen behielden handelsrechten in Atjeh. In het verdrag werd, als toevoeging en extra betaling, ook het 'rekruteren' van Indiërs uit het Brits-Indië

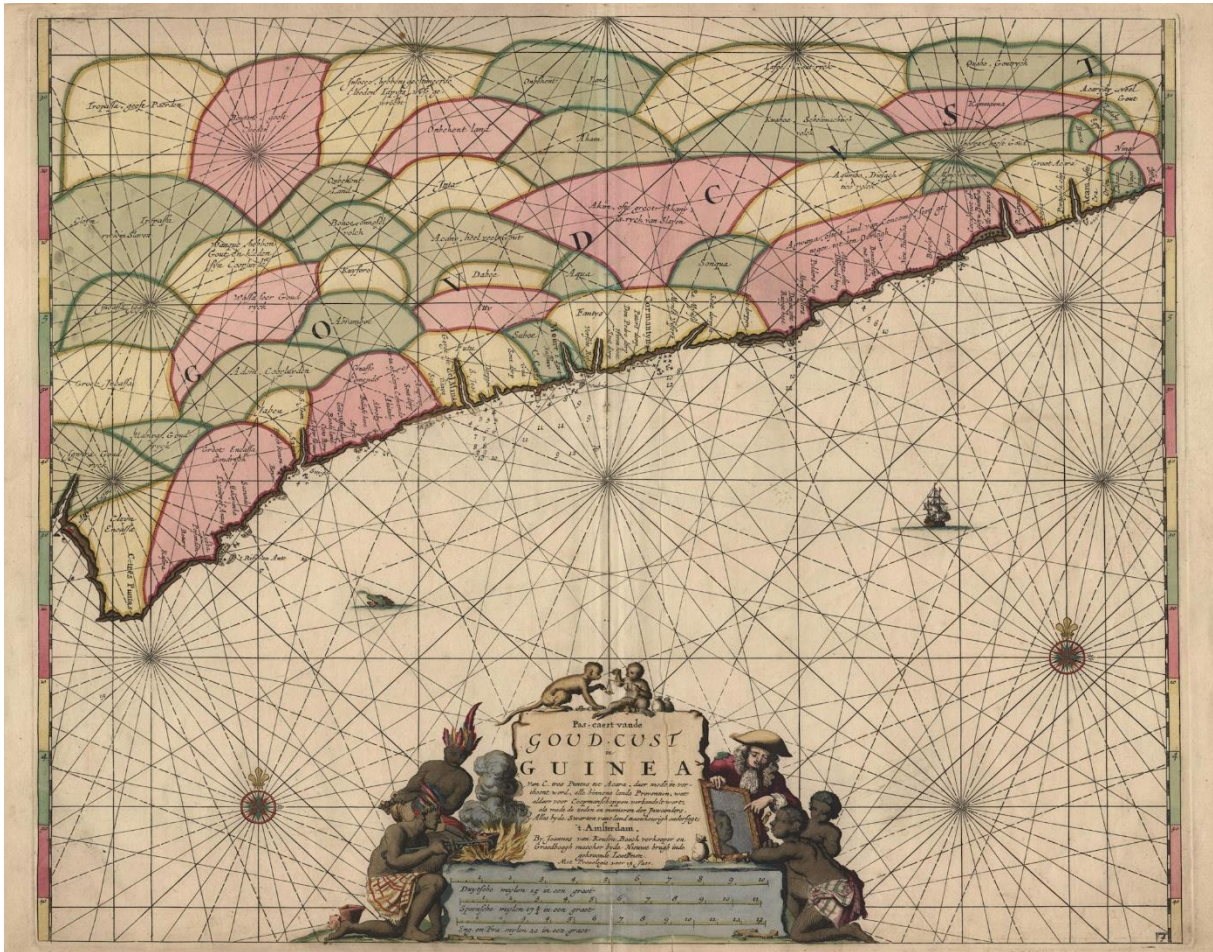
voor contractarbeid in Suriname geregeld. Dit leidde tot de komst van veel Hindoestaanse arbeiders naar die kolonie. Het zijn de voorouders van de Hindoestanen in Suriname en Nederland. Het verdrag werd in november 1871 door de Nederlandse regering aanvaard. In wezen kan het beschouwd worden als een erkenning van bestaande slavenhandelmonopolies, ondermeer dat van de Sultan van Zanzibar en dat van de Ashanti's. Het reageert daarop. Het voorziet niet in internationale bestrijding ervan. Dat zal pas het onderwerp worden van het Anti-slavernijverdrag van 1927. Maar dat gaat uit van de Volkenbond.

Het feitelijke abandonnement voor 1870

Maar de werkelijkheid aan de Afrikaanse Westkust ter hoogte van Guinea was toch, dat Nederland alle ruimte had gegeven sedert 1820 aan het volk van de Ashantijnen. Dat zal inmiddels wel duidelijk zijn. Nederland had nauwelijks interne soevereiniteit kunnen en willen uitoefenen. De personeelsbezetting van het Nederlandse gouvernement op fort Coenraadsburg was daartoe absoluut ontoereikend. Muller, de Rotterdamse zakenman, tekent het in zijn journalen over de door zijn firma te onderhouden commerciële beurtvaarten tussen moederland en factorijen onbewimpeld aan: wil een Europeaan bij wanprestaties door inheemsen, betalingsachterstanden, bedrog of bankbreukigheden, zeeroverijen op de rede en uitplundering van passagiers, met mishandeling en gijzeling gepaard gaande, de gewapende tussenkomst van staatsgezag invoeren, dan moet hij bij de Ashantijnen zijn en de door hun koning geworven kuststammen. Ook zijn partner Van Rijckevorsel geeft aan dat, wanneer negerstammen schepen doen stranden in die beurtvaart, vervolgens enteren en plunderen, schadeloosstelling eigenlijk slechts op twee wijzen mogelijk is.

De Europeaanse geadresseerde van de vaart roept de tussenkomst van die koning in of diens regionaal gemachtigde, of hij vraagt het Britse gouvernement in de aangrenzende Engelse handsconcessies om bijstand. De Britse minister van Buitenlandse Zaken, Lord Malmesbury heeft in 1858 een standaardverklaring afgegeven over de gevallen waarin Londen dat in welwillende overweging zal nemen. Malmesbury stelt vast dat hij tot zijn leedwezen heeft vastgesteld dat de doorzettingsmacht van de Nederlandse koning aan de Afrikaanse Westkust "*very limited*" is. Daarom heeft de Britse gouverneur in Accra tot instructie gekregen dat hij aanvullend *effective control* mag borgen aan Nederlandse onderdanen die in deze regio hun nering rechtmatig uitoefenen. Maar dat moeten die Nederlanders dan wel beschouwen als een aanbod van Goede Diensten als blijk van interstatelijke hoffelijkheid. Verplicht is hier niets en de Nederlanders kunnen daarin nooit bindende

precedenten zien.

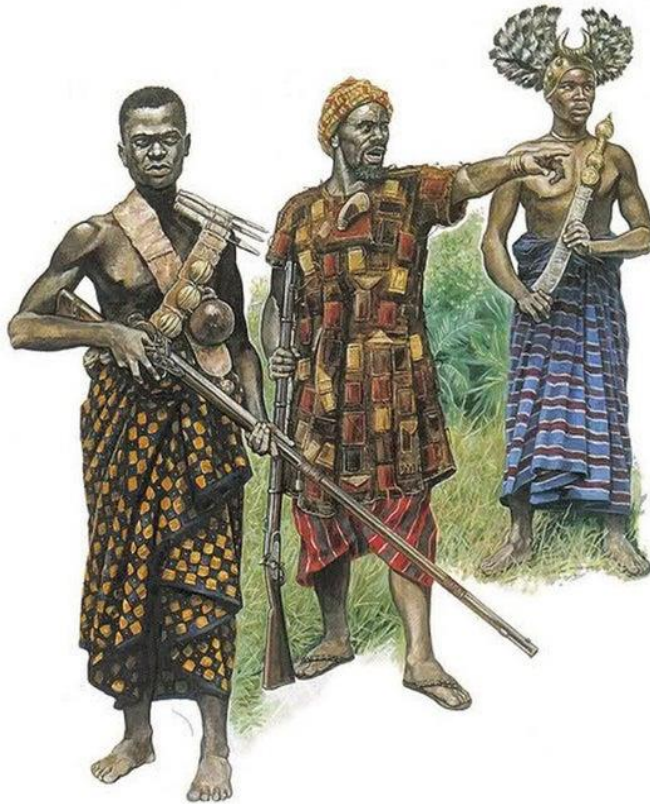

Zeeuwse Zeekaart kust van Guinea (Zeeuws Archief, Verzameling Beeld en Geluid)

Kennelijk kan de Nederlandse regering zijn protectoraat niet werkelijk wáár maken, en Londen betreurt dit. Onder geen omstandigheid zal Londen enig politieeel optreden van de Ashantijnen en met hun verbonden kuststammen goedkeuren in de streek Apollonia met de daarbij behorende onderhorigheden. Dat omvat mede het optreden van de kuststammen die zich soms met de Ashantijnen plegen te verbinden. Roept de gouverneur van Elmina deze stammen te hulp, dan hoeft hij niet te rekenen op Britse bijstand. Komt bij Accra een verzoek in om hulp bij het bestrijden van zeeroverijen ter hoogte van de redes van Appolonia, Axim, Dixcove, Boutry, Saccondee, Chama en Elmina met het achterland Abremoe, dan zal Londen, omdat Groot-Brittannië wereldwijd de zeeroverij wenst uit te bannen, bereid blijken commerciële verzoeken te honoreren met de zending van expeditionaire brigades die ondersteuning krijgen van hem op zee volgende Britse oorlogsbodems.

Deze brigades zullen dan wellicht ook bijgestaan worden door troepen vanwege de Fantijnen, die krachtig kunnen optreden vanuit hun rijk dat zuidoostelijk paalt aan de Nederlandse concessies. Dan zal Londen, niettegenstaande het feit dat deze Fantijnen de Nederlanders vijandig gezind zijn, verlof geven zich bij de Britse brigades aan te sluiten. Daarin gelieve Den Haag dan geen schending te zien van het territorialiteitsbeginsel, dat verbiedt dat vreemde politietroepen Nederlandse territoria betreden zonder voorafgaande toestemming. Immers, Londen zal dat alleen maar toestaan in geval van ernstige rechtsinbreuken en alleen ten verzoeken van Nederlandse commercianten, die dat dan ook schriftelijk mét het begane misdrijf moeten opgeven, vergezeld van tijd en plaats van de geweldplegingen en de namen van de vaartuigen die daarbij in de Nederlandse beurtvaarten betrokken zijn. Bij inbreuken op het slavernijhandel-verbod, dat Londen universeel wil blijven borgen ook in gevallen van Nederlandse onmacht om dat naar behoren te doen, geldt hetzelfde. Kortom: al ruim vóór het definitieve Tweede Sumatratraat geldt, dat staten die in Afrika belangen hebben, een Nederlands abandonnement van de Goudkust als feit rechtens aanvaard hebben. De compagnon Muller van de firma Van Rijckevorsel geeft nauwkeurig de gevallen op, waarin de toezeggingen van Malmesbury de

Rotterdamse firma soelaas heeft geboden met de namen van de uitgerede vaartuigen en de ladingen, waaronder eventueel beroofde of zelfs gegijzelde passagiers. De lijsten zijn lang.

Ashanti krijgers uit de hier beschreven periode

De Ashanti's stonden dus de Nederlanders politieel bij. En omdat deze etnische stammenconfederatie voor een belangrijk deel dreef op de slavenhandel was van hen geen enkele medewerking te verwachten bij het handhaven van het verbod op slavenhandel en, later, het houden van slaven als arbeidskrachten. Den Haag wist het heel goed, al veinsde het steeds het tegendeel. De firma's die nog enige hulp van Den Haag nodig dachten te hebben zorgden wel, dat hun boeken van koophandel en hun rapporten die in patria zouden circuleren onder aandeelhouders, beurshandelaren en klanten niets openbaarden over de werkelijke verhoudingen tussen de Ashanti's en de Europese mogendheden. De slavenhandel door hun deelneming of tussenkomst stopte officieel aan het einde van de eerste helft van de negentiende eeuw. Officieel. Niet feitelijk. Daar was ze te belangrijk en te winstgevend voor. En Europeanen waren steeds ook afnemers. Dat werd natuurlijk ook verheimelijkt.

De Britten bestreden de Ashanti's geducht tussen 1826 en 1896 in de *Ashanti-wars*, maar het moest daarvoor steeds meer troepen en het modernste wapentuig inzetten. Het is duidelijk, dat Nederland, dat de handen vol had aan de marginale beheersing van de Indische Archipel en daar nimmer effectieve control heeft kunnen uitoefenen, daarbij geen rol van betekenis had kunnen spelen. De Ashanti wierven integendeel voor Nederland zwarte negersoldaten voor het Nederlandsch-Indisch Leger onder toezicht van de generaal-majoor J. Verveer. Deze contingents werden verscheept op de rede van elmina tussen 1831 tot 1872. Deze soldaten staan bekend in Indonesië als de *Belanda Hitam*: de zwarte Nederlanders. Zijn kregen speciale politieele taken bij de diverse koloniale oorlogen die Nederland in de Archipel na 1870 ging voeren ter uitvoering van de verplichting Europeanen *effective control* te garanderen.

Een regeringsreglement op groepen Nederlandsch-Indische ingezetenen

In 1814 scheidde Londen de Archipel aan het nieuwe Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden formeel toe, zoals we zagen. Bij verdrag tussen dat Koninkrijk en Groot-Brittannië. Het heet in de wandeling “De Verklaring van Londen”. En inderdaad: Londen verklaarde wat Nederland kon verwachten aan territoriale uitbreidingen in Het Verre Oosten. Den Haag kon aanvaarden. Of weigeren. In dat laatste geval ging de voorgestelde vereniging van zuidelijk en noordelijk Nederland niet door. Dus aanvaardde Willem I.

Tot dan toe had de gouverneur-generaal te Batavia maar voortgemodderd met het Charter van 1804 dat min of meer bij wege van analogie werd toegepast, want in werking was het niet getreden. Het was een soort model van regeringsreglement, met die introductie van het verder niet uitgewerkte dualisme tussen Europeanen enerzijds en inheemsen en inlanders anderzijds. De nieuw aangetreden gouverneur-generaal Godert Alexander Van der Capellen (1778-1848) had op 22 december 1818 maar op eigen gezag voorzien in een nieuw regeringsreglement, dat ook weer voortborduurde op het Charter, maar waarbij de groep niet-Europeanen nu wat duidelijker wordt onderscheiden en onderverdeeld wordt in hen die door het territorialiteitsbeginsel – dus door het feit van de geboorte op een plaats binnen de Archipel – geacht moesten worden inheems te zijn tenzij uit enige andere regeling het tegendeel zou kunnen volgen en hen die oorspronkelijk van elders herkomstig bleken.

Bij de laatsten dacht Van der Capellen vooral aan hen die door tussenkomst van de Ottomanen of Turken naar de Archipel waren gekomen, vrijwillig of niet. Dus: slaven uit het Zanzibar-depot. Die waren dus nu “inheems”. Daartoe rekende Van der Capellen ook maar de van elders aangevoerde slaven. Het waren er nogal wat. Hoeveel, daar had Van der Capellen geen idee. Er waren er veel uit China, dat was bekend, maar ook uit Malakka. Niet uit Afrika. Die waren er altijd nauwelijks geweest. De Afrikanen overleefden de moordende transoceanische tocht over de stomende Indische Oceaan niet of nauwelijks, daarom had de VOC ze ook nooit als lading kunnen verzekeren. Er waren wel regelmatig kaffers aangeland in de hoogtijdagen van Batavia als transithaven. Maar die hadden in het moordend van muggen vergeven klimaat van neder-Batavia al spoedig het loodje gelegd. Ze hadden nauwelijks nakomelingen, maar als ze er waren, dan heetten ze nu voortaan “inheems”.

Van der Capellen beschreef eigenlijk een bestaande demografische opbouw van de bevolking van de Archipel. Daarbij voer hij volledig op de inzichten van de Britse gouverneur van Java John Fendall. Die had eigenlijk ook weer alle bevolkingsgegevens overgenomen van Raffles. Die had geen tijd gehad om een uitvoerig onderzoek te plegen naar de populaties. Hij gaf weer wat hij vermoedde dat de actuele stand van zaken was. Hij gaf dus geen systeem op dat gericht was op een soort maakbare samenleving, waarbij iedere bevolkingslaag in staat moest kunnen zijn tot deelneming aan de samenleving die Raffles uiteindelijk beoogde. Raffles wilde geen

slavernij, dat was duidelijk, maar hij nam aan dat ze nog jarenlang onontkoombaar was. Dat deed dus Van der Capellen ook.

Verkapte rassendiscriminatie nu wettelijk systemisch

Raffles was uitgegaan van het dualisme dat het Charter van 1804 ook al hanteerde en het regeringsreglement, bedoeld als uitvoeringsarrangement van dat Charter, nam het over. De voorzittend-commissaris-generaal, de hierboven al geïntroduceerde Baron Van der Capellen, zichzelf ziend als interim-landvoogd, benadrukte dat hij hier een bloot feitelijk onderscheid maakte tussen inheemsen en anderen en dat daaraan géén rassenonderscheiding ten grondslag lag. Hij wilde geen differentiatie in de Indische bevolking aanbrengen naar etnische criteria en daaraan rechtsgevolgen verbinden. Omdat dat overduidelijk juist wél zo was en iedereen die op de hoogte was van de koloniale werkelijkheid dat direct doorhad, besteedde Van der Capellen veel tijd en moeite aan de verdediging van het uitgangspunt dat hier geen racisme werd bedreven. Hij nam gewoon over wat feitelijk ook in de Britse tijd zintuigelijk waarneembaar voor de hand had gelegen, op basis van het bij het Charter van 1804 voorgeschreven dualisme.

Van der Capellen kwam zo tot een onderscheid van bevolkingsgroepen naar **Europeanen, Nederlanders, Indo-Nederlanders en Nederlandse Indo's, inheemsen of inlanders en (vreemde) oosterlingen**. Nederlanders zouden ongeveer dezelfde staatkundige grondrechten hebben als de Europese Nederlanders en de rest niet. Dat was het idee. Dat stond niet in het reglement. Maar de uitvoeringsarrangementen bij ordonnantie vanwege de gouverneur-generaal maakten dat uiteindelijk tot aan 1840 wel min of meer duidelijk.

De invoering van het reeds besproken cultuurstelsel was daarzonder ook gewoonweg niet mogelijk geweest. Van der Capellen werd die gouverneur-generaal, zond zijn wetsbesluit tot bekrachtiging toe aan de koning en vernam met dat Willem I het terugwerkende kracht ratificeerde. Dat ratificatiebesluit mét, als bijlage, het aldus goedgekeurde en vastgestelde reglement, is dat van Staatsblad 1818, nr 97. Beiden, Van der Capellen en koning Willem I, zagen niet direct wat het dualisme te weeg moest brengen. Het leek de enige praktische benadering op korte termijn. Willem bekeek het Indisch regeringsapparaat als een middel om op korte termijn enorm veel winst te maken. In gangbare, direct inwisselbare, pasmunt. Zonder veel luchtfietserij. Dus met handhaving van het slavernijsysteem.

Hij moest de Rothschildt-leningen immers snel met volledige rentes aflossen. Castlereagh had hem dat heel duidelijk gemaakt. Londen had begrip voor technische invorderingsproblemen. Het zag ook, dat de afstanden waarop Den Haag instructies moest geven enorm waren en verder, dat Willem heel weinig vaartuigen tot zijn beschikking had. De Nederlandse koopvaardijvloot was grotendeels tenietgegaan. En de oorlogsschepen die Nederland nog had in de Noordzee moesten op ieder gewenst moment ter beschikking staan van de Londense admiraliteit.

Daar nam men aan, dat Frankrijk niet in zijn hok zou blijven. Londen had geen begrip voor staatkundige beschouwingen over de bevolkingsopbouw in de koloniën die het goedgunstig overliet aan Den Haag. Het had geen tijd voor de staatshuishoudkunde die ontwikkeld moest worden in verband met de bebouwing van de

beschikbare agrarische grond op Java. Als dat eeuwenlang door slaven was gedaan, dan moest dat nu ook maar. Die slavernij was een noodzakelijk economisch exploitiemiddel. De slaaf was een instrument. En instrumenten hoorden niet terug in wetbesluiten van demografische aard. Daarin hoorde te staan welke groepen belastingvaardig waren, op welke grondslag en omvang. Verder, hoe het gouvernement hun verblijfpositie ten tijde van het begaan van belastbare feiten registreerde. Maar meer niet. Dat moest dus, of hij wilde of niet, ook het standpunt van Van der Capellen zijn. Hij had geen keus. Londen liet hem die niet en Willem vroeg niet verder.

De bevolkingssamenstelling van de Archipel onbekend

Zij hadden geen idee van de bevolkingssamenstelling in de Archipel. Van der Capellen had weinig gekwalificeerde topambtenaren in zijn omgeving. Hij dachtte, dat als hij niet snel met een op papier bevredigend bestuursstelsel zou kunnen komen ten genoegen van Whitehall, de Britten zouden besluiten, dat zij de Archipel zouden overdoen aan een andere staat: kapers genoeg op de kust. Raffles was nog niet weg. Feitelijk beheerste hij Sumatra 's westkust. Hij kon de overdracht aan de Nederlanders in 1814 van de Archipel niet verkroppen en rukte aan de teugels van Whitehall, dat voor zijn inblazingen niet ongevoelig scheen, als een beter commercieel beheer ten gunste van de Britten uit anderen hoofde gewaarborgd leek. De Britten hadden een sterk protectionistisch beleid gevoerd in de archipelgroepen. Zouden de Nederlanders dat beleid wel loyaal aan Londen voortzetten?

De Britse regering betwijfelde het. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zou best weleens zich kunnen ontpoppen als een geduchte handelsconcurrent, gelet op de industrialisatievoornemens in zuidelijk Nederland, het latere België. Afzetgebied was immers alles, daar waren de koloniën voor bedoeld. Handelsconflicten in de regio lagen voor de hand. Daarom zag Raffles alsnog een kans. Raffles sloot daarbij privaat beheer van de archipelgroepen beslist niet uit. Er waren Britse avonturiers genoeg met voldoende bancaire krediet die best weleens sultan of radja wilden spelen op een van de Indische eilanden in het archipelrijk. Raffles was er wellicht één van. Maar anderen waren ook niet vies van een gokje. Het Nederlands gezag in de Archipel was bepaald op dit moment weinig anders dan een dagroom van Amsterdam en Den Haag. Een koloniale mogendheid was het polderland geenszins. Die status heeft het eigenlijk ook nooit kunnen bereiken. Willem I zag in Java een goudmijn en niet veel anders. Hoe het met de bevolking stond interesseerde hem bar weinig.

Tegenover de inheemsen kwamen aldus de "inlanders" te staan en diegenen die op enige nationaliteit van elders konden bogen. Die laatsten zouden later "vreemde oosterlingen" worden genaamd bij het Regeringsreglement-1854 dat met enige modificaties is blijven voortbestaan tot 8 maart 1942. Het werd niet opgeheven bij de soevereiniteitsoverdracht in 1949. Integendeel, Soekarno gebruikte het nadien om bepaalde exceptionele noodtoestandssituaties te kunnen uitroepen via de in dat reglement voorziene uitzonderingstoestanden "staat van oorlog" en "staat van beleg". Het regeringsreglement werd geheel vastgesteld bij koninklijk besluit. De Koning was immers de opperbestuurder van de koloniale gebieden, zoals we zagen. Hij was het exclusieve regeringsgezag in de Archipel. De gouverneur-generaal was slechts zijn uitvoerend agent. In hem kwamen in die hoedanigheid alle regeringsbevoegdheden samen: er kon geen sprake

van zijn dat in de Archipel iets zou bestaan als een scheiding der machten, klassiek bekend als de “trias politica” of de onderscheiding tussen de wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende macht. Het regeringsreglement heette officieel: *Het Reglement op het Beleid van de Regering, het Justitiewezen, de Cultures en den Handel in 's Lands Asiatische bezittingen*, opgenomen in het Staatsblad van het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden 1818, nr 87.

Een quasi-grondwettelijk personaliteitsstatuut

De koning schreef hier aan de gouverneur-generaal voor wat voor (sub)categorieën hij zou moeten aannemen ten aanzien van de bevolking in de Archipel. Met het oog op een nog uit te werken belastingsysteem, waarbij accijnzen voorlopige de primaire inkomstenbron zouden worden voor de kroon. Om dat te kunnen doen, moest je weten wat voor ingezetenen straks aangeslagen zouden kunnen worden en welke feiten aan accijnzen onderhevig zouden worden. Daarbij dacht Willem niet alleen aan de primaire levensbehoeften, maar ook aan belastingen op opstallen, luxe meubelen, transportmiddelen, vergunningen om beroepen en diensten uit te oefenen, zegels op kranten, brieven, kondschapdiensten, patenten etc. De bevolkingsinventarisatie was dus dringend: zonder dat inzicht was er geen fiscaal systeem mogelijk. Dat zou tijdelijk zijn. De binnenlanden zouden schattenderwijs afgedaan moeten worden, totdat later ambtenaren inderdaad tot tellingen konden overgaan en vaststellingen van lokale welvaartsniveaus. Willem en zijn entourage had daarvan voorshands geen idee. De gouverneur-generaal moest nu eindelijk eens tot daden overgaan.

Zo is het reglement formeel geredigeerd. In wezen zette de residerend voorzitter van de commissarissen-generaal die tijdelijk het bewind voerden namens de koning der Nederlanden, zelf lukraak wat gangbare onderscheidingen op papier. Hij bedacht weinig zelf. Hij kopieerde die welke Raffles, zijn onmiddellijke voorganger, ook al, met een zekere tegenzin, had gehanteerd in de tijd dat Groot-Brittannië Java bestierde met het voornemen het weinig lucratieve eiland na de eindeloze wereldoorlog met Napoleon uiteindelijk met allerlei hypothecaire verplichtingen over te geven aan een andere staat waarvan Londen weinig te duchten zou hebben. Raffles had dat liever niet gedaan. Hij vond dat de inheemsen speelbal waren van een malle Europese renteneurose. Een ziekte teweeggebracht door een kapitalistisch model. Opgezet door econometristen die geen idee hadden van de Aziatische samenlevingen. Een keurslijf. Dat organen verdrukte.

Er was een soort quasi-grondwet nodig voor dat koloniale administratieve beheer met winstoogmerk. Hier was er een. Een beproefde, want Raffles had er zijn voordeel mee kunnen doen. De achterliggende gedachte was verder dat de inheemsen het bestuursapparaat zouden moeten betalen, inclusief de daarbij behorende militaire weerbaarheidsinstellingen. En verder, dat zij de batige saldi die de Britten de koning in het vooruitzicht hadden gesteld zouden moeten opbrengen. Daar was haast bij, want tot op heden had de Archipel eigenlijk alleen maar geld gekost. Londen wenste afbetaling van de schulden. Van Willem I persoonlijk.

Alleen de Nederlander een perfect rechtssubject in Nederlandsch-Indië

Het Nederlandschap in Indië niet nader gedefinieerd

Wat “Nederlanders” waren, scheen Van der Capellen overduidelijk. Daaraan waagde hij zich niet, reeds omdat dat een onderwerp moest zijn van wetgeving in het gloednieuwe en nog steeds instabiele koninkrijk der Vereenigde Nederlanden. Dat was een voorwerp van Nederlandse rechtsmacht in Europa, waarin het nationaliteitsbeginsel tot ontluiking aan het komen was. Daar was stellig een wet omtrent het Nederlandschap in de maak. Deswege was het ook eerder een voorwerp van zorg voor die wetgever in dat rijk in Europa om te komen tot een definitie van wat “Europeanen” eigenlijk waren. Het was niet de taak van een Indisch gouverneur-generaal om typisch Nederlandse juridische noties uit te werken voor een overduidelijk niet-Europese samenleving. Van der Capellen meende dat ook niet nodig te hebben. Hij bleek achteraf daarin volkomen gelijk te hebben, want toen het Nederlandse ministerie van Koloniën in 1848 de onzalige gedachte kreeg om stomweg het Nederlands Burgerlijk Wetboek direct in Indië toe te passen, ook op inlanders, bleek hoe ongelofelijk moeilijk het was om die laatste groep te definiëren zonder etnische kenmerken te hanteren --- zoals Van der Capellen iedere Indische regeerder adviseerde te doen, zij het maar voor *the sake of windowdressing*.

De regelingen die de Nederlandsch-Indische wetgever heeft geslagen over de verblijfsstatus van personen die binnen de Archipel werden aangetroffen, zijn allemaal chaotisch en inconsequent. Ze kwamen steeds

schoksgewijze tot stand, omdat alweer een groep zich binnen dat grondgebied voordeed die zich eerder niet had voorgedaan en die nimmer daarvoor vergunning had gevraagd aan het koloniaal gezag. Aan het eind van de negentiende eeuw komen vooral allerlei Aziaten binnen die de overheid eigenlijk niet graag binnen haar territoir zag omdat ze altijd voor problemen zorgden. Japanners met name, na 1900, maar ook wel Chinezen. Die overheid kon ze het verblijf niet weigeren, vaak uit onmacht. Dat gold voor de Japanners bijna steeds: dan ging Tokio spektakel maken. En bovendien waren deze Aziaten opvallend nuttig. Op het eerste gezicht. Maar ze schiepen zich óók eigen circuits voor handelscommerciële doelen en vaak ook voor criminele activiteiten. De overheid gaf ze een status. Ze zette doorgaans niet uit.

Ze ontzei ze wel allerlei rechten. Soms zelfs veel. Soms zoveel, dat ze op slaven gingen lijken. Maar ze waren het niet, omdat ze burgerlijke bevoegdheden toch op eigen doft bleven uitoefenen zoals het recht om contracten te sluiten. Ze sloten vaak zware arbeidscontracten die weinig vrijheden meer overlieten. Toch konden ze gezegd worden dat nog uit vrije wil te doen. Het waren daarom toch geen slaven. Binnen de hierna te noemen groepen zāten echter wel degelijk slaven. Mensen, die niet eigenstandig enig grondrecht konden geldend maken. We sommen de groepen daarom op. En geven daarna aan, welke verzamelingen daaruit slaaf waren. In de zin van het internationale recht. De stratificaties van de Indische bevolking waren van den aanvang, sedert 1811, een voorwerp van zorg voor de koloniale overheid. Die wilde deze lagen eigenlijk zo verantwoord mogelijk inbedden. Met respect voor eigenheden. Zonder discriminatie.

De in die beginperiode residerende gouverneur-generaal Rochussen, die dientengevolge tussentijds het regeringsreglement zou moeten aanpassen kreeg gigantische definitorische problemen. Hij ried de hele onderneming dus aan Koloniën met klem af. En het Plein luisterde. Naar Rochussen wél. Hij hechtte aan het dualisme, reeds om overwegingen van staatkundig prestige. Nederlanders moesten sacrosanct zijn. Niet berispbaar. Dus onberispelijk. Ze waren het niet. Dat wist Rochussen goed. Gelukkig lichtte Rochussen dat niet nader toe. Maar staatkundig was het wijs om te doen alsof de Europese Nederlanders inderdaad de hoop van het vaderland waren. En niet de mislukkelingen die het moederland liever kwijt dan rijk was. Hetgeen doorgaans het geval was.

De harde kern van de koloniale Indische samenleving werd daarom bij dit reglement gevormd door deze Europeanen en Nederlanders die konden gelden als perfecte dragers van civiele rechtssubjectiviteit in de gehele Archipel. Zij genoten aan hen immanente grondrechten, niet ongelijk aan die, welke de grondwet geldend voor het Rijk in Europa opsomde. Deze grondrechten golden als "immanent", omdat uitgangspunt was, dat het Indisch Regeringsreglement deze rechten niet toekende, maar erkende als vóórgegeven aan iedere nationaal-wettelijke regeling.

De constitutionele privileges van deze in Nederlandsch-Indië verblijvende Nederlanders
Deze rechten waren protolegale privileges die de Indische regering stomweg te respecteren had en die ze deswege niet kon afnemen bij nadere wettelijke regeling of wetsbeschikking. Batavia moest wel. Protolegaal: ze waren vóórwettelijk. De Nederlander had ze door geboorte. Door zijn blanke ras. Die protolegaliteit vloeide voort uit de verplichting van de Indische regering om aan alle Europeanen binnen de Archipel hoe dan ook "*effective control*" te bieden tegen de inlanders of inheemsen voor wat betreft de integriteit van lijf, have, eerbaarheid en goederen van de individuele Europeaan. Bij deze Europeaan moest de koloniale regering vooral afstemmen op de Britse onderdaan.

Batavia moest deze onderdaan kunnen garanderen dat hij dezelfde rechtsbescherming van overheidswege zou kunnen krijgen vergeleken met die onderdaan, verblijvend binnen de rechtsmachtkring van het Britse Rijk. Alleen onder die conditie had Londen aan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden het rechtsgebied van de Archipel – nog steeds niet bevredigend in kaart gebracht – als territoriaal soeverein gebied willen concessioneren, zoals we hierboven zagen. De eis van de effectieve publieke rechtshandhaving in het achterland, het *koloniale Hinterland*. Dat is de rare kolonialistische term die in de tweede helft van de negentiende eeuw gemunt wordt, zonder haar precies toe te lichten. Ze is het wachtwoord van de koloniale conferenties, met als hoogtepunt het congres van Berlijn van 1885 inzake de koloniale beheersing van Afrika. Vandaar de Germaanse inslag van dit woord. De Europeaan moet vrij toegang hebben tot dat Hinterland. Dat is de eis van de “*Hinterland-doctrine*” die bij de concessionering van Centraal Afrika voor alle westerse koloniale mogelijkheden zal gelden.

De beide hierna te bespreken Sumatra-tractaten, gesloten tussen Nederland en Groot-Britannië gaan van die doctrine uit. De Europeaan zou moeten worden gevrijwaard tegen willekeurige inbreuken op die grondrechten van overheidswege bij de toepassing van strafprocessuele dwangmiddelen als voorlopige hechtenis, bevelen tot huiszoeking, onderzoek van papieren, inbeslagnemingen ter onttrekking aan het verkeer of verbeurdverklaring van goederen, stillegging van bedrijfsondernemingen, gijzelingen en bewaring ter deportatie, uitzetting, terugleiding, externering of internering.

Tegenover inheemsen of inlanders zou de Europeaan te allen tijde een effectieve rechtsbescherming van overheidswege mogen inroepen. En zou hij die niet te zijnen genoegen kunnen krijgen, dan zou hij mogen terugvallen op consulaire interventie van de overheid van zijn Europese nationaliteitsstaat. Deze twee privileges golden niet voor de inheemse of inlander, zelfs als deze wellicht bijzondere banden zou kunnen vertonen met een dergelijke staat door aanstelling of familiale betrekking. Dat betekende: **principiële fundamentele rechtsongelijkheid**. Het regeringsreglement-1818 was van die ongelijkheid uitgegaan als tijdelijke werkhypothese bij de staatkundige inrichting van het immense koloniale Archipelgebied. De Indische Staatsregeling van 1854 maakte later van deze werkhypothese een bestendig *rechtsnormatief* beginsel voor de doorontwikkeling van de koloniale staatkunde in de Archipel.

Een separaat Europees recht-systeem alleen voor kolonialen

Uiteraard werd dit dualisme primair doorgevoerd uit eigenbelang en oogmerken van machtsconcentratie bij de blanke. Maar natuurlijk was het ook een praktisch beginsel. Het was veel makkelijker de niet-Europese massa over te laten aan een “eigen” rechtsbedeling, of die nu gebaseerd heette te zijn op de (h)adat, het plaatselijke onbegrijpelijke gewoonterecht of niet. Batavia had gewoon niet voldoende juridisch personeel beschikbaar om het Europese recht overal in de Archipel te verspreiden, toe te passen en desgevallend af te dwingen.

Dat Europese recht was ingewikkeld, zeker, als het om de privaatrechtelijke normen ging betreffende de schadeplichtigheid wegens onrechtmatige daad en wanprestatie of eenvoudige contractbreuk. Was de eiser daarbij dan ook nog eens een niet-Nederlander, dan kon het zijn dat in de procedure internationaal privaatrecht zou moeten worden toegepast, zeker, als een Brit erbij betrokken was die een rechtsbetrekking was aangegaan op basis van diens *common law*.

Batavia had daarvoor de juridische expertise niet in huis en de balie was er evenmin van voorzien. Niettemin eiste de conditie van *effective control* dat de eiser, in dit opzicht het *common law*-systeem inroepend, niet te kort zou worden gedaan in eerste aanleg. Het was in de negentiende eeuw zo goed als uitgesloten dat een inlander zou deelnemen aan een rechtsbetrekking van privaatrechtelijke aard met een Europeaan als tegenpartij. Dus was het wel zo eenvoudig die inlander verder over te geven aan dat (h)adatrecht, als dat recht maar niet in strijd was met “de algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid”, zoals artikel 75 van het Indisch Regeeringsreglement-1854 korthedshalve formuleerde. De inlander zou zich daartoe kunnen wenden tot de Landraad, de rechtbank van eerste aanleg voor inheemsen.

Die raad zou het conflict kunnen definiëren en de daaruit voortvloeiende rechtsvragen kunnen vaststellen. Zij zou dan deze conflicten als prejudiciële vragen kunnen doen voorleggen aan de resident, de Nederlandse administrator binnen het regentschap. Die zou kunnen vaststellen of het jurisdictieconflict inderdaad onoplosbaar en precedentloos was. Was dat onverhoopt het geval, dan kon de rechtsmacht van het koloniaal gezag ingeroepen worden ter correctie. De veronderstelling die aan art. 75 van dat Regeerings-reglement ten grondslag lag was, dat alsdan de benadeelde inlander ter hoofde kon gaan bij de resident, om het jurisdictieconflict via hem te doen oplossen. Hij zou bij die resident een voorziening vragen, bescherming tegen de Europeaan. Of tegen de vorst. Eventueel met hoger beroep op Batavia. Dat de inlander daarvan zo goed als nooit gebruik zou durven maken, wist het koloniale gezag ook heel goed. Het drama van de Max Havelaar, de roman over zulk een rechtsmachtconflict, toont het genoegzaam aan.

De groep inlanders of inheemsen

Inlanders of inheemsen zijn diegenen die geboortig zijn uit in de Archipel gevestigde ingezetenen en die geen Nederlanders of Europeanen zijn. Op hen zijn de Indische wetboeken op het burgerlijk recht, de koophandel, de burgerlijke rechtsvordering, de strafvordering, de rechterlijke organisatie niet toepasselijk. Zij zijn overgelaten aan het lokale Indische gewoonterecht, de (h)adat tenzij de Indische regering op hen Inlandse Reglementen toepasselijk heeft verklaard. Voor Javanen en Madoerezen heeft deze regering dat in 1848 gedaan betreffende de burgerlijke rechtspleging en de strafvordering. Voor wat het familierecht, daaronder begrepen het erfrecht, het contractsrecht in het algemeen, het algemene strafrecht en het agrarisch recht geldt de (h)adat, voor zover deze ten genoegen van het koloniaal gezag vaststelbaar is.

In hoofdstukken 6 van het Indisch Regeerings-reglement wordt het “ingezetenschap” van Nederlandsch-Indië definitief geregeld. In artikel 109 wordt het dualisme gecodificeerd. Het onderscheidt tussen “**Europeanen en met hen gelijkgestelde personen**” enerzijds en “**inlanders**” anderzijds. De toelichting op de eerste groep behelst niet meer dan dat hier de nationaliteitenwetgeving van de Europese staten van herkomst beslissend is: het Indisch recht is hier volgend. Nederlanders zijn Europeanen, al zijn lang niet alle Europeanen Nederlanders. Verder worden bepaalde groepen met Europeanen gelijkgesteld: de inheemsen, die een christelijke godsdienst belijden. Wie, met in achtneming van de gelijkstelling, géén Europeaan is, is inheems. Met inheemsen worden gelijkgesteld: Chinezen, Arabieren, Japanners en anderen, die later worden aangeduid als “*vreemde oosterlingen*”.

Inlanders als restcategorie van imperfecte rechtssubjecten

De groep “inlanders” werd dus een soort restcategorie voor imperfecte rechtssubjecten, al waren ze wellicht wel rechtmatig toegelaten tot de Archipel. Want ook onder dezen, van niet-Indonesische herkomst, waren veel Aziaten die zich irregulier toegang verschaft hadden tot het eilandrijk. De toegangsverschaffing is een feit. Een rechtens relevant feit, dat de overheid erkent. Maar ze stemt er niet in toe. Iemand is er, maar eigenlijk hoort hij er niet te zijn. Stemt de overheid volledig in met het feit van verblijf, dan is de vreemdeling pas toegelaten. Toelaten is een rechtshandeling. De overheid laat de toegelatene deelnemen aan het rechtsverkeer en biedt hem rechtsingang.

Vanaf de totstandkoming van het Regeerings-reglement gaat het verschil tussen “toelating” en “toegangsverschaffing” een grote rol spelen in het inlandse vreemdelingenrecht. Daarover gaat het hier eigenlijk. Bij “toelating” heeft de koloniale overheid bewust ingestemd met het feit dat de vreemdeling toegang heeft verkregen tot de Archipel of zich deze toegang heeft verschaft. Zijn verblijf is rechtmatig. Hij kan rechten opbouwen en uitoefenen. Maar hij blijft vreemdeling. Hij heeft geen volledig deel aan het rechtsverkeer zoals de onherroepelijk toegelatenen.

Maar bij dit enorme eilandenrijk komt veel vaker voor, dat de Aziatische vreemdeling zich buiten medeweten van de koloniale overheid toegang heeft verschaft soms ter gezinshereniging, familievorming of gezinsstichting, al dan niet via een huwelijk. Zij worden aangeduid als “vreemde oosterlingen” en gelden als illegale vreemdelingen. De Indische overheid weet dat ze er zijn. Ze worden gedoogd. Maar de Indische overheid stemt niet in met hun verblijf, al faciliteert ze dat soms wel degelijk. Ze werkt soms zelfs mee aan hun toegangsverschaffing. Al stemt ze daar niet positief mee in. Zelden gunt ze deze vreemdeling rechtsingang. Ze dwingt hem daardoor ook regelmatig tot eigenrichting, al keurt ze die af en al straft ze die.

Het gaat hier dus om een schemerachtige restcategorie die steeds groter wordt. Ze zijn er, deze aanwezige niet-toegelatenen, maar ze mogen er rechtens eigenlijk niet zijn. Niet volgens de wet, al wordt die te hunnen aanzien óók niet gehandhaafd. Ze kunnen dus op ieder moment verwijderd worden naar enig buitenland. De koloniale overheid doet dat alleen niet. Capaciteitsproblemen kunnen een rol spelen. Die worden er steeds bijgehaald. Maar vaker gaat het om rechtspolitiiek opportunisme. Het is veel makkelijker om deze massa's illegalen maar te laten bungelen. Ze zorgen dat ze niet opvallen. Dus rechtshandhavingstechnisch zijn ze neutraal. Komt de nood aan de man, dan kan de koloniale macht massaal externeren of interneren. Bij het uitbreken van de Japans-Russische oorlog in 1904, de Eerste Wereldoorlog in 1914, de Tweede Wereldoorlog in 1939 doet die macht dat dan ook. Ten laste van Rijks Duitsers, Oostenrijkers, maar vooral de vreemde oosterlingen: Turken, Ottomanen, Chinezen, Japanners, Indo-Chinezen.

Al deze Aziatische vreemdelingen zijn dus vanaf 1814 wetstechnisch illegaal. Maar ongewenst zijn ze óók weer niet. Ze leveren de Indische samenleving menig voordeel op. En zij gaan, naar mate het eilandenrijk beter op westerse voet ontwikkeld wordt en meer perspectieven bestaan op een menswaardig en soms welvend bestaan in getal uiteraard geweldig toenemen. De koloniale overheid heeft er geen greep op, uiteraard, ze heeft geen benul van hun aantallen en hun subculturele infrastructures die soms uiterst goed ontwikkeld zijn en een gedegen vangnet vormen voor deze subgroepen. Vanaf 1880 heeft de Archipel te maken uit dien hoofde met het probleem van een multiculturele samenleving, die het koloniale gezag des te bedreigender ervaart, naarmate ze zelf zich zwakker weet.

De Europeaan bestaat, maar niet officieel

De koloniale regering kan geen rechtsvaststellende verklaring afgeven dat iemand officieel Europeaan is. Terwijl daarvan toch zovele staatkundige privileges kunnen afhangen. Pas in 1920 wordt de mogelijkheid geopend om rechterlijke tussenkomst in te roepen om geldig te doen vaststellen tot welke bevolkingsgroep men nu eigenlijk behoort. Dat heeft dan te maken met het overstelpend aantal Indo's dat de Archipel dan rijk

is, die allemaal maar moeizaam aan een geregeld betaald bestaan kunnen geraken. Tot de overheidsdienst kunnen ze wel doordringen, maar steeds in een ondergeschikte positie en steeds bij tijdelijke aanstelling. Voor het bedrijfsleven geldt mutatis mutandis weinig anders. Hoe verschillend is dan het Britse stelsel in (Voor)Indië. De Britse wetgeving garandeert de Indiërs gelijke behandeling bij de aanstelling in overheidsdienst van de Britse majesteit.

Onderscheid naar ras, geloof, herkomst, landaard of levensovertuiging is in dit Britse systeem ongeoorloofd en wordt men toch geweigerd op basis van dergelijke criteria dan levert dat “*tort*” op, een onrechtmatige daad, met dienovereenkomstige aansprakelijkheden voor de dader deswege. Daarom is het merkwaardig, dat de Nederlandse koloniale overheid alles eraan doet om te ontkennen dat de bevolkingsregistratie er een is naar rassenkenmerken. De officiële instructies luiden dat de Indische staatkunde er geen is van *raciale* dualiteit.

Men leest bij De Kat Angelino, een belangrijk topambtenaar van het Nederlandsch-Indisch Binnenlands Bestuur in de periode 1910-1940 in diens standaardwerk over het Indische bestuursapparaat bladzijden lang beschouwingen over het feit dat overheden altijd al onderscheid hebben gemaakt in bevolkingsgroepen, naar mate zij overgingen tot territoriale expansie. De Kat refereert aan de Romeinen, de Grieken en vooral de Ottomanen. De eersten hebben bij de referentie aan rechtvaardigende precedentes verre de voorkeur: zij kenden een differentiatie naar barbaren (*barbari*), romeinse staatsburgers (*cives romani*) en toegelaten vreemdelingen (*peregrini*) – en was hun rechtssysteem geen oermodel voor het westerse staatsrecht? Was het Romeinse recht niet hét voorbeeld voor het Rooms Hollands Recht uit de zestiende eeuw waarop ook de VOC voer? Moeten de koloniale overheden daarvan afwijken? Het antwoord moet, dat is duidelijk, ontkennend zijn.

Geen sluitende burgerlijke stand in de Archipel

In de Archipel bestaat voorlopig geen sluitend systeem van een burgerlijke stand. De koloniale overheid zal dat ook niet tot stand weten te brengen. Dat kan bij een doorgaans ongeletterde bevolking, die zo ver mogelijk op afstand blijft van de blanke bovenlaag, geen verwondering baren. Wat een “inlander” in nationaliteitsrechtelijke zin is, blijft afhankelijk van puur feitelijke omstandigheden die als bij toeval ter kennis komen van deze overheid, meestal via de controleur, dan wel de plaatselijke beambte belast met de handhaving van de openbare orde en rust. Soms ook wel via de *manisee*, de politionele marechaussee van Batavia, die soms bij expeditionaire acties ter pacificatie uitzwermt over desa’s, kampongs en soms nog onbekende binnenlanden. De “inlander” is diegene die opgeeft zulks te zijn, verwijzend naar zijn plaats van geboorte en zijn subdialect, dat hij wisselt met bloed- en aanverwanten. Hij is gekleurd en vertoont Indonesische rassenmerken. Bij de Indo’s of mestiezen is dat ook het geval. Zij zijn de vrucht van een rassenkundig gemengd huwelijk of samenlevingsverband, ongeacht de wettiging door de Europese vader. Ze gelden als Europeaan.

Zij gelden echter óók als *imperfecte* Nederlanders. Zij hebben deel aan de Europese rechtsbedeling, tenzij daarop te hunnen laste expliciete uitzonderingen zijn gemaakt bij of krachtens wetsbesluit. Dat zal zo goed als nimmer het geval zijn in de Archipel, maar dat neemt niet weg, dat de mesties of Indo toch een tweederangs-Nederlander zal blijken ongeacht aanleg, opleiding en certificering. De koloniale samenleving reduceert ze spontaan daartoe. Ook bij hen is de gelaatskleur en gelaatsopbouw doorslaggevend, eventueel in samenhang met de eigenaardige dialectische tongval bij het spreken van Nederlands. Zie nader hieronder. De mesties of

Indo zal slechts bij hoge uitzondering benoemd worden in een hogere positie bij het Nederlandse bedrijfsleven of in de koloniale ambtenarij. Zijn kleur verraadt hem, wat hij voor achtergrond of talenten moge hebben. Daarop gaan de lagere koloniale beambten zonder meer af bij de classificatie, die het koloniale hoger gezag zonder aarzelen overneemt.

De slaaf geen onderdeel van deze staatkundige stratificatie

De gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië weet goed, dat deze gelaagdheid en categorisering van de inwoners van zijn wingewest geen plaats geeft aan de slaaf. Het gaat hier om een bepaalde rechtspositie die, paradoxaal, de persoon die deze benaming krijgt, buiten iedere rechts-stratificatie plaatst. Er is letterlijk voor hem geen ruimte binnen deze hiërarchie naar de persoonlijke rechtssubjectiviteit. Al is deze ordening zo belangrijk voor deze topambtenaar, dat hij haar probeert te definiëren in één van zijn eerste zelfstandige wetsbesluiten. Hij weet ook, dat, door de slaaf niet te benoemen, deze stratificatie defect is. Ze geeft de werkelijkheid niet weer. Dat is precies de bedoeling. Het koloniaal bestuur investeert heel wat ambtelijke werkuren om dit onderdeel van een onmiskenbare realiteit niet te behoeven benoemen. Dit onderdeel is voor zijn bestuur axiomatisch. Hij weet dat geen van zijn doelstellingen haalbaar zal zijn, als het er niet is. Het is zo noodzakelijk, dat hij het eigenlijk negeert omdat hij er geen macht over heeft. Het bevindt zich buiten zijn jurisdictie. Tegelijkertijd is deze hele stratificatie op het bestaan van slavernij gebaseerd. Deze stratificatie schrijft hij verder helemaal uit. Maar deze basis niet. Ook de ambtenaren die de bestuursinstructies schrijven negeren de slaaf en geven geen voorschriften voor de behandeling van dit goed, terwijl zij dat wel doen voor de meest imperfecte verblijfgerechtigde. De reden is, dat de slaaf niet kan gelden als verblijfgerechtigde. Hij heeft geen rechten.

Zijn eigenaar heeft over hem rechten. Die beschrijft het koloniaal bestuur wel en ook hoe deze uitgeoefend moeten worden. In zoverre is de slavernij eigenlijk een onderdeel van de *arbeidswetgeving*, zegt de al meer aangehaalde bestuursambtenaar De Kat Angelino in Deel II van zijn gezaghebbende trits over het koloniaal beleid In Nederlandsch-Indië, in het zevende hoofdstuk, dat geheel aan de koloniale arbeidswetgeving is gewijd. Het is een belangrijk maar geen zelfstandig onderdeel van dat koloniale beleid. Deze wetgeving is noodzakelijk vanwege de stedelijke grootindustriële ontwikkeling en de gecompliceerdheid van het groot-landbouwbedrijf ten plattelande. De slavernij is uit rationele overwegingen daarbinnen terug te dringen omdat ze de arbeidskrachten niet systematisch optimaal aanwendt in het productiesysteem. De slaaf toch volhardt in de inheemse aangeboren inertie en ontwikkelt geen initiatief. Daarom moet de koloniale overheid deze vorm van inzet van die krachten terugdringen. Maar dat kon nog niet in het begin van de consolidatie van het koloniaal bestuur. Toen bestonden dergelijke grootschalige en schaalvergrotende economische segmenten in de nijverheden nog niet.

Nu, schrijft De Kat, in de dertiger jaren – van de vorige eeuw – zijn ze er wel. Ze kunnen uiteindelijk pas goed concurrerend zijn, als de slavernij geheel is afgeschaft. Maar dat moet dan wel mondiaal aangepakt worden. Een enkel verbod zoals het Indisch Regeerings-reglement voorziet is echt niet voldoende. Het verschijnsel moet uitsterven. In internationaal verband. De Kat is blij dat de Indische regering er al een heel eind mee gevorderd is: de slavernij als sociale waninstelling bestaat in Nederlandsch-Indië niet meer. Hij bedoelt: ze is er nog wel, maar vertoont geen aanstootgevende uitwassen. Hij ziet de slavernij vooral als een vergrijp tegen de openbare

zedelijkheid, het uitgangspunt dat ook zo kenmerkend was voor het systeem-Tordesillas. Men kan gerust zeggen dat het Nederlands koloniaal bestuur eenvoudigweg op dit punt tot op het laatste dat systeem is blijven aanhangen en verdedigen. Het systeem wordt gaandeweg verlaten door dat bestuur, omdat het zonder dat stelsel beter kan. Staatshuishoudelijk bekeken, dan. Hij gewaagt van de inspanningen van de Volkenbond op het terrein van de bestrijding van de slavernij. Hij bespreekt het door deze bond te Genève voorgelegde verdrag van 25 september 1926 inzake de slavernij dat Nederland uiteraard heeft geratificeerd. Uiteraard. Want de Indische bestuurspraktijk was met dat verdrag al volkomen in lijn. Batavia had dus geen nieuwe uitvoeringsverplichtingen. Dat was ook niet anders te verwachten. Deze strijd had het Koninkrijk al langer spontaan en op eigen initiatief aanvaard en geleidelijk tot een goed einde gebracht. *“Het behoeft geen betoog, dat deze overwinning voor de Inheemsche maatschappij van hooge zedelijke beteekenis mag worden geacht.”* Dat is de slotsom van deze bestuurstopambtenaar die daarmee, dat mag met zeker aannemen, de algehele overtuiging van koloniaal Batavia in 1930 weergeeft. Het gaat hier immers om een voorgeschreven handboek dat iedere ambtenaar Binnenlands Bestuur op zijn nachtkastje heeft liggen. Deze zelfgenoegzaamheid is tekenend. Ze is ook beschamend. Als men zich realiseert hoe lang het cultuurstelsel heeft kunnen voortbestaan na 1880, maar dan in verkapt vorm en ook welke onderhorigheden de opgedwongen contracten van bijvoorbeeld de Deli- en Billitonmaatschappij verborgen. Slavernijverhoudingen. In een fraaier jasje. Zie hieronder ad 3.11.-12.

Dat is al bij al, aldus De Kat, wij volgend deze ambtenaar maar weer, zeer bevredigend. Het komt door het beleid dat in 1814 inzette. Toen wilde het koloniaal gezag de slavernij en de pandelingverhouding al terugdringen. Een valse voorstelling van zaken. Een verbod van slaveninvoer werd inderdaad al in 1825 geslagen, maar aangezien die invoer gering was – de grote slavenpopulaties zāten al lang in de binnenlanden en het Zanzibar-monopolie hād al lang zijn beste dagen geteld – was dat geen gewichtige stap voorwaarts, al wil De Kat dat anders blijven voorstellen. Slaven konden hun vrijlating aanvragen, maar kregen ze het, dan hadden ze nauwelijks mogelijkheden tot zelfonderhoud.

Bedenk: over de slavernij bestaan tussen 1800- 1926 nog geen multilaterale verdragsteksten. Zeker geen, die mondiale werkingssomvang kunnen hebben, als ze nationaal maar effectief worden uitgevoerd. In deze tijd, van het begin van de negentiende eeuw, hebben menselijke wezens nog geen grondrechten die hen immanent – mét zijn individualiteit gegeven -- zijn, die hen toekomen zonder overheidsinterventie. Er zijn wel nationale regelingen waarin de slavernij aan banden wordt gelegd en zelfs verboden. Maar de actieradius van hun gelding is dan strikt beperkt. Tot het grondgebied van de staat die die wet uitvaardigde of, in het beste geval, tot de verzameling van de eigen onderdanen of nationalen. Zelf is de slaaf nog steeds een zaak, een goed. Zoals

bij de totstandkoming van het Tordesillas-systeem. Een onderwerp van contractenrecht. Het slavencontract wordt uitvoerig behandeld in de wetboeken van Indische Koophandel en het Burgerlijk Wetboek.

We bezien nu eerst, wat deze regelingen bedoelen, in deze context, met de term “slaaf”. En dan, hoe de verhouding van deze zaak is tot deze sociale hiërarchie waarin de slaaf iets is dat niet gedefinieerd mag worden. De slaaf is een burgerrechtelijk *indefiniendum*. Tenslotte wat voor soorten slaven er zijn want daarin bestaan zeker verschillen en daarvoor bestaat weer een hiërarchie. Deze koloniale *indefinienda* worden beheerst door buitenlandse rechtsregelen, want ook het Adatrecht dat er betrekking op heeft is niet Nederlands van herkomst. Het is meest van Ottomaanse origine en kent typische modaliteiten per eilandengroep.

Deze worden ook, via de hier weergegeven stratificaties in wetsbesluiten, toepasselijk in de andere koloniën in Latijns-Amerika en op de westkusten van Afrika, de Kaap de Goede Hoop en de resterende factorijen langs de zuidelijke kusten van India, Voor-Indië en Malakka. Daar beoogt het koloniaal bestuur zoveel mogelijk aan te sluiten bij deze wetsbesluiten van deze Indische gouverneur-generaal, de hoogste koloniale ambtenaar die het Koninkrijk der Nederlanden kent. Alleen zal het taalgebruik daarbij soms anders zijn. Afgestemd op het Papiamento of op de creoolse subdialecten.

Dat gezag kijkt bij de registratie van de bevolking beslist eerst naar “de kenmerkende gelaatskleur” en, eventueel, de schedel- en gelaats(op)bouw. Daarvoor zijn in de gangbare registratieformulieren ook aparte rubrieken ontworpen die worden ingevuld als de overheidstussenkomst door de inlander wordt ingeroepen. Criteria op grond waarvan kan worden bepaald wanneer iemand Europeaan is of niet zal men in geen Indisch wetsbesluit vinden, dus ook niet in het Regeerings-reglement, niet dat van 1854 en evenmin dat van latere jaren. De zintuiglijke feitelijkheid van de indeling blijkt uit de wetsbepaling van 1886 waarbij Batavia bepaalt, dat wie zich steeds de staat van Europeaan heeft aangemeten die staat mag blijven voeren en daaraan aanspraken mag ontlenen tenzij bewijs aangevoerd kan worden dat de staat ten onrechte geclaimd werd. Wie dat bewijs mag aanvoeren (geldt het hier wellicht een *action publique* die iedereen mag hanteren?), wat voor sóort bewijs het moet zijn, wat de bewijsredenering minimaal moet zijn, tot wie die bewijsvoering gericht moet zijn en welke consequenties ze moet hebben, en wat rechtens is als de aantijging ten onrechte geschiedt, laat het wetsbesluit volledig in het midden.

De slavernij axiomatisch

De noodzaak van een kortlopende batig sloten-politiek ter aflossing aan Londen Zoals De Kat Angelino, terugziende in de dertiger jaren van de vorige eeuw, in zijn bestuurshandboek opgeeft, was slavernij een noodzakelijkheid om de Archipel op zeer korte termijn winstgevend te maken ter aflossing van de immense schulden die Willem I inmiddels had gemaakt, in 1820, om zijn koninkrijk enigszins op economische gang te krijgen. Willem – dat was De Kat destijds natuurlijk niet bekend – had heel veel geïnvesteerd in infrastructurele projecten in de zuidelijke Nederlanden. Hij had in Antwerpen gigantische hoogst moderne havenbekkens laten aanleggen.

Het Willemsdok gewaagt er nog van bij Kipdorp. Hij had het kanaal Gent-Terneuzen laten graven. Hij had verder watergangen laten aanleggen naar het Hollandsch Diep om Antwerpen via korte vaarroutes aansluiting te borgen op de Maas en de Rijn. Het ging vooral om die gletsjerrivier die nu stroomopwaarts bevaarbaar bleek voor slepen met een stoomschroefboot voorop. Hij had ook in de firma Röntgen die in deze soort vaartuigen gespecialiseerd was flink geïnvesteerd. Verder had hij Gent van betere dokinrichtingen laten voorzien en de mijnen in de Borinage laten opleggen tot voordien onhaalbare diepten. Daarbij hadden de modernste stoommachines de schachten en gangen kunnen vrijhouden van het opstuwend grondwater. Ook die had Willem gesubsidieerd. Hij had de hoogovens, metaalpletterijen en wapenindustrieën ook aanmerkelijk ondersteund. Verder was hij de twee grotere handelssteden Rotterdam en Amsterdam gaan voorzien van kanalisaties om beter toegang te krijgen tot de Noordzee.

Whitehall had in 1820 al laten weten dat daar de leningen niet voor verstrekt waren. Waar bleef dat mobiele Volksleger? Met de rijdende batterijen voor zware artillerie? Waar bleven de modernere forten aan de zuidgrenzen? Den Haag kreeg de gramschap van Londen over zich heen. Het besloot nu tot het versneld openleggen van de centrale binnenlanden op Java om daar cultures te beginnen. Daarvoor moest het de inheemse bevolking onderwerpen, schatte het. Het zond nu expeditionaire brigades herwaarts. Die stonden onder commando van kolonels die in de Napoleontische oorlogen hun ervaringen in de krijgskunde hadden

opgedaan. Die kwamen erop neer dat men massaal geconcentreerde slagen moest aannemen, liefst in open veld. Maar dat kon in het tropische junglegebied dat de brigades betraden niet. Daar moesten de brigades in een langgerekte colonne oprukken, pelotonsgewijs, voorzichtig gedirigeerd door steeds nerveuzer wordende sergeanten. De Javanen lagen in hinderlaag. Overvielen de schakels in de rij. Hieuwen met de klewang. En waren weer verdwenen in de duistere bossen. De colonne stopte, trachtte te achtervolgen, maar werd vervolgens verleid tot man-tegen-man-gevechten waarbij vuren met de lange, moeilijk hanteerbare geweren onmogelijk bleek. Charges waren onmogelijk, uitvallen in stormverband evenzeer. Het verkenningsleger werd uren gebonden, liep uit de ravitaillering en schoot niet op. Het koos bivak, werd in de nacht weer bestookt, bleek bij het lumieren van de dag tal van gewonden te hebben die naar achteren moesten en telde veel gesneuvelden. Men zat in een totale wrede guerrilla. Nooit gedacht dat die handtamme Javanen zulk een weerstand zouden bieden.

Willem I, achter zijn bureau aan paleis Noordeinde, werd razend toen hij de afrekeningen doornam en de verlieslijsten. Hij had de koloniën als winstobjecten. Hij moest Londen en de Rothschildts terugbetalen. Maar het geld ontvlood zijn handen als water. Hij moest van de Engelsen overal in de Archipel fortificatiën, liniën en stellingen inrichten, schansen en wachtposten langs de onafzienbare kusten – *effective control* niet waar – en, terwijl hij daarmee doende was, had die Van der Capellen waarachtig een complete koloniale oorlog ontketend waarvan de geldelijke gevolgen onafzienbaar waren. Een oorlog beginnen was niet moeilijk. Een oorlog beëindigen wel. Verder was Willem nu bezig een koloniale administratie op te bouwen, ook in de Archipel-groepen buiten Java. Dat kostte ook weer geld, want daar was nou werkelijk nooit echt iets aan gedaan. Wel door de Engelsen. Maar niet door de Nederlanders. Verder bleken Celebes en Sumatra broeihaarden van onrust. Daar zouden forten moeten worden versterkt of gebouwd. Daar zouden garnizoenen moeten worden gelegd. Daar zou de gouvernementsmarine havenbekkens moeten aan laten leggen en beurtvaartdiensten op moeten gaan onderhouden.

Dat koninkrijk kostte geld als water en winst: homaar. Als deze kosten bleven oplopen, kwam hij begrotingstechnisch in grote moeilijkheden. Willem poseerde als de koning-koopman. Financieren kon hij naar eigen voorvegen als de beste. Daarom kon hij internationaal vrijwel onbeperkt kortlopende kredieten opnemen. Hij had de naam een solvete boedel te beheren. Daarin had hij al heel wat geïnvesteerd, in die reputatie van soliditeit. Maar door de Java-oorlog kwam hij waarachtig in betalingsmoeilijkheden. In 1840 zou blijken dat hij door deze koloniale oorlog miljoenen Rijnlandse guldens opstookte in een alles verterend vuur. Dat wilde hij strikt geheimhouden. Hij wilde dus geen staatsobligaties uitschrijven. Bij de plaatsing daarvan zou hij moeten werven op de internationale kapitaalmarkt, waarschijnlijk via de Engelse dependance van Rothschildts banken. De ervaring had geleerd, dat zulke een werving altijd ruchtbaar werd, met grote nationale reputatieschade. Hij zocht dus naar inkomsten binnen het Nederlandse staatsapparaat. Want hij hoefde over de Rijksbegroting als zodanig maar beperkte verantwoording af te leggen aan de volksvertegenwoordiging.

Een staatsonderneming van agrarische dwangculturen

Hij wilde nu op korte termijn inkomsten. Hij eiste garanties. Hij wilde geen experimenten. Kennelijk waren die inlandse vorsten ongelooflijk lastig. Het was heel menswaardig om de Javaanse boer eigen grondbehouwing te willen gunnen. Maar die boer scheen alleen maar primitief en kleinschalig te kunnen werken. Hij gebruikte veel en veel te veel terrein voor de rijstverbouw – wie at er nu toch rijst? – en kwam voor het overige maar met povere cultuurresultaten waardoor geen concurrentie met Brits India kon worden bedreven. De rijsttoogst was bestemd voor de volksbehoefte ter plaatse. Daarover kon je waarachtig geen zware accijnzen gaan heffen. Dat zou tot hongersnood kunnen gaan leiden op grote schaal. En dus tot nog meer onrust.

Het was noodzakelijk hier een grondige verandering in het beheer van de agrarische grondoppervlakten te bewerkstelligen via overheidsingrijpen. Willem dacht aan gedwongen grootschalige cultures. Waarbij de inheemse bevolking ingeschakeld zou moeten worden als arbeidskracht tegen minimaal loon. Hij moest oogsten genereren die exportabel waren tegen behoorlijke prijzen. Hij zou moeten laten verbouwen naar rato van de marktconjuncturen. Hij zou dus elk jaar voor de oogstplanningen een handelsmaatschappij moeten laten sonderen wat het berste verbouwd zou kunnen worden, gelet op de te verwachten prijsstellingen. Uit de baten daarvan kon hij de gaten in zijn defecte begrotingen bij defensie en marine dichten.

Binnen twee, drie, decennia zou hij dan de Rijksbegroting weer keurig in evenwicht hebben. Hij zou dan twee keer een concept Rijksbegroting in de vorm van een wetsvoorstel aan de Tweede Kamer moeten voorleggen. Die beperktere wetsvoorstellen konden de tekorten wel verheimelijken. Dat zou neerkomen op het dóórschuiven van negatieve saldi naar de toekomst. Dat was Willems administratie wel toevertrouwd. De Tweede Kamer was niet gewend in dit opzicht heel kritisch te zijn. De debatten zouden lauw blijven, knetterende interpellaties bleven meestal uit. Daardoor zou Willems financieel beleid geen aandacht trekken binnen Europa. Hij zou kunnen blijven poseren als een kundig nationaal boekhouder.

De Drentse maatschappij van Weldadigheid voorbeeld

Willem kende een voormalig officier van het Nederlandse koloniale leger, Johannes van den Bosch. Die legde hij zijn zorgen voor. Die had van het beheer van volksplantingen met gedwongen agrarische culturen verstand. In het vrijwel onontgonnen Drenthe had hij een Maatschappij van Weldadigheid in de woeste veengebieden weten te ontwikkelen. Van den Bosch had in 1818 een maatschappij opgericht die dergelijke gronden aankocht in private eigendom. Daarheen werden maatschappelijke probleemgevallen uit Holland en Utrecht konden worden gedeporteerd naar landbouwkoloniën, waar ze heropgevoed, gesocialiseerd, konden worden.

Ze heetten er vrijwillig héén te zijn gedirigeerd. Maar in de praktijk was er nogal wat indirecte dwang toegepast. Gemeenten weigerden bepaalde armoedelijders iedere steun uit hoofde van de Armenwet uit 1806. Dan moesten dergelijke aangewezen kolonisten wel, ook al omdat ze verder geen ontlastbrief⁴⁸ konden krijgen, waardoor ze zouden kunnen verhuizen en hun geluk in een andere gemeente konden beproeven. Ze kregen daar een stiel of ambacht opgedrukt. Ze leerden discipline, rust, reinheid, regelmaat. Hun leven werd volledig gereguleerd. Vanaf opstaan tot te bedde gaan. Ze stonden voortdurend onder strikte controle en supervisie. En het werkte tot op zekere hoogte, in het belang van die personen zelf en tot nut van de maatschappij. De kolonisten kregen standaardwoninkjes toegewezen en een te bewerken grondperceel. Er was een centraal administratief centrum in het Huis Westerbeek op het landgoed Westerbeekslot. Daar kwam ook

een soort opleidings- en opvanginstituut voor de beginners, Frederiksoord genaamd, waar dezen konden bekijken waarin hun capaciteiten het best tot hun recht kwamen.

De economie kwam echter heel moeizaam in noordelijk Nederland op gang: eerst moesten veel investeringen worden gedaan om de staatshuishouding echt in gang te brengen door de aanleg van interregionale grintwegen en kanalen. Pas als die er waren, kon een agrarische productie grootschalig met vrucht ondernomen worden. En dat gebeurde pas sedert 1825. Nederland had vooral tot dan een interregionaal transportprobleem omdat de gewesten hun infrastructuur altijd tot aan de gewestgrenzen hadden opgezet en onderhouden. Een weg hield bij zo'n grens op, een watergang vaak óók. Daarom kreeg Van den Bosch maar geen batig saldo voor elkaar. Hij moest steeds weer lenen. De opleidingsscholen kostten flink wat geld, dat pas op middellange termijn door de arbeid van de gemotiveerde ex-leerlingen rente zou kunnen dragen. Het project leek echter in 1820-1830 nog steeds veel belovend.

Daarom ontwikkelde Van den Bosch ook na 1822 in de Zuidelijke Nederlanden een dergelijke maatschappij. Hij stichtte in Wortel een vergelijkbare kolonie. De overheid bezigde de maatschappijen ook om landlopers, bedelaars en vagebonderende vreemdelingen op te sluiten of af te zonderen en aan het werk te zetten. De verarmde samenleving der Nederlanden werd geteisterd door massale bedelaarsgroepen en deserteurs uit de Napoleontische tijd. Ze ondermijnden de veiligheid op de doorgaande routes. Ze remden dus de ontwikkeling van de handel en nijverheid nogal af. Daarom werd gezocht naar dwangmaatregelen waardoor deze inerte, niet producerende, massa's naar rijkswerkinrichtingen konden worden gebracht. Dat waren de strafkolonies die ook binnen het maatschappelijk verband van Van den Bosch werden opgezet en onderhouden. Die te Merksplas genoot tot diep in de twintigste eeuw zekere ruchtbaarheid. Het leek erop dat de samenleving economisch toch maakbaar was. Dat sprak Willem I, voorstander van een geleide staatshuishouding op basis van investeringsconcepten, geweldig aan.

Een Javaansche Maatschappij van Weldadigheid

Dat moest nu toch óók op Java te doen zijn. Willem ontbood deze Van den Bosch ten hove. Die zei meteen dat maatschappijhervorming bij Javanen onmogelijk was. Dat waren mensen die honderden jaren in serviele afwachting hun vorsten hadden gediend. Die waren nu eenmaal niet te vergelijken met de westerse probleemgevallen die toch nog wel, ten gevolge van hun christelijke oriëntatie, enig besef hadden van verantwoordelijkheid voor een welvarende levensgang. Daaraan ontbrak het de Javaan te enen male. Ze konden niet grootschalig werken, ze wisten niets van administratie op grotere afstanden, ze konden niet organiseren. Je kon niet verwachten dat ze transportproblemen begrepen en verzekeringen konden afsluiten.

Marktverhoudingen begrepen ze niet, vrijhandelspolitiek was niet aan ze besteed, de problematiek van scheepsvervrachtingen in havens en de garantie van retourcargo was ze niet uit te leggen. Ze hadden geen discipline. Ze waren inert. Ze zagen nooit hun eigen welbegrepen belang. Ze hadden geen ambitie om vooruit te komen. Dat kwam door hun levensbeschouwing, een kruising tussen onbepaald animisme, Boeddhisme en Islamitisme. De westerling kon dat niet begrijpen. Dat moest hij ook niet proberen. Niet de moeite waard. De Javaanse man hurkte indolent bij het kampongvuurtje neder, onderwijl zijn haan de staartveren gladstrijkend en aaiend de kop en kam, in afwachting van een nieuw heftig hanengevecht. Want gokken was de passie van de Javaan. Dat kreeg je er niet uitgeranseld. Stom, stom, stom, majesteit!

De VOC-administratie in Weldadigheidsverpakking

De Nederlanders zouden eigenlijk de V.O.C.-aanpak moeten hernemen. Die hadden de vorsten gezien als buitenlandse staatshoofden van rijkjes. Daar hadden ze verdragen mee gesloten: zoveel rijst, zo veel peper, zoveel kinabast, zoveel indigo. Tevoren een prijsje sjacheren, en dan je niet afvragen: hoe krijgt de vorst de inlander tot de productie die hij De Kumpenie belooft. Bemoei je er niet mee. Dat is de zaak van de vorst, de inlander is zijn slaaf. Dat vindt de inlander fijn. Als hij maar niet hoeft te denken. Willem zat nu met een opeisbare schuld van 40 miljoen gulden alleen al voor de Archipel, die hij Londen moest betalen. Van den Bosch zei dat hij dat kon regelen. Dat liet Willem hem dus doen. Dat is het cultuurstelsel.

Het werd officieel ingesteld in 1830. Dat jaartal is veelzeggend. Willem I werd tot zijn ontsteltenis óók nog eens geconfronteerd met een Belgische Opstand. In Brussel was die uitgebroken. Georganiseerd en aangestookt door de Fransen. Dat leed inderdaad geen twijfel. De Belgen wilden uit het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden. Ze hadden twee legers op de been gebracht: een Scheldeleger en een Maasleger. Die richtten zich vooral tegen het regeringsgezag van het Huis van Oranje, had Willem vernomen. Oorlog. Alweer. En ook daar. Vlak bij huis. Hij moest mobiliseren. Maar hij had nog steeds geen echt volksleger. Hij zou met veel moeite twintigduizend geüniformeerde militairen op de been kunnen brengen, de afdelingen vaak gefinancierd door particulieren die ook weleens een verzetje wilden. Maar het kostte het Rijk toch weer geld, geld, geld.

Dat had Willem wel. Maar voor kanalen, wegen, polderingen, irrigaties en dijkages. Niet voor militaire ongein. Maar het moest, hij was koning. Londen verwachtte het van hem. Daarom gaf hij Van den Bosch een kans. Van den Bosch garandeerde winst. Nu is het opvallend dat in de meeste geschiedenis over de Nederlandse koloniale geschiedenis wordt gesproken van een “failliete kolonie” die via het cultuurstelsel weer op de been geholpen moest worden

Een staatsbankroet was niet aanstaande, maar Willem dácht van wel

Maar daarmee was een faillissement van het koninkrijk nog niet aanstaande. Dát dat staatsbankroet dreigde te worden aangevraagd door het Huis Rothschild is stellig waar. Willem wist dat. Maar hier ging dat spookbeeld zijn eigenzinnige brein toch iets te veel beheersen: parten speelde de introverte alleenheerser hier dat hij nooit iemand om advies wilde vragen. Hij was een superpessimist. Hij werd bereden door armoedewaan. Hij zag zich al in faillissementsgijzeling. In Engeland waren ze daar niet kinderachtig mee.

De vraag echter was ook destijds, of die aanvraag tot een dergelijke maatregel ooit ontvangen zou worden door de Engelse *common law*- rechter bij wie de Londense vestiging van Rothschildts kredietimperium die eis had moeten indienen. Vermoedelijk was dat al eerder door Whitehall verhinderd, omdat een soeverein in ieder geval destijds niet failliet kon gaan. Hij was terzake van dergelijke burgerrechtelijke vorderingen stellig immuun verklaard, maar zover zou ook Lord Palmerston, die de overspannen Castlereagh was opgevolgd in de veertiger jaren, het zeker niet hebben laten komen. In de jaren 1830-1840 bouwde Willem I, eerst zo voorzichtig in zijn uitgavenbeleid, een waanzinnige staatsschuld op vooral door zijn halsstarrige voortgezette mobilisatie van zijn Veldleger in Noord-Brabant, dat daarvoor niets rondhing. Verder was er met Willem niet te praten over een drastische vermindering van de Belgische aansprakelijkheid in de gezamenlijke staatsschuld van het koninkrijk. De Belgen hadden, terecht, in 1830 al gezegd dat die schuld eigenlijk merendeels was opgebouwd door WIC en VOC. Dáár waren de Belgen niet bereid voor te dokken ná de boedelscheiding. Aan de WIC en de VOC had geen Belg ooit iets verdiend. Londen billijkte dat. En in 1839 was Palmerston daarover al aan de bel gaan hangen.

Willem had verder ook in het verborgene onberaden gegokt op diverse beurzen. Hij was geen belegger. Dat moest later Floris van Hall, de minister van financiën die dit deficit moest proberen recht te trekken zonder de annuïteiten te schorsen, ook erkennen aan de volksvertegenwoordigers. Floris prentte hen in dat het staatsgeheim was. Lekken zou de reputatie van Nederland voor decennia schaden. Het zou voorlopig geen staatsobligaties meer kunnen plaatsen op de internationale markt. Ook al zou de regering overigens draconische flankerende maatregelen nemen zoals een gedwongen staatslening ten laste van de elite. Floris wist ook van het plan tot vestiging van dwangcultures op Java. Hij zag in dat dat intensivering was van slavernij ten laste van de inheemsen. Niettegenstaande alle officiële piespraatjes over het terugdringen van de zo onwenselijke slavernij waarin het koninkrijk heilzaam voorop zou gaan. Het was *Etikettenschwindel*, dat wist Floris ook best. Die zou hij na 1853 uiterst kundig blijven bedrijven. Het maakten zijn Indische begrotingen niet transparanter, dat zag hij ook, maar wat moest dat moest.

2200 miljoen Rijnlandse guldens schuld

Noordelijk Nederland had een deficit als nooit eerder voorgekomen. Op de rijksbegroting prijkte ineens een opeisbare schuld van 2200 miljoen gulden. Uit de lucht viel deze schuld uiteraard niet. Willem I was steeds weer door zijn financiële experts gewaarschuwd. Willem I had zelf de staatskas beheerd en boekhoudkundige camouflages kunnen toepassen. Willem II vond staathuishoudkunde saai. Hij keek er dus niet goed naar om. En ineens, als een donderslag bij heldere hemel, dat waanzinnige tekort, ook meteen al in de kranten. Plus nog eens 113 miljoen gulden uit een fonds dat steeds was geheimgehouden voor de Staten-Generaal, een fonds dat gold als het vetgemeste spaarvarkentje van Willem I. De koning had de Staten-Generaal al jaren om de tuin geleid wat betreft zijn geldelijk beheer als staatshoofd. Ook Londen schrok. Dit kon een intercontinentale kredietcrisis inluiden. Willem I had deze schuld al grotendeels in 1830. Hij is toen op een doofpot gaan zitten, geholpen door Van Den Bosch. Maar áls er al een faillissement aanstaande was, dan was dat het faillissement van het koninkrijk in Europa – dáárgelaten hoe dat dan technisch afgewikkeld zou moeten worden (vermoedelijk via een verdragsmatige schuldsaneringsregeling) – en niet dat van Java, laat staan van de Archipel. Het cultuurstelsel is ingevoerd wegens het buitensporige uitgavenpatroon van koning Willem I voor politieke doeleinden en dat van Willem II wegens zijn particuliere ontsporingen. Dat wist Van den Bosch ook best. Hij droeg het alleen niet uit.

Demancipatie van de Javaan

Willem ervoer in Van den Bosch een betrouwbaar man die economisch van wangen wist en voorstander was van een geleide economie. Van den Bosch had, als Willem, maar een betrekkelijk vertrouwen in het individuele particulier initiatief. Dat initiatief moest geleid worden volgens staatkundige plannings. Er moest een plaatje van overheidswege achter te plakken zijn. Daarom besloot Willem I, de desolate toestand op midden-Java overschouwend vanuit Den Haag, dat Van den Bosch daar de beste man op zijn beste plaats zou zijn. Op 16 oktober 1828 benoemde Willem Van den Bosch met gelijktijdige bevordering tot luitenant-generaal Van den Bosch tot gouverneur-generaal te Batavia.

Van den Bosch kon nu op geweldige administratieve tegenkanting in Indië gaan rekenen: hij passeerde als buitenstaander topambtenaren die al jarenlang bij het departement van Koloniën waren opgeklimmen in de hiërarchie en hadden gevlast op deze zo begeerde post, althans op de bevorderingen die zouden optreden als één hunner die post in de wacht zou slepen. Verder had generaal De Kock er ook vast op gerekend dat hij deze positie in de wacht zou kunnen slepen. Van den Bosch realiseerde zich dat alles ter dege. Hij had dus niet veel zin in deze aanstelling. Er moest veel gepalaverd worden met de koning en zijn ministers over aanstelling en hoe daarbinnen een stelsel van gedwongen overheidscultures te ontwikkelen. Met een garantie van aanmerkelijke winsten. Van den Bosch vond de omschrijving van zijn ambtelijke bediening niet erg duidelijk. Hij wilde dat de koning in een wetsbesluit zijn bevoegdheden jegens zijn ambtelijke onderhebbenden heel precies zou omschrijven.

Dat geschiedde bij het Nederlandsch Indisch Regeringsreglement-1829. Daarin zou men de voorloper van de Indische Staatsregeling-1854 kunnen zien. Die regeling komt hierna nog aan de orde. In dat regeringsreglement en de toelichting worden de bestuursbeginselen van het koloniale gezag van Nederland uiteengezet. Dat komt uit de koker van Van den Bosch. Die schreef over de economische beginselen die die koloniale regering in acht zou moeten nemen een nota (*Over de kolonisatie op Java*). De Javaan zou eigenlijk moeten worden gereduceerd tot onmondige. Niet in staat tot eigen grondbeheer. De overheid zou hem dat beheer dicteren. Zij zou hem daarvoor betalen. Hoeveel, dat zou de overheid eenzijdig bepalen. De regent, de inheemse vorst, blijft daarbuiten. Maar die krijgt via het koloniaal gouvernement schadeloosstellingen voor het feit dat zijn onderdanen regelrecht voor de koloniale regering werken. Die vergoedingen regelt de resident, de vertegenwoordiger van die regering, ook meteen met de regent. De resident zorgt ervoor dat de regent verder de inlander in zijn rechtsgebied niets ontfutselt. Dat doet hij via zijn ambulante controleurs.

Nieuwe pachten op stoffelijke ruilvoetbasis

Het koloniaal gezag beheert namens de kroon in de Archipel de grond. Alle grond. Het geeft die in pacht uit. De pacht wordt in natura betaald. Niet in geld: dan komen de Chinezen, de traditionele kredietverschaffers op Java, er weer tussen en die gaan woekerrenten heffen. Bovendien is de in ieder geval de Javaanse economie nog voornamelijk gebaseerd op stoffelijke directe ruilhandel. Er is vrijwel geen betrouwbaar muntgeld. En wat er aan munten is, komt van buiten de Archipel met wisselende valutaverhoudingen. Er is nog geen centrale muntcirculatiebank in Java. Die moet er komen. Maar zo lang kan het koloniaal bestuur niet wachten met de ontsluiting van de Archipel als geheel voor de beloofde vrijhandel. Dat was een probleem waar Raffles al mee

worstelde toen hij het land deed uitgeven in erfpacht tegen klinkende munt: die munten wáren er stomweg niet. Daaraan ging Raffles systeem uiteindelijk ten onder, al was het reuze humanitair, op het eerste gezicht.

Dat koloniaal gezag geeft, na overeenstemming met de minister van koloniën, aan wat voor producten verplicht moeten worden verbouwd, met bepaalde voorgeschreven methodes, die zijn beproefd als garanties voor meeropbrengsten. Die minister moet dat op jaarbasis doen en kijken naar de marktverhoudingen in een vrijhandelsbestel. De geselecteerde producten zijn voorlopig: koffie, rietsuiker en indigo. De koffie is het meest renderend. Daaraan moet de voorkeur worden gegeven. Later komen daarbij: peper, tabak, cochenille, thee en kaneel. Daarvan is een Europese afzet tegen behoorlijke prijzen van den beginne af te garanderen. De schatkist moest zeker zijn van rendement. Experimenten zijn uit den boze.

Deze uitgangspunten zijn geschikt voor het koloniaal beheer te Java. Daar weten we het meeste van, als Nederlanders. Of deze uitgangspunten ook kunnen gelden voor dat over de overige Archipelgroepen weten we nog niet. Daarmee hebben we immers, in navolging van *De Kumpenie*, de VOC, nog te weinig ervaring op gedaan. Maar laten we maar als voorlopige werkhypothese aanvaarden, dat wat geldt op Java ook door te voeren is op die andere groepen, zij het dan met de eventuele wijzigingen die ze behoeven gelet op de daar voorhanden bodemgesteldheden, inculturaties en levensbeschouwelijke differentiaties. Het is, in zekere zin, gokken. Dat heeft niet de voorkeur. Maar dat risico moeten we nemen. De financiële staatsnoodtoestand eist het.

Weinig woeste gronden en zwaarbebouwde dorpsgronden

Deze cultures zouden het best op de woeste gronden kunnen worden gevestigd. De onontgonnen gronden. Maar voorlopig zijn daar geen arbeidskrachten voorradig. Dus moeten ze maar komen op de dorpsgronden, de sawa's die de inlanders al gebruiken voor de rijst. Ze moeten daarvan een deel afstaan. Dat is natuurlijk ongunstig voor die inlanders. Ze worden beschikkingsonbevoegd voor die gemene gronden. Wat méér is, de inlanders zullen vaak door de gedwongen arbeid weerhouden worden om voldoende gewassen te telen en onderhouden voor de eigen primaire levensbehoeften. Groot probleem is nu het ontbreken van een publiek systeem van grondregistraties binnen de Archipel.

Van den Bosch's systeem van dwangcultures vooronderstelt een wel ingericht actueel kadaster. Zo ingericht dat de overheid een objectieverbaar, begrijpelijk overdraagbaar uitgangspunt kan innemen wanneer ze de eerste voor de inlander zo belangrijke verdeling maakt tussen onontgonnen of woeste gronden en de in bestendig gebruik zijnde dorpsgronden, gemeenschappelijke wegen, herdgangen, publieke servituten en de dorpsbrinken of gemeynten. Wil het systeem van dwangcultures bij de inlanders ook maar een begin van enige aanvaardbare legitimiteit hebben, dan moet de actuele grondregistratie die de overheid wil toepassen aansluiten bij hun traditionele rechtscultuur, de grond-adat.

Welnu: er is geen kadaster. Geen publiek register dat ook maar in de verste verte kan beantwoorden aan de Europese maatstaven die de Napoleontische wetgeving omtrent deze algemeen toegankelijke perceelregistratie vooronderstelt. Daendels wist het al en ervoer de consequenties van dit defect pijnlijk. Maar

al zouden dergelijke registratiesystemen er sedert 1815 wel in ontwikkeling zijn gebracht, hoe zou de koloniale overheerser dan hebben kunnen weten welke gronden zeker, naar het rechtsinzicht van de inheemsen, zouden moeten worden aangemerkt als bestemd tot commune uitnutting van de plaatselijke dorpspopulatie? Van dat rechtsinzicht, gebaseerd op ingewikkelde rechtshistorische tradities, heeft die koloniale overheid niet de geringste notie. De Kumpenie interesseerde het niet. En het is het administratieve stelsel, dat de Kumpenie, met alle desinteresse van dien, bezigde dat het Nederlands koloniaal gezag overneemt. In dit opzicht weet Batavia niet waar het aan begint.

Het strekt daarom tot bevreemding dat Van Den Bosch aan dit aspect volledig voorbij leek te gaan bij de promulgatie van zijn cultuurstelsel, en dat terwijl hij toch had kunnen en moeten weten hoe ondoorgrondelijk de Adat omtrent het beheer van bewerkbare oppervlakte grond bij de inlanders zou kunnen zijn. Hij had dat natuurlijk in 1830 niet precies kunnen uitkruisen. Maar Van den Bosch had kunnen weten hoe ingewikkeld de grond-Adat was in de Archipel en hoe heilloos het voor het koloniaal gezag op den duur zou zijn als het zulks volkomen in de wind zou slaan. Pas na 1880 ging het gezag inzien dat het de verschillende varianten van de grond-adat per eilandengroep zou moeten gaan inventariseren en dat pas daarna een bevredigende kadastrale registratie, die ook de inlanders zou kunnen bevestigen in hun rechtsbelevingen, opgezet en bijgehouden zou kunnen worden. Maar Den Haag had in 1830 nu eenmaal geld nodig. Of dat gezag desbewust daarom abstraheerde van deze religieuze malligheden bij het cultuurstelsel blijft een open vraag.

Het zal zich van deze differentiaties nauwelijks bewust zijn geweest. Het heeft gekeken naar de feitelijke bewerking en het feitelijk gebruik van de hectaren oppervlaktegrond voor dorpsgebruik, en verder erven, paden, wegen, watergangen, irrigatievoorzieningen, ruimtes voor publieke manifestaties en sacrale bedieningen en belevingen volkomen misacht hebben bij de eerste rauwelijkse tweedelingen. Mede daardoor zou ze gaan gelden als vijandelijke bezetter. Al was de Javaan wel zo voorzichtig, zulks niet onnodig aan den dag te doen treden in zijn onvermijdelijk verkeer met de blanke die zijn rechtsorde prioritair achtte en voor niets anders ontvankelijk bleek.

De ontwrichtingen op middellange termijn voor de inlandse voedselvoorzieningen

Het agrarisch stelsel dat op Java gangbaar is wordt door de dwangcultures ontwricht. Er kunnen hongersnoden ontstaan. Dat zal gebeuren als de voor de rijstcultures vereiste klimatologische omstandigheden niet optimaal zijn. Zoals wanneer de regenval niet zo is, als het verwachtingspatroon per kwartaalgemiddelde zou rechtvaardigen. Dan zal voedselgebrek overgaan in hongersnood. Dat zal langdurige weerslag hebben op de bevolking die de kinderen niet naar behoren zal kunnen voeden. Dat gebeurt dan ook terstond in de streken Demak en Grobogan. Het zal in Nederland slechts schaars doordringen. En het zal de openbare mening van die dagen niet mobiliseren. De kroon gaat de dorpsgronden deels beheren.

Dat is, dat ontveinzen koning en zijn nieuwe gouverneur-generaal zich niet, een *de-emancipatie*. Want Raffles wilde juist dat de Javaan zijn eigen agrarische gronden naar eigen inzicht zou kunnen bebouwen. Raffles wilde van de aloude feodaliteiten tussen vorsten en onderhorige inlanders af. Maar de rijksschatkist eiste nu, dat dat uitgangspunt verlaten werd. Jammer. Maar wederom: helaas. Het gaat om de financiën van het Rijk in Europa. Het gaat niet, althans niet primair, om de inheemse belangen. Dat zal het belangrijkste regeringsbeginsel van het koloniaal gezag blijken. En blijven. Tot 9 maart 1942. Daarover heen zullen allerlei fraaie camouflagenetten worden gehangen als een mondiale hoogconjunctuur zich eindelijk óók tijdelijk aan de Archipel meedeelt. Dan zal de voorstelling worden gecultiveerd dat de inlander er toch ook garen bij spint, wat dat gezag doet. Dat is ontegenzeggelijk ook waar. Maar het oogmerk van dat gezag is daarop niet gericht. Dat inlandse voordeel is een bijvangst.

De onteigening van rechtswege bij wetsbesluit van een vijfde der dorpsgronden

Voorlopig is één vijfde deel van de gemene gronden genoeg. Die worden zonder compensatie feitelijk onteigend. Dat kan de koning makkelijk doen. Hij is immers krachtens zijn protolegale soevereiniteit eigenaar van de Javaanse grond. Hij heeft ze in vruchtgebruik gegund aan de Javaan. Maar die bleek de gunning niet waardig. De Javaan zal hier moeten werken in regeringsopdracht. Hij raakt dus in zekere zin achterop. In ruil daarvoor of beter, ter compensatie van die achteruitgang, hoeven de inlanders dan geen pachtgelden te betalen. Nog altijd zijn de dorpsgronden niet opgemeten. Nog altijd is er geen toereikende bevolkingsadministratie. Daarom moet het koloniaal gezag de opbrengsten van de sawa's maar forfaitair begroten.

Dat deden Daendels en Raffles óók. Dat vonden we in 1819 eigenlijk maar niks – Van der Capellen heeft er steen en been over geklaagd in Den Haag – maar ja, nu, in 1830, zijn we nog steeds geen stap verder. Jammer, maar dat hebben de inlanders toch echt aan zichzelf te wijten. Dan hadden ze de Javaoorlogen maar niet moeten voeren. Die forfaitaire opgaves zullen gebaseerd worden op de gegevens die de vorsten ter plaatse willen verschaffen. Dat doen zij via hun beambten. Die zijn volslagen onbetrouwbaar. Die schatten te hoog. Want ze krijgen over de forfaitaire afdrachten provisie. Dat is bekend. Maar ook hier geldt: jammer dan. Nederland heeft nu eenmaal geen betrouwbare ambtenaren ter plaatse. Als de werkelijke opbrengst van de sawa door een godswonder hoger uitvalt dan forfaitair begroot, krijgt de inlander dat meerdere in klinkende munt. Is er een misoogst, dan hoeft de inlander niets in te brengen. Of er een echte misoogst is, dat moeten de Nederlanders weer van de beambten van de vorst vernemen.

De dwangcultures onder eindinspectie van Hollandse residenten

Iedere desa gebruikt één vijfde van de gemene dorpsgronden voor de teelt van de door dat gezag opgegeven culturen. Het is, ongetwijfeld, dwangcultuur. Dat woord mag officieel niet gebruikt worden. Men spreke van gouvernementcultures. **Maar het is verkapte slavernij.** De voorgespiegelde vrijwillige coöperatie tussen inlanders en gouvernement is een farce. De insider weet wel hoe laat het is.

Dat gezag beschikt over de voor die cultures vereiste arbeid van de Javaan. Maar die arbeid mag per hoofd niet boven de zesenzestig werkdagen gaan. De Javaanse inlander levert zijn verplichte oogst-aandeel in bij de vorst, de *regent*, binnen wiens rechtsmacht de dorpsgronden liggen. Die vorst controleert of dat aandeel naar kwaliteit en kwantiteit aan de maat is, die het koloniaal gezag heeft vastgesteld. Dat doet de regent via wedana's, districtsbeambten die hij aanstelt onder gecontroleerde goedkeuring namens de gouverneur van de regio, waarin het regentschap ligt. Het is de regent, die aan dit systeem van dwangcultures de ultieme legitimatie geeft. In religieuze en gewoonterechtelijke zin. De inheemsen binnen zijn rechtsgebied zijn eigenlijk zijn gehoorzame en eerbiedige kinderen, die aanhankelijk opzien naar hun regent die zijn macht uitoefent bij de gratie Gods. Zoals Europese koningen uiteindelijk óók doen.

Deze regent heeft met de resident van zijn vorstendom afgesproken dat ze op deze wijze de agrarische gronden vruchtbaar maken en beoogsten om de samenlevingsband waarover de regent gebiedt te doen functioneren en daar het recht te handhaven. De resident vertegenwoordigt óók een vorst. De grote, grote Maharadja in Europa. Samen vinden zij dat zij op deze wijze hun Godsvrede moeten onderhouden. De resident is de mindere van de regent. Hij is eigenlijk maar een diplomatieke gezant van die Maharadja, die nu eenmaal ver weg zit. Die gezant zit in een getrapte mandaatspositie jegens de gouverneur-generaal te Batavia die ook maar een gezant is, zij het dan een ontzettend hoge.

De regent bij de gratie van de ene, onveranderlijke, onbegrijpelijke

De regent is de lokale inlandse autoriteit op wie het voor de instandhouding van het koloniaal gezag aankomt. Hij is van hoge afkomst. Hij heeft adelingen die eigenlijk voor Hollanders onbegrijpelijk zijn. Nooit spreekt de regent commuun Maleis. Hij spreekt een plechtig hoog Javaans. Hij is de eerste persoon, die ambtelijke

verantwoordelijkheid draagt in het rechtsgebied. Zij leiden de ambtelijke administratie over de inheemsen, dragen zorg voor het rechtswezen en justitie anderzijds en borgen de politie. Dat laatste is, in het negentiende-eeuwse jargon, de handhaving van de openbare orde, rust en veiligheid binnen het regentschapsgebied. Hij doet dat in overeenstemming met de gouverneur en in onderschikking aan de kroonvertegenwoordiger te Batavia, de gouverneur-generaal. Met hem moet de verhouding goed zijn. Wederzijds. De regent eist respect, De resident moet dat uitstralen. Diens bestuursrichtlijnen wemelen van de aanwijzingen, hoe dat respect ter plaatse en in overeenstemming met de tradities te betonen. De resident wordt eropaan gekeken, als hij het met de regent niet kan vinden. Hij is vervangbaar. De regent niet. Dat weten de laatsten maar al te goed.

De wedana is een hoge beambte, daar moet men niet gering over denken. Hij voert een blauwe pajong, een zijden zonnescrm met twee gouden banden. Later zal het de gouverneur in persoon zijn, die de wedana aanstelt, als het koloniale gezag eindelijk begrijpt hoe belangrijk deze beambte is en hoeveel *clientalismo* een rol speelt bij zijn aanstelling door de regent, die niet kan nalaten alleen maar gunstelingen aan te wijzen. De wedana rapporteert aan de controleur die de resident op hem afstuurt, meestal een blanke, maar het kan ook een Indo zijn. Dat gebeurt bijna nooit. De koloniale blanke samenleving slaat ook de Indo niet hoog aan. Maar als hij van zeer oude adel is, dan is het rechtspolitek handig er tóch eentje te hebben, een huisneger dus, of, zo zou men kunnen zeggen, een excuustruus want hij draagt een sarong. Die controle gebeurt op de werkvloer ter plaatse, waarbij de controleur de inlanders ook kan aanspreken over de oogstwijze, de opslag, het vervoer en de lokale transportmiddelen. Dat zal moeten gebeuren in het Maleis Die taalbeheersing is in dit koloniale hiërarchische systeem van groot belang: De Kumpenie, waarvan de koloniale overheid de rechtsopvolger is, sprak geen Maleis en de hogere bestuursambtenaar gaat dat dus ook niet doen. Dat is een kwestie van gezagshandhaving. Bij de Agrarische wet van 1870 komt het koloniale gezag terug van de beginselen van het koninklijk besluit waarin Willem I, gesouffleerd door van den Bosch, het cultuurstelsel invoerde. Althans: zo lijkt het op het eerste gezicht. Realiter blijven die beginselen toch op de achtergrond een rol spelen, vooral omdat het koloniale gezag niet bij machte blijkt op korte termijn aan de Agrarische wet adequaat uitvoering te geven door bijpassende Ordonnanties vanwege de gouverneur-generaal geslagen. Deze beginselen blijven doorwerken tot aan de capitulatie van 9 maart 1942.

Ze waren in ieder geval in strijd met het rechtsgevoel van de inlander, ook als deze niet echt nationalistisch was. Ze hebben de kloof tussen koloniaal gezag en inlanders vrijwel onoverbrugbaar gemaakt. De uitnutting van grond is uiteraard in een agrarische samenleving een welhaast religieuze onderneming. Het is niet eenvoudigweg een kwestie van grootschalige herverkaveling en herbestemming, zoals Van den Bosch dacht. Maar zelfs als dat anders was geweest, dan nóg was het cultuurstelsel eigenlijk neergekomen op machtsusurpatie van een bezetter, die terugnam wat eerdere bezetters gegund hadden. Bij het koloniaal gezag van destijds kon echter niemand daarmee aankomen.

De top van het koloniaal gezag: de gouverneur-generaal en de regionale gouverneur

Dat Indisch koloniaal gezag is uiteindelijk de gouverneur-generaal, de toewan besar belanda, in Batavia. Die heeft daartoe in het land dat de vorst beheert een gouverneur aangesteld. Met die autoriteit rekent de regent uiteindelijk af. Met die gouverneur moet de regent overeenstemming hebben. Namens die gouverneur neemt hij de oogsten in bezit. De gouverneur heeft daartoe een ambtelijk resident aangesteld. Als tussenpersoon. De regent levert bij de resident de oogsten in. Hij houdt bij die leveranties provisies af. Dat is zijn salaris: de cultuurprocenten. Die procenten zijn variërend per regio en residentie: de grond verschilt immers per regio en sommige cultures brengen nu eenmaal meer op dan de andere. Koffie, thee, indigo of rietsuiker hebben marktprijzen. Die variëren. Batavia stelt dat vast en rekent dat dóór. Per soort oogst is een ander percentage toegestaan. De resident moet controleren of de regent conform de richtlijnen van Batavia te werk gaat.

De controleur als procesbewaker en route

Daarvoor heeft hij rondreizende beambten in dienst, de reeds genoemde controleurs. Die komen visiteren, keuren de oogsten en nemen weegproeven. De controleurs kennen het gangbare subdialectische Maleis in de regio. Zij moeten immers spreken met de opzichters die de oogsten centraal op de districtshoofdplaats verzamelen, indelen naar herkomst en doen opslaan in schuren conform de voorschriften voor ieder gewas afzonderlijk. De controleurs kunnen onderzoek doen naar de percelen, of die wel goed worden onderhouden en bewerkt.

En vooral of de regent niet herverkaveld heeft en grondstroken heeft toegewezen aan zijn immer toenemende familie en hofhouding. Ook, of de inlander de karbouw of buffel heeft die hij van node heeft bij de landbewerking en transporten. En heeft hij die niet, wat dan de oorzaak is. Is het beest gestorven of heeft de regent het dier ingepikt? Zijn er besmettelijke ziekten in de regio of in de buurt? De builenpest teistert Java steeds weer, hoe staat het daar mee? Er was cholera, er flakkerde pokken. Zijn die ziekten gedempt of op hun terugtocht? Waar is eigenlijk het pluimvee en waar worden de runderen geweid? Ze moeten daarom soms met de desa-oudste Ontvoogding in het Verre Oosten 67 spreken ter bepaling van de omvang van de gemene gronden. Maar ook over de interregionale transporten, mede gelet op besmettingsgevaaren, de wijze van oogsten en de manier van inzamelen en wegen. De controleur moet afstand houden van de inlanders. Want wellicht moet hij ze aanbrengen.

De oogstproducten worden altijd centraal ingeleverd via de regent bij dat koloniale regionale gezag. De regent heeft zelf geen direct contact met de gouverneur. Is er iets loos, dan waarschuwt deze de resident. Deze is zijn diplomatieke vertegenwoordiger bij de regent. Het koloniaal bestuur hanteert de fictie dat de regent een territoriaal interne soeverein is. De regent, altijd een inheemse vorst, moet dus met égard behandeld worden alsof hij een vreemd staatshoofd is. De resident is bij dat hoofd tijdelijk geaccrediteerd. Hij is een gevolmachtigd gezant. Hij komt namens de opperbestuurder van de Indische Archipel: de Koning der Nederlanden. Hij komt dus, bezoekt hij de resident, met alle statie van dien. Hij komt dus niet onaangekondigd langs. Daarin zit al een probleem. De resident geeft ruim tevoren aan dat hij op bezoek komt, en ook wat aanleiding en uiteindelijke beweegreden is. Hij mag de resident immers niet overvallen. Dat is hinderlijk, als de resident het vermoeden heeft dat de regent bezig is met onoorbare praktijken ten laste van de inlanders en De Kumpenie.

De Koffieveilingen van de Nederlandsche Handelsmaatschappij van Multatuli

Toch is dat doorgaans de aanleidende oorzaak voor de démarche. Regent en resident weten dat van elkaar héél goed. Kennelijk heeft een inheemse ingezetene van het vorstendom of het regentschap geklaagd over corruptie vanwege de regent begaan. Dat heeft die inlander dan meestal aan de controleur verteld. Stiekem, in het Maleis dat de controleur ook verstaat en spreekt. De regent, tijdig gewaarschuwd, doet er dus alles aan op de eventuele bewijzen zijner euvelheden te bemantelen of te vernietigen. Ziehier het grondthema van de romantische vertelling van het verhaal over Adinda en Shaidjah in het geruchtmakende boek over het Nederlandse cultuurstelsel getiteld: *De Koffieveilingen van de Nederlandsche Handelsmaatschappij*. Het verwijt, dat het koloniaal gezag Max Havelaar, de ex-controleur, thans assistent-resident (en wel te Lebak) , maakt bij zijn onverhoedse bezoek aan de regent van Lebak is, dat hij de regent deze tijdsspannen nu juist niet heeft gegund. Havelaar klaagt de regent openlijk aan. Meteen. Zonder omwegen en zonder diens prestige te ontzien.

De regent heeft zijn onderdanen afgeperst, doen afdreigen en gekneveld. Havelaar heeft zijn bezoek niet weken tevoren aangekondigd, in hoofse termen en met uiteenzetting van de diverse mogelijke aanleidingen voor dit bezoek. Het koloniaal gezag wil juist dat de resident verschillende themata ter beschikking heeft die dit bezoek zouden kunnen rechtvaardigen. Hij laat het werkelijke thema --- de knevelarij, de afpersing, de diefstal, de afdreiging -- wel even vallen. Maar dan schakelt hij meteen op iets héén anders over. Hij gebruikt allerlei hoofse termen, prijst de regent voortdurend en geeft hoog op van de samenwerking met het koloniaal gezag. Hij zegt ook dat de inlanders zo blij zijn met de regent. Dat ze zo goed bestuurd worden vanwege de regent. Dat er een fijne begripvolle verstandhouding onderling is. Dat de inheemsen hun vorst zien als hun vaderlijke vriend. Het is dit steeds opgedicht stukje dat het cultuurstelsel ook zo goed verkoopbaar maakt als een traditioneel systeem van vrijwillige dienstbaarheden die de inlanders hun vorst uit volle overtuiging bewijzen.

De inlanders wóorden niet uitgebuit. Ze doen dit, omdat ze dit gráág doen, omdat ze overtuigd zijn dat een bovenzinnelijke ordening dit van hen vergt. Er is dan ook geen armoede die ondraaglijk is. Er is, in het oog van de verwende westerling, mindere welvaart. De Javaan is sober, omdat hij zijn vorst graag in weelde ziet baden. Allah wil dat. En de Javaan is vóór alles Allah gehoorzaam. De Javaan is met één handje rijst per dag dik tevreden. Geef hem niet meer. Dan raakt hij in morele verwarring. Want dat meerdere, dat steelt hij, in zijn beleving, van zijn geëerbiedigde vorst. Dat heeft Havelaar niet gedaan. Hij heeft meteen bot gesteld dat de regent **eigenlijk slavernij** doet begaan in zijn vorstendom. Daarmee, zegt Batavia, zet Havelaar eigenlijk ook het hele koloniale apparaat voor schut, want dat heeft dat alles dan toch maar begunstigd.

Havelaar had dit alles de regent heel voorzichtig onder vier ogen moeten aanzeggen. Maar niet, waar allen bij zijn. Niet in het front van de onderdanen van de regent. Hij had alleen maar besmuikt moeten waarschuwen. Havelaar antwoordt dan, te goeder trouw, dat hij dat juist niet wilde doen om de regent het uitwissen van het bezwarend bewijsmateriaal niet royaal mogelijk te maken. Het koloniaal gezag kan daar niets tegen inbrengen. Havelaar zegt hier niks nieuws: Batavia weet dat op de voorhand allemaal verdomde goed. Havelaar speelt stomweg zijn rol in de charade niet naar behoren.

De resident beveelt niet maar zegt zijn jongere broeder wat hem dierbaar zou zijn

De resident brengt berichten namens de gouverneur over. Dat doet hij persoonlijk, als hij de regent moet spreken. Daarbij neemt hij diens hofprotocol in acht. Hij is in beginsel willoos intermediair. Hij geeft, zegt het Indisch Bestuursreglement, bevelen. Zeker. De bevelen vanwege de gouverneur-generaal. Hij is de hiërarchisch onmiddellijk bovengeschikte van de regent. Dat staat ook in dat Reglement. Zeker, maar hij mag dat nóóit laten blijken, althans niet zolang onderdanen van de regent op gehoorsafstand zijn of elders daarvan zouden kunnen vernemen. Het reglement prent de resident in dat de regent zijn jongere broeder is. Hij moet de regent dus met de eerbied behandelen die het Javaans bloed- en aanverwantschappelijk recht voor de adeldom voorschrijft.

Omdat de resident tóch nooit zal kunnen navoelen wat dat recht op dit punt voor gevoeligheid ontziet, moet hij dus nooit op zijn bovengeschikte ambtelijke rangschikking terugvallen. Vooral niet als het gaat om religieuze aangelegenheden die ook bij uitsluiting zijn opgedragen aan de regent. Die aangelegenheden zijn verbazend veel omvattend, want daaronder horen ook fiscale afdrachten voor godsdienstige plechtigheden, privileges en zelfs dagelijkse rituelen die periodiek verricht moeten worden volgens de Mohammedaanse rites. Die verschillen weer per plaats. Je begrijpt er somwijlen niets meer van. Het godsdienstig belastingsysteem laat, in westerse ogen, niet veel over van de integriteit van de persoonlijke levenssfeer van de aangeslagene. Dat kan het gezinsleven in aanmerkelijke mate aantasten. Soms moet de vader zijn minderjarige dochter uitleveren ten hove, de sultan berijdt haar en de vader moet nog toeslag betalen óók. Niet mee bemoeien, zegt Batavia. Dat zijn jouw zaken niet, al vind je het hemeltergend.

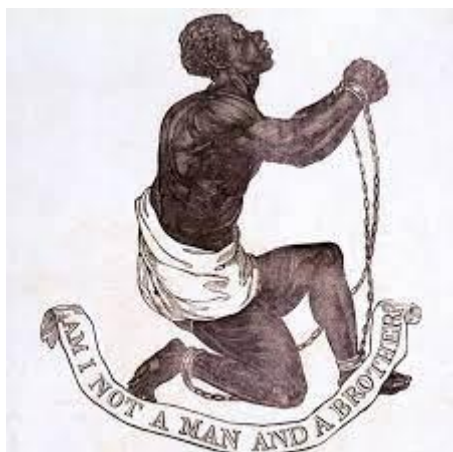
De resident beslist niet over de oogstaafdracht, de provisie-hoogte en de inhouding. Dat doet de gouverneur namens Batavia. Dat centrale gezag bepaalt het plantloon. Is er een misoogst, dan hoeft er niets ingeleverd te worden. Of er een misoogst is, wordt bepaald door die onafhankelijke beambte van dat gezag: de controleur. Verschilt hij met de regent van mening, dan leggen zij dat voor aan de resident, die in eerste aanleg beschikt. De controleur neemt daarin zelf geen beslissing, al kan hij uiteraard de resident aansturen. De controleur kent

immers de gronden, de plaatselijke verhoudingen, de transportmiddelen, de weersgesteldheden ter plaatse en de toestanden onder de oogsters. Doorgaans is hij de inlander niet welgezind. Ambtshalve, eigenlijk.

De Britse supervisie over deze slavenstaat

De Britse suzeriniteit over de Indische Archipel

Londen merkte dat het vliegwielt in de Indische koloniën die het Nederland had gegund nu eindelijk draaide. Het had tot de Archipel op velerlei wijzen toegang. Het liet nazien hoe Nederland te werk ging. Het had immers bedongen dat het te allen tijde toegang had tot de binnenlanden van het eilandenrijk.

Het Nederlandse gezag werd uitgeoefend onder Britse supervisie. Londen had zich de suzeriniteit echt voorbehouden: de oppermacht, om te beoordelen of de interne soevereiniteit in het gegunde wingewest volgens de concessievoorwaarden werd uitgeoefend. Dat was ook het Tordesillas-systeem geweest. De Paus had de concessies gegund aan Spanje en Portugal, daarbij hen bindend aan het einddoel: geloofsverbreiding. Dat had de Paus ook gecontroleerd. Via delegaten, nuntii en missionarissen. Alleen als die verbreiding was geborgd was de Paus bereid de concessie te laten voor wat ze was: gegund. Portugal had zijn concessie dóórgemandateerd. Aan Londen. Aan de Engelse Kroon, die bezeten werd door de verdediger van het geloof, de stamhouder van de Tudors, Hendrik VIII. Die had zich vervolgens in de plaats van de Paus gesteld bij de afscheiding van de Anglicaanse kerk. Hij had de pauselijke suzeriniteit binnen die concessie aan Portugal dus genaast.

Daarom kon Londen dus voor de Kroon van de geloofsverdediger eens komen kijken of er in de Archipel werd geregeerd volgens de concessievoorwaarden. Het stelde nu vast dat de Oranjes hun opperbestuur gronden op systemische slavernij. Daar kwam dat cultuurstelsel op neer.

De handhaafbaarheid van slavernij een kwestie van economische opportuniteit

In Groot-Britannië dacht men inmiddels over die slavernij beslist anders als toen Londen in 1713 de *Asiento* overnam van Portugal. Er waren, ook van hoge rechterlijke zijde, *common law*-uitspraken geveld, waarin excessieve uitbuiting binnen de slavernij afgewezen werd. Duidelijk waren ze niet echt. Ze schipperden, want ze keurden de *Asiento* niet echt af. Dat kon ook bezwaarlijk: het Britse Empire was er door kunnen ontstaan.

Maar de gedachte was thans, dat het houden van slaven uiteindelijk economisch bezwaarlijk was. Het loonde niet. De kosten ervan overtroffen de baten. Daarom zou het afgeschaft moeten worden.

Principieel keurde Londen de slavernij nog steeds niet af. Op het Congres van Wenen had Castlereagh als Britse Minister van Buitenlandse Zaken wel even het pleit gevoerd voor een volledige afschaffing van de slavernij, in welke vorm dan ook. Castlereagh vond het een a-moreel bedrijf. Dat gaf hij tenminste voor. Achteraf lijkt het erop dat Castlereagh eigenlijk de deelnemers aan de Heilige Alliantie eens flink wilde jennen, want die praktiseerden allemaal op grote schaal, ook staatshuishoudelijk, slavernij. Rusland kende ten plattelande een traditioneel horigensysteem, waarbij gronden werden verkocht mét de boeren die ze bewerkten in één koop. Driekwart van het agrarisch grondareaal werd zo in 1815 nog geadministreerd.

Tsaar Alexander I zat dus hóóg in de Weense gordijnen toen Castlereagh die afschaffing op principiële gronden wilde agenderen. Pruisen óók: zijn *Junkers* hanteerden zeker in oostelijk Pruisen een vergelijkbaar stelsel. Spanje en Portugal opponeerden eveneens heftig: zij betoogden dat hun nationale economieën in geval van absolute afschaffing zouden imploderen. Voor Brazilië gold uiteraard precies hetzelfde en voor bijna alle Spaanse koloniën ook. Deze mogendheden betoogden om het hardst dat het hier een volkomen binnenlandse aangelegenheid betrof waarbij economische opportuniteit leidraad moest zijn.

De mogendheden zullen slavernij periodiek evalueren op economische mérites

Er was dus ook geen enkele reden om te opperen dat beschaafde staten een handelsembargo zouden moeten instellen tegen mogendheden die nog in belangrijke mate steunden op massale slavernij. Castlereagh retireerde meesmuilend, onderschreef deze visie maar monkelde toch dat slavernij iets immoreels was. De mogendheden zegden toe dat zij zouden trachten op langere termijn slavernij uit te bannen, maar dat een fasering daarbij nu, op dit congres waarop landsgrenzen opnieuw ingetekend werden, niet aan de orde kon zijn. Dat had Londen toegegeven. Daarom kon het nu, in 1830, op dit punt niet ineens de slavernij van het Nederlandse cultuurstelsel volledig veroordelen.

Londen wees het af omdat het onpraktisch was en uiteindelijk veel kostbaarder dan je op het eerste gezicht zoudt aannemen. Het vond wel dat westerse staten verplicht waren zich periodiek steeds af te vragen of ze het systeem echt nodig hadden en of de kosten ervan opwogen tegen de baten. Londen was geneigd die vraag ontkennend te beantwoorden. Het wees erop dat Spanje ineens in 1820, de slavernij integraal staatshuishoudelijk had laten varen. En dat terwijl Spanje in 1815 hartstochtelijk voor dat stelsel was gaan staan.

Het systeem vereiste, hoe je het ook wendde of keerde, effectieve controles over de gebieden waarin het systeem productief werd gemaakt. Die controles vereisten bezettingen. Die kostten geld. Dan moesten de belastingen omhoog. Dat veroorzaakte onrust. De kolonisator zou dan moeten gaan garnizoeneren, zoals Groot-Brittannië in Brits India steeds vaker moest doen. Dat was nog duurder: citadellen, forten, bewallingen, kondschapdiensten, uitkijkposten, strategische reserves. Politionele brigades en flottieljes.

Er was een alternatief: intensief industrialiseren, ook ten plattelande. Oogsten konden ook mechanisch geborgen worden. Bewerkingen tot halffabricaten eveneens. De Amerikaanse katoenpluk bewees het. Bij de rubberwinning kon het óók. Het was een kwestie van mobiele tractie bij het inzetten van stoommachines. Dat waren zware apparaten, bijna niet verplaatsbaar op drasse wegen en in moerassige gebieden. Toegegeven: de inzet daarvan zou infrastructurele ingrepen vergen bij de rijstverbouwing met de smalle dijkjes in tredsgewijs opklimmende percelen, blank van geïriggeerd water, geleid vanaf waterboezems uit de bergen en hooggelegen meren. Men zou dan bestrate dijken moeten aanleggen die verlies van bebouwbare dorpsgronden zouden impliceren. Kostbaar, maar dat moest, met zekere vindingrijkheid, toch ook kunnen bij de verbouwing van rijst in de natte sawa's. Men zou ook bij de transporterings op grotere afstanden gietijzeren buisstelsels kunnen gaan gebruiken. Engeland vervaardigde die bij de vleet en zo zouden Nederland en Engeland mooie zaken kunnen doen. Bovendien zou Londen dan nog meer greep krijgen op de Archipelgroepen maar dat dan op een heel indirecte en lucratieve manier.

De rijstproductie zou in ieder geval stijgen als stoomkracht de aanvloeiing steeds zou zekeren op hetzelfde peil ongeacht de seizoenen. De machine zou de afvloeiing bij de zo gevreesde banjirs die tot op heden nog steeds zulk een vernietigende werking hadden uitgeoefend via pompen of schepraderen bespoedigen, zodat geen

overstromingen meer konden ontstaan. Die kant wilde Londen op. Dan zouden de Javaanse beambten aan het beheer van dat irrigatiesysteem ook verdiensten kunnen ontlenen, die hen zouden emanciperen van hun vorst die voornamelijk bekommerd was om het veel te luxe levensonderhoud van zijn steeds groter wordende hof en familie. Dat zou uiteindelijk bewerkstelligen dat van slavernij helemaal geen sprake meer was.

Voorlopig zou Londen het cultuurstelsel niet openlijk afwijzen --- het wist niet of het zelf ook niet elders iets dergelijks op touw had gezet – want de collectieve rechtsovertuiging was nog niet zodanig dat de slavernij zelf moest worden afgeboekt als een misdrijf tegen het menselijk ras. Tegen de menselijkheid, zou men later zeggen. Het hing toch veel af van de wijze waarop slaven behandeld en gehouden werden. Er waren ook menselijke, humanitaire en liefdadige slavenhouders, wilde Londen maar zeggen. En dan: waren de arbeidsomstandigheden in Manchester, Liverpool en Birmingham met hun enorme industriële nijverheidscomplexen niet vergelijkbaar met die welke heersten in de plantages van Azië en de daaraan verbonden ondernemingen die halffabricaten vervaardigden? Waren eenmaal de enorme stoommachines aan het draaien en wentelden de hoofdgeleidingsassen over kilometerslange fabricagehallen, dan moest de menselijke arbeid zich toch naar de cadans van de aandrijfwielen schikken? Dan waren de arbeidstijden toch niet ondergeschikt te maken aan wetgeving betreffende zondagsrust, vrije dagen, de pauzes, de rusttijden gedurende de nacht? En dat gold ook voor de inzet van kinderen bij deze schaalvergrotingen. Zonder de inzet van die kleinen zou niet succesvol geconcurrereerd kunnen worden met de nijverheden uit de rijken waar men niet zo overmatig teerhartig was. Dit waren inzichten waardoor Whitehall zich in 1830 deed leiden, en die voordien niet algemeen gedeeld werden.

Ging het niet om de begeleidende excessen? Vooral om de extreme tuchtigingen om de slaaf aan onwilligen ten voorbeeld te stellen --- zoals bijvoorbeeld het Britse koloniale leger toch óók soldaten aan de vuurmonden deed vastbinden om dreigende muiterijen en deserties te voorkómen? Met het lichaam gespalkt over de kanontromp, de batterijbemanningen gereed tot vuren? Of de afranselingen op het scheepsdek van de weerspanningen van voor de mast? Dat was toch allemaal niet per definitie inhumaan? Wat voor hermeneutische discussies zouden niet losbarsten als men een uniforme verdragmatige definitie van “slavernij” zou gaan beproeven? En wat zou er gaan gebeuren als beambten en ondernemers die met het koloniale gezag zouden samenwerken in gedwongen cultures strafvorderlijk zouden worden vervolgd? Vervolgelingen op particuliere klachten of aangiften? Met de mogelijkheid van schadeloosstellingseisen door hen die beweerden in slavernij te zijn gebracht? Meestal inheemsen, dat lag voor de hand. Bijgestaan door westerse raddraaiers, dat zou je zien. Dat zou een enorme gezagsondermijning kunnen betekenen. En welke motieven zouden dan daarbij een rol gaan spelen, bijvoorbeeld: jaloezie op het voorbeeldeloze Empire? Londen wist er alles van.

Het stond ook nog niet als een paal boven water dat slavernij nooit renderend te maken was. Ook om deze reden was ter gelegenheid van het congres van Wenen in 1815 de slavernij niet integraal en universeel verboden. Wel had Groot-Brittannië zich toen het nationale recht voorbehouden toch handelssancties in te

stellen jegens mogelijkheden die door slavenarbeid geproduceerde goederen wilden importeren binnen het Empire.

De Sumatra-tractaten van 1824 en 1870

Dat reserve-recht hield het ook staande jegens Nederland. Het legde die mogelijkheid ook vast in twee tractaten met Den Haag, waarin het overigens Nederland het recht gaf heel Sumatra onder de interne soevereiniteit van Batavia te brengen: de bekende Sumatra-tractaten. Het gaf toe, dat juist in de binnenlanden van de Archipel de slavernij nog steeds onderdeel was van de interne soevereiniteitsclaims van de vorsten. Die vorsten zagen deze lijfeigenen als hun eigendom. Een goed waarvan de koloniaal moest afblijven. Deed hij dat niet, dan kreeg hij moeilijkheden. Wilde hij die overwinnen dan moest hij effectief bezetten. Daar had Batavia de troepen niet voor noch de logistiek. De twee Sumatra-tractaten erkenden die status quo. Nederland kon op Sumatra geen deuk in een pak boter slaan. Londen aanvaardde dat. Maar het wilde wel dat Batavia de Sumatraanse piraterij in de Straat Malakka gedegen bestreed. Dat kon het best. Het had daarvoor de juiste militaire marine bij de hand. Verder zou Londen zich nergens mee bemoeien, als het op Sumatra maar over het algemeen rustig bleef.

Dus moest Batavia die binnenlandse slavernij accepteren. Den Haag moest dus niet al te veel aandringen op het tegengaan van slavernij. Het mocht zo nu en dan wel de moraalridder uithangen, zeker, maar het diende niet tot daden over te gaan. Dat zou revoltes te weeg brengen in alle binnenlanden van alle eilandengroepen. De Indonesiërs waren nu eenmaal te veel aan hun vorsten, hun hoven, hun religie en ritualistiek gehecht. Wie daarin ging roeren riep geesten op die hij nooit zou kunnen bezweren: de Britten hadden er in hun India verdomme voldoende ervaring mee opgedaan. Londen was niet bereid in te springen: het had al moeite genoeg om in Brits-Indië de koloniale beheersing te sauveren. Het kon erin meegaan dat de Nederlanders alleen konden regeren via die vorsten. Dat was vooral van belang voor het beheer over Sumatra.

Den Haag mocht best een wet maken over de afschaffing van de slavernij. Als het maar niet overging tot daadwerkelijke uitvoering en handhaving van het verbod op het houden van slaven. Dat dééd het dus ook niet. In 1859 schafte Nederland de slavernij af in Oost-Indië, maar allen in die delen die direct onder het koloniaal bestuur stonden en waar effectief gehandhaafd kon worden. En dat was feitelijk zo goed als nergens. Dat wist Londen goed. Dat moest ook zo blijven. Het wist te zeer hoezeer de Nederlanders geneigd waren, als ze in de problemen kwamen bij de publieke rechtshandhaving, meteen te vragen om interventie van de Britse oorlogsvloot en de daarop vervoerde militaire brigades. Dat zouden zij hun hele koloniale bewind blijven doen. Tot aan 1950. Whitehall kon het niet waarderen. Waarom dan die afschaffingswet in 1859?

De Afschaffingswet van 1859 betreffende de Oost-Indische slavernij

Dat was een stunt van de minister van Koloniën Jan Jacob Rochussen (1797-1871). Die wist dat Multatuli op de markt zou komen met die opruiende roman over Max Havelaar en de Koffievelingen van de Nederlandsche Handelsmaatschappij. Hij wist dat dat boek opzien zou baren. Het zou de gemoederen in de Tweede Kamer

beroeren. Juist op een moment dat Rochussen allerlei corruptie in het koloniaal ambtelijk apparaat probeerde onder het tapijt te vegen. Rochussen, die oerconservatief was, wilde eerste Multatuli paaien met een mooie koloniale betrekking. Dat wilde de schrijver wel, maar dan minstens als gouverneur van een belangrijk district. Dan wilde hij wel van de publicatie van de roman afzien. Voorlopig. Maar gouverneur, dat was toch een brug te ver. De roman kwam uit. Heibel in de tent. Die afschaffingswet zou een prima bliksemafleider zijn. En zo was het.

Rochussen was wel de laatste die die afschaffing ook effectief wilde doordrukken. Hij drukte het cultuurstelsel – dat heden ten dage wordt gezien als identiek aan slavernij -- in volle omvang aarzelloos door, ook al verarmde de inlandse bevolking daardoor en dreigde er zelfs een hongersnood. Rochussen wilde alle sociale hiërarchieën in de Archipel eerbiedigen, nergens westers tussenbeide komen en zeker niet op het onbekende, onbeheersbare en altijd wederspannige Sumatra waar je echt geen ingreep moest proberen te doen in het onstuimige, wrede en ongrijpbare bestuursstelsel dat de zegen van de Islamitische Padri had. De Sumatraanse Padri, Rochussen zag ze als een soort Taxandrische Druïden. Daar had hij als rechtgeaard Hollander niet alleen niets mee. Hij was er bunzig van. De Padri wensten ergens westers recht of enige westerse invloed op Sumatra. Zij wilden de oplegging van een extreme vorm van de sharia, geadapteerd naar Oost-Sumatraanse behoeften, met veel ruimte voor eerwraak, verdere eigenrichting en depreciatie van de vrouw als rechtsgenote. Ze waren sterk georiënteerd op het *wahabisme*. Ze veroorzaakten de ene stammenoorlog na de andere onder de Minangkabauers. Het Koninklijk Nederlands Indische Leger had er dagwerk aan hun oproerigheden enigszins te dempen. De ene volksstam werkte met het koloniale gezag mee. De andere was verklaard vijand ervan. Maar dat wisselde op dagbasis. Sumatra: je moest er niet willen zijn.

Daar waren de Sumatraanse vorsten – meestal Sultans – altijd aangewezen op het exploiteren van massale slavenpopulaties. Deze Sultans maakten maximaal gebruik van de slavenleveranties via het Zanzibar-monopolie. Op Sumatra gold een heel specifieke, uiterst rigide, modaliteit van de Islam. Hier regeerden niet zozeer de Sultans, maar de fanatieke godsdienstleraren, ook wel door de inheemsen zelf onheilspellend Padri genoemd. Deze Padri waren de eigenlijke oorlogsheren, legden steeds weer hinderlagen, richtten kien uitgekozen fortificaties op en gaven richtlijnen uit voor een voortgezette guerrilla. Ze wisten ook steeds via de Zanzibar-routes aan vuurwapens te komen en explosieven. Zi selecteerden godsdienstwaanzinnigen die zelfmoordaanslagen pleegden. Ze brachten de Sumatraanse vechtersbazen in toestand van een religieus delirium, waarbij ze ook verdovende middelen aanwendden. De ongelukkigen meenden dat ze onkwetsbaar waren en liepen brullend klewang-zwaaiend recht op het vuur van de koloniale brigades in. Dezen Padri leerden dat alleen Hadji de echte reinen waren in de openbaringen die Mohammed had gehad. Zij, die de voorgeschreven bedevaarten op Mekka ritueel succesvol voltooid hadden. De Padri leerden dat alleen de reinen konden regeren en konden laten regeren. De anderen waren eigenlijk vullis. Heidenen of ongelovige honden. De generaal-majoor Hendrik Merkus de Kock, die de eerste Sumatra-expedities leidde, rapporteerde het omstandig te Batavia. En ook dat de Padri leerden dat westerlingen geen krijgsgevangenschap toekwam. Waren ze gevangen, dan waren ze slaaf. Ze waren eerloos. Want ze gaven zich over. Dit maakte in Whitehall ook veel los. Want de Britten maakten nu in Brits-Indië hetzelfde mee. Londen begon enig meelevens met Den Haag te krijgen. Niet veel. Het bleven kruideniers en linkmichiels. Maar ergens doorleefden Hollanders en Engelsen toch een vergelijkbaar lot: de inheemsen begonnen waarachtig flink terug te slaan. Dat veranderde ook het morele blikveld op de slavernij.

De westerse krijgsgevangenen waren in deze godsdienstoorlogen bestemd voor slafelijkheid en waren nietswaardig. De Sultans konden alleen enige macht uitoefenen met de zegen van deze Padri. Het was verder ondenkbaar dat zij werkelijk rechtens in enige verstandhouding zouden treden met de christenhonden. Deden ze dat, dan was dat camouflage, schijn, want met christenhonden was in wezen alleen een Djihad mogelijk, een Heilige Oorlog. De kolonials konden dus óf die oorlog aangaan – en dan vermoedelijk verliezen – of een politiek van *non-interventie* volgen betreffende het binnenlands bestuur dat de instemming van de padri had, inclusief de slavernij. Omdat de Hollanders toch nooit een adequaat bezettingsleger zouden kunnen in standhouden was het eerste de enige doenbare optie. Dus moest, in ieder geval op Sumatra, de slavernij gerespecteerd blijven. Daar kwamen de twee Sumatra-tractaten op neer. De Hollanders moesten kustbezettingen leggen teneinde de piraterij in de Straat Malakka te bestrijden. Maar meer ook niet.

Dat had Londen al in 1814 geweten. Zelf had het in 1833 de slavernij bij wetsbesluit verboden. *The Slavery Abolition Act*, een *Act of Parliament*, met een territoriaal bereik. Een verbod geldend voor *The Kings Realm*. Het was geen wet die geacht werd een noodzakelijke wereldwijde meerderheidsovertuiging in volkerenrechtelijke zin uit te drukken. Londen zou zien. De Britse regering bood ook de slavenhouders uit de gebieden onder de vrede van de Koning schadeloosstellingen aan voor de vrijlatingen die ze moesten gedogen. En soms uitstel voor die vrijlatingen. Londen keurde dus het cultuurstelsel niet af. En toucheerde uiteraard de afbetalingen die nu versneld plaatsgrepen.

Het Nederlandse financiële deficit in 1840

In 1839 blijkt uiteindelijk maar tóch ineens dat Koning Willem I Nederland sedert 1830 heeft geruïneerd, financieel gezien. Zijn mobilisatietactiek door het Veldleger in Noord-Brabant permanent op de been te houden is één van de oorzaken. De Tiendaagse Veldtocht heeft hij evenmin op een koopje geliquideerd. Verder heeft hij oorlogen gevoerd in de overzeese bezittingen waar het parlement niets van weet. Onder meer ook te Sumatra terwijl Londen hem bezworen had dat niet te doen. Willem heeft verder ondoorzichtig gespeculeerd met fondsen die belegd waren in een agentschap dat juist was opgericht om de staatsschulden die in 1814 openstonden te kwijten. De schulden die daardoor opkwamen heeft hij vermengd met private schulden van zijn dynastie, waarbij de vingers ook wijzen in de richting van de kroonprins, de latere Koning Willem II. 2200 miljoen Rijnlandse guldens deficit worden een stomverbaasde Tweede Kamer voorgehouden.

De al genoemde Rochussen is minister van Financiën. Deze tekorten kunnen alleen gedelgd worden door directe belastingen op grond, vermogen en inkomsten. En wel volgens een sterk progressief stelsel. Het patriërchaat dat deze Tweede Kamer domineert wil er niet aan. Het wil toch weer dat de oosten die in De Oost worden gewonnen dan maar aan hoge exporttarieven worden onderworpen en verder dat de dienstverrichtingen van de inheemsen worden opgeschroefd. Dat gebeurt ook: de slavernij in de binnenlanden

is nu onloochenbaar. Maar voldoende is het niet. De renten van de werkelijke staatsschuld moet van 4 naar 3 procent verlaagd worden, waardoor het patriarchaat ernstige schade zal lijden. Maar dat is onbespreekbaar. Rochussen gaat nu naar Nederlandsch-Indië als gouverneur-generaal en plundert de inheemsen verder uit. Hij moet nu de zogeheten buitengewesten onderwerpen om daar ook dwangcultures op te leggen. Hij grijpt in te Borneo – daar voert hij een dwangarbeidssysteem in betreffende het mijnwezen -- en de Soeloe-eilanden. Dezen staan nu bekend als Soela-archipel. Ze ligt ten oosten van Sulawesi en maakt deel uit van de Noord-Molukken. Ook daar vestigt hij dwangcultures.

Hij legt bezettingen in de vorstenlanden op Java. Hij dwingt de vorsten nieuwe leveranties af, boven de eerst overeengekomen percentages. Hij probeert parlementaire controle op de koloniale geldmiddelen te redresseren. Maar dan blijkt dat hij sjoemelt met suikermonopolies ten behoeve van vrienden van koning Willem III.

De zogeheten *Pangka-affaire* waarbij deze lieden tonnen gouds innen over de ruggen van de Javanen die zelf nauwelijks te eten hebben. Namen worden genoemd in de pers. Niet alleen is dit vriendjespolitiek. Dit is regelrechte corruptie. Rochussen probeert, inmiddels teruggekeerd als minister van Koloniën te sussen. De Kamer stemt zijn begroting af. Rochussen moet aftreden in 1860. De Kamer wenst nu volkomen openheid van zijn gevoerde beleid. Dan blijkt welk een naamloos leed Rochussen de inheemsen inmiddels heeft aangedaan. Men zou van ongehoord onrecht kunnen spreken, net als in de huidige Toeslagen-affaire. Maar het raakt Rochussen niet. Hij wordt leider van de conservatieven in de Kamer tot zijn sterven op 21 januari 1871. En zo zal het de gehele koloniale periode blijven gaan. Zij het steeds met wisseling van acteurs.

Prolongatie van de slavernij in de Nederlandse koloniën en Etikettenschwindel

De bevolkingscategorieën

We zagen de sociale onderverdelingen in hiërarchische termen op basis van het eerste wetsbesluit van 1814 dienaangaande van de gouverneur-generaal Van der Capellen. Ze was voorlopig. Maar eigenlijk bleef ze. Ze werd alleen steeds verder uitgebouwd. De eerste keer op basis van een wet die opgesteld werd in gemeen overleg met de Nederlandse Staten-Generaal. Het Indisch Regeerings-reglement 1854. De tweede keer bij een wet van 1922 die dat reglement weer wijzigde. De Indische samenleving werd op rassenkenmerken gesegmenteerd. Daarbij was steeds de veronderstelling dat de Nederlandse Grondwet geen extraterritoriale werking kon hebben buiten Europa. Die veronderstelling betrof ook de overzeese bezittingen in Latijns-Amerika en in het Caraïbisch gebied. Ze had ten doel de dáár woonachtigen of verblijvenden geen aanspraak te gunnen op de grondrechten die de Grondwet in Nederland in Europa wel erkende. Dus: geen vrijheid van vereniging en vergadering, geen vrijheid van meningsuiting bij drukpers, geen godsdienstvrijheid, geen vrijheid van de fysieke persoon en ga zo maar door. Let wel: dat gold óók voor de Europese Nederlanders, verblijvend in de koloniën.

Maar die konden via ordonnantien vanwege het koloniaal gezag toch onder bepaalde omstandigheden van sommige aspecten van deze grondrechten wel gebruik maken. Dat gezag gaf dan bij ordonnantie een soort vergunning of ontheffing om zulk aspect uit te oefenen. Nederlanders konden zich daardoor in zekere mate vrij verenigen. En dus tot politieke partijvorming overgaan. Ze konden dagbladen uitbrengen. Maar dan via een vergunning. Inlanders konden dat niet of nauwelijks. Voor hen gold een ontheffingssysteem met nauwkeurige en beperkende voorwaarden, ook ten aanzien van de bewegingsvrijheid. Het koloniaal gezag kon deze groepen onderling flink tegen elkaar uitspelen, omdat ook nooit duidelijk was tot welke groep men nu precies hoorde. Inheemsen en indo's maar ook creolen en hindoes hadden daar flink last van als ze burgerschapsrechten wilden geldend maken waar dat gezag weleens hinder zou kunnen hebben. Waren ze echt lastig, dan kon dat gezag ze deporteren naar onherbergzame oorden waar ze bijna geen kwaad meer konden stichten. De Indische gouverneur-generaal kon exorbitante rechten uitoefenen ten laste van alle politieke opposenten: de internering voor onbepaalde tijd bij politoniele maatregel. Of stomweg geheel verwijderen. De beruchte externering voor onbepaalde tijd.

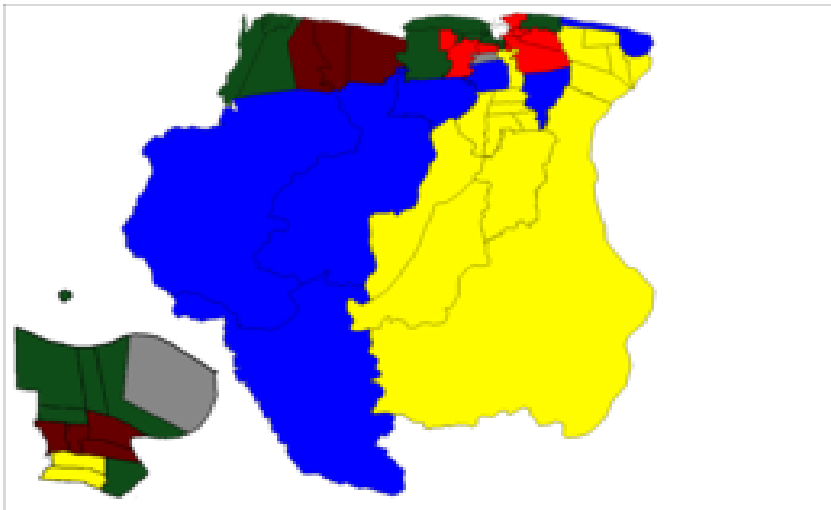
Dat gezag kon op deze manier niet alleen een politiestaat stichten maar ook groepen zo detineren of afzonderen dat eigenlijk slavernij kon ontstaan. Dat heeft het ook vaak gedaan. Vreemde oosterlingen, inheemsen, indo's, illegalen, nationalen van naties waarmee een gewapend conflict kon dreigen konden volkomen rechteloos uitgeleverd worden aan een systeem van dwangarbeid. Dat moeten we steeds voor ogen houden als we de geschiedenis van de slavernij in Nederland willen bestuderen. Men doet echt verkeerd als men dat beperkt tot de dwangcultures die in verband daarmee steeds worden opgevoerd. Dat is wel terecht. Maar dat is niet het totale plaatje. Daarbij moet men ook de verdeel-en-heerstactiek betrekken van het Nederlands koloniaal Binnenlands Bestuur. Het willekeurig tijdelijk privilegiëren van Indo's of mestiezen heeft deze twee groepen onnoembaar geschaad wanneer het uiteindelijk aankomt op het uitoefenen van de commune burgerschapsrechten. De Nederlandse regering heeft in de dertiger jaren serieus overwogen om Indo's maar te interneren op Nederlands Nieuw-Guinea om daar een nieuw bestaan op te bouwen binnen een voor Indo's ontworpen samenleving, of de Indo's dat nu wilden of niet. Thans aandacht voor deze sociale categorisering in de koloniën in Latijns-Amerika en de Caraïben. Men zal daarin veel herkennen van wat in Nederlandsch Indië al werd gepraktiseerd.

De echte inheemsen of inlanders en de creolen

De in deze koloniale gebieden die men ook als "De West" aanduidde, ging men, in navolging van Van der Capelles etnische stratificaties ook sociale segmentaties en segregaties toepassen bij wetsbesluit ter staatkundige inrichting van deze gebieden. Men wilde rechtmatige ingezetenen die direct belastbaar zouden kunnen zijn onderscheiden van vreemdelingen die dat uitzonderingsgewijze wellicht ook zouden zijn. Men zat net als Van der Capelle met de uitvoeringsproblemen dat er geen burgerlijke stand was, dat er evenmin een kadastraal systeem was, dat de binnenlanden grotendeels niet in kaart waren gebracht en voorts dat men het in eerste instantie vooral van accijnzen wilde hebben, wanneer het ging om de opbouw van

schatkistinkomsten. Verder, dat men met geen mogelijkheid bij koloniaal wetsbesluit kon regelen wie er “Europeaan” zou zijn, wie “Nederlander”, wie toegelaten kon worden tot het Koninkrijk als staatkundig verband in verhouding tot andere mogendheden, wie “vreemdeling” zou zijn waarop de algemene vreemdelingenwetgeving toepasselijk zou zijn, wie paspoortgerechtigd zou zijn en waar men dat grensoverschrijdend document zou kunnen bemachtigen. De meest perfecte staatsburger zou de “Europese Nederlander” zijn.

De Nederlander, die deze nationaliteit van rechtswege had verworven door zijn geboorte in Europees Nederland. Deze perfecte burger zou grondrechten hebben en kunnen uitoefenen, toelating genieten tot de koloniën, deelhebben aan het burgerlijk en publieke recht en dienovereenkomstige rechtsingang genieten. Om hem zou het in eerste instantie gaan, maar de twee componenten waaruit zijn benaming bestond – Europees en Nederlander – zou men onmogelijk bij zo’n wetsbesluit kunnen formuleren. Dat was een zaak die in het moederland moest worden afgeregeld en helaas zou dat lang op zich laten wachten. Wie géén Europese Nederlander was, was tweederangs. Maar hij was daarom nog niet inheems. Verre van. Men besloot nu in Paramaribo eerst eens te rubriceren wat er allemaal rondliep in Guinee wat een inheemse ingezetene zou kunnen opleveren. Daarbij stiet men meteen, anders dan in Indië op de grote massa voormalig Afrikaanse slaven die de WIC had ingevoerd of doen invoeren. Daarvan waren er veel vrijen maar ook veel die nog slaaf waren. Dezen werden in de wandeling creolen genoemd.

Een creool: een persoon die niet tot de Europese Nederlanders hoorde, maar ook niet bij de Indianen – de oorspronkelijk inheemsen – mede via afstamming herkomstig uit Afrika, niet noodzakelijk van kleur, wel in Guinee geboren. Een onduidelijke hoofdgroep, maar vermoedelijk een meerderheid. Met “Guinee” bedoelde men het gebied oostelijk van Nieuw Holland, grenzend aan de Caraïbische Zee en Venezuela. Hoever het landinwaarts strekte was nog niet duidelijk. Dat zou afhangen van de uitvoeringsarrangementen die men nog moest afkaarten op een internationale topconferentie te Wenen die in 1814 was samengeroepen om nu eindelijk vrede te krijgen met Frankrijk. Veel was nog onduidelijk. Zou Brazilië weer Portugees worden of zelfstandigheid krijgen? Wat zou Spanje nog gelaten worden aan koloniaal gebied? Wat zou Groot-Brittannië inpikken? Onduidelijk allemaal. Engeland had Nederland terggave van Suriname beloofd, maar wat bedoelde het daarmee? Kreeg Nederland dan Demerary en Essequibo erbij? Maar voorshands was er kennelijk een Latijns-Amerikaanse koloniaal gebied rondom de Suriname rivier en daar woonden creolen. Die waren er gekomen via de WIC. Als slaaf. Dat waren de werkhypotheses voor de Landsverordening ter definiëring van de Surinaamse bevolking. Wat ze inhielden, was nog niet duidelijk. Men sloot bij deze hypothesen aan bij gangbaar taalgebruik waarin een feitelijke stand van zaken werd weergegeven. Er werd verder niets depreciërend mee bedoeld over de status van deze groep.

De Marranen, marrons en mestiezen

De creolen worden ingeboekt als leden van de bevolkingsgroep afstammend van een Afrikaanse ouder, naar alle waarschijnlijkheid aangevoerd door of namens de WIC. Namens, want de WIC charterde ook wel schepen van andere reders waaronder vooral de Middelburgse Commercie Compagnie. Afrikaans duidt op een

stammenverband uit dat continent. Het duidt dus, het zij herhaald, op een geografische herkomst als zal vrijwel altijd een donkere huidteint die herkomst ondersteunen. De creool zal dus wel afstammen van een voorouder die slaaf is gemaakt in dat continent of is zelf als zo'n slaag aangevoerd. Dan zal hij vanuit de binnenlanden naar alle waarschijnlijkheid zijn getransporteerd in colonneverband in opdracht van een Ottomaanse deelhebber in het Zanzibar-monopolie. Dan is dat vermoedelijk nog na te zoeken in cargalijsten die bij een reder, vervoerder of assuradeur nog in de archieven opgeslagen zijn, als de betrokkene kan opgeven wanneer hij aangeland is en waar.

Maar doorgaans pleegt hij dat niet te kunnen. Dat kan dan nog eventueel uitgezocht worden via het vervolgttransport als daarover bij de plantagehouder waar de creool laatstelijk werkzaam was data bestaan. De creool kan blank zijn. Hij stamt doorgaans – we hebben het over de peildatum 1814 – uit een geslachtsgemeenschap, ver na aanlanding, met een blanke voorouder. Dat kunnen er in de stamboom meerdere zijn geweest. De Afrikaanse herkomst kan eenmalig zijn geweest maar in die afstamming kunnen andere creolen ook hebben geparticipeerd. De creool is vaak christelijk, maar niet altijd. Ze kunnen een Afrikaanse animistische religie hebben, het Ashanti-Winti, dat uitgaat van een scheppingsact door bovennatuurlijke wezens die goedaardige en kwaadaardige eigenschappen hebben. De creool spreekt Sranantongo, een taal met veel Engelstalige en Nederlandse componenten. Maar er zit toch veel Portugees en Afrikaans tussen.

De creool hecht aan het sociaal verband dat hij op de plantages heeft opgedaan met zijn mede-arbeiders, maar hij heeft zichzelf bevrijd. Hij is ondergedoken in de binnenlanden. Hij heeft eigenlijk voor hen die slaaf bleven en bevrijd werden een zekere minachting. Hij mengt zich niet graag met donkerder gekleurden dan hijzelf. Hij is trots op zijn Afrikaanse afstamming. Hij moet, om zijn identiteit te behouden, zich kunnen organiseren in staatkundig verband. Hij moet daarom ook die Afrikaanse dimensies zelf kunnen definiëren en kunnen vertalen in emancipatoire doelen.

Die staan altijd haaks op die van de witte kolonisator. Die werkt dat tegen. Zolang hij heerst, moet de marron eigenlijk ondergronds gaan en blijven. Hij is geen revolutionair, de marron, maar stellig geen individualist. Hij begrijpt beter dan de witte dat de mens ultiem een sociaal wezen is en dat daarom vrijheidsrechten en winstbejag relatief moeten zijn en blijven. Daarop is de liberale staatkunde die van het maatschappelijk veld altijd een nachtwakerssysteem wil maken per definitie niet afgestemd. Dat systeem bereidt dan ook de eigen ondergang al heeft het zeker voor de borging van de gemiddelde welvaart een zekere waarde. Daarom gaat de creool uit van het principe van de non-coöperatie met de blanke.

Verwar hem niet met de eigenlijke *Marranen*, de joden, die hun oude geloof officieel verlieten om als christenen opgenomen te worden in de bovenlagen van de bevolking. Deze Marranen zijn ook vaak van kleur en ze komen zelfs vaak uit Noord-Afrika. De creool die Winti aanhangt zal dat nooit verloochenen, al heeft hij de neiging er christelijke componenten in te mengen. Verlaat hij dat Afrikaanse geloof en neemt hij enig christendom aan, dan maakt hij er als ideologie echt werk van. Hij kan opgaan in de bossen zuidelijk in Guinee. Dan noemt hij zich boslandcreool. Of ook wel *businengee* of bosneger. Hij ziet zich als de zelfredzame wilde, en daarom kan hij zich ook marron noemen, een geuzennaam, die men kan vertalen als verwilderd kuddedier, het dier dat zich losmaakte uit de kudde om solo verder te gaan.

De creool heeft zichzelf dan ook volledig geëmancipeerd jegens de westerling. Een groot aantal hunner is vanaf de eerste aanlandingen door de WIC het binnenland ingevlucht. Zij gedijden in de oerwouden en de moerasgebieden, hun blanke kolonisator kon dat niet. Hun getal is ook meteen groot geweest. Zij vestigden er exclaves en vestigden een eigen bewind. Zij waren vijand van de plantagehouder. Wat zou de creool anders zijn? Ze vormden gewapende bendes. Ze plunderden de kolonisten. Ze bevrijdden hun slaven en hoorden van dezen wat de blanke met hen uithaalden. Ze begrepen dat geen capitulatie of wapenstilstand door deze blanke uiteindelijk onderhouden zou worden. Er kon echter een machtsevenwicht erkend worden. Maar dat was dan geen vrede.

Onderdanig zal de creool daarom niet kunnen zijn. Niet jegens de blanke. Dat is met de Javanen wel het geval geweest, omdat hij gewend was dat jegens zijn vorst te zijn, op religieuze gronden die hij begreep en erkende. Zijn vorst gebod hem onderdanig te zijn tegen de controleur die de koloniaal hem op zijn nek schoof. Omdat die vorst voordeel had van de effectiviteit van het koloniaal bestuur dat hem luxe verschafte die hij daarzonder nooit zou hebben. Dat hiërarchisch ingeslepen en ingemasseeerde bewustzijn is niet voorhanden bij de van zijn stamverbanden losgeslagen creool. Hij moet zijn pikorde zelf herkennen en zich daarin handhaven. Heeft hij een hoofd, dan heeft deze dat gezag zelf op hem bevochten. Dat gezag herkennen zijn lotgenoten evenzeer en op dezelfde natuurlijke grondslag.

Dit gezag is eigen aan voorlieden als Boston Bendt, Adoe, Alabi, Broos, Cuffy. Geboren leiders in ongeploegen land. Zij leidden de stormploegen tegen de blanken, die deze als opstanden boekten. Maar het zijn symptomen van een parallelle cultuur waar de kolonisator geen vat op kan krijgen. De kolonisator weet niet beter dan marinebrigades op hen los te laten die ongenadig huishouden. Deze treden politieel op, maar kunnen nimmer, waar dan ook, een effectieve bezetting leggen. Dat maakt Suriname onvergelykbaar anders dan de andere Nederlandse koloniën.

Het is dit, wat de creool onderling verenigbaar maakt, niet de etnische afkomst. De trotse zelfredzaamheid van de persoon die zijn Afrikaanse herkomst nooit verloochent, ook als deze niet etnisch traceerbaar is naar uiterlijkheid. De aanduiding creool heeft daarom een politieke lading. De creool is de ontslaafde die zelf de vrijheid aankan. Hij is daarom de kern van de Guinese samenleving. Niet de Indiaan, die het met de kolonialen

het liefst op een akkoordje gooit, net als de Marranen die de christenen eigenlijk – en hoe terecht --- vrezen als wezenlijke antisemieten. De mesties is iemand die etnisch kenbaar gemengd is naar afstamming. Iemand die biologisch herkomstig moet zijn uit een Afrikaan, Chinees, Javaan, Indiër en Europeaan. De term is *beschrijvend*.

Ze verwijst niet naar aanleg, karakteristieken of staatkundige streving. Daarom is de creool de hoop van het land Suriname. Zo zien de creolen het. En ze zijn in de meerderheid. Daarom moeten ze ook de burgerschapsrechten krijgen van de Europeaan. De overheid kan niet om hen heen. Haar nationaliteitsrecht moet niet op de Nederlander maar op de creool afgestemd zijn. Zolang de Landsverordening op de bevolkingsgroepen dat niet doet, kan zij niet werken. Maar het zal lang duren voordat de Nederlander dat begrijpt. Creool zijn is een staatkundig streven. Daarom is het wel een fermentatiepunt voor groepsvorming, maar niet voor etnische stratificatie. Dat kan in Nederlandsch-Indië anders zijn, maar in Guinee niet.

De blote, rode en zwarte billen

De creool, die vaak blank bloed heeft, kan voor zekere cultuuruitingen van de koloniale beslist waardering hebben. Ze doen dat vooral door blanke luxeartikelen over te nemen en blanke medeverschijnselen over te nemen. Zodra zij zich bevrijd hadden trachtten ze deze uiterlijke verschijningsvormen tot de hunne te maken. Ze zijn dus voor een zekere gemengde acculturatie, dat is niet anti-Afrikaans. Ze zullen zeker geen kledingstukken koesteren die nog aan hun slaventijd herinneren.

Daarom is het dragen van het schaamschortje ook verachtelijk. Sommige Afrikanen en Indianen van kleur doen dat juist opzettelijk wel. Men rept van blote billen, omdat deze schorten die lichaamsdelen onbedekt laten. Indianen heten daarom ook wel rode billen en sommige creolen zwarte billen. Ze denken dat ze daardoor hun afstammingen eer aan doen. Maar de geëmancipeerde creool weet wel beter. Hij weet wel dat de blanke dat niet waardeert als uitdrukking van zelfbewustzijn maar van onopzettelijke vernedering. De Hindoestaanse koelie-afstammelingen hebben deze neiging ook. Dat is scherp af te wijzen.

Deze billen hangen vaak het christendom aan, vooral de variant van de Rooms-Katholieke Kerk. Maar ook die van de Evangelische Broedergemeente en de Pinksterbeweging. Een echte creool zul je daar niet bij vinden. Het is duidelijk, dat deze bevolkingsgroep zich toch tegenover de koloniale bovenlaag stelt. Daarom gaat het, anders dan bij het Indische Regeerings-Reglement 1854, hier niet echt om een catalogus van bevolkingsgroepen naar etnische kenmerken, al is die etniciteit bij die stratificatie ook niet overheersend consequent voortgezet. De creool is niet inschaarbaar in het koloniale systeem, terwijl de Indische Chinees en

de Indo dat juist wel zijn. Zij menen dat hen in dat systeem niet voldoen recht wordt gedaan, maar dat dat op zich mogelijk is, nemen ze eigenlijk juist wel aan. Dat is met bijna alle vreemde oosterlingen in dat Indische stelsel het geval, ook met de Japanners.

De taxatie van de vrijlating als emancipatoire handeling

In 1863 wordt bij Surinaamse Landsverordening de slavernij officieel afgeschaft. Het koloniaal gezag moet dat doen onder druk van het Haagse departement van Koloniën. Dat oefent deze druk uit op last van Londen, dat de suzereiniteit over de Nederlandse koloniale bezittingen immers uitoefent bij de concessievoorwaarden van 1814, de zogeheten Verklaring van Londen. De reden dat Londen Den Haag daartoe prest is dat Nederland als mogendheid nog altijd veel in staat is effectief te concurreren is met Groot-Brittannië in bepaalde sectoren van het handelsverkeer in tropische producten waaronder rietsuiker en kaneel.

We zagen al dat dat ook de reden is dat Londen in 1840 de afscheiding van de zuidelijke Nederlanden ineens dóórdukt. Daar heeft het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden immers inmiddels een veel te grootindustrieel gemechaniseerd bedrijfspark opgebouwd in metaalbewerkingen, mijnbouw en textiliaire halffabrikaten, zoals de confectiekatoentjes. De loonschalen in Nederland zijn, uit internationaal mededingingsoogpunt, nog steeds betrekkelijk laag, de arbeidsdiscipline hoog, de stakingsbereidheid gericht, er is ook nauwelijks een effectief vakbondswezen voorhanden. In Suriname zijn in 1853 officieel bij een telling 38.545 slaven werkzaam op de plantages. Hun lot is verhoudingsgewijs dragelijk, al probeert Londen publicitair het tegendeel steeds weer aannemelijk te maken. Wel neemt supranationaal steeds meer via non gouvernementele organisaties de pressie systematisch toe om deze Surinaamse slavernij af te schaffen. Daarachter zitten vaak Engelse geldschietters.

In 1863 is het dan zover, maar ook hier geldt, als in Nederlandsch-Indië, dat het te dezen weer een voornamelijk papieren exercitie betreft: de feitelijke gezagsverhoudingen veranderen niet zo sterk. De afschaffing van de slavernij wordt ook aangeduid als Emancipatiewet. Die term suggereert echter, dat van overheidswege in deze kolonie maatregelen werden ingevoerd om de vrijgelatenen dezelfde sociale en staatkundige positie te geven als de Europese Nederlanders die rechtmatige toelating genoten. Niets is minder waar. De koloniale overheid probeerde de emancipatie als resultaat van publiekrechtelijke inspanningen zoveel mogelijk uit te stellen, te vertragen en te bemoeilijken. Dat deed die koloniale overheid door Koning Willem III thans voor te stellen als vaderlijke vorst die beseftte dat hij positief zorgplichtig was betreffende de vrijgemaakten. In Nederlandsch-Indië trachtte het bestuur te Batavia dat óók zo voor te stellen. Ook hier is sprake geweest van doortrapte *Etikettenschwindel*.

Willem III ontwikkelde in Nederland al geen enkele belangstelling hoe ook genaamd voor het lot van de arbeidende onderklassen. Zijn kabinetten deden dat evenmin. Sociale zorg heeft die overheid pas op zich genomen, en dan nog in minimale zin, via de arbeidswetten van 1923 onder de zorg van de minister van Arbeid Piet Aalberse. En die zag voorshands zijn taak echt wel bij de geografische landsgrenzen eindigen. De zorg van

de koloniale overheden betrof de vermogensnadelen die de slavenhouders opliepen ten gevolge van de vrijlatingen als inbreuken op hu private eigendomsrechten op arbeidskrachten, zoals de slaven nog steeds ingeboekt bleven. Hoeveel slaven er waren weten we niet echt. We moeten ze schatten, omdat het illegale circuit groot was, net als thans het illegale circuit nauwelijks te schatten is betreffende niet-toegelaten arbeidskrachten in Nederland.

Men kan wel spreken van 35.000 slaven in Suriname die vrijgelaten zijn, maar vermoedelijk is dat getal gebaseerd op het aantal aanvragen om compensatie van 300 gulden per slaaf. Compensatie voor vermogensschade. Als dat zo is moet het werkelijk getal vele malen groter zijn geweest. De slavenhouder had alle reden om te dezen geen open kaart te spelen omdat de fiscus per slaaf een bepaald fictief vermogensrendement aannam per plantage in bewerking zijnde agrarische grond. De slavenhouder had alle aanleiding om dat rendement laag te houden, lager dan realiter het geval was. Bij de tewerkstellingen van illegalen in arbeidsintensieve tuinbouwsectoren is dat thans nog steeds het geval. Waarom zou het destijds anders zijn geweest? De feitelijke situatie van het merendeel van de vrijgelatenen is decennia nadien vermoedelijk feitelijk weinig veranderd. De overheid had niet het controleapparaat om daarover toezicht te houden zeker niet in de binnenlanden. Ik gaf aan dat het in de Indische Archipel met de onderhorigheden overwals niet anders is geweest. We weten het niet precies. Dat kunnen we beter meteen erkennen. Dat geldt natuurlijk evenzo voor de slaven op de Nederlands-Caraïbische eilanden, hoewel het inspectiegebied daar uiteraard veel overzichtelijker was. Aan die inspectie besteedde de koloniale overheid doorgaans weinig aandacht, omdat zij eenvoudig geen maatschappelijke zorgplichten erkende voor gaar bevolking als geheel. Alleen voor de Europese Nederlanders zag ze enige taakstelling op het gebied van het burgerlijk hulpbetoon inzake het armenwezen.

De plantage-eigenaren maken bezwaren tegen de uit de afschaffing voortvloeiende onteigeningen zonder uitdrukkelijke basis in een specifieke machtigingswet voor de rijksoverheid betreffende roerende trek- en arbeidskrachten. Er is wel een Nederlandse onteigeningswet die in de bij deze vervreemding behorende dwangmaatregel voorziet, maar die slaat op onroerende goederen. De thans voorgeschreven collectieve vrijlating van arbeidskrachten voldoet niet aan het grondwettelijk voorschrift dat de onteigening specifiek in een wetsartikel bepaald naar tijd, plaats, persoon en uitvoeringsaanzegging is voorzien. Deze eigenaren willen daarom na het bezwaar ook nog in beroep bij de burgerlijke rechter, maar die rechtsingang is in Suriname niet voldoende geborgd bij de wet op de rechterlijke organisatie. In afwachting van dit geschil weigeren veel bevrijde slaven hun arbeid voort te zetten op dezelfde condities, terwijl de eigenaren plaatsvervangende arbeidskrachten eisen. De Surinaamse regering gaat daarnaar op zoek.

Op zoek naar werkwillige Hindoes in Azië

Ze meent dat zij deze kan vinden in Azië, in China, Java, Madeira en Brits-Indië. Daar zijn arbeidskrachten beschikbaar, meent Den Haag, die goedkoop en werkwillig zijn en voorts beproefd zijn in weerstand tegen het tropische klimaat en de ziekten die daarin ontwikkeld worden. De Britten en Fransen betrekken hier al geruimere tijd hun plaatsvervangende krachten voor de Afrikaanse slaven: de Ottomanen zijn niet goed in staat gebleken hun Zanzibar-monopolie effectief na te komen jegens hun afnemers. De reden is dat de Ottomanen sedert 1854 volledig maritiem gebonden zijn in de Krimoorlog waarvan de meeste slagen aan de kusten moeten worden aangenomen tegen de Russen, die daar hun modernste smaldelen hebben ingezet. Bij Sinopel hebben de Russen het grootste deel van de Ottomaanse transoceanische vloot volledig uit de Zwarte Zee geblazen. Maar dan kan het Zanzibar-monopolie op Het Verre Oosten ook niet bij beurtvaart meer worden uitgevoerd in gewapende konvoivaart. Daarom stokt de aanvoer van Afrikaanse slaven op deze route.

Met name Hindoes blijken makkelijk inzetbare remplaçanten. Vanaf 1853 bestellen daarom ook Surinaamse plantagehouders deze Hindoes en masse. Ze betrekken ze eerst uit Brits-Guyana dat bij het congres van Wenen is afgesplitst van Zeeuws Guinee. Deze Hindoes worden daar, in Brits-Guyana, als contractarbeiders geworven. Op proef. Het gaat om Indiase immigranten. Paramaribo wil weten of ze inderdaad zich schikken in de gezagsverhoudingen die de Nederlanders beogen. Zijn ze bereid deze contracten na te leven, gaan ze niet, werkenderweg, hogere eisen stellen en gaan ze zich niet organiseren in militante vakbondsgroepen zoals de creolen inmiddels zijn gaan doen? De proef werkt wat Paramaribo gunstig uit. Den Haag wil nu wel met Londen een verdrag sluiten waarin het Empire toestaat dat Nederland in grotere getallen Hindoes werft in Brits-India. Het betreft hier immers Britse onderdanen. En Londen, anders dan Nederland, hanteert in dit opzicht wel degelijk het onbeperkt personaliteitsbeginsel. De Britse Kroon strekt de rechtsbescherming die de *common law* de onderdanen van het Empire pleegt te bieden ook uit over hen die zich buiten dat rijk plegen te begeven in loondienst of voor de uitwisseling van goederen en diensten.

De onderdaan moet de rechtswaarborgen kunnen inroepen die de Britse constitutie hem pleegt te bieden op het gebied van bepaalde grondrechten, zoals het recht op de vrijheden van fysieke persoon, lijf, eerbaarheid en

goed, de vrijheid van vereniging en vergadering en meningsuiting. Dat moet in dat traktaat geborgd worden ten behoeve van deze Hindoes. Londen traineert hierbij zeer. Het geeft voor dat de barre reputatie van de Nederlanders hen in dit opzicht vooruitsnelt: zij plegen hun arbeiders, slaven of niet, afschuwelijk te mishandelen, ook door lijfstraffen, hongerregimes, detenties, verbanningen en afzonderingen. Londen eist eerst onderzoek naar de feitelijke grondslag van deze aantijgingen. Dat vergt tijd. Het blijkt vooral te gaan om beschuldigingen vervat in een geruchtmakende monografie van de Schot in Nederlandse dienst John Gabriël Stedman, *Narrative of a five years' expedition against the Revolted Negroes of Surinam*, 1797.

Dit boek speelt in het begin van de negentiende eeuw een gewichtige rol in de internationale beweging voor de afschaffing van de slavernij. Vooral wegens de bloedstollende illustraties daarin, afkomstig van William Blake. Vooral de afbeelding van een zwarte slaaf levend aan weerhaken in de ribpartijen aan de galg gehangen wordt steeds weer in pamfletten gereproduceerd. Het betreft hier een disciplinaire sanctie die bij de WIC gebruikelijk is, aldus het onderschrift in bepaalde pamfletten: Holland ziet in deze bejegening geen been. Het is in Engeland breed verspreid. Het bevestigt de historische precedentes die Londen al steeds weer bezigde om aan te tonen hoe mensonterend de Hollanders koloniseerden via WIC en VOC. Uit het officiële onderzoek dat Londen entameert blijkt echter dat veel aantijgingen later door Engelse heruitgevers zijn toegevoegd en neerkomen op fictie. Stedman zou vooral de eigen deelneming in slavernijpraktijken hebben weggelaten en die van anderen zwaar overdreven hebben. Stedman had veel seksuele omgang gehad met vrouwen die van Afrika herkomstig waren en vermoedelijk als slavin geprest waren hun gunsten te verlenen aan de auteur, hetgeen deze, later eerbaar gehuwd zijnde, had willen verheimelijken door vooral de aandacht van zijn vrouw te trekken naar handelingen van zijn kompanen, die zij óók kende. Dat onderzoek kostte veel tijd en werd flink belemmerd van beide zijden. In 1872 kwam nu toch een consulaire capitulatie tot stand, waarbij de Britse Hindoes altijd de gerechtelijke tussenkomst van de Britse consul uit Guyana konden inroepen, mochten zij met de Nederlandse werkgever geschil krijgen over de uitvoering van hun contracten. Den Haag accepteerde dat, op 16 februari 1872 tekende koning Willem III de verdragsvorm. Op 5 juni 1873 arriveerde het eerste Britse schip met de contractanten uit Uttar Pradesh, de Lalla Rookh, op de rede voor Fort Nieuw-Amsterdam in het district Commewijne. Er waren 399 arbeidscontractant-passagiers die uit Calcutta waren vertrokken.

Maar het gaat niet goed. De Hindoes worden uitgebuit. Ze gaan er, vergeleken bij hun arbeidsomstandigheden in Brits India helemaal niet op vooruit. Ze krijgen slecht betaald, zijn overgeleverd aan gedwongen winkelnering, voorwerp van disciplinaire lijfstraffen en worden hygiënisch en medisch slecht tot zeer slecht verzorgd. Eigenlijk verkeren ze in slavernij, reeds omdat de plantagehouders menen dat de Hindoes toch de retourpassages niet kunnen betalen. Ook blijkt dat ze met valse voorgevens, arglist en verdichtsels zijn geronseld. Het regent aangiften bij de Britse consul. Deze maakt er echt werk van in Paramaribo, waar men zich Oost-Indisch doof houdt, niettegenstaande de verklaring in het verdrag van consulaire capitulatie dat de Nederlands rijksoverheid deze Britten zal doen verzorgen conform de standaarden die deze onderdanen ook zouden krijgen in Nederlandsch-Indië.

Londen neemt er aanstoot aan, ook al omdat de verhoudingen met Den Haag over de uitvoering van de Sumatra-tractaten juist in deze periode zeer verslechtert. Batavia geeft Britten nauwelijks bijzondere rechtsbescherming. Ongeveer één derde van de geronselde Hindoes keert, niettegenstaande de duurte van de overtocht van twee maanden, terug en zet vanuit Brits Indië de klachten voort. Londen grijpt in. Weten de Nederlanders dan niet dat ze hun koloniaal bezit genieten onder Britse suzeriniteit? Deze schandelijke verwaarlozing van deze Britse burgers is een *crimen laesae majestatis Reginae Britannicae*. Deze transporten worden per 1 februari 1875 geschorst totdat *due compensation* zal zijn verkregen. Daar komt het uiteindelijk niet van met als gevolg dat langdurige opstanden plaatsgrijpen tegen het koloniale gezag. Dat laat immers de Hindoes barsten, daar komt het op neer. Het gijzelt hen, omdat het meent weten dat de Hindoes tóch de terugtocht niet kunnen fourneren. De opstanden binnen op de plantages Alliance en De Resolutie, maar de ongeregelheden breiden zich uit. In 1884 is er een begin van een burgeroorlog tegen het koloniale gezag onder de aanvoering van de vrijheidsstrijder Mathura. De Nederlanders schieten met scherp.

Maar dat werkt maar korte tijd. De veenbrand laait steeds weer op. De minister van Koloniën beweert in een interpellatie niets te kunnen doen dan de opstanden neer te slaan. Hij zegt dat de Nederlandse wet het stakingsecht nu eenmaal niet erkent. De arbeiders zijn hun overeenkomst vrijwillig aangegaan. Zijn zij het met de arbeidsvoorwaarden en werkomstandigheden niet eens, dan moeten ze hun overeenkomst maar opzeggen. Whitehall protesteert: dat is een redenering die zelfs in Engeland niet meer opgaat. En dat is beslist geen arbeidersparadijs. Neen, het is hier de Nederlandse regering die deze Hindoes willens en wetens gijzelt. De Britse regering zet nu de werving van Hindoes mondiaal integraal stop. Maar in Suriname blijft het onder deze bevolkingsgroep die zich volkomen ontheemd voelt broeien. Hun aantal is nu, in Suriname, ongeveer 250.000, samengegroept in het district Nickerie, en in Nederland 120.000. Zie verder hoofdstuk 5.

De Javanen

Zelden werden Javanen van hun eiland verscheept naar elders om daar als arbeidskrachten ingezet te worden. Ze waren er niet geschikt voor en plachten alleen lonend te werken binnen het ingewikkelde sociale systeem van het vorstendom of het regentschap waar ze geboortig waren. Komt men Javanen buiten hun eiland tegen, dan is er met betrouwen iets bijzonders aan de hand. Hij hoort dan wellicht tot de hofhouding van een koloniale Nederlander. Hij kan in de bestuursadministratie van blanke machthebber betrekkelijk hoog klimmen, zowel bij overheidsinstellingen als private nijverheidsinstellingen van allerlei aard. Is hij van Javaanse adel dan gaan zelfs vele poorten voor hem open.

Maar een zeer hoge beambte of ambtenaar wordt hij ook dan zelden, zal hij tot zijn leedwezen moeten ervaren, al kan hij grote waardering krijgen als hoogleraar aan de rechtshogeschool te Batavia, de polytechnische hogeschool te Bandung en bij de defensie-apparaten, waar zelfs de rangen van opper- en vlagofficier voor hem openstaan. Na de Tweede Wereldoorlog zullen zij naam en onderscheidingstekens door de Javaan met gemak benoemd kunnen worden. Hij is deel van hun nationale geschiedenis. Want ze zijn met weinigen.

De Javaan weet dat hij dan toch slechts gedoogd wordt en blijft, wat hij ook doet. De meeste Javanen zullen de lijfeigenen blijven van hun vorsten die hen uitbuiten, liefst buiten zicht van het koloniaal bestuur. Dat weet dat heel goed. Dat billijkt het. Want daarzonder kan de Archipel niet lonen. Hij zal binnen Koninkrijksverband daarom zelden elders op hoge posten komen. Hij zal zijn tijd pas kunnen krijgen onder Soekarno en dat dan nog maar met mate: wanneer hij behoort tot diens beproefde hofhouding in diens politiestaat. Maar dan verschijnt hij ook in het witte *pakki brani* beladen met goud dat hij de *toewan belanda* altijd zo benijdde.

De Chinezen en de Jappen

De wetgever van het Regeeringsreglement-1854 had de Vreemde Oosterlingen aanvankelijk eenvoudigheidshalve ondergebracht bij de “inlanders”. Het was een rare beslissing, want de inlanders werden vaak grotendeels berecht volgens de (h)adat. Wat had in vredesnaam een Chinees, Japanner of een Arabier daarmee van doen? Waarom zouden deze nationaliteiten – als men deze groepen al als zodanig zou willen classificeren – terecht moeten staan voor de inlandse Landraad? Waarom daar hun rechtsgeding aanhangig gemaakt? Hier ging het nu juist om groepen waarmee de Europese ondernemers in de Archipel op grote schaal handelscontracten plachten af te sluiten. Bij de niet-nakoming daarvan was het westerse internationale privaatrecht het enige toepasbare referentiekader voor alle partijen. De Nederlandse ondernemers liepen daarom storm. Zij wensten hier toch echt een driedeling: deze groep moest onderworpen worden aan het westerse burgerlijke en handelsrecht. Dus ook aan het westerse faillissementsrecht en het westerse zeetransportrecht. Batavia moest wel toegeven.

In 1855 werden deze Vreemde Oosterlingen dus in zoverre toch weer aan een apart rechtssysteem onderworpen. Dat was dus al heel snel. De Indische wetgever had hier overduidelijk niet echt goed nagedacht. Dat euvel bleek echter zich veel te vaak voor te doen. Dat kwam duidelijk tot uiting naarmate de handelsactiviteiten met China en Japan intenser en ingewikkelder werden, met alle arbitrageclausules van dien, vooral voortvloeiend uit assurantiekwesities. De Japanners, het meest voorlijk en steeds geduchter concurrenten, brachten Batavia steeds meer in een beprangde positie. Zij hadden niets tegen de toepasselijkheid van het westerse recht, wel integendeel. Op nationaal niveau kopieerden zij steeds vaker Duits recht, bijvoorbeeld in de burgerlijke strafwetgeving en in het militaire straf- en tuchtrecht. Welk een onzin was het, om hen nu toch binnen de Archipel wat de strafrechtpleging betreft, maar ook in het bestuursrecht in principe gelijk te stellen met de Indonesische inlander.

Tokio, dat steeds sterker aandrong om het principe van rassengelijkheid toe te passen in het commune volkerenrecht eiste volledige gelijkstelling met Europeanen en dus met Nederlanders. Ook in het nationaliteitsrecht van de Archipel. Aangezien Japan door de Britten al lang was aanvaard als gelijke partner in volkerenrechtelijke zin – zie hieronder – moest Batavia, zij het morrend, toegeven bij de Japannerwet van 1899. Japan had net China verpletterend verslagen in een gewapend conflict dat zijn machtsontplooiing in het Verre Oosten overduidelijk als onstuitbaar aankondigde. Batavia vleide zich met de gedachte dat de schade, uit nationale prestige overwegingen begroot, beperkt bleef: er waren tenslotte maar weinig Japanners actief in de Archipel. Ongeveer een krap duizendtal.

Maar juist dát maakte, net als in de dagen van de gouverneurs-generaal Valckenier en Van Imhoff, de zaak alleen maar navranter voor de Chinezen, enkele tienduizenden in de Archipel. Wanneer zo weinigen die volledige gelijkstelling gegund werd, waarom dan ook niet de van oudsher veel actievere Chinezen in het eilandenrijk? De Chinezen begonnen publieke pressie uit te oefenen op Batavia. Ze hadden beslist een drukmiddel: hun (tussen)handel was inmiddels voor het moederland Nederland buitengewoon belangrijk geworden. En als de Chinees voor het burgerlijk recht in principe al gelijk gesteld werd met de Nederlander, waarom dan niet eigenlijk ook in alle andere opzichten? Dat kon toch geen kwestie van principe meer zijn? Wat bezielde Batavia nu eigenlijk om hen als tweederangsburgers te blijven behandelen?

Batavia en Den Haag aarzelden, omdat China overduidelijk als mogendheid op zijn retour scheen te zijn. Het keizerrijk wankelde op zijn grondvesten. Bij alle invasies van Japan diende het te wijken. Het kon ook de Europese koloniaties niet tegenhouden aan de kusten. Daar vestigden Fransen, Italianen, Duitsers en Engelsen belangrijke immuniteit genietende handelsfactorijen. Ze brachten hun eigen onderscheidenlijke rechtssystemen mee. Bij de Bokseropstand van 1902 trokken de westerse mogendheden aan het langste eind. Bij een hele reeks van consulaire capitulaties wisten zij uitgestrekte exterritorialiteit te verkrijgen voor de eigen nationalen en hun personeel, bloeden aanverwanten. China moest een groot aantal enclaves toelaten op eigen grondgebied. China was niet in staat op te komen voor de eigen nationalen, niet in het binnenland en niet in het buitenland. Waarom zou Batavia dan de Chinezen in de Archipel tegemoetkomen? Maar niettemin had Nederland overduidelijk baat bij de handelsbetrekkingen met China via de Archipel. Het besloot weer eens tot een concessie. Het zou Chinezen die in de Archipel waren geboren net als andere Vreemde Oosterlingen gaan beschouwen als Nederlands onderdaan niet zijnde Nederlander. Dat geschiedde bij Indisch wetsbesluit van 1910.

Het maakte de zaak alleen maar meer gecompliceerd. De bedoeling was duidelijk. De Chinees zou voortaan het westerse internationaal privaatrecht kunnen invoeren. Als een Chinees dan met alle geweld méér wilde, moest hij zich maar tot Nederlander laten nationaliseren. Voor veel Chinezen was dat onaanvaardbaar. De Nederlandse nationaliteitswetgeving accepteerde geen polypatriditeit, meerdere nationaliteiten op één hoofd verenigd. Wie Nederlander werd, gaf zijn Chinese nationaliteit onherroepelijk op. En dat terwijl China veel langer bestond dan Nederland en een veel rijkere culturele traditie had! De Chinees bleef dus achtergesteld bij de Indo en de Japanner. Deze interim-oplossing hief de wrok onder de Indische Chinezen niet op. Integendeel.

De belangrijkste katalysatoren voor een volledige juridische gelijkstelling van alle landsaarden bleven de Japanners. Omdat hun nationaliteitsstaat overduidelijk een militaire mogendheid van de eerste klas aan het worden was. Groot-Brittannië liet het na de overwinning die Tokio op Tsaristisch Rusland had geboekt in 1905 steeds vaker blijken: het had de Japanse oorlogsvloot hard nodig. Bitterhard, naarmate de Duitse *Hochseeflotte* aan prestige won met haar ontzagwekkende reeks van superslagschepen in aanbouw. De *Homefleet* werd daardoor genoodzaakt te blijven concentreren in de wateren rondom de uitvalsbasis van haar slagvloot bij Scapa Flow. In het Verre Oosten konden de Britten echt geen militaire dominantie meer waarmaken. Dat was aan de Japanse vloot over te laten als maritieme geallieerde van Whitehall, dat daar zeer nare gevoelens van onzekerheid bij had. Waarom zou de tenno Londen echt loyaal zijn? Wat had hij er effectief bij te winnen? Tokio kon daarom doen met China wat het wilde. En dat was veel. Londen gaf Tokio in Het Verre Oosten de vrije hand.

Tokio kon deswege Beijing onder effectieve druk zetten. Uiteraard was Batavia met zijn opgevaren oud roest die het nog een militaire marine durfde te noemen óók, daarbij vergeleken een makkie. Tokio kon bij de uit te oefenen druk te Londen een gereede partner vinden. Tokio kon Whitehall vragen om pressie te Den Haag uit te oefenen voor wat de verblijfstatus van Japanners in de Archipel. De nationaliteitswetgeving en de wetten omtrent het Indische ingezetenschap moesten worden aangepast aan Japanse behoeftes. Dat deed Whitehall zonder omwegen, want veel kosten hoefde het daarbij niet te maken. Den Haag wist te goed dat het maritiem volledig afhankelijk was van de Britse admiraliteit. Het gaf dus steeds meer toe. Zodat van de nationaliteitswetgeving in de Archipel op den duur nauwelijks meer chocolade te maken was wat de Vreemde Oosterlingen betreft. De totale overwinning van Tokio op de Russische vloot in 1905 zou deze ontwikkeling duchtig versnellen.

Na de sluiting van de Vrede van Versailles in juni 1919, ter beslechting van de Eerste Wereldoorlog, zal de druk op Nederland om aan het hier beschreven dualisme een einde te maken, internationaalrechtelijk steeds groter worden. Dat dualisme wordt een uitgangspunt, dat Nederland het lidmaatschap van de Volkenbond zal kunnen gaan kosten. Een lidmaatschap waaraan het tot 1936 buitengewoon hecht.

De koeliecontracten en de poenale sancties

De stichting van de Deli-maatschappij

We zagen dat de grote gezaghebbende handboeken voor de ambtenaren van het Indische Binnenlands Bestuur (ambtenaren-BB) steeds de lezer voorhielden dat Nederland in zijn koloniale gebieden al vanaf 1814 de slavernij met groot effectiviteit had teruggedrongen. Als de overheid maar even kon had zij de emancipatie van een inheemsen krachtig bevorderd. Dat deed ze natuurlijk vooral in haar publieke domein waar ze exclusieve rechtsmacht had. Maar ze superviseerde onder dat emancipatoire ideaal uiteraard ook het particuliere bedrijfsleven: wat dácht u?

met de V.O.C. die ter hoogte van Medan handelsfactorijen mocht opzetten. Die bleven ook tijdens de onrustige periodes tussen 1795 en 1815 intact, ook al was er geen directe communicatie met de Bataafse Republiek meer mogelijk. De Hollanders zetten hun investeringen verder op, vooral in de sector van de plantages. Ze konden via de Engelsen aan de overwal dieper in het achterland handelsrelaties ontwikkelen. Zo hadden ze in de dagen van de eerste gouverneur-generaal Van der Capellen al diverse winstgevende bedrijven kunnen opzetten.

In 1861 erkende de sultan de soevereiniteit van Nederland geheel en onvoorwaardelijk. Batavia zegde eventueel militaire inzet toe ter bescherming van het handelsdebiet. Daarom waren de sultans van Atjeh en Siak ook bereid met de sultan van Deli handelsovereenkomsten te sluiten die ze prompt nakwamen. De sultan van Atjeh was dynastiek met die van Deli verbonden. De regio bleef daardoor buiten de steeds weer aan de dag tredende destabilisatiepogingen van de inlandse hoofden dieper in Sumatra en op Deli bleef het dan ook tijdens de hierboven besproken verwoestende padri-oorlogen tussen 1803-1837 rustig. De infrastructuur bleef intact, beurtvaartverkeer bleef bestendig geborgd. De Atjehers pleegden tegen de Deli-scheepvaart geen zeeroof.

De enorme Deli-plantages werkten alleen winstgevend door slavernij

De Nederlander Jacob Nienhuys besloot daarom, gelet op deze gunstige perspectieven, een grote tabaksplantage te ontwikkelen met gebruikmaking van de nieuwste agrarische technieken. Hij kon op korte termijn in 1869 de eerste Deli-tabaksproducten aan de Amsterdamse beurs brengen. De onderneming was geschikt voor uitbreiding in vennootschappelijke zin, want de producten waren zeer gewild. Nienhuis werd schatrijk en zijn geldschieters ook. De Sumatranen echter waren niet bereid het zware werk te doen op de tabaksplantages. De padri's hadden deze slafelijkheden strijdig geacht met de *shari'a* en al waren de padri's officieel van het toneel verdwenen, deze opvatting zinderde nog steeds na. Het zou ook nooit anders zijn.

Na 1870 liep het cultuurstelsel langzamerhand op zijn einde. Dus via dwangcultures van overheidswege zou het ook niet gaan, niet lang tenminste. Bovendien zouden de Sumatranen zich nooit de behandeling die de dienstwillige Javanen lijdzaam hadden ondergaan in de hoogtijdagen van de uitbuiting door Johannes van den Bosch en zijn trawanten laten welgevalen: dat hadden de hevige padri-oorlogen de Hollanders tenminste duidelijk geleerd. Den Haag wilde deze gewelddadige ideologische conflicten in de buurt van Atjeh beslist niet meer hebben. Dat was Batavia met klem van nadruk te verstaan gegeven. Ze zouden leiden tot integrale destabilisatie van de situatie in de binnenlanden van Sumatra. Dat kon de koloniale macht er niet nog eens bij hebben, nu de Atjehoorlog in de ommelanden rondom de geconcentreerde linie van Atjeh het hoogtepunt dreigde te naderen. Nienhuys had vooral iets tegen de Batakkers in de omgeving van Deli. Hij vond ze dom. Ze waren lui.

Maar ze waren wel erg onderdanig en toonden weinig initiatief, al konden ze wel opvliegend zijn. Dat laatste kon eruit geranseld worden. Met ranselen was Nienhuys bekend. In 1867 en 1868 was hij verdachte terzake van het doodgeselen van zeven koelies.

De schandelijke immuniteit van Nienhuys

Nienhuys werd buiten vervolging gesteld door Batavia als hij direct Sumatra zou verlaten --- een in die dagen wel vaker gevolgde afdoening indien een vooraanstaande Europeaan terecht zou staan in een vermoedelijk veel ruchtbaarheid veroorzakende strafvervolging. Bedenk, dat het getal blanke Europeanen in de Archipel op zichzelf relatief al klein was. En verder, dat deze bovenlaag zich steeds bedreigd voelde en ook het koloniale gouvernement niet echt vertrouwde als rechtshandhaver.

Later heeft Deli Maatschappij wel een onderzoek willen laten instellen door Batavia naar de aantijgingen ten laste van Nienhuys. Maar dat kwam niet verder dan dat een controleur van de resident niet had kunnen vaststellen dat de tenlastegelegde feiten niet gepleegd waren²⁶² – een in het Wetboek van Strafvordering destijds ook al niet voorkomende eindbeschikking die rechtsgrond zou kunnen bieden aan een sepot, een beslissing tot niet verdere afdoening. Klassenjustitie, dus, maar dat vond de koloniale samenleving destijds normaal.

De Indische koelie-contracten

Nienhuys had in Batavia goede ambtelijke connecties. Hij stelde nu voor dat de koloniale overheid Javanen zou oproepen om op de Deli-plantages te gaan werken. Er was in de desa's massale werkloosheid en er was een volksverarming. De rijstogsten waren niet meer aan de maat om de exponentieel toenemende bevolking in de binnenlanden van Java te voeden. De overheid was bereid mee te werken aan een soort werkverruiming op de plantages te Deli, dat leek een goede oplossing voor dit demografisch probleem. Zij zou de stichting van volksplantingen in de omgeving van Medan daartoe begunstigen. De inlanders hadden weinig keus. Ze waren bereid om op contractbasis naar Medan getransporteerd te worden, vooral omdat een deel van het loon bij voorbaat uitbetaald werd. Hun gezin kon daarmee een tijdje trachten de barre tijden uit te zingen. De ronselaars van deze contractarbeiders vingen natuurlijk weer provisie over dit handgeld dat uitgereikt werd zodra het driejarig contract was getekend.

Was de Javaan eenmaal te Deli in het werkkamp aangekomen, dan klapte de val volledig dicht. Ze werden aan zware arbeid op werktijden van twaalf of meer uur dagelijks gezet bij het rooien van de oerwoudbossen, de huisvesting, ligging, voeding en de hygiëne waren ronduit erbarmelijk, het restloon werd pas na de drie jaren van de contractstermijn uitbetaald en de Javaan kon niet ontsnappen aan de omheining. Deze tewerkgestelde werden nu koelies genoemd. De aanduiding gold alle ongeschoolde contractarbeiders die genoodzaakt werden om menonwaardig werk of werk onder menonwaardige omstandigheden aan te nemen en dat te gedogen. Meestal is de koelie een Aziatische loonslaaf, maar de herkomst is niet betekenisbepalend voor deze persoonsaanduiding. Bij de Deli-plantages ging het doorgaans inderdaad om Javanen, omdat dezen veel lijdzaam aanvaardden. Maar Chinese koelies kwamen er óók voor. De koelie kon meestal niet zonder een controlepost te passeren van zijn kampement of concentratiekamp af.

Hij werd trouwens onmiddellijk door de Sumatranen herkend die meewerkten aan hun gedwongen terugleiding naar het kamp. De verstandhouding tussen Javanen en Sumatranen was, wegens de totaal verschillende volksaard en de beleving van de Islam, notoir slecht. De Javaanse koelie was stomweg van daggelder gedegradeerd tot slaaf. Niettemin was het aantal ontsnappingen aan de kampementen hoog.

De poenale sanctie en het gouvernementele beleid van Batavia

De Deli-ondernemers wisten in 1880 aan het koloniale gouvernement nu een koelie-ordonnantie te ontlokken. Het verbreken van het contract met de plantage door zich aan de arbeid te onttrekken werd strafbaar. Het werd nu gerubriceerd als een soort gekwalificeerde wederspanning in de zin van het Indisch strafrecht. De overheid had de contractbreuk immers als delict gedefinieerd. Dat deed de overheid alleen, als de gedraging zich richtte tegen hoeksteennormen in de samenleving. De staat immers leende haar zwaarmacht alleen voor de beveiliging van dat soort normen. Het strafrecht was toch een *ultimum remedium*, ter onderstreping van de bijzondere betekenis van de norm. Het strafrecht leende zich alleen voor negatieve sanctionering van de *leges perfectae*, de volmaakte en dus meest verbindende wetten die de samenleving op haar essentialia samenstellen. Welnu: de koelie had kennelijk aan deze *leges perfectae* maling. De samenleving moest tegen hem bijzonder beveiligd worden.

Vandaar dat te dezen een zekere mate van eigenrichting geoorloofd was: de ondernemer trad immers op als zaakwaarnemer voor de bedreigde samenleving. De ondernemer voor wie het contract was afgesloten mocht daarom nu zelf dwangmiddelen tegen de weggelopen koelie nemen en de koelie ook straffen zelfs met detentie, lijfstraffen en tijdelijke vrijheidsbeperkingen, zoals het aan de ketting leggen. Deze straffen werden samengevat als de "poenale sanctie". Zoals bij eigenrichting het geval pleegt te zijn, verloor de ondernemer bij deze sanctie de eisen van evenredigheid en uiterste matigheid doorgaans uit het oog. Hij strafte flink hard, zodat van deze leedtoevoeging een sterke generale preventie uit kon gaan: een les die andere koelies zou leren dat ze beter op de plantage hun werk konden blijven doen. De koelie kon op papier daartegen opkomen in een soort bezwaarprocedure en zelfs zich beroepen op de overheid. Maar aangezien hem dat niet gezegd werd, en aangezien hij volslagen ongeletterd was en trouwens het standaard-Maleis ter plaatse meestal niet machtig was kon hem dat niet later alsnog bijgebracht worden.

Een heftige interpellatie-De Stuers noodzaakt de regering tot ingrijpen

Ook niet door sociaal bevlogen advocaten te Medan, die op de hoogte waren van deze hemeltergende uitbuiting. Het cultuurstelsel, zo werd beweerd, was afgeschaft althans op zijn retour, dat toonde toch aan dat de koloniale gezagsdragers doende waren een zekere rechtsstatelijkheid ook aan inlanders te borgen. Maar het was *Etikettenschwindel*, want het koeliecontract met de poenale sanctie was nog veel erger, zo betoogden de critici. Batavia ontkende het eigenlijk niet. Het kwam weer met zijn geliefkoosde gambiet: de Deli-ondernemers hadden deze sanctie nodig, er waren geen voldoende justitiële ambtenaren om deze contractbreuken via rechtspleging af te doen, de aandeelhouders moesten uiteindelijk hun dividenden kunnen innen. En de schatkist kon de exportbelastingen niet missen. Uiteindelijk kwam de Tweede Kamer toch in het geweer via interpellaties van de minister van Koloniën Idenburg in het kabinet-Kuyper. De aanleiding was een vlammende beschuldiging van de Medans advocaat J. van den Brand die man en paard had genoemd.

Het kabinet had dat willen negeren. Maar dat maakte de afgevaardigde voor Roermond, de rooms-katholieke Victor de Stuers volkomen onmogelijk. Die was een nationale notoriteit, hij stond bekend als een

vooraanstaand monumentenbeschermer, cultuurhistoricus en militaire specialist. Zijn familie had een roemrijk koloniaal verleden, juist op Sumatra. Als een terriër bleef De Sutera de minister Idenburg achtervolgen. En toen die niet reageerde richtte De Sutera zich tot de katholieke minister van justitie Loeff. Want De Sutera zag hier een typisch geval van misbruik van het strafrecht, dat juist het vervolgingsmonopolie had voorbehouden aan het Openbaar Ministerie om eigenrichting ten principale uit te sluiten. De Sutera had trouwens toch al hardgrondig de pest aan Idenburg, de bevlogen gereformeerde minister van Koloniën, een slaafse paladijn van Abraham de Geweldige, de intolerante calvinistische leider van het protestantse blok.

Had Abraham het er niet op toegelegd de katholieke missie volkomen te weren uit de Archipel? Had hij de gouverneurs-generaal niet geïnstrueerd om iedere toelating aan katholieke priesters, waar dan ook binnen de eilandengroepen, te weigeren op grond van een extensieve interpretatie van artikel 177 van het Indisch Regeerings-reglement-1854? Ook in de gevallen waarin de inheemse bevolking had aangedrongen op voortzetting van missieposten te Benkoelen, Medan, Padang en Madioen? En zulks niet zozeer uit verlangen naar christelijke onderrichtingen maar stomweg omdat de paters en zusters uitmuntende medische zorg en lager onderricht aanboden? In het Maleis, dat laatste, ook dat nog? Terwijl deze geestelijken hun posten niet hadden verlaten toen de builenpest weer eens flakkerend rondging in de binnenlanden van Sumatra en Java waar de dominees niet durfden door te dringen? De immer zalvende Idenburg had er niet een overtuigend bescheid op paraat. Maar wel kon deze Idenburg ineens volkomen voor zijn rekening nemen dat zijn geloofsbroeder Nienhuis koelies doodranselde en voorgaf dat in de naaste toekomst weer te zullen doen. Als het om Nederlandse arbeiders was gegaan, had Loeff dat dan ook willen billijken? Had hij dan geen aanwijzing gegeven aan de ambtenaren van het Openbaar Ministerie om de vervolging juist in het algemeen belang te starten? Was hij daar dan mee weggekomen in de Tweede Kamer?

De protestants-ethische neergezet als Farizeeërs

Waarom was dat nu ineens in Nederlands-Indië totaal anders, kon Loeff dat eens verklaren? En het hele kabinet, dat De Stuers bondig neerzette als een verzameling Farizeeërs. Dat had juist de ethische koloniale politiek hooggestemd aangeheven in de eerste troonrede die dit confessionele kabinet de koningin deed houden in 1901. Had het niet gezegd, via de geëerbiedigde landsvrouw, dat het primaire doel van de koloniale politiek behoorde te zijn, dat de inlander verheven moest worden tot voorwerp van bijzondere overheidszorg opdat hij zijn eigen levenslot zou kunnen bepalen? En dat hij daarom recht had op bijzondere flankerende maatregelen om zijn maatschappelijke ontwikkeling tot zelfverwerklijkend individu te stimuleren? Had het kabinet daartoe niet toegezegd bijzondere financiële middelen vrij te maken en Batavia nieuwe taken voor te schrijven, juist voor de inlander die nog steeds in "mindere welvaart" scheen te verkeren? Dat kabinet kon dus niet doen of het allemaal een storm in een glas water was. Het moest een onderzoek gelasten. De minister gaf derhalve de gouverneur-generaal opdracht om dat ter plaatse te laten doen. Dat werd uitgevoerd door een officier van justitie Rhemrev. Die bevestigde de beschuldigingen van Van den Brand gaaf. Idenburg maakte het rapport echter niet openbaar. De minister bleef ontkennen dat de koelie-ordonnantie tot wantoestanden aanleiding had gegeven of kon geven.

En de Kamer legde zich er weer bij neer. Al bleef het Rhemrev-rapport toch de achtereenvolgende ministers van koloniën teisteren: was het feit, dat de minister Idenburg het stomweg niet voor publicatie vrij had willen geven, niet het overtuigende bewijs, dat er heel wat mis was met de Delimaatschappij? En zo was het. Het was allemaal nog veel erger dan Rhemrev had willen vaststellen. Er waren talloze betrouwbare verslagen over de weerzinwekkende koeliepraktijken in omloop op Java en Sumatra.²⁶⁷ De koelie-ordonnanties bleven van kracht tot 1941. Zij herleefden onder de Japanse bezetting weer via de Romoesha's-contracten waarbij wederom talloze Javanen in hun nooddruft gedwongen werden buitenslands te gaan om dwangarbeid te verrichten, nu ten behoeve van de Japanse bezetter. Een belangrijke werver daarbij was Soekarno. Zie daarover verder hieronder. Ook in verband met de huidige onderbrenging van Deli-maatschappij in een *multinational* die het activiteiten-scala belangrijk heeft verruimd en verlegd.

De Indische mijnwetgeving en het koninklijk huis

De Indische Mijnwet van 23 mei 1899, zoals gewijzigd bij de wet van 26 september 1910, had een macro structureel economisch effect op de winning van delfstoffen in de Archipel die vergelijkbaar is met die van de reeds besproken Agrarische wet op de uitgifte van grootschalige landbouwpercelen. De ondergronden van de Indische Archipel zouden aan particulieren ter delfstofwinning in concessie uit mogen worden gegeven mits tegen betaling van cijns aan de koloniale regering, die wettelijk op vier procent van de jaarlijkse bruto-opbrengst werd gesteld. De ontginning zou verder vrijwel geheel vrij zijn. Op het eiland Billiton was al sedert 1852 een tinwinning-firma doende, genaamd Billiton-maatschappij. De firma was opgericht door Vincent Gildemeester van Tuyll van Serooskerken en John Francis Loudon (lid van de Schotse familie waaruit de latere gouverneur-generaal, die de Atjeh-oorlog deed ontstaan óók voortkwam), die daarbij financieel ondersteund werden door de broer van de Nederlandse koning Willem III, prins Willem Frederik Hendrik.

Loudon hoorde bij de koninklijke hofhouding, waarin hij kamerheer was van de koning en hofmaarschalk van prins Alexander. De heren van Tuyll en Loudon kregen een concessie bij Koninklijk Besluit over het hele eiland voor veertig jaar. Loudon was getuige van de eerste tindelvingen en wist, dat daarbij stoffen vrijkwamen die voor de arbeiders funest konden zijn. Er heersten bij de mijnen eigenaardige longziekten. Hij kreeg er later zelf ook last van. Hij wist dat directe medische verzorging bij deze longaandoeningen aangewezen was. Hij schreef zijn bevindingen op in een dagboek over de Billitondelvingen van 12 juni 1851 tot 20 november 1853.

De exploitatievoorwaarden werden uitgewerkt in een gouvernementsovereenkomst, die vooral de hoogte van de jaarlijkse vergunningscijns betrof. De mijnbouw was nog niet nader geregeld bij enig Indisch wetsbesluit, toen in 1873 de gouverneur-generaal bij ordonnantie besloot dat mijnconcessies een maximale looptijd konden hebben van vijfenzeventig jaar. Dat betekende dat het exploitatie-monopolie van Billiton-maatschappij nog eens verlengd werd met vijfendertig jaar. De Tweede Kamer vond dat hiermede het koningshuis onrechtmatig bevoordeeld werd, aangezien Willem III en prinses Sophie van Württemberg de aandelen hadden geërfd van de gestorven grootaandeelhouder Prins Hendrik. Er kwam een schandaal van. Willem III moest zijn aandelen verkopen, maar aan de situatie dat het koningshuis mededeelde in de revenuen van een op zichzelf betwistbaar monopolie kwam geen einde. Londen kwam, aangezien het bij de rijke tinwinning ook belangen had, tussenbeide, maar tevergeefs. Een nieuwe gunning met ongewijzigde voorwaarden kwam moeiteloos door de Kamers op 20 mei 1892. En wel weer met een looptijd van vijfenzeventig jaar. In 1860 was de Billiton-maatschappij omgezet in een nv. Aandeelhouders bleken prinses Sophie, leden van de Nederlandse adel en familie van de oprichters.

De arbeidsomstandigheden bij de tindelving

Bij de aannadering van de tinaders gebruikte Billiton-maatschappij vooral inlanders van het eiland. Zij fungeerden als gidsen, dragers, boorders en graafwerkers. Zij kenden de natuur, de weersomstandigheden en de van oudsher bekende tinrijke plaatsen waar de aders dicht onder de oppervlakte lagen. Aan de hygiëne en veiligheid onder- en bovengronds werd door Billitonmaatschappij weinig gedaan. Er werden veel ziektes op Billiton geconstateerd, die mede te wijten waren aan het storten van overtollige en nutteloze restanten mijnstoffen die bij de aannadering van de tinaders naar boven kwamen. Er was geen bedrijfsgeneeskundige gezondheidsdienst en de aard van de ziektes bleef bedrijfsgeheim, al doet zich vermoeden dat stoflongen de hoofdoorzaak waren van de vele sterfgevallen. Billiton-maatschappij concentreerde de verspreid over het eiland levende bevolking, die in op palen gebouwde hutten woonden, in een soort kampementen met omheining, de zogeheten *kekela*.

Aan flankerende secundaire arbeidsvoorwaarden werd verder binnen de *kekela* weinig gedaan. Bij de concentratie speelden vooral economische en politieke motieven een rol, vooral toen Billiton-maatschappij ook weer gastarbeiders begon te importeren uit de andere Archipelgroepen. Javanen waren niet geschikt voor het zware ondergrondse delvingswerk. Maar dat gold eigenlijk ook voor andere inlanders uit de archipel. Daarom ronselde de maatschappij Aziaten, vooral Chinezen, van het vasteland. De delvers en mijngangaanleggers werden verenigd in kongsi's, samenwerkingsgroepen, die aandelen mochten kopen. De kongsi's werkten daarom extra hard. Ze voorzagen zich van een eigen sociaal netwerk met instituties met spraakassen, waarin de voorschotten op de lonen werden gestort om meer aandelen te kunnen kopen. De productiviteit steeg daardoor per kongsi aanzienlijk, wat onderling weer haat en nijd veroorzaakte. De aandelen konden gekocht worden op leningbasis, maar daar begon de maatschappij pas aan als de kongsi de naam had verworven loyaal

en betrouwbaar te zijn. De voorschotten golden als inleg, Billiton-maatschappij betaalde uit en gaf de aandelen als volgestort af op basis van de afgeleverde tinschuitjes per productiecyclus.

De leden van de kongsi gingen daardoor steeds harder werken. Ze kregen ook weer de naam koelies. Door dat kongsi-stelsel kregen de Chinese opzichters toch weer te veel macht. De uitbetalingen werden gedaan aan het bestuur van de desbetreffende kongsi, de opzichter verdeelde de winsten van de aandelen. Nadat Billiton-maatschappij de grootschalige mechanisatie van de tinwinning had voltooid nam de betekenis van de opzichter af. Billiton-maatschappij stichtte nu een ambachtsschool om de grote delving machines te kunnen doen onderhouden door eigen personeel. Daarbij hoorden ook administratieve werkzaamheden, waarin de ambachtsschool ook onderwees. Dat reduceerde de macht van de Chinese opzichters óók weer, omdat zij het Maleis niet wilden leren. Maar deze mechanisatie resulteerde op den duur weer in loonsverlaging van de kongsi. Vooral toen de wereldconjunctuur neerwaarts ging. Aan tin was minder behoefte bij de basisindustrieën in de westerse productieprocessen na de Eerste Wereldoorlog. De indelers kregen aanmerkelijk lagere salarissen, terwijl het hogere personeel van deze vermindering gevrijwaard bleef. De loonpeilen bleven tot 1936 instabiel. Daarna had de hervatting van de oorlogsindustrie in dit opzicht een stabiliserende werking. De hogere, leidinggevende posities in Billiton-maatschappij waren alleen voor Europeanen. De Javaanse importkrachten werden aanvankelijk voor de eigenlijke delving bestemd, maar toen ook zij, net als de Madoerezen, daartegen niet bestand bleken haalde de maatschappij de werkkrachten uit indo-China en Korea. Chinezen uit Shantoeng, Mantsjoerije, Formosa en de overwal daarvan fungeerden vooral als opzichters.

De geprivilegieerde Chinezen als koloniale handlangers

Deze kregen privileges. Billiton-maatschappij begunstigde daarbij de segregatie die deze begunstiging binnen de kekela's moest veroorzaken door betere huisvesting, andere werktijden en andere gemeenschapsvoorzieningen. Billitonmaatschappij beschouwden de Chinezen, aansluitend bij wat op Java al gangbaar was, als betere werkkrachten, fysiek sterker, gezonder en gedisciplineerder en initiatiefrijker. De Chinezen weigerden van de weeromstuit Petjoh of Maleis te spreken. De werkuren waren lang, pauzes waren niet voorgeschreven, de pompinrichtingen om wateroverlast of luchtverontreiniging in schachten en gangen tegen te gaan waren vaak primitief en onvoldoende.

Ongevallenwetgeving was niet voorzien en een ongevallen- of ziektekas werd niet onderhouden. Bedrijfsziekenhuizen of centrale verpleegposten waren er binnen de kampementen niet. Daar was de concentratie ook niet voor opgezet. Later heeft Billiton-maatschappij dergelijke voorzieningen, waaronder een bejaardentehuis, buiten die centra wel opgericht. Buiten de centra gingen Europeanen en Chinezen op voet van oppervlakkige vriendschap met elkaar om. Daarbuiten hadden de Europeanen echter met inlanders vrijwel geen omgang. Maar de concentratie van de arbeiders was uit politieel en belastingheffings-oogpunt wel zo makkelijk. Hevige regenval veroorzaakte verspreiding van de delfresten over het hele eiland, dat besmeurd en bestoft werd door een grauwe ertslaag die de bossen en velden aantastte.

Het gouvernement liet de zorg voor het ecologisch milieu over aan de gemeenten die voor de duurzaamheid van de in gebruik zijnde landbouwgrond zorg moest dragen. Maar zij moest daarvoor putten uit de eigen kas. Er was op het eiland openbaar lager onderwijs, maar dat was eigenlijk alleen bestemd voor de kinderen en het hoger personeel van de Billiton-maatschappij. De gemeenten werden bestuurd door inlanders, een *demang*, bijgestaan door assistent-*demangs*. Batavia wilde echter alleen subsidiëren als een Europees bestuursmodel werd gevolgd met de daarbij behorende rekening en verantwoording, die in het Nederlands gedaan moest worden.

De over intensieve exploitatiepolitiek van Billiton-Maatschappij

Billiton-maatschappij voerde een dusdanig intensieve exploitatiepolitiek dat de alluviale ertsreserves rond 1920 uitgeput dreigden te raken. Het gouvernement te Batavia nam nu een deel van het aandelenpakket over in 1924 en richtte een holding op, de zogeheten Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton (hierna ook: GMB), en wezen een verkapt staatsbedrijf. Het gouvernement had 62,5 % van het tinbedrijf in handen. GMB ging nu, gelet op de uitputting van de tinaders, buiten de Archipel mijnexploitaties opzetten, ondergebracht in de multinationale Mijnbouwmaatschappij Stannum.

Zo nam dit in 1933 de Sinkep Tin Exploitatie Maatschappij over op het eiland Sinkep. Billitonmaatschappij ging elders ook naar Bauxiet delven in 1934 via de Nederlandsch-Indische Bauxiet Maatschappij. Uiteindelijk, na 1945, werden de eindbewerkingen van de delfstoffen verplaatst naar de hoogoven installaties te Arnhem onder beheer van een aan Billiton-Maatschappij geparenteerde Hollands Metaalbewerkings Bedrijf (HMB). De zuiverder tinstoffen werden getransporteerd naar een door Billiton-maatschappij beheerde smelter te Texas. Billitonmaatschappij is bij voor de tindelving tegenwoordig vooral actief in Zimbabwe. Zij doet dat via de holding Billiton International Metals BV, thans bekend als BHP Billiton. Het was tot 1994 onderdeel van Royal Dutch Shell en thans is het ondergebracht bij het mijnbouwbedrijf Gencor.

De uitbuitingen door Banka-maatschappij

Ook bij de stad Pankal Pinang op het eiland Banka werden grote, makkelijk aannaderbare tinaders gevonden. Banka ligt ten oosten van Sumatra, noordoostelijk van Billiton. Deze tinmijnen werden al langer ontgonnen en voorzagen de sultansfamilie van grote rijkdom. De Chinezen hadden al een goede tinwinningsmethode. De sultan stelde hen aan als concessionairs. Zij organiseerden nu de hele tinmijnbouw en transporteerden Indochinese koelies naar Banka. Banka werd geheel verchineesd. De voertaal werd hakka-Chinees. In 1722 sloot de V.O.C. met de sultan een overeenkomst waarbij zij een tinwinningsmonopolie verwierf. Die winning werd door Batavia in 1819 ook weer gegund aan een aparte vennootschap. De Chinezen waren daarin niet geraadpleegd. Zij duldden deze aanslag op hun rechten niet. Opstanden waren het gevolg. Batavia moest ingrijpen. Het stationeerde een garnizoen. De kosten werden omgeslagen over de tinbroodjes die door de Chinezen gewonnen werden, die daarom extra duur werden. Vandaar dat later in 1852 toch de moeite genomen werd om op Billiton schachten te gaan slaan naar de moeilijker te delven tinaderen daar, terwijl de tin daar eerst gesmolten moest worden om gruisen uit te zuiveren.

De ziekten en sterfte onder de Banka-koelies was aanmerkelijk lager. Tussen Banka en Billiton loopt Straat Gaspa. Noordelijk ligt de Zuid-Chinese Zee en de Javazee omspoelt de zuidelijke stranden van dit eiland. Banka kwam in 1814 aan het koninkrijk der Nederlanden. De Britten ruilden het tegen Cochin in Brits-Indië. De Bankaderen zijn vertakkingen van een rijk onderzees tin-plat waaruit ook de Billiton-mijnen hun delfstoffen putten. De eerste tingronden liggen op Banka echter veel dichter aan de oppervlakte. Diepe schachten zijn niet nodig, boorgaten volstonden voor lange tijd. De eerste Banka-winningen konden bovengronds gewassen worden en in transportabele porties worden opgeslagen. De smelting ter zuivering in tinbroodjes kon in primitieve ovens bij de boorgaten geschieden. Het gewonnen tin bleek buitengewoon zuiver na raffinage. Het metaal werd in broodjes van vijfendertig kilo gesmolten en toonde na de eerste bewerking al aanstonds een zilverwitte kleur. De bewerking van de broodjes tot gebruiksvoorwerpen kon echter niet op Banka geschieden, wegens de taalproblemen met de arbeidskrachten. Op Billiton wel. Maar daar placht men bij deze tweede bewerking vaak lood aan de tinmassa toe te voegen.

Dat bleek niet ongevaarlijk. Loodvergiftiging was dan ook op Billiton een volkseuvel, op Banka niet. Ongelood tin was destijds bijzonder in trek voor huishoudelijk gebruik in tafalgerei. Maar dat tin was zachter, en diende gelegerd te worden met koper en antimonium. Dat kon op locatie te Billiton al gebeuren, maar ook daarbij kwamen giftige stoffen vrij. Aan de kusten van Banka konden handmatig aangedreven tinbaggermolens met geringe diepgang worden ingezet. Bebaggering van de zeebodem langs de kust kan volstaan. Aan het vasteland kan op Banka volstaan worden met het afgraven van de eerste bodemlaag. Landbouwgrond, maar ook bosgebieden werden op deze manier totaal verwoest. De vruchtbare toplaag is na de tinwinning meestal verdwenen of zodanig omgewoeld dat agrarische bebouwing voor decennia onmogelijk wordt of slechte oogsten oplevert. Bovendien blijven giftige stoffen na de zuivering van de tin over. De vegetatie kan nauwelijks uit zichzelf teruggroeien. Door het spoelen van de tin raakt ook het oppervlaktewater vervuild. Drinkbaar natuurwater werd zo in de negentiende eeuw een zeldzaamheid. Het moest in tonnen van elders aangevoerd worden. In 1860 nam Billitonmaatschappij de concessie over. Natuurlijk had ook zij weinig oog voor de ecologische verwoestingen. Zij vond het haar taak niet zorg te dragen voor de inmiddels onderkomen Bankanezen. Maar Batavia zelf eigenlijk óók niet. De bebaggering van de zeebodem, eerst oppervlakkig en later dieper door de stoombaggervaartuigen met schepbakken in radermolens, vertroebelde het water en vernielde de koraalriffen. Deze riffen werden (en worden) bedekt door een giftige laag sediment en sterven af. Billitonmaatschappij hoefde op Banka geen grote personeelskolonies te stichten zoals op Billiton. Doorgaans kon ze volstaan met de directe onderhuur van daggelders die de Chinezen aanleverden, waarvoor Batavia geen enkele zorg droeg. De Chinezen troffen wel voorzieningen zoals barakken, maar zorgden niet voor waterleidingen. De koelies dronken dan ook het verzuurde regenwater uit de mijnkraters en werden daardoor ziek. De sterfte was hoog, maar ook hiervoor vond Batavia zich niet aansprakelijk. De kraters waren kweekvijvers voor malaria- en

knokkelkoortsmuggen, waaraan de lokale bevolking *en masse* stierf. De huidige exploitatiewijze is nog niet veel veranderd.

Nederlandsch-Indische Landbouw Maatschappij

Toen Nederlandsch Indië wettelijk na 1870, door wijziging van de Indische Staatregeling, werd opengegooid voor de aan Londen toegezegde vrijhandel, met het bijbehorende vrije circulatie- en vestigingsrecht, reageerden de particuliere economische segmenten met de oprichting van tal van vennootschappen, stichtingen en doelvermogens die wel degelijk ten doel hadden binnen die segmenten monopolies te borgen die voordien waren opgebouwd, vaak ten koste van vele investeringen. Een frappant voorbeeld daarvan is de oprichting van de Nederlandsch-Indische Landbouwmaatschappij.²⁷⁸ Die Landbouwmaatschappij zette alles op alles om vrije concurrentie in de landbouwsector tegen te gaan door tariefmuren en vestigingsvoorschriften. Er zijn er talloze geweest, van deze soort maatschappen of vennootschappen. Zij traden op als eertijds de V.O.C., maar trachtten dat officieel te verheimelijken. Zij trachtten buiten de gouvernementsbemoeienissen eenvoudigweg de traditionele monopolies voort te zetten. Dus óók het cultuurstelsel met de uitwassen van dien. In 1884 werd de hier bedoelde Landbouwmaatschappij opgericht, waarbij stuwende kracht was Jacob Theodoor Cremer (1847-1923).

Hij werd vroegtijdig door zijn ouders voor de handel bestemd. Hij begon bij een Arnhemse expeditie scheepsbevrachter. Van daaruit kreeg hij een aanstelling bij de Rotterdamse firma A. Ellerman, een groothandel in Oost-Indische producten, lijnzaad en vlas. Daar won hij de inzichten die hem nimmer meer zouden verlaten, namelijk dat vrije concurrentie op de markt plichtmatig was, wilde men als ondernemer overeind blijven en voorts dat uitbuiting van werknemers daarbij onontkoombaar was. Met deze zienswijze werd hij beambte bij de NHM in 1867. Hij werkte onder

meer bij het agentschap van de NHM te Singapore. Daar legde Ellerman contacten met de oprichter van de Deli-maatschappij, Nienhuys, die hiervoor al besproken werd. Diens inzichten kon Cremer volledig tot de zijne maken. Hij trad als hoofdadministrateur bij Deli-maatschappij in dienst in 1871. Hij was hardgrondig voorstander van de poenale sanctie bij koeliecontracten. Hij meende dat dit middel door de hele Archipel moest worden ingezet. De sanctie moest wel zin hebben. Bij Javanen was dat nauwelijks het geval. Die waren toch met geen middel aan geregelde arbeid te krijgen. Hier kon men de sanctie dus wel nalaten, als men dan maar niet in sociale onderstandsmaatregelen van overheidswege verviel.

Bij de Deli Spoorwegmaatschappij kon Cremer als directeur deze zienswijze volledig in praktijk brengen. Nadien vertrok Cremer naar Nederland. Daar richtte hij de Nederlandsch-Indische Landbouwmaatschappij op. Nu de overheid de planters niet meer wenste bij te springen met privileges of subsidies, omdat zij op het onzalige idee was gekomen het cultuurstelsel op te doeken, zou deze Maatschappij daarin moeten voorzien en wel door een apart voor deze ondernemers op te richten reeks kredietinstellingen op te richten. Mochten die voldoen, dan kon het cultuurstelsel verdwijnen, want gouvernementcultures achtte Cremer anderzijds illiberaal. Wat goed was voor het Indische nijverheidswezen in de breedste zin van het woord was altijd óók goed voor de inlander, die nooit greep zou kunnen krijgen op de binnenlandse economie. Hij werd in 1897 minister van Koloniën in het progressief liberale kabinet Pierson/Goeman Borgesius en als zodanig bevorderde hij de hierboven al besproken Mijnewet van 1899. Hoezeer Cremer als principe de vrijhandel hoog in het vaandel had staan, in concreto was hij toch vaak voor vérgaand overheidsingrijpen wanneer het om bepaalde, Cremer bekende, ondernemingen of ondernemers ging. Protectionisme bepleitte hij, wanneer daardoor een Nederlandse nijverheidstak concreet begunstigd kon worden. Soms viel dat ook het buitenland op. Cremer wist te voorkomen dat Standard Oil Company vaste voet in Nederlandsch-Indië kon verkrijgen via een geforceerd beroep op de Agrarische Wet. Ook in dit opzicht was *clientalismo* hem noch de Landbouwmaatschappij vreemd.

De door de Indische regering gevolgde landbouwpolitiek was dan ook niet vrij van een *helter-skelter*-achtige inconsequentie, zoals dat bij de V.O.C. destijds dat ook het geval was bij het consequent handhaven van haar monopolie. Cremers deed noch het één noch het ander langs vaste lijnen. Nederlandse agrarische ondernemers kregen een geprivilegieerde behandeling tegenover "derde landers" uit Europa en kregen via deze maatschappij door het gouvernement gegarandeerde leningen. Dat was concurrentievervalsing. Maar Batavia ontkende deze praktijk glashard. De onderliggende stukken waren ook nooit openbaar. Dat kon dus ook makkelijk.

Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië

Vergelijkbaar met het Instituut van de Nederlandsch-Indische Landbouwmaatschappij is de vereniging van het Algemeen syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië, evenzeer een informele *pressure*- en *lobbygroup* bij het algemeen bestuur te Batavia. Het Syndicaat beperkte zich, nog meer dan de Landbouwmaatschappij, tot de onvoorwaardelijke bescherming van de rietsuikerindustrie.

Die was thans, onder druk van de centrale overheid, grootschalig en hooggeïndustrialiseerd opgezet. Dat eiste financiële lange termijn-investeringen, want het productieproces was gecompliceerd. Maar de fabrikanten wilden niet inzien, dat hun afzet niet gewaarborgd was conform de normen die golden toen de leningen voor die investeringen gedaan werden. Van de internationale conjunctuurwisselingen hadden ze geen kaas gegeten. Ze vonden dat de koloniale regering daar maar iets aan moest doen. Daar was een regering tenslotte voor. Die sprak niet veel tegen, vermoedelijk omdat Batavia er zelf weinig kijkt op had. Colijn, in Nederland dominant op het stuk van de koloniale politiek, had dat ook nooit gehad en hij had dat als een kwaliteit geprezen.

Toen in 1929 de *krach* in Wallstreet losbrak werd het syndicaat dan ook onaangenaam getroffen --- al was van diverse zijden gewezen op de massale overcreditering door de USA-banken, die deze kredietcrisis onafwendbaar maakte. De overheid in Washington wist er alles van, kón er althans alles van weten, maar bleef halsstarrig vasthouden aan non-interventie. Daar was men in Indië traditioneel vertrouwd mee. Als Washington dat deed, kon Batavia dat beter óók maar doen. Maar de USA was niet aangewezen op een suikerrietmonopolie en had dergelijke bevoorrechtting ook nooit gestimuleerd. De gevolgen van de kredietcrisis bereikten de Archipel, zo massaal afhankelijk van de export van monopolieproducten al direct in 1930. Er was geen enkele publieke voorziening van onderstand, stimulering van overheidswege van de productie in andere sectoren die minder conjunctuurgevoelig waren werd ook niet in het moederland voorzien. Colijn wilde het niet hebben. Dat was voor Batavia beslissend.

Het Syndicaat ging nu, zoals de overheid, over tot massale bezuinigingen. Arbeidsplaatsen werden geschrapt, de productieprocessen herzien en kleinschaliger ingericht. Deze bezuinigingen wentelde het Syndicaat direct af op de inlandse werknemers. De blanken kregen er óók mee te maken, maar niet met dezelfde snelheid en in dezelfde omvang en bij hen werden toch weer flankerende voorzieningen getroffen, omdat een blanke een blanke nu eenmaal niet kon laten barsten. Het kwam de indringender wordende segregatie tussen inlanders en Europeanen ten goede en wakkerde de toch al virulente gevoelens van opstandigheid sterk aan. In de Volksraad – hierna te bespreken – werd dat wel degelijk ook te berde gebracht. Maar de blanke luisterde er niet of nauwelijks naar. Hij had andere zorgen: hij werd overgeplaatst naar een ander eiland in een nijverheid die hem niet lag; de plichtmatige vendutie van zijn huisraad bracht weinig op. Kon het erger? Ja, het kon erger. Een bezoek aan *desa* of *kampong* had dat makkelijk kunnen aantonen. Maar daar kwam een net persoon nu eenmaal niet.

De geopolitieke uitwerking van het Darwinisme onder de Europese naties

De "*natural theology*" als werkhypothese van de koloniale Heilsgeschiedenis-exegese

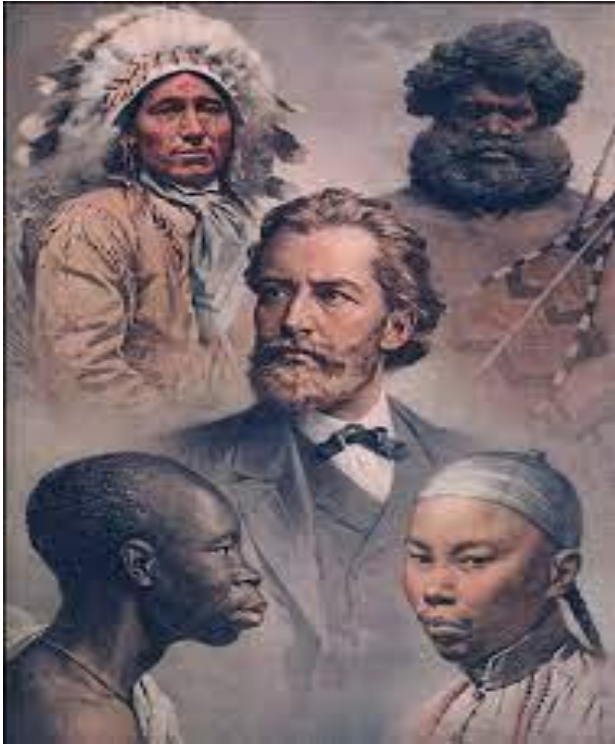
De substantieve inhoud van de Anglicaanse moraaltheologie werd pas echt gecodificeerd in officiële staatsdirectieven vanwege de Britse Kroon nadat de interne staatsorde van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië min of meer was geconsolideerd. Dat gebeurde, zoals hiervoren aangegeven, eigenlijk betrekkelijk laat. De groeistuipen van het Britse staatswezen hadden het puberend lichaam steeds doen sidderen tussen

1534 en 1700: de ene burgeroorlog na de andere, moord en doodslag onder politici, koningsmoorden, dynastieke vetes hadden het corpus blootgesteld aan koortsaanvallen, deliria en afweerreacties die de bloedsomloop deden schuimen. Rond 1688, ter gelegenheid van de *Glorious Revolution* en de voorlezing van de **Bill of Rights** aan een apathisch voor zich uit starende Koning-Stadhouder Willem III van Oranje, deed een ebbing zich voor aan de crisis.

De ministers van de Kroon waren voortaan politiek aansprakelijk voor hun regeerdaden aan de volksvertegenwoordiging, de Koning was uitdrukkelijk onderworpen aan de *common law*. Het parlement oefende in wezen de interne soevereiniteit in al haar aspecten uit. Niet de Kroon. Niet de Koning in persoon. De Oranje Koning snapte er niet al te veel van. Het liet hem onverschillig. Hij had de Britse Vloot nodig voor zijn continentale operaties tegen Frankrijk en soms het Britse expeditionaire Veldleger. Hij was ook, tot zijn deerlijke verbijstering, nog zoiets als een Paus van een Anglicaanse staatskerk. Wat die kerk theologisch voorhad en moraaltheologisch wilde opleggen aan regeerders en onderzaten liet hem in wezen Siberisch. Daarna kwam er een Hannover-vorst die zelfs geen Engels kende. Die snapte het nog minder. De Britse staatskerk ontwikkelde daarom nu, in diverse fases, een wetenschappelijk beproefde moraaltheologie die alle andere systemen van die strekking overbodig zou maken.

Ze zocht naar een stelsel dat objectief zou rechtvaardigen wat Whitehall al lang had gepland: de volkomen hegemonie over de koloniseerbare wereld op alle continenten, waarbij de Britse staatsburger kon opgevoerd worden als de representant van een natie die op dat leiderschap volgens Gods bedoelingen altijd al recht had gehad. Omdat het een vitale natie was, een vernuftige natie, een flexibele en accommodatieve natie, een verstandige natie, in één Dickensiaanse aanduiding: de beste natie van alle tijden. De Britse natie dus. De weg naar deze slotsom werd gevonden volgens een leerstellig systeem dat het *Home Office* placht te rubriceren als *natural theology* of *fysico-theology*. Een persoon die een ambtelijke aanstelling wilde in het Britse overheidsapparaat moest die leer aanvaarden. Hij moest bezweren dat hij haar beleed en haar ontwikkeling niet zou hinderen. Dat kon het Home Office eisen, want Groot-Brittannië was immers een theocratie. Een Anglicaanse. Wat had u anders gedacht? De ambtenaar moest immers een eed van trouw zweren aan de Britse Majesteit persoonlijk bij zijn ambtsaanvaarding. En die Majesteit was het hoofd van deze theocratie als plaatsvervanger van Christus, verdediger van Diens enig Ware Geloof.

De *natural theology* bestaat uit het bijvoeglijk naamwoord "*natural*" en het zelfstandig naamwoord "*theology*". Deze godskunde leert dat het bewijs voor het bestaan van de God van de Bijbel ligt in de fysische natuur. Die natuur laat zich lezen als een boek, voor wie het toepasselijk alfabet daartoe heeft leren beheersen. Dat vereist een zekere studie. Zoals ook de Bijbel niet makkelijk leesbaar is voor de ongeletterde. Bijbel en natuur vullen elkaar wederkerig perfect aan. Ze zijn nooit in strijd met elkaar voor wie goed heeft leren lezen. Beide boeken geven precies aan hoe het christelijk wereldbeeld samengesteld is. Het theologische en natuur biologische smelten samen. Er is dus een christelijke fysica. De biologie is daar een onderdeel van. Die leert de goede verstaander dat de stoffelijke wereld in fasen van evoluties tot stand is gekomen in de staat waarin we haar proefondervindelijk kunnen ontleden. De mens is de hoogste evolutie van het zoogdier daarin. Hij verschilt van de andere zoogdieren omdat God hem bezielde heeft. Nu kun je méér of minder bezielde zijn. Het gaat hier om een begrip dat gradueerbaar is. Welnu: sommige bezielde zoogdieren zijn intens bezielde. Ze zijn een en al bezieling. Dat zijn de witte mensen. Anderen, u voelt hem al, zijn veel minder bezielde. Dat zijn de zwarte, bruine en gele mensen. Het ligt voor de hand dat de totaal bezielde bestemd zijn om Gods Heilsbedoelingen te verwezenlijken. De andere bezielde zoogdieren moeten hen daarbij helpen.

Zij zijn bestemd om geregeerd te worden. De minst bezielde onder hen zijn de helpers die steeds en bij voortdurend geleid moeten worden. Dat vinden ze fijn. Want zou je hen laten aanmodderen dan zou je iets van ze vergen waarvan ze zelf, gebrekkig bezielde als ze zijn, intuïtief al aanvoelen dat ze boven hun macht grijpen. De blanke is daarom natuurlijk-theologisch genoodzaakt voor hen de daarbij passende bestuursmodellen te scheppen. Dat kan de blanke goed. Maar het is een last, dat wel. Omdat God dat van hem vergt, leent de blanke zich tot die inspannende verantwoordelijkheid. Het Britse Empire, dat deze waarheden constitutioneel verdisconteert in de bestuurslagen, geeft de blanke het daarvoor vereiste legitimatiekader. Dit is de ultieme uitwerking van het sociaal-Darwinisme dat de imperialistische politiek tot 1940 gaat beheersen. Het geeft een wetenschappelijk toetsbaar systeem voor slavernij als uitdrukking van Gods Heil. Op deze wijze doet het Anglicanisme het systeem-Tordesillas ongedacht herleven. Maar nu in biotisch-biologische termen. Hetgeen dat systeem nog attractiever maakt voor wie wil behoren tot het denkend deel der natie. Der naties, moet men eigenlijk zeggen.

Het gangbare biotisch evolutionarisme

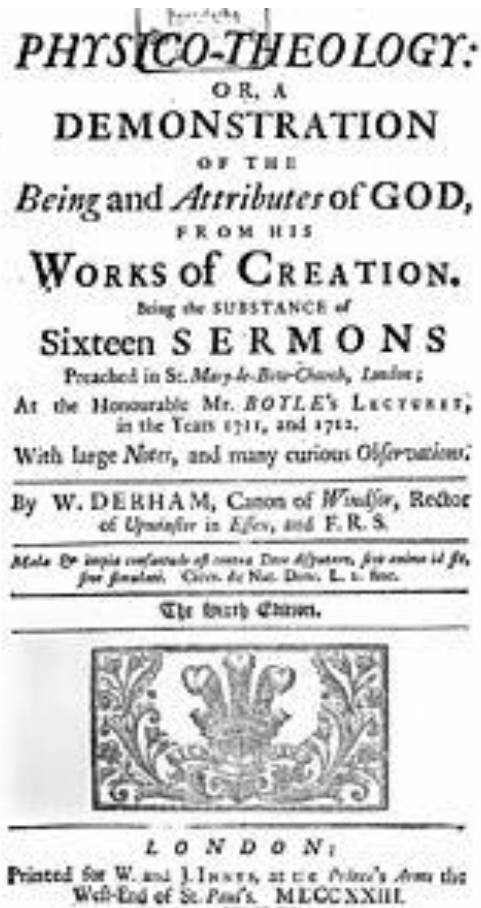
Het moge duidelijk zijn dat Charles Darwin voortborduurde op een groot aantal Anglicanistische natuurlijk-empiristen. Dat zijn gelovigen, die biologische frequenties zien in de stoffelijke historische realiteit. Ze zien die regelmatigheden omdat ze die *willen* zien. Ze willen dat, omdat er een Goddelijke Heilsordening **moet** zijn. Wat met die aanname niet overeenstemt zien ze niet of redeneren ze weg. De frequenties zetten zich achter elkaar totdat ze natuurlijke wetmatigheden ontwaren. Zo is Darwin één uit tallozen die te werk gaat. Hij is niet onvooringenomen met de Beagle --- het Britse marine-etablissementsfregat – een reis gaan maken om een serie willekeurige waarnemingen te doen van biologische aard. Een reeks, die hem als het ware “overviel” van vreemdsoortigheid. Nee, hij is juist naar de Galapagos-eilanden gegaan, omdat hij breed bekend was met de mare, dat je daar biologische soorten kon vinden die fases van voortgezette ontwikkelingen vertoonden. Hij is niet uitgevaren, om de “*missing link*” te vinden --- de fossiliare resten van een biologische tussenvariant van mensaap naar aapmens – maar juist om die link **niet** te vinden. Het Anglicanisme leerde immers onverdroten dat God, conform de teksten bij Genesis, de mens als Hem gelijkend in één klap had geschapen.

De mens, als volledig bezielde zoogdier, was er ineens. God wou met iemand kunnen praten. Daarom maakte hij Adam. Gelijk van ziel met Hem. Dat was een Anglicaanse geloofswaarheid, en wie een nette ambtelijke betrekking wou bij de staat kon maar beter daar niet aan tornen. Dat heeft Darwin dan ook niet gedaan, althans niet openlijk. Hij wou omhoog in de ambtelijke organisatie, eigenlijk ten koste van alles. Hij kon niet

echt goed leren, hij was nogal ongedisciplineerd, daarom had zijn vader besloten dat hij maar Anglicaans geestelijke moest worden. Die seminarie-opleiding was niet moeilijk. En daarna was een geweldige reeks rangen bereikbaar tot Aartsbisschop van Canterbury toe. Daarom heeft Darwin ook steeds vermeden, in het begin, om de mens een *mammal* te noemen. Een zoogdier. Dat is hij pas aan het eind van zijn prachtige loopbaan gaan doen toen duidelijk werd dat een mijter met goudapplicaat met ingelegde semi-edelstenen er voor hem niet meer inzat. Hij heeft in zijn grote boek, *On The Origin of Species*, een soort jargon geïntroduceerd waardoor de koloniale ambtenaren juist de officiële taal kregen voorgelegd om wetenschappelijk hun sociale stratificaties voor de koloniën uit te venten aan allen die ermee van doen hadden.

Zijn voorgangers zijn nooit zó dicht bij de analogie gekomen tussen het zoogdier enerzijds en de mensachtige anderzijds als juist Darwin. Ze keken wel uit. Britten hoorden zich, zelfs niet door Darwin, niet graag als zoogdieren classificeren ook al werd daarbij meteen gezegd dat ze perfect bezielde waren en in zoverre God-gelukkig. Ze bleven daar vër bij weg vanwege de ambtelijke consequenties die dat kon hebben. Het *Home Office* zette dan een rode ruiter op hun personeelskaart en wees hun een post aan op Madagaskar waar de Fransen de baas waren en Britten geen enkele winst konden boeken. De grote natuur-theoloog William Derham (1657-1735) is Darwin ten voorbeeld. Derham schrijft drie baanbrekende werken voor Britten. *Physico-Theology* (1713) *Astro-Theology* (1714) en de absolute klapper *Christo-Theology* (1730). Het is bedoeld voor Anglicanen die hogerop willen.

Derham werkt met een parabel, net als Christus. Een wandelaar loopt over de heide en verlustigt zich in de natuur. Hij plukt een gentiaan. Dat plantje vertoont een pracht aan bloemen die ingewikkeld met stampers, kroonblaadjes, meeldraden zijn toegerust. Hij stoot daarbij met de voet tegen een steen. Die trapt hij geërgerd opzij. Hij ziet iets blinken bij deze manoeuvre en ontwaart een gouden savonette met dubbele kast, speelwerk en maanstandwijzer. Dán vraagt de wandelaar zich pas af, hoe dat prachtstuk daar is gekomen, bij de gentiaan doet hij dat niet. Er moet iemand zijn langsgekomen, die het verloren heeft en ergens moet een horlogemaker zitten die dat geval vervaardigde. Dat is een doelgerichte maker geweest. Daar verwijst dat sieraad naar. Het is een tekort, dat de wandelaar diezelfde deductie niet deed bij de gentiaan.

Dat tekort in kennisverwerving heft de natuurlijke theologie op: er is een Grote Ontwerper. The Great Designer. Derham zegt dan: *"That designer must have been a person. That person is GOD"*. De Brit moet nu deze *Great Designer* in kaart brengen en dus Diens *design*. Dat is de missie van het Britse kolonialisme. In de tweede volzin van Derhams conclusie zit de identiteit van premisse en demonstrandum: **That person is GOD**. Maar wie zegt dat hier een **persoon** in het spel is. Wie zegt dat **God** een persoon is? God kan wel een nevel zijn. Of een zwart gat. Dat is, zegt de Fransman Lamarck, stomweg een onberedeneerde premisse. Dat is onwetenschappelijk. Wie zegt dat God een persoon is? En dat hij ontwerper is? Dat is religie. Dat moet je niet willen bij staatkunde. Die moet seculier zijn.

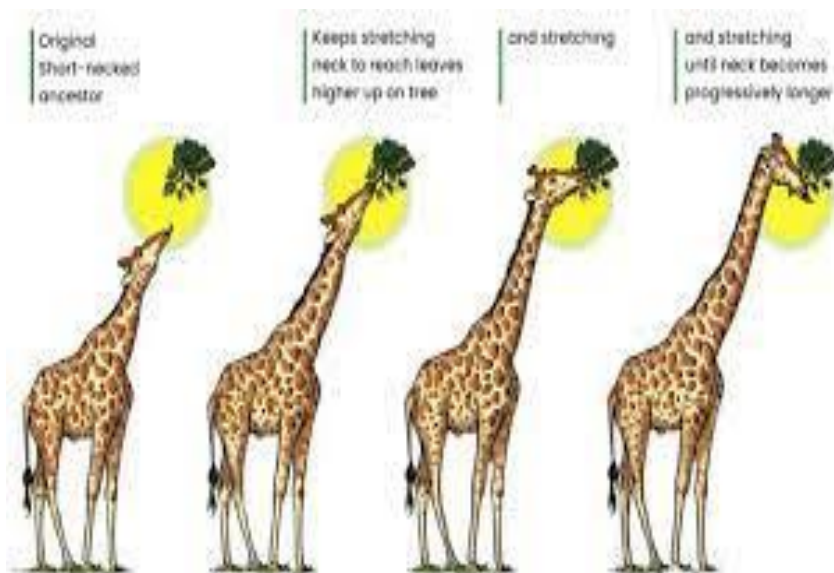

Maar Derham schrijft – hij is volledig gediplomeerd Anglicaans priester --- over planten, gewervelden en ongewervelden die kennelijk evolueren via een biotisch aanpassingsvermogen aan de omgeving. En Derham schrijft nog te veel in zalvende Evangelische termen. Alsof hij zijn Paaspreek voorbereidt. Dat is voor het negentiende eeuwse kolonialisme niet echt goed geschikt, omdat datgene wat bewezen moet worden – het *demonstrandum* – uiteindelijk ook de *premissa* blijkt van de bewijsredenering. Als *demonstrandum* en *premissa* identiek inwisselbaar blijken koop je daar in de omgang met heidenen niet veel voor. En die omgang reguleren, dat is toch van het biotisch-evolutionarisme de bedoeling.

Voortbouwen op Lamarck

Het moet dus iets minder religieus bevolgen, iets minder verwijzen naar God die te Brits aan het worden is. Dan lijkt het erop dat Lamarck in de goede, neutraal-empiristische richting zit. Ik refereerde al aan hem hierboven sub 2.18, waar ik stelde dat Darwin wel op Lamarcks waarnemingen van evolutionistische aard voortgaat, maar in het belang van het Anglicanisme diens agnostische uitgangspunt verwerpt. Wat Darwin kennelijk bevalt is dat Lamarck progressieve frequenties ziet in het aanpassingsvermogen van gewervelde dieren. Lamarck zegt er steeds bij dat dat niet betekent dat de perfectionering van dat vermogen ook impliceert dat dat wezen van een hogere orde is, zeker niet in ethische of morele zin. Die kant wil Darwin nu juist wel op.

Hij wil de frequentie van de *natuurlijke selectie* door zoogdieren vaststellen. Daarbij wil Darwin, dat deze selectie inpasbaar is in de Heilsgeschiedenis zoals het Anglicanisme die definieert. Het prettige van Lamarck is echter dat hij een prerevolutionaire Fransman is die onloochenbare erfeniswetten proefondervindelijk heeft kunnen onderbouwen. Hij is niet verdacht in Engeland, waar men na de terreur van Robespierre en Napoleon

helemaal niets meer wil weten van Franse wetenschappers die iets willen vertellen over de natuurlijke geplogenheden van de geschiedgang. Lamarck klinkt daarbij lekker neutraal, terwijl je zijn waarnemingen makkelijk kunt bezigen ter onderbouwing van natuurlijke selectiemechanismen. Daarbij spreekt Lamarck ook nog over creatief vermogen en inventiviteit die de meest accommodatieve variant van een soort altijd in zich heeft: dat komt gevaarlijk dicht bij de beruchte *élan vital* van de latere Bergson, maar dat is ook weer bruikbaar om de aanleg van de typische transoceanische Brit te kenmerken. Die kant moet het op. Er is een Imperium te verdedigen, laten we dat in het oog houden.

Robert Chambers onderscheidt de rassen voor geopolitieke doelen

De Schotse journalist Robert Chambers (1802-1871) komt de eer toe om het proefondervindelijk evolutionarisme te hebben gepopulariseerd in de beste zijn van het woord. Hij weet het inzichtelijk te brengen. Hij is geïnteresseerd in erfelijkheidswetten omdat hij en zijn broer aan iedere hand en voet zes vingers en tenen hebben. En ook hij is voorbestemd voor een geestelijke loopbaan als Darwin. Hij ziet meer brood in de journalistiek. Hij wordt redacteur van het periodiek Chambers' Edinburg Journal. Dat drijft hij samen met zijn broer. Hierin gaat hij uitvoerig in op het proefondervindelijk evolutionarisme in feuilletons. Het zit kennelijk in de lucht, die benadering. Hij krijgt er wetenschappelijke faam door. En hij schrijft goed over frenologie, de schedelmeetkunde, ook een opkomende wetenschap waarin hij weet te excelleren. Men zegt dat hij de wegbereider is van Darwins *On the Origin of Species*. Later krijgt Darwin dan ook klachten aan zijn broek over plagiaat ten laste van Chambers. De frenologie toont aan, zegt Chambers, dat de menselijke schedel langzamerhand in herseninhoud is toegenomen en dat zich steeds grotere gespecialiseerde kwabben en compartimenten hebben ontwikkeld. Maar deze ontwikkeling is niet aan alle androïden gemeen: er zijn volkeren die deze evolutie niet, vertraagd, of gebrekkig hebben meegemaakt.

Aldus de strekking van Chambers' *Vestiges of the Natural History of Creation*. Hij zit dicht bij het agnosticisme van Lamarck. Hij ziet daarom ook geen bezwaar tegen de werkhypothese dat de mens aapachtige voorouders heeft: dat acht hij, gelet op het recentste frenologisch onderzoek wel waarschijnlijk. Maar hij doet dat tijdens de regering van Koningin Victoria die vóór alles hoofd is van de Anglicaanse kerk. Dat betekent dat Chambers spijs al zijn excellente methodieken en schrijfgaven niet ten hove voorgesteld zal worden. Iets wat Darwin wel op het oog heeft en iedereen trouwens, in Victoriaans Engeland, die het wil maken in het publieke domein. Chambers heeft zich dus vergalopperd, dat wel, maar wat hij presenteert als objectieveerbare en falsificeerbare wetenschappelijke resultaten maakt zijn benadering van het biotisch evolutionarisme bij uitstek geschikt voor de geopolitiek die door Lord Salisbury tot credo van het Britse buitenlands beleid gemaakt zal worden. Chambers wordt in hypocriet Engeland nu een paria, want het misprijzen van Hare Majesteit betaal je je leven lang niet af. En verder is hij bij uitstek een autodidact aan wie de Britse academici sowieso de pest hebben omdat hij veel meer bereikt dan zij, zonder aanmatiging en ook zonder reikhalzend naar een adeldom te snakken. Darwin ziet aan Chambers hoe hij het dus niet moet aanpakken. Maar hoe dan wel, dat heeft Darwin nooit precies in het snotje gekregen want hij pleegde opmerkelijk veel geruchtmakende plagiaat.

Een zoölogische hiërarchie verraadt Gods oogmerk

Chambers zet een nieuwe toon voor het wetenschappelijk debat over een zoölogische hiërarchie omdat hij aankomt zetten met totaal nieuwe methodologieën zoals de frenologie en de craniologie, de vormen, variaties en gezichtshoeken van de diverse schedelsoorten. Het gaat erom dat je uit de schedelopbouw de groei en ontwikkelingsmogelijkheden van bepaalde hersendelen kunt afleiden door proefondervindelijke vergelijkingen. Je moet dan wel over een groot aantal schedels kunnen beschikken, liefst vanuit diverse continenten. Chambers volgt hier Franz Joseph Gall (1758-1828) na maar ook Johann Spurzheim (1776-1832). Ze leggen diverse fysionomische systemen bloot die kenmerkend zijn voor bepaalde rassen. Deze systemen vertonen een zekere hiërarchie naar aanpassingsvaardigheden. De ene soort hersenen is reactiever en inventiever dan de andere. Maar Chambers past dat systeem niet toe om geopolitieke lijnen uit te zetten voor de buitenlandse staatkunde.

Dat doet bijvoorbeeld wel de Nederlandse patholoog-anatoom Pierre Camper (1722-1789). Hij meet de mogelijke gezichtsperspectieven die de Europeaan door de typische plaatsing van de oogholten kan ontwikkelen. Hij beveelt aan twee lijnen te trekken in het gelaat van de schedel. De eerste loopt van het gat van het oor tot de bovenkaak. De tweede van het voorhoofd tot de kaaksuper. Het gezicht van de Europeaan heeft daar een hellingshoek van 80 graden. Bij de zwarten is dat 70 graden, bij de Oerang Oetan 58 graden. Deze theorie slaat in de tijd dat de Nederlandse koloniale bovenlaag zich met moeite weet te handhaven in de Archipel bijzonder aan. Het geldt hier een modern wetenschappelijk inzicht dat door meten kan worden verworven. En meten is weten. Camper is de eerste medische prognatist, de expert betreffende het gezichtsvermogen van de mens waarbij hij de Europese prognatische mogelijkheden vergelijkt met die van een Kallemeuk of geelkleurige en een zwarte mens. Hij komt dus op een mondiale rassenverdeling uit en ontwikkelt daarvoor een hiërarchie. Die laat zich makkelijk in geopolitieke termen vertalen in onderverdelingen naar zelfredzaamheid, leidinggevende capaciteiten en volgzaamheidsvaardigheden. In Nederlandsch-Indië vindt deze visie aan de borreltafel van de Bataviase Heerensociëteit "De Harmonie" gretig onthaal. Vooral als daar het rumoer over de ontdekking van het complete skelet van de Java-mens losbreekt. Deze blijkt een laag terugwijkend voorhoofd te hebben. De inzichten van Camper slaan ook aan in Frankrijk dat ook veel moeite heeft om de koloniale gebieden waarop het aanspraak meent te hebben te onderwerpen.

Georges Léopold Chrétien Dagobert Cuvier (1769-1832), Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1844) en Paul Broca (1824-1880) nemen de zienswijzen van Camper graag over. Zij ontwikkelen de paleontologie als hulpwetenschap om een bepaalde kolonisatiemethode per natie te bezigen al naar gelang hun gebrek aan autonome leidinggevende capaciteiten.

zal de best toegeruste uiteraard de strijd overleven. De zwakke sterft uit. Zo verbetert de kwaliteit van de wereldbevolking. Dat is de strijd om het bestaan. De christen leert zichzelf door de Openbaring *moral restraint*. Hij leert dat de schepping hem soberheden dicteert wil hij het einde der Heilgeschiedenis als volk meemaken. Dat is zijn ingestorte oer-weten, de *synderesis*, die nu thans ook weer in dit evolutionaire kader een functie krijgt. Deze neiging tot *moral restraint* krijgt bij Malthus' theorieën een verbindende functie, een soort biotische fermentatiekracht. Het is een samenbindende natuurlijke neiging van de mens als sociaal wezen. Van die sociabiliteit moet men zich niet te veel voorstellen. Malthus is een geheide misantroop. Hij kan dat niet de bont maken: hij is Anglicaans priester. Hij kan dus vanaf de kansel de gelovigen niet toedonderen dat iedereen die geen Anglicaan wil zijn ter plaatse kan verrotten. Hij beheerst zich dus: dat is dan kennelijk zijn *moral restraint*.

Deze strijd om te overleven moet altijd aangegaan worden door alle volkeren, die zich daarbij verder niet door humaniteitsoverwegingen moet laten afremmen. Deze strijd is natuurnoodzakelijk, zullen later de Duitse Imperialisten zeggen. *Naturnotwendig*. Dat is hun geheime toverwoord, zoals *moral restraint* die van Malthus is. Daarom is sociale wetgeving ook uit den boze. Want die geeft aan een zwakkere broeder ten onrechte bescherming in die strijd. Dat betekent dat individuen ongeremd met elkaar strijd moeten leveren en volkeren ook. De blanke volkeren hebben met het christendom een superieur overlevingsideologie ingepland gekregen van hun schepper. Zij moeten met allen die niet kunnen en niet willen delen in die ideologie die strijd onvoorwaardelijk tot op het bot uitvechten. De staat moet zich daar verder niet mee bemoeien. Dat is de essentie van Malthus' *An essay on the principle of population*, 1798. Het werk beleeft de ene herdruk na de andere.

Natuurlijk leidt dat tot slavernijen. Maar dat is gewoon een gevolg van de door God beoogde natuurlijke selectie. Er zijn bij de blanke allerlei biotische mechanismen ingeschapen waardoor zij deze selectie ten gunste van zichzelf kunnen sturen: zij zijn in staat tot grotere frustratietolerantie en planning op langere termijn. De blanke kan lusten tijdelijk onbevredigd laten. Ter wille van rendementen in allerlei vormen op de langere termijn. Het is best mogelijk dat hun hersenvorming daartoe bijdraagt. Het is zelfs, als Malthus de meest recente ontdekkingen van natuurlijk-historische aard, goed bekijkt op hun theologische merites, waarschijnlijk. Maar dat is dan het gevolg van de scheppingswijze van God. Zoals sociale wetten deze door God gewilde selectie verhinderen of vertragen, zo doen ook verdragen tegen de slavernij dat. Malthus verenigt hier de Anglicaanse moraaltheologie volledig met het zoölogisme van Chambers, maar nu leidt deze toxische en ook wel dystopische synthese wel degelijk tot een universele Britse geopolitieke inzet.

Malthus brengt niets nieuws. Hij vervaardigt uit bestaande componenten een mixture die smaakt naar méér. Zijn visie krijgt in het Britse parlement lang de overhand. Deze visie is het die Salisbury en zijn conservatieven

zo lang in het zadel brengt. Zij zal de sociale en koloniale wetsbesluiten van dat lichaam gedurende decennia tot diep in de twintigste eeuw blijven bepalen. Het enige wat Darwin eraan toevoegt zijn zoölogische vondsten van fossiliaire aard die de theorie van deze predikant volledig legitimeren, zodat Darwin aan de veilige kant blijft bij zijn loopbaanplanning. Het is wonderlijk hoezeer Darwin op deze wijze steeds meer sympathisanten om zich verzamelt, totdat hij als een soort profeet voorop kan lopen, de weg wijzend naar het land van melk-en-honing: een wereldomspannend Brits imperium waarin alleen WASPs – *White AngloSaksian Protestants* – de echte staatsburgers zijn. En de rest niet. Het komt de Victorianen goed uit. Het komt het systeem-Tordesillas dichtbij. Alleen zijn nu de protestanten wat in 1494 de katholieken waren. Omdat *Good and Merry Old England* houdt van diepgewortelde tradities is deze benaderingswijze onweerstaanbaar. En ze is nog biologisch verantwoord ook, al weet niemand precies wat daarmee bedoeld en gesuggereerd wordt.

Arthur de Gobineau definieert de superieure naties

Het prettige is nu dat deze visie steun krijgt van het verderfelijke Frankrijk. Deze wordt geboden door Arthur de Gobineau (1816-1882). Wat hij beweert kan door een Brit worden beaamd, terwijl de Gobineau toch geen Anglicaan is. Daaruit kun je dus afleiden hoe wáár het sociaal Darwinisme wel moet zijn. Zelfs een Fransman moet eraan geloven. Gobineau windt er geen doekjes om. De Franse revolutionairen waren er volledig naast toen zij de gelijkheid van de mensen preekten. De Gobineau komt met een bestseller over de ongelijkheid van de menselijke rassen: *Essai sur l'inégalité des races humaines*, twee delen, 1853 en 1855. De Gobineau is diplomaat. In opdracht van Napoleon III vent hij de mission civilatrice Française over de wereld uit. His is dus veel *en poste*. En kijkt om zich heen. Nergens ziet hij beschaafde Fransen. Het is verschrikkelijk.

In Perzië, waar Gobineau lang zat, kwam hij er bijna geen een tegen. Het was daar dan ook een rotzooi. Verschrikkelijk. Het is een misvatting dat geomorfologische omstandigheden zoals bevaarbare rivieren, goede landbouwgronden en een aangenaam klimaat beschavingen doen ontstaan. Neen: rassen van de juiste biotische bouw beschaven. Waar ook ter wereld. Tegen de verdrukking in. Nu is het zo, dat het Franse ras het beschaafdste is. Dat kan iedereen die ogen heeft ook best zien. Daarna komen de Britten, maar die spreken geen goed Frans. Dat is een euvel van het Engelse middelbare onderwijs. Beide rassen zijn blank. Ze zijn superieur. Daarom hebben ze ook de meeste macht. En de meeste cultuur, al hebben de Britten daarvan niet zoveel als de Fransen. Deze blanken voelen intuïtief, uit zelfbehoud, aan dat zij zich niet moeten vermengen met andere rassen. Dat kunnen ze ook makkelijk, want die hebben een gekke kleur: ze zijn zwart en geel. Dat stoot af. Zo heeft God ze dan ook geschapen. Dat zijn de rassenbarrières. Raszuiverheid is noodzakelijke voorwaarde voor hoogstaande civilisatie. Merkwaardigerwijs komen noordelijk de neigingen om rasonzuiverheden te begaan veel minder voor dan zuidelijk.

De zaak is nu, dat kolonialisme rasonzuiverheid teweegbrengt. De blanke komt immers terecht in een zwarte of gele samenleving. Ja, wat moet hij dan, als zijn lusten hem parten spelen. Daarom zijn wereldrijken eigenlijk uit den boze. Dat stelt de Gobineau pas heel duidelijk als Napoleon III als een eerloze wijkeling naar Engeland is gevlucht. Londen hoort dit alles graag. Want betekent dat niet dat Parijs geen imperiale ambities heeft? Dat komt dan heel goed uit. Vandaar dat menig Brits imperialist graag verwijst naar De Gobineau. Een Fransman die eerbiedig de Brit laat vóórgaan. Dat hoort Whitehall wel graag. Daar wordt weinig Frans gelezen. Daar krijgt men dus niet direct in de smiezen waarom De Gobineau de Brit graag preferentie gunt.

De superieure natie moet koloniseren om zich te beveiligen

Deze verschillende benaderingswijzen, ingekaderd door Darwin binnen het Anglicanisme, leiden tot de werkhypothese dat een natie --- dat is het slagwoord van deze dagen --- zich moet begeven naar oorden die nog voor annexatie vatbaar zijn en waar economisch iets te halen is. Een staatshuishouding moet groeien. Stilstand is achteruitgang. Deze oorden moet de superieure natie --- gedefinieerd naar één van deze theorieën --- onderwerpen. Ze worden immers te zijner tijd ook de voorraadschuren van mogelijkerwijs mobiliseerbare koloniale troepen. Er dreigt immers een vitale eindstrijd. Die is onvermijdelijk. Nu zijn er naties --- vooral het Franse --- die wat bevolkingsopbouw betreft iel in hun jasje zitten. Dezen hebben de inheemsen bij die eindstrijd als aanvullingstroepen nodig.

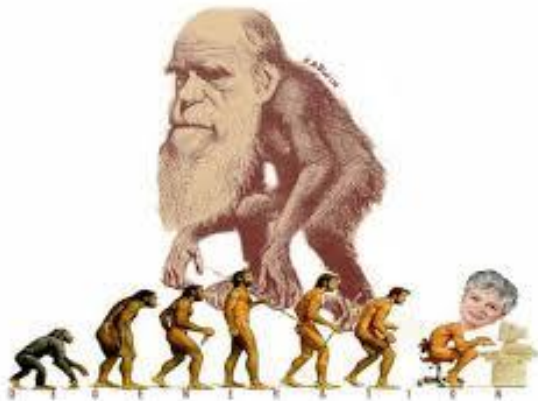
Iemand als Georges Clémenceau zal dat al lang voor de Eerste wereldoorlog uitbazuinen: Frankrijk moet Marokko en Algerije volledig onderwerpen teneinde daar depots te kunnen vestigen ter werving voor koloniale detachementen en het vreemdelingenlegioen. Komt er oorlog met Duitsland --- en Clémenceau kan je op zijn telraam voorrekenen dat dat onvermijdelijk is --- dan zullen deze Afrikaanse bezittingen aan worstelend Frankrijk het kanonnenvlees bieden dat het nodig heeft om een wapenstilstand aan die Duitsers af te dwingen. En zo zal het ook gaan. Groot-Brittannië beziet, op de keper beschouwd, Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland, Australië en Canada niet anders. Alleen is dáár het pijnlijke dat de rekruten blank zijn. Op de eerste Haagse Vredesconferentie zal Duitsland al te kennen geven dat het best inziet waarom deze twee rijken zo duchtig koloniseren. Om straks, in het donker, tiggerende Marokkaanse tirailleurs in te kunnen zetten tegen de overbeschaafde Duitse gymnasiasten uit het Rijnland. Die kunnen niet zo goed zien in het donker en vallen door hun huiskeur ook beter op. Berlijn heeft het best in de gaten. Daarom willen deze rijken ook de dumdkogel verbieden. Een Marokkaan, daardoor getroffen, blijft dóórtijgeren, terwijl de *abituriënt* van het Kaiser Wilhelmgymnasium gaat liggen doodbloeden. Dat zal de militaire deskundige uit de Duitse delegatie en detail uitleggen aan de ademloos toelisterende diplomaten in de Oranjezaal van Huis ten Bosch.

Het sociaal Darwinisme biedt een wetenschappelijke legitimatie

Darwin had een hele reeks zoölogische bevindingen gedaan die de stelling van een biotisch evolutionistische frequentie onderbouwden. In de aanname dat zulk een frequentie empirisch aannemelijk te maken was stond Darwin al in 1850 niet alleen. Alleen had hij zelf te maken met de noodzaak deze frequentie te verenigen met het op dat moment gangbare Victoriaanse opvatting van het Anglicanisme. Die opvatting was dat de Goddelijke creatie letterlijk te nemen was, maar de tijdsfasering volgens Genesis niet. En verder was men bereid Adam en Eva toch wel metaforisch te zien: als een soort oermodellering van de mensheid. Voorts onderscheidde ook de Anglicanen nu vier momenten in de schepping: de schepping van het heelal zelf. Dat lag veel eerder dan de kerk aannam: die ging ervan uit dat die zesduizend jaar geleden was voltooid. Maar daarover viel te praten, want er kwam steeds meer aan gegevens los, dat dat moment veel ouder te situeren was.

Het *Home Office* besloot dat dat eigenlijk niet wezenlijk was voor de inbedding van de staatskerk. Er werd dus niet veel over gedisputeerd. Wat de schepping van het eerste leven lag het anders. Daarvan vond men dat deze in één creatieve act --- het inblazen van de levensadem --- was gebeurd. Daar deed Darwin ook verder niet moeilijk over. Het probleem zat in het derde moment: de oorsprong van de soorten. Had God al die soorten afzonderlijk geboetseerd? Darwin besloot het erop te wagen: neen, God had in één daad al die soorten in potentie aanzijn gegeven: onderdeel van het stoffelijke dat zich gaandeweg in soorten ging ontplooiën. Die ene daad zou zich in vertakkingen manifesteren, maar alle soorten naar aanleg waren al aanwezig met die ene daad. God schiep de soorten. Maar niet tegelijkertijd. Dat was ook nog acceptabel voor het staatsapparaat, dat veel zag in het Darwinistisch zoölogisme voor de koloniale ontplooiingen die veel centen gingen kosten op

allerlei niveaus. Maar dan moest Darwin niet proberen binnen de tak van de menssoortige ontplooiingen de Brit te plaatsen als aapachtige. Dat was een brug te ver.

Hij mocht best reppen van androïden zo, maar het moest niet zo zijn dat Koningin Victoria ineens las bij de ochtendoverwegingen dat ze eigenlijk van een aap afstamde. Darwin hoefde niet heel uitvoerig te zeggen waar de mens precies zat die later Brit zou blijken te zijn in de zoölogische hiërarchie die hij ontworpen had, maar hij moest wel intact laten dat God deze mens had geschapen naar Zijn evenbeeld, ineens. Dat was een doenbaar compromis. Maar daarmee verliet Darwin wel zijn typisch zoölogiserende methodologie. Anderen vervingen die door een teleologische gedragswetenschappelijk leer, een sociale duiding van het evolutionarisme. De richting-Chambers werd daarmee voorgoed verlaten. Maar omdat diens terminologieën toch gehandhaafd bleven viel dat niet erg op. Het Darwinisme was nu sociaal ten hove makkelijk in te masseren mét alle empiristische pretenties van dien. Pure wetenschap. Gepolitiseerd, zeker, maar toch wetenschap. Terwijl de geopolitiek nu verwetenschappelijkt kon blijven worden, vooral door de frenologie. Daarop wierpen veel Britse kolonialisten zich dan ook. De Brit regeerde. Het was een last. Maar die droeg de Brit ter meerdere eer van de Anglicaanse God. Hij vroeg niet beter. Die God evenmin. De mensen met gebrekkige hersenvormingen smeekten om geregeerd te worden. En naarmate die defecten heftiger waren, was slavernij des te aanvaardbaarder. De inlander vroeg dan niet anders.

De Haagsche Vredesconferenties

Alleen christelijk geïnviteerden

In 1899 roept Tzaar Nicolaas II Romanow de christelijke mogendheden op ter vredesconferentie in Den Haag. Hij wil een eind maken aan de inmiddels volledig uit de hand gelopen wapenwedloop tussen de rivaliserende imperialistische mogendheden. De mensheid is zich voor aan het bereiden op een Armageddon dat een eind aan alle beschaving zal maken. De grote wapenindustrieën stellen de staten in de gelegenheid tot het scheppen van gigantische gemechaniseerde slagvelden waarbij de vijanden elkaar niet of nauwelijks in persoon kunnen zien, verscholen in massale loopgraven. Burgerbevolkingen zullen grootschalig gegijzeld kunnen worden door te dreigen met de terreur van vernietigingsbombardementen zonder enig nauwkeurig strategisch doel. Nicolaas kiest als plaats van vergadering het groene en welhaast dorpse Den Haag. Nederland is een middelgrote koloniale mogendheid bij gratie van Groot-Britannië: het kan niet gelden als een militaire macht van enige betekenis. Zijn vloot is oudroest. Totaal opgevaren. Zijn Veldleger is een mobiel lachertje. Het schiet nog met mobiel gemaakt fortificatiegeschut uit het begin van de negentiende eeuw. Weliswaar bezit het in Het Verre Oosten belangrijke oliebronnen. Dat kan het alleen maar doen zolang Londen dat gedooft. Dat weet het zelf óók.

Een landoorlogreglement maar geen zeeoorlog reglement

Omdat Nederland een onmachtig land is, militair gezien, mag het deze conferentie huisvesten. De conferentie zal een codificatie opzetten over het recht om oorlog te voeren. Waarom mag een staat gewelddadigheden

openen tegen een andere staat, mogendheid of natie? Daar moeten principes en regels voor opgesteld worden, vindt Nicolaas. De conferentie zal verder het oorlogsrecht zelf ook codificeren: welke gedragingen, opstellingen en wapenen zijn ten tijde van oorlog geoorloofd? Het zal vooral gaan om het gebruik van dat tuig en de doelen waartegen het gericht mag worden. De Tsaar heeft, eigenlijk zonder goed na te denken, de lijst van invitaties beperkt tot christelijke mogendheden. Hij weet eigenlijk niet beter. Maar daartegen komt uit Azië nu heftig protest. Japan pikt dat niet. Het is een moderne mogendheid met een westerse vloot en legermacht. Maar christelijk is het niet. Wat denkt Sint-Petersburg eigenlijk wel om Tokio buiten te sluiten? Uit China komt een vergelijkbaar geluid. En uit Indochina. De Tsaar retireert en zendt nieuwe invitaties uit. Maar de stemming is nu bedorven. Er komt van de beoogde codificaties niet alleen niets terecht, de Aziaten besluiten dat Het Westen ze willen buitensluiten uit de volkerengemeenschap. Dat zal ze niet lukken. De Aziaten gaan front maken.

Bij de tweede Haagse Vredesconferentie wordt deze fout niet weer gemaakt. Maar de mogendheden zijn nu uiterst wantrouwend geworden jegens elkaar. Willen zij eigenlijk wel in bestendige vrede leven met elkaar? De Britten dragen uit dat ze dat natuurlijk willen, als dan de Britse hegemonie maar erkend blijft. En daarom zijn ze niet bereid de regels betreffende de oorlogvoering ter zee te codificeren in verdragsvorm. Hun oppermachtige vloot wordt immers daardoor gebonden bij het leggen van sluitende zeeblokkades ter uithongering van de vijandelijke burgerbevolkingen. Het is inderdaad de intentie van de andere partijen om deze blokkades te verbieden als misdrijven tegen de internationale publieke orde. Want dan worden burgers immers collectief gegijzeld.

Terwijl zij non-combattant zijn. Zij zijn niet betrokken, zo zeggen de grote landmogendheden, bij het interstatelijk gewapend conflict. Deze landmogendheden willen daarom juist wel een zeerechtscodificatie terwijl Whitehall alleen maar wil praten over een codificatie van de wetten en gebruiken van de landoorlogvoering. Het heeft immers alleen maar een klein mobiel expeditionair veldleger beschikbaar. Aan grote slagen denkt het niet deel te nemen. Dat is niet nodig, want de Britse oorlogsvloot knijpt iedere oorlogvoerende landmogendheid doeltreffend af. Daarom komt een reglement over de oorlogvoering te land tot stand. Daaronder staat het bezettingsrecht uitgespeld. Daarin staat onder meer dat de bezettende mogendheid de burgers in het bezette land niet mag deporteren ter dwangarbeid en dat al helemaal niet ter ondersteuning van de wapenindustrie van de vijand. Zo komt een zeker verbod van slavernij toch om de hoek kijken. Het landoorlogreglement kent echter veel lacunes. Het laat de bezetter toch veel toe en regelt niets over de opvang van oorlogsontheemden, burgerlijke vluchtelingen, staatlozen alsmede alleen gaande minderjarigen en geïnterneerde deserteurs en hun onderlinge uitruil. Laat staan dat de strafrechtelijke aansprakelijkheid voor oorlogsmisdrijven erin geregeld wordt op supranationaal niveau. Beide conferenties gelden dan ook als mislukking. Alleen De Haag geeft dat niet toe.

De vredesconferentie te Parijs-1919

Bij de opening van de vredesonderhandelingen in januari 1919 te Parijs die een eind moeten maken aan de Eerste Wereldoorlog vraagt Japan direct belet bij de bureau-voorzitters van deze conferentie: Georges Clémenceau voor Frankrijk, David Lloyd Georges voor Groot-Brittannië en zijn Imperium en Woodrow Wilson voor de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Nog lang niet alle delegaties zijn aangemeld. Sommigen hebben zelfs nog geen delegatieleider. Verder staan er volkeren en naties in de wachtstand om toegelaten te worden. Onder hen Ho-Tschji-Minh voor Indochina, om er maar eens één te noemen. Maar ook representanten voor Tsjechen, Slowaken, Slovenen, Slavonen, Slaven, Micronesiërs, Indonesiërs, Melanesiërs om er nog maar eens wat te noemen. Zij hebben alle papieren bij zich die bewijzen dat ze volkeren en naties zijn. Wat, zo vraagt Tokio, gaat het bureau daarmee doen?

Woodrow Wilson heeft in een hooggestemde redevoering *in Congress* in februari 1918 te Washington bezworen dat te Parijs een vrede zal geregeld worden die beantwoordt aan het zelfbestemmingsrecht der naties. Dat deed hij bij de inleiding van zijn roemruchte veertien punten die de voorwaarden voor wapenstilstanden zouden bevatten die Noord-Amerika zou willen sluiten. Tokio dacht daarom dat ze ook in de wapenstilstand zouden staan die tussen de westelijke geallieerden en Duitsland werd gesloten te Compiègne. Het zocht daar dus naar dat zelfbestemmingsrecht. Als westelijk geallieerde. Het stond er niet in. Als men zou uitgaan van dat zelfbestemmingsrecht, aldus Tokio, zou men ook moeten uitgaan van de gelijkheid van volkeren, naties en rassen. Want als een bepaalde natie hiërarchisch bovengeschiedt zou blijven aan anderen, zijn die anderen daaraan ondergeschikt, waar of niet? Daarom wilde Tokio dat gelijkheidsbeginsel van rassen en naties specifiek geagendeerd hebben te Parijs. Het kon zich niet aan de indruk onttrekken dat de heren voorzitters vonden dat Aziaten – dus ook Japan – toch niet zó gelijk waren als de Europese en de Amerikaanse naties. Daar wou Tokio met name duidelijkheid over, omdat de mare ging dat Wilson een supranationale rechtsstellende organisatie in het leven wilde roepen ter codificatie van het interstatelijk publieke recht.

Wilson noemde dat *The League of Nations*. De Volkenbond. Als het de bedoeling was dat Aziaten daarvan lid werden, dan kon dat toch niet zonder dat in de inleiding van het Statuut van die Bond uitdrukkelijk zou staan, dat het lichaam uitging van rassengelijkheid. Konden de bureau-voorzitters dat toezeggen? Wilden zij dat alvast agenderen in de inleidende, de preliminaire besprekingen? Dat wilden zij niet. Ze zeiden toe dat dat terecht zou komen. Later. Daar nam Tokio geen genoegen mee. En China evenmin. Geen enkele Aziaat. En geen Afrikaan. De Afrikanen konden niet tot het bureau doordringen. Alleen via Zuid-Afrika zou het kunnen, maar dat had zich al op dit punt met ziel en zaligheid verkocht aan Whitehall. Het zou, juist op dit punt, zich richten naar de algemene agenderingspolitiek van de oorlogspremier van het Britse Empire. Onder deze omineuze voortekens stiet een Bond van wal die het verbod van slavernij effectief universeel zou gaan regelen. Dat was beloofd.

De Volkenbondperiode

Het Statuut van de volkenbond-1920

De vooronderhandelingen bij de redactie van het Vredesverdrag van Versailles-1919
Het staatsieportret van Thorpe over de ondertekening van de slotverklaring van de geallieerde Vredesregelingen met Duitsland – dat niet had mogen onderhandelen – is veelzeggend. We zien alleen maar de witte koppen van de leidende westerse staatslieden. Centrisch Woodrow Wilson, USA-president. Links van hem Orlando met de witte haardos voor Italië, rechts van hem eerst de gemelijke walruskop van Clémenceau voor Frankrijk en dan David Lloyd George. Hier en daar merkwaardige uniformen. Een Ghurka-Tulband om het internationaler te maken. Eendrachtig en welgedaan kijken de westerse gezichten ons aan. Maar die eendracht is schijn. De heren liggen al grondig overhoop. Wilson kan niet tevreden zijn dat Frankrijk een Groot-Brittannië alles op alles gezet hebben hun koloniale imperia te reconsolideren, meestal ten koste van Duitsland. Dat raakt bijna alle koloniën kwijt. Italië heeft zwaar de pest in dat het niet meer van de overwinnaarsbuit heeft kunnen binnenslepen. Frankrijk vindt dat het niet voldoende genoegdoening heeft verkregen van Duitsland. Het ducht

trouwens dat Duitsland opnieuw zal aanvallen. Groot-Brittannië heeft zijn dominions geschoffeerd door zonder overleg voor hen positie te kiezen in de verwerving van strategische steunpunten. Maar de belangrijkste geallieerde partner, Japan, dat toch maritiem goed gepresteerd heeft, staat niet op het schilderij. Het gebeurt onopzettelijk. Clémenceau meent dat de Japanners al blij mogen zijn dat ze mee aangezeten hebben aan de tafels van de overwinnaars. Dat laat hij tijdens de besprekingen steeds blijken. Hij vindt het vanzelfsprekend. Aziaten, wat heb je eraan? Je kunt ze niet eens verstaan, als ze proberen Frans te spreken.

Tokio had een zware delegatie naar de voorbereidende onderhandelingen gezonden in februari 1919 voor de met Duitsland te sluiten vrede. Dat was merkwaardig. Want met Duitsland zelf had Tokio eigenlijk geen oorlogshandelingen gedeeld. Het had, onmiddellijk nadat Groot-Brittannië de oorlog had verklaard in Berlijn zich onmiddellijk als geallieerde partij van Groot-Brittannië kenbaar gemaakt, hoewel het maritieme verdrag van 1902 daartoe niet verplichtte. Tokio had echter alle Duitse koloniën in China willen naasten, met machtiging van Londen. Dat had het gedaan. Verder had Tokio ten behoeve van het Verenigd Koninkrijk een aantal smaldelen ter beschikking gesteld voor preventieve patrouilles in de Middellandse Zee, al vanaf 1916. Dat was voor Londen wel degelijk belangrijk geweest. Zulks omdat het Ottomaanse Rijk partij was gaan kiezen voor de Centrale Mogendheden in 1914. Het Rijk van de Turken had met de Keizerlijke Duitse vloot zich meester kunnen maken van de Egeïsche Zee en het oostelijk bekken van de Middellandse Zee.

Daarmede had het Rusland verhinderd via de Bosporus door te dringen tot de Middellandse Zee: de Zwarte Zeevloot had opgesloten gezeten in de wateren waarnaar zij genoemd was. Rusland had zware schepen liggen in Sebastopol waarop de Londense admiraliteit had gerekend bij de beveiliging van de aanvaart op het Suezkanaal, vitaal voor de instandhouding van het Britse Imperium. Dat had die admiraliteit nodig gehad, omdat Oostenrijk-Hongarije wel degelijk een vloot in de Middellandse Zee had, die weliswaar niet echt effectief kon optreden maar toch via de Adriatische Zee de Engelse zeemacht bond. De Engelse hoofdmacht lag boven Schotland in de bekkens en baaien van Scapa Flow. Daar lagen de zeer zware oppervlakteschepen. Maar die konden niet weg. De Duitse *Hochseeflotte* lag geankerd in Kiel en Hamburg. Die vloot kon verrassend snel op de Noordzee komen in de Bocht van Jutland. Ze kon de oostelijke zeeoever van Engeland doeltreffend bombarderen.

De eis van volkerenrechtelijke rassengelijkheid

Duitse smaldelen hadden dat al gedaan. Ze hadden onder meer het oude centrum van Scarborough gelegen aan de oostkust met de Noordzee in midden-Engeland platgegooid. Londen was woest geweest, de admiraliteit had ervan geschud.

Daarom was het uiterst welkom dat de Japanners waren ingevallen in de Middellandse Zee. Men kon gerust zeggen dat de Engelsen de Duitse vloot niet uit de Noordzee hadden kunnen jagen in 1916 als de Japanners ze niet gesteund hadden met het vullen van dat maritiem vacuüm. Prins Saijoni mocht dus een ruimhartige ontvangst tegemoet zien in Parijs. Dacht Tokio. Saijoni was een van hun meest vooraanstaande adellijken. Hij

kwam met de eis dat in het Volkenbondsstatuut met zoveel woorden het beginsel van rassengelijkheid zou worden opgenomen.

Dat kon niet anders, als men Woodrow Wilsons principe van het nationale zelfbestemmingsrecht der volkeren bindend element van de Volkenbond wilde maken. En dat had Wilson vanaf het begin voorop gesteld, wist Saijoni. Tokio had de inleidende onderhandelingen die Wilson had gevoerd om een wapenstilstand te kunnen bewerkstelligen met Keizerlijk Duitsland nauwkeurig gevolgd. Tokio wist er nu meer van dan Washington. Saijoni was daarom gekomen. Hij vertegenwoordigde de absolute toplaag van de regeringsmagnaten in Tokio. Hij liet zich nooit zien in het openbaar. Maar nu, in Parijs, was Saijoni bereid zich bloot te stellen aan de onwelriekendheid der barbaren. Hij kwam met een sacrosancte missie. Hij wilde bezworen hebben dat de rassen gelijk waren. Anders was er met de Tenno niet te praten.

De Franse premier Clémenceau ziet de Japanners eigenlijk niet stààn

Clémenceau, de Franse premier en oorlogsleider, Lloyd George, zijn evenknie voor Albion, wilden er niet over praten. Op rassengelijkheid waren hun koloniale rijken gebaseerd. Het was ondenkbaar dat Afrikanen, Aziaten en Indianen – in Zuid-Amerika – gelijke burgerschapsrechten zouden kunnen krijgen en uitoefenen als westerlingen. Ze wilden dat nooit ruitertlijk toegeven aan Saijoni als deze hen, minzaam glimlachend, ontving in zijn verduisterde vertrekken in zijn luxe Parijse residentie. Ze wilden er niet over praten. Maar ze wilden ook dat niet toegeven. Ze bogen, vertelden anekdotes, loofden de Japanners en wisselden, scherp fluisterend als oude mannetjes, onderling hun gevoelens uit in het Engels van Clémenceau. Die sprak Amerikaans Engels met de merkwaardige intonatie en afgebetenheid van de Gallicus die zich ergert dat de ander geen Frans kent.

Clémenceau had een tijd in de USA rondgezworven, zelfs zijn vrouw daar op gedaan – hij was al lang weer gescheiden – en kende het *street-slang* van het middenwesten, al sprak hij dat niet ranselend genoeg uit. Hij vertelde Lloyd George wat hij in het algemeen van Aziaten dacht, en inzonderheid van Japanners en meer particulier van Saijoni. Hij maakte een grote fout. Saijoni verstond Engels. En goed óók. Saijoni trok zijn conclusies, die hij telegrafeerde aan Tokio. De geallieerden uit het westen waren bereid tot grote concessies. Ze waren daarom bereid de Japanners allerlei steunpunten te gunnen in de Stille Zuidzee. Vanaf de Bismarck-Archipel tot aan Nieuw Zeeland. Ze waren bereid alle Duitse koloniale gebieden te gunnen aan Tokio. Als ze maar niet hoefden te praten over rassengelijkheid.

Saijoni dacht dat het verstandig was de gunningen te aanvaarden onder het mom van Volkenbondsmandaten. En verder maar niet meer te onderhandelen over die Volkenbond. Dat werd toch niets. Tokio werd belazerd. Tokio ging akkoord. Saijoni was ineens uit Parijs weg. En niemand vroeg waar de man gebleven was. Nog minder waarom hij vertrokken was. Het leek wel makkelijk.

De Aziatische Welvaartssfeer

In 1920 had Japan geleerd dat de westerling niet te vertrouwen was. De regering te Tokio had het altijd vermoed, maar nu was het bewezen. Daarom moest Tokio het die westerling met gelijke munt vergelden. De

Amerikanen hadden hun Monroe-doctrine. Amerika voor de Amerikanen. Wel: Tokio zette daar nu tegenover: *Azië voor de Aziaten*. Dat zou de Aziatische volkenrechtelijke doctrine worden. Misschien met een Aziatische Volkenbond, wie zou het zeggen. De Europeanen moesten Azië uit. Te beginnen in de Archipel. Die was namelijk weerloos. Dat kon Tokio alleen met militair geweld bereiken. Dat was in Parijs ook gebleken. Daarom moesten de militairen in Tokio de leidsels overpakken. Maar het moest niet opvallen. Zo ging Tokio de twee decennia in, die wij als het interbellum kennen. In China bleef de burgeroorlog woeden. Dus daar is die benaming – interbellum -- niet zo toepasselijk. Die burgeroorlog bleef ook de omgeving destabiliseren.

In Indochina bijvoorbeeld. Maar ook in Siberisch Rusland. Daar bleven grensincidenten voorkomen, waar Tokio zich mee zou gaan bemoeien. Wat er in de Archipel verder precies gebeurde, was voor Tokio niet bijster interessant. De Indonesiër was een Aziaat, zeker, maar geen Japanner. Alleen de Japanner had deel aan het goddelijk heilsplan dat de keizerlijke familie kende. Alleen de Japanner was daartoe uitgekozen door de goden. De Indonesiër was een ondergeschikt, slafelijk ras. Hij kon geen volwaardige burgerrechten aan. Hij moest in de Aziatische rechtssfeer genoegen nemen met een tweederangspositie. De Indonesiër kwam geen zelfbestemmingsrecht toe. Dat kon hij niet aan. De Japanner was na tien jaar indoctrinatie door het Japanse militaire gouvernement in 1930 net zo racistisch als de Brit, de Fransman, en de Duitser. Hij droeg dat niet heel sterk uit. Het was alleen voor binnenlands gebruik. Hitler en Mussolini waren daarin iets extraverter. En bovendien werd hun propaganda te goed in het buitenland begrepen. Dat beoogden ze vaak niet, maar dat bleek toch het geval te zijn.

Excessieve reconsolidering van het Amerikaanse, Britse en Franse Imperialisme
De westerse koloniale mogendheden zetten alles op alles om nog meer wingewesten erbij te krijgen ten koste van de verslagen staten. Frankrijk verwierf in het Midden-Oosten Syrië en De Libanon als strategische uitvalposities. Het legde garnizoenen aan de Levantkusten. Groot-Britannië naastte alle Duitse koloniën in Afrika. En vond een protectoraatsgebied in Palestina, verwierf beslissende invloed in Trans-Jordanië, Mesopotamië, waar het makkelijk aannaderbare olievelden vermoedde en onder de Straat van Malakka, waar het de uitlopers van de olievelden onder Djambi op Sumatra veronderstelde. Het bouwde Singapore uit tot een geduchte oorlogshaven met verreikend kustgeschut --- Tokio wist wel tegen wie die dreigende vuurmonden gericht waren.

Australië verwierf Duits Nieuw-Guinea maar onder het beding van militaire erfdiensbaarheden ten behoeve van Londen. En zo ging het ook met de kring van de Bismarck-Archipel, een eilandengroep ten noordoosten van dat Nieuw-Guinea en een menigte atoleilandjes die tezamen een baai vormden waarbinnen slagvloten veilig konden ankeren in afwachting van acties.

Noord-Amerika bouwde de maritieme posities in de Hawaïgroepen uit. China moest de Japanse bezetting van de zo belangrijke kustprovincie Shantoeng accepteren, Volkenbond of niet. Tokio kreeg daarmee de beschikking over de modernste Duitse havenbekkens met spoorverbindingen naar het achterland. Whitehall, denken aan de prolongatie van de maritieme defensie-alliantie met Tokio van 1902, had er geen enkel bezwaar tegen. Zo zou de Britse admiraliteit op een koopje midden in Azië een prachtig strategisch steunpunt vinden. Het veroorzaakte een golf van intense woede bij de Chinese jeugdige intelligentsia. Het zou deze klap in het gelaat nimmer vergeten. Londen meende dat Tokio al lang blij was dat het in maritiem opzicht een gelijkwaardige rol mocht spelen als Brittannië zelf. Tokio liet Whitehall in die waan. Aziaten hadden geen zelfbestemmingsrecht. Dat moest iedereen nu weten. Alles wat als mandaatgebied was aangewezen onder supervisie van de Volkenbond in Het Verre Oosten ging uiteindelijk via getrapte annexatie over naar de koloniale zendmogendheid die het mandaat had ontvangen. Afrika en Azië zagen het zwijgend aan. Soms verhief een Afrikaans staatsman uiteindelijk een protesterende stem in de Bond. Haile Selassie, monarch van Ethiopië, zou het meermalen doen. Maar tevergeefs. Hetzelfde gold voor China, dat steeds meer Japanse penetraties moest verduren. Het Westen had er uiteindelijk geen bezwaren tegen omdat het dacht het met Tokio steeds wel op een akkoordje te kunnen gooien. Dat was een ernstig misverstand. Maar dat bleek pas na 1936.

Voortzetting van het Japanse Imperialisme

Prins Saijoni kwam terug uit Versailles met de boodschap dat Het Westen kennelijk alleen geneigd was te zwichten voor dreiging met militaire geweldpleging. Tokio reageerde dienovereenkomstig met versterking van de militaire posities op regeringsniveau en met verhoging van de militaire budgetten, waarbij het zich voornamelijk vooral geld te zetten op mobiele expeditionaire brigades. Het had niet de financiële spankracht om evenredig in de marine te investeren. Het ontwikkelde een ideologie over de Japanse rassensuperioriteit. En die stampte het er bij de bevolking grondig in. Azië was wel voor de Aziaten, maar vooral voor het Japanse deel daarin. De

rest zou in een nieuwe welvaartsfeer een tweederangspositie krijgen, tot aan het slavenbestaan toe. Het Darwinisme, maar nu geschoeid op Japanse leest.

Het Westen had het zelf opgeroepen. Vanaf juni 1928 zette Tokio brigades aan land in China om voortgezette destabilisatie te krijgen, met een uitvergroting tot een burgeroorlog waarbij Chinezen Chinezen gingen uitroeien. Deze tactiek startte in zuidelijk Mantsjoerije. Ze culmineerde in gefingeerde terroristische aanslagen op de door Japan aangelegde en onderhouden spoorlijnen noordwaarts. Bij Mukden wist een detachement in 1931 een dubbelspoor kilometers onbruikbaar te maken. Tokio greep in. En zette nu een politionele bezettingsmacht op, waarbij de inheemse bevolking teruggebracht werd tot slaven. Voor de oorlogsindustrie te Tokio. Het rechtvaardigde dit in de Volkenbond met een rapport over het steeds driester optredende saboterende nationalistische leger in China, maar zelfs de bond trapte daar niet in. Tokio trok zich terug uit de bond. Het zette de destabiliseringspolitiek voort in alle windrichtingen, daarbij vele Aziatische bevolkingen tot slavernij ten behoeve van de Tenno veroordelend.

Deze keer versloeg het Russische in Siberië opererend Veldleger Tokio verpletterend in 1939 en bracht voorlopig deze operaties tot stilstand. Japan was inmiddels zo geëvolueerd ten opzichte van Het Westen, dat het zieltogend Avondland er voorlopig geen greep meer op had. Maar de Japanse bevolking groeide en groeide maar, terwijl het aan grondstoffen arm was. Dat noodde tot nieuwe operaties van militaire aard, maar nu zuidoostelijk. Daarbij besloot Tokio dat zware bezettingen om de bevolkingen te verplichten mee te werken aan de verwezenlijking van de geopolitieke ambities van de keizerlijke militaire regering noodzakelijk waren. De mannelijke bevolking van Japan zou massaal gemobiliseerd moeten worden en blijven, met als consequentie dat de andere Aziaten bestendig zouden moeten worden ingezet ter onderhouding van de nationale staatshuishouding. Dat zou massale deportatie en internering van dwangarbeiders (*Rhomushas*) betekenen. En wellicht volledige annexatie van grondstofrijke gebieden buiten Japan. Waaronder, uiteraard, het aan olie zo rijke Nederlandsch-Indisch Archipelgebied. Tokio hoopte dat zonder enige oorlogsverklaring alsnog voor elkaar te krijgen. Het was bijna gelukt. De oorlogsverklaring van de Nederlandse landvoogd Tjarda van Starckenborgh kwam op 8 december 1941 onverwacht, ook voor het Nederlandse oorlogskabinet in Londen.

Uitbreiding van het Italiaanse Imperialisme

Italië meende in 1919 uitgebreide territoriale compensaties te krijgen voor zijn beperkte deelneming aan de zijde van de westelijke geallieerden aan de wereldoorlog. Daarin werd het teleurgesteld. Het kreeg wel wat compensaties ten laste van Oostenrijk-Hongarije, maar het kreeg niet de volledige Adriatische westkust waarop het historisch aanspraak meende te kunnen maken tot diep onder het huidige Albanië. Het beriep zich op het feit dat het Italiaanse volk de opvolger was van het Romeinse volk tot 476 en dat dit volk die kust bezeten had. De Fransen, Britten en Amerikanen waren niet onder de indruk. Sedertdien trachtte Italië via de Volkenbond territoriale compensaties te krijgen, onder meer in Centraal Afrika waar Paepe Jan ooit, volgens Mussolini, de scepter had gezwaaid. Dus het grondgebied van heel Abessinië. De Bond was evenmin bereid met deze aanspraken mee te gaan. In 1935 ving Italië dan maar een annexatie-oorlog aan om het bezit van het grondgebied van het Ethiopische keizerrijk. Weer deed een Darwiniaanse mythe over de superioriteit van het Romeinse ras opgeld.

En weer was de wereld bereid daarin tot op zekere hoogte mee te gaan, omdat de Britten, Fransen en Amerikanen vergelijkbare rassentheorieën huldigden voor vergelijkbare doelen. De Volkenbond veroordeelde de Italiaanse inval als agressie. Het verbond verplichtte de leden economische en militaire sancties te ondernemen tegen Italië. Deze waren imperfect en werden ook nauwelijks gehandhaafd. De Bond werd nu helemaal gezien als een verlengstuk van Groot-Brittannië en Frankrijk. De Bondsverdragen werden ook in dit licht gezien. Het Abessijnse territorium werd nu samengevoegd met Italiaans-Somaliland en Eritrea. Italië voerde

in de Bond een vlammend betoog dat het deze annexaties beoogde om in Ethiopië de aloude Ottomaanse slavernij af te schaffen: inderdaad was Ethiopië van oudsher een centrale wisselplaats geweest voor de kruisende slavenhalers-karavananen vanwege de Sultan van Zanzibar. Maar omdat de Volkenbond inmiddels de verplichtingen om slavernij te bestrijden had gecodificeerd in het anti-slavernij-verdrag van 1926 --- zie hieronder --- maakte dat betoog ter rechtvaardiging van Italiaanse agressie weinig indruk.

Omdat in de vergaderingen van de bond steeds weer was betoogd dat dat verdrag juist helemaal niet werd uitgevoerd, meende Italië een sterk punt te hebben. Het toonde uitvoerig aan dat de leden van de bond nooit op nationaal niveau de uitvoeringsmaatregel hadden getroffen die het veronderstelde. Het liet zien dat geen koloniale mogendheid daar serieus werk van had gemaakt: Nederland kon zich dat aantrekken. Aantoonbaar liet diens koloniale gezag de slavernij intact. Italië voerde nu krachtige bevrijdingsmaatregelen in. Maar, zoals de Britse minister van Buitenlandse Zaken Samuel Hoare kon aantonen, dat deed het alleen maar om zijn annexaties te excuseren. Uiteindelijk stelde Hoare samen met zijn Franse collega Laval een vredesplan op, dat de meeste annexaties door Italië erkende als feit. Dat was overduidelijk een stap op weg naar de erkenning rehtens van die feiten. De Italiaanse regering eiste onverwijld een erkenning van de Italiaanse koning als Keizer van Ethiopië als opvolger van Haile Selassie. Nederland was een van de eerste staten die tot die erkenning overging.

Het Volkenbondsverdrag tegen de Slavernij

De begrippen "slavernij" en "slaaf"

Een van de weinige verdragen die door de bond werden vastgesteld en dat wereldwijde ondertekening kreeg was het Anti-slavernijverdrag van 1926, officieel: het Verdrag ter bestrijding van de slavenhandel en de slavernij. Het werd echter niet door een meerderheid geratificeerd, en de meeste Bondsstaten lieten de bijbehorende uitvoeringsmaatregelen achterwege. Het werd niettemin van kracht op 9 maart 1927. Het verdrag verstaat onder "slavernij" het brengen van een persoon in een toestand dat eigendomsrechten over hem, hetzij in volle omvang hetzij in beperkte mate, worden uitgeoefend, kennelijk door anderen. De tekst geeft niet aan welke eigendomsrechten hier worden bedoeld en geeft ook geen enuntiatieve opsomming.

Een "slaaf" is diegene over wie die rechten worden uitgeoefend of die zich in een toestand bevindt dat deze worden uitgeoefend te zijnen aanzien. De regeling sluit aan bij die vervat in de *Britse Anti-Slavery Convention*, opgesteld door de *British and Foreign Anti-Slavery Society* te Londen en het bilaterale verdrag van 4 augustus 1877 door Groot-Brittannië gesloten met Egypte te Alexandrië en op 25 januari 1880 met de Sultan van het Ottomaanse Rijk.

Dwangarbeid in private betrekking of aanstelling

Het probleem van de tekst van dit Volkenbondsverdrag is, dat het ook slaat op dwangarbeid in private diensten of aanstellingen verrichten. Ik somde de private vennootschappen reeds op die in Nederlandsch-Indië onmiskenbaar dat soort dwangarbeid in een aanstelling of op basis van een overeenkomst deden verrichten,

zoals Deli-maatschappij. De Anti-slavernij-conventie richt zich daar uitdrukkelijk tegen. Daardoor werden dus private ondernemers op misdrijfniveau gecriminaliseerd. De conventie deed ook uitkomen, dat het nalaten van vervolgingen op basis van opportuniteitsoverwegingen eveneens strijdig zou zijn met de conventie.

Ik gaf al aan dat in Nederlandsch-Indië dat nalaten bestendige praktijk was. Dan zou dus eigenlijk de Nederlandse staat door die nalatigheid slavernij begunstigen. Dat was inderdaad de bedoeling: de bond zou tegen zulk een staat adequate sancties mogen en moeten treffen.

De bond liet inventariseren welke staten zulk een houding plachten aan te nemen. Dit bleken Turkije, Afghanistan, Perzië, Egypte en de Hedjaz te zijn --- volgens de tijdelijke slavernij commissie (*temporary slavery commission*) die een daartoe strekkende onderzoeksopdracht had gekregen. De commissie had echter geen vragen doen stellen over private ondernemingen. Men kon dus opwerpen dat de commissie zich had willen beperken tot de gevallen waarin van actieve overheidsbegunstiging sprake was geweest.

Wat is “werkelijk” aan slavernij?

Het leek erop dat alleen dan de commissie een toestand van “werkelijke slavernij” aannam. Maar waarom zij die overheidsbetrokkenheid zo wezenlijk achtte, wordt niet duidelijk. Bij de *Asiento*-praktijk werden de ontheffingen van het slavernijverbod juist afgegeven aan private ondernemers, zoals we zagen in hoofdstuk 2. Het verbod richtte zich tot de overheid, de ontheffingen tot de private, uit winstbejag handelende, ondernemer. Wilde de Volkenbond dat spoor nu hernemen?

Maar dat was juist niet de bedoeling geweest van het instellingsbesluit van de bond. De bedoeling was te onderzoeken of sprake was van een betrekking waarin *werkelijke dwangarbeid* werd verricht. De open term “werkelijk” roept in dit verband natuurlijk allerlei connotaties op. De term “dwangarbeid” niet. Dat is iedere verrichting die de pleger ervan niet zonder dwang zou hebben begaan. Dwang is er, als de wilsvrijheid om zich anders op te stellen redelijkerwijs afwezig is volgens algemeen toegankelijke ervaringsmaatstaven.

Bedoelde de commissie met “werkelijk” enige overheidsbetrokkenheid bij de dwangarbeid te impliceren, eventueel door nalatigheid? Dat lijkt mij de springende vraag. De commissie is er, kennelijk omdat zij de hermeneutische bandbreedte van haar opdracht uit politieke gevoeligheden niet wilde overspannen, niet op in gegaan. Ze lijkt die overheidsbetrokkenheid wel degelijk op het oog te hebben gehad. Was er zulk een relatie, dan leverde die werkelijke slavernij op. Dwang zou er zijn in ieder geval dat de arbeid werd verricht op basis van een buiten komende oorzaak, waaraan de tewerkgestelde redelijkerwijze niet kon weerstaan. Dat is een ruime definitie.

De hulpeloze toestand die zonder de gedwongen arbeid ontstaat

Zij omvat de situatie waarin de arbeid alleen maar verricht wordt omdat anders de tewerkgestelde in een “hulpeloze toestand” geraakt. Maar die is er al, wanneer de betrokken persoon bij het nalaten van de arbeid niet de primaire levensbehoeften kan lenigen die ter plaatse bestendig gebruikelijk zijn. Heel veel arbeidsovereenkomsten komen daar toch aardig bij in de buurt. Als alles wat op gedwongen arbeid lijkt slavernij oplevert, is de actieradius van het verdrag dus groot. De commissie noemde arbeid, die verricht wordt ter schuldaflossing als voorbeeld. Dat was, aldus de Volkenbond, inderdaad de bedoeling.

Dat ging verder dan de meeste staten wilden. Die vonden dat daarvoor een aparte conventie tegen dwangarbeid zou moeten worden opgesteld. Een ontwerp daarvoor kwam kort daarop ter tafel in de Algemene Volkenbondsvergadering. Na 1936 stakte de uitvoering van het Anti-slavernijconventie mondiaal, omdat het verdrag de Volkenbond te veel ruimte bood tot nationale inspecties. De Verenigde Naties hervatte die, maar dan op basis van een ander verdragsinstrumentarium. Zie hoofdstuk 5. Het Volkenbondsverdrag tot bestrijding van de slavernij is nog steeds in werking. De Verenigde Naties nam het toezicht op de naleving ervan over sedert 1945.

Het Nederlandse Kolonialisme

Het opdringend nationalisme

Na 1920 krijgt Nederland wereldwijd te maken met nationalistische inheemse groeperingen die zich richten tegen de koloniale machtsuitoefening. De totstandkoming van het Vredesverdrag van Versailles en dat van het

Volkenbondstatuut in 1920 draagt daartoe bij. Want al bevatten deze niet de waarborgen van het beginsel van de rassengelijkheid, de kwestie is toch geagendeerd en kan niet meer worden ontgaan. In de Nederlandse koloniën verenigen zich nu deze nationalistes tot politieke partijen, al is de vorming daarvan doorgaans niet toegestaan zonder ontheffing van overheidswege.

Die ontheffing of toelating wordt vrijwel nooit gegeven. Niettemin komen deze groepen openlijk samen. Zij plegen openbare manifestaties. Die wordt vaak neergeslagen door een nerveuze overheid. Soms komt het tot strafvervolgung van de organisatoren, deelnemers, begunstigers, toeleggers of aanleggers van dergelijke manifestaties. Het gevolg daarvan is dat deze vervolgd door de terechtzitting een publiek platform krijgen waarop zij hun zaak kunnen bepleiten. Soekarno slaagt er in 1929 in aldus wereldwijde aandacht te krijgen voor het Indonesisch nationalisme.

De politionele maatregelen vanwege dat gezag

De Surinamer Anton de Kom slaagt daarin niet op die schaal, maar ook hij wordt roemrucht, een factor van grote politieke betekenis voor het zelfbewustzijn van de inlander. De overheden reageren met exorbitante rechten toe te passen. Men kan beter spreken van exorbitante bevoegdheden, want geen staatsregeling spelt deze bevoegdheden precies uit en geeft de competentiebeperkingen ervan aan. Soekarno, Hatta en de zijnen komen aldus terecht in de onbeperkte en onbepaalde interneringen in het onherbergzame kamp Boven-Digoel. Anderen worden pardoës geëxterneerd. Ze worden feitelijk geprest scheep te gaan, in patria of naar andere oorden waar hun toelating geborgd is. Een heftig dansspel met grote inzet is sedert 1925 gaande om de verwezenlijking van het recht op nationale zelfbestemming.

Een tweede Armageddon

Een grondrecht, onverenigbaar met slavernij. Ook die in de beperkte zin van de Volkenbondconventie. De gouverneur-generaal te Batavia, de gouverneur van Suriname te Paramaribo en die van de Nederlandse Antillen te Willemstad proberen een soort politiestaat in te voeren ter demping van deze spanningen. Hen staan veel bevoegdheden daartoe ter beschikking. En zij buiten ze ten uiterste uit. De strijd is in volle gang wanneer de inwoners van het Avondland tot een Tweede Autogenocidaal Armageddon besluiten. Dat schorst dit gevecht. Het wordt in 1945 hervat op een supranationaal niveau. Dat van de Verenigde Naties. Het koloniale gezag komt nu in de schijnwerpers. Het kan de slagschaduwen daarvan niet doorstaan. Maar dat betekent niet dat zijn wederpartijders het krijgt als overwinnaars verlaten. Integendeel.

De Verenigde Naties

Het Charter thans

Het uitvoeringstraject van een charter-organisatie

De Verenigde Naties hebben een grondwet in een Charter, een interstatelijk contract. Het wordt ook wel de Verklaring van San Francisco genoemd van 26 juni 1945, in werking op 24 oktober van dat jaar. Het is één van de juridische instrumenten van de interstatelijke publieke rechtsorde. Het geeft de organen op van deze Verenigde Naties als supranationale rechtspersoon: de Algemene Vergadering, het Algemeen Secretariaat, het Internationale Hof van justitie en de Veiligheidsraad. De VN is de rechtsopvolger van de Volkenbond. De verdragen die in Bondsverband tot stand kwamen gelden ook voor de VN. Dus ook het Anti-slavernijverdrag van 1926. De bedoeling is dat de VN universeel is. Zij moet als zodanig een collectieve veiligheidsorganisatie zijn. Zij heeft als zodanig geen eigen doorzettingsmacht.

Die moet zij ontlenen aan de zwaarmacht monopolies van de aangesloten staten. Het alleenrecht om met geweldpleging rechtshandhavend op te treden. Een VN-leger bestaat dus niet. Destijds, in 1920, was het wel het plan om een volkenbondleger op te richten. Maar omdat de belangrijkste mogelijkheden buiten de Volkenbond bleven of er als snel weer uitgingen is daar niets van terecht gekomen. De Algemene Vergadering beoogt door nieuwe verdragsontwerpen het volkerenrecht verder te codificeren. Die ontwerpen, door die

Vergadering aanvaard, moeten door de staten aanvaard en goedgekeurd worden. Zij vereisten altijd uitvoeringsmaatregelen in de vorm van nationale wetgeving door die staten. En deze wetten vereisten uitvoeringsorganen en trajecten. Daar schort het doorgaans nogal al. Bij het Anti-Slavernij verdrag dat de VN opstelde, voortbouwend op het verdrag van 1926 is dat beslist het geval.

Het Charter veronderstelt dat de staten met elkaar VN-verdragen sluiten onder supervisie van het Algemeen Secretariaat. Deze verdragen zijn noodzakelijk om de taken die aan de VN zijn opgedragen of overgelaten uit te kunnen voeren op zodanige wijze dat de strekking van de taak overal herkenbaar is en ook duidelijk is dat de uitvoeringsmaatregelen van de staten daaraan recht doen. Een van de taken van de VN is de bescherming zekeren van de immanente grondrechten van iedere mens. Immanent, dat betekent: dat ieder individu bij geboorte deze rechten van rechtswege heeft. Ze worden hem niet gegund of toegelaten door de staat in wiens rechtsmacht hij verkeert. Dergelijke overheidsinterventie is overbodig en zou ook impliceren dat enige staat deze rechten kan beperken, schorsen, opschorten of wellicht onthouden. Daarom het bijvoeglijk naamwoord "immanent". Met het wezen zijn de rechten automatisch gegeven.

De effectieve doorzettingsmacht van de staten als Charterpartijen

Dat is de theorie. De praktijk is, dat het individu aan deze rechtelijk feitelijk niet veel heeft als de staat, in wiens rechtsmacht hij verkeert, niet bij wetsbesluiten hem de concrete uitoefening mogelijk maakt. De nationale wetten zijn het die deze uitoefening moeten borgen. Bij slavernij is dat in hoge mate het geval. Wanneer de VN slavernij in alle verschijningsvormen wil verbieden, zal aan dat verbod door de nationale doorzettingsmacht van de staat kracht bij gezet moeten worden. Dat kan doorgaans alleen door wettelijke strafbaarstellingen, bijbehorende evenredige strafbedreigingen en strafvorderlijke organen die schendingen van het verbod steeds onvoorwaardelijk vervolgen.

Die organen behoren meestal tot het centrale bestuursapparaat van de staat. Maar het kunnen ook private rechtspersonen zijn, verenigingsverbanden en particulieren. Maar ook zij moeten dat vrijelijk kunnen doen, de gelegenheid hebben om dat te doen en soms bepaald daarin begunstigd worden. In veel staten schort het daaraan. En vaak is dát weer te wijten aan een bepaalde politiek of staathuishoudkunde binnen die staat. Van het Algemeen Secretariaat van de VN wordt verwacht dat het de staten op dit punt voortdurend superviseert, daarover rapporteert aan de commissies die vervolgens ook weer door rapporteren aan de Algemene Vergadering.

Dat betekent dat dat Secretariaat toegang moet hebben tot het grondgebied van de Charterpartijen, de betrokken staatsorganen vrijelijk kan bevragen en datzelfde kan doen bij de private personen of lichamen die eventueel een vervolging zouden moeten kunnen entameren of zelf beginnen. Dat hebben staten eigenlijk niet graag. Ze vinden dat hoe dan ook een zekere inbreuk op hun interne soevereiniteit. Dat was bij de Volkenbond ook zo. Dat zal bij elke supranationale organisatie met een controlerende taak het geval zijn. In 1945 was dat ook zo, maar toen was de VN gloednieuw met de initiële euforie dat zij een volkomen onbezoedelde wereldrechtsorde kon opbouwen. Na **Die Wende** in 1989 zijn veel staten de VN opnieuw gaan ijken als een typische westerse organisatie, gebaseerd op typisch Angelsaksische axioma's waaronder de christelijke wel de hardnekkigste lijken. Onmiskenbaar is het Charter geredigeerd conform Angelsaksische rechtsconcepten.

De VN als westerse machtsorganisatie

De nadere uitvoeringsverdragen hebben die karakteristiek nog sterker gekregen sedert in 1948 de Koude Oorlog volledig losbrak door de Sovjet-Russische bezetting van Hongarije. Veel staten, die zich steeds sterker willen distantiëren van het Angelsaksische rechtsmassief, hebben met die uitvoeringarrangementen daarom steeds meer problemen die ze nu ook openlijk aankaarten.

Er zijn, en dat was in 1945 nog niet heel goed duidelijk, vier mondiale rechtsmassieven. Het Angelsaksische, het West-Europees Continentale, het Aziatische en het Islamitische. Deze massieven zijn op drift. Ze lijken te staan op tektonische platen die zo nu en dan krachtig op elkaar botsen. Uit deze schokbewegingen ontstaan polaire afdrijfkrachten die de platen zelfs van elkaar verwijderen, soms nauwelijks merkbaar, soms direct zichtbaar en in ieder geval altijd onrust verwekkend naar eindeffect. Dat komt vooral omdat China buiten de VN om op dit moment staten, naties en volken tracht te verenigen in een nieuw Chartermatig verenigingsverband dat China de **Nieuwe Zijde Route** noemt. Terecht wijst China erop, dat het slavernijverbod altijd ingevuld is via westerse premissen, die meteen ook de humuslaag vormen voor het stellig en verbindend volkerenrecht. Het Tordesillas-systeem, het *Asiento*-ontheffingssysteem en de Volkenbondsbenadering van het slavernijverbod staan steeds in westerse en vooral Angelsaksische sleutel. Dat geven de drie eerste hoofdstukken eigenlijk ook steeds aan. Het verbod werd steeds zo ingevuld dat de westerse kolonialisten er eigenlijk het minste last van hadden bij hun imperialistische wedloop. Of dat verbod niet meteen ook sterk concurrentievervalsend werkte voor Aziatische mogendheden, vennootschappen of monopolistenverenigingen speelde nauwelijks een rol. Integendeel: Het Westen zag dat graag gebeuren.

Het legde het vrijheidsrecht van de fysieke persoonlijkheid graag in die zin uit. Daar, stelt China op dit moment in het kader van het ontrollen van de Nieuwe Zijderoute, zouden de staten die destijds eigenlijk niet verenigd wilden worden binnen de Koude Oorlog-tegenstellingen eens opnieuw over moeten nadenken. China wijst daarbij op de Bandung-conferentie van 1956, georganiseerd op initiatief van de Indonesische Archipel (Soekarno) en India (Pandit Nehroe). Toen wilden Aziatische staten eigenlijk een onherleidbaar eigen Aziatisch Massief van gelijkgerichte belanghebbende ontwikkelingsstaten plaatsen tegenover het Westerse Massief en het Massief van de Warschau-pakt-Landen.

De lessen van Beijing

Deze drie blokken hebben afgedaan. Als onderlinge antithetische Massieven. Soekarno wilde daarom spreken of het blok van de *non-aligned states*, het Massief van de niet-gebonden landen. Die aanduiding sloeg niet aan. Soekarno zei aldus wat die staten NIET wilden. Maar je moet nu juist aangeven wat je WEL wilt. En dan vanuit

die positieve karakteristiek eens inventariseren welke uitvoeringsverdragen van de VN een andere organieke, uitvoeringstechnische, strekking zouden moeten hebben.

Beijing wil daarbij best een zekere leiding geven. Dat is geen greep naar de wereldmacht als daarbij niet bedreigd wordt met geweldpleging. Washington deed in 1919 niet anders. Nooit heeft Wilson zijn Volkenbond via afdreiging willen promoten. Dat aspect heeft Washington pas toegevoegd in 1948 omdat het zo onder de indruk was van de macht van het Warschau-pakt. Het stelde zich excessief reactief op. Beijing meent dat hier lessen zijn te leren.

De vraag moet worden gesteld of de westerse, hyper-individualistische benadering van de burgerlijke vrijheidsrechten uiteindelijk wel goed is voor een stabiele, demografisch goed opgebouwde, bevolking in staatshuishoudelijk verband. Is de **Universele Verklaring van de Rechten van de Mens** niet typisch geredigeerd vanuit die wellicht versplinterende benaderingswijze, waarbij vooral de rechten worden gezien als waarborgnormen tegenover een centrale overheid? Het betreft hier een document dat echt heel veel weg heeft van de *Bill of Rights* van 1688 die de Koning, als representant van het Britse staatsgezag, in haar geheel moest slikken. Het was wellicht destijds de enige gerechtvaardigde optie.

Beijing stelt alleen de vraag. Omdat de *Declaratoir of Independence* van 1776 van de Verenigde Staten van Noord-Amerika geredigeerd is in precies dezelfde reactieve terminologie. Het VN-Charter dat daarop overduidelijk voortborduurde evenzeer. De vraag stellen is nog niet haar beantwoorden. Zijn vervolgens dan de uitvoeringsverdragen die daar automatisch sequel van zijn, ook niet bediscussieerbaar? En dus de additionele protocollen en amenderingsverdragen op het Volkenbondsverdrag van 1926? Deze vragen zullen Aziatische staten zeker steeds nadrukkelijker gaan stellen. Denken we na over het slavernijverbod en de daarmee samenhangende internationale strafbaarstellingen, dan moeten we ons dat ook realiseren. Zij blijken, al bij al, een andere opvatting te hebben over tal van fundamentele rechtsvragen dat Het Westen steeds als vanzelfsprekend heeft aangenomen. Vaak begrijpen zij niet precies --- of willen dat niet – wat het recht inhoudt op een “persoonlijke levenssfeer”. Soms lijkt het erop dat zij het bestaan van zo’n grondrecht simpelweg niet aanvaarden. En vaak wordt daarbij gesteld dat Het Westen dat evenmin doet maar dat het, hypocriet als het is, dat niet erkent. Hetzelfde geldt voor het stakingsrecht, het recht op ideologische vrijheid en het recht een gewetensovertuiging te mogen volgen en uitdragen.

Of het recht op de vrijheid van de fysieke persoon als een immanent recht. De scheiding der machten is bepaald niet vanzelfsprekend. Dan wel het fundamentele recht op publieke gezondheidszorg. Of de bevoegdheid zich te verenigen of in het openbaar te manifesteren op ideologische gronden. Dat alles raakt stellig ook, en niet alleen zijdelings, de waarborgnormen die Het Westen steeds dacht te dienen met het supranationale of interstatelijk slavernijverbod. Dat werd tal van deontologische vragen op die Het Westen zichzelf eigenlijk ook nooit gesteld heeft. China heeft vanaf 1945 steeds in heftige interne strijd met zichzelf geleverd om te komen tot een uniforme en centraal geleide staatshuishouding die Het Westen met argwaan beschouwt. Dat was tot op heden wel vaak lastig, maar omdat de predominantie van dat Westen in het

internationale verkeer nooit betwistbaar was, was het niet onoverkomelijk. Dat kan het worden als Beijing zich het leiderschap van het Aziatisch blok toe-eigent. Dat het daarmee voortvarend bezig is, is thans een feit van algemene bekendheid en óók dat deelnemers binnen dat blok daarvoor een zekere ontvankelijkheid doen blijken. India bijvoorbeeld, maar ook Indochina.

De Organieke Verdragen

De economische en logistieke Aziatische inhaalslagen gefrustreerd

Na 1989 zijn de twee rechtsblokken van Islamitismen en Aziatisme gaan demarreren mede onder de stimulansen die uitgaan van Beijing op basis van diens economische, logistieke en financiële facilitatie-tactiek ten gunste van de ontwikkelingslanden in Latijns-Amerika en Centraal Afrika. Daarop concentreert China zich voorshands omdat daarvoor de vereiste ontvankelijkheden bestaan in die regio. Deze samenwerkingstactiek buiten het VN-Charterverband zette na 1960 in. Een globale ontwikkelingsstrategie. Gericht op investeringen in planologie en economische infrastructurele projecten op alle continenten. Via massale, attractieve leningen.

De huidige president Xi Jinping komt daar nu openlijk voor uit. Hij noemt dit *De Nieuwe Zijderoute*. Ter herinnering aan de lucratieve contacten die de stadsstaat Venetië had in de dertiende eeuw met dat volk. De leningen moeten gericht zijn op uitbreidingen en vergemakkelijking van de handelsbetrekkingen met China. China levert eventueel de expertise en het uitvoerend personeel. Maar daar moet dan om gevraagd worden. De politieke invloed van China is daardoor al merkbaar geëxpandeerd. De USA merkt dat. En is beducht. China mag de uitgevoerde projecten huren en naasten als de leningen niet tijdig en regelmatig worden ingelost. Hele spoorwegtrajecten in Afrika en Zuid-Amerika zijn nu al (middellijk) Chinees eigendom. Maar ook havenbekkens en kade-installaties in Europa. Bijvoorbeeld in de Rotterdamse en Amsterdamse havens die gegraven zijn met het oog op de belading, vervoer en bestuwing van meer dan tien meter diepstekede containerschepen. Xi presenteert deze Nieuwe Zijderoute als een compensatoire geopolitiek voor de enorme achteruitgang die het Chinese Rijk heeft moeten verduren gedurende de periode dat Het Westen zijn ongebreidelde en ook nietsontziende imperialisme losliet op het vierduizendjarige rijk.

China merkt nu dat de VN-Charterorganisatie, Westers als immer, flink tegenwerkt. Via de uitvoeringsverdragen die voorgeschreven zijn bij het Charter. Waarbij het vooral om de effectieve borging gaat van de mensenrechten die bij of krachtens dat Charter zijn opgelegd aan alle daarbij aangesloten staten. Deze rechten moeten kunnen worden uitgeoefend. Dat veronderstelt allerlei praktische randvoorwaarden die China niet kan en niet wil vervullen, omdat ze antithetisch zijn aan de Chinese openbare interne orde. Die orde wordt gedefinieerd door het **actuele neo-confusianisme**. Daarover hieronder. China moet nu niet alleen inspecties verdragen vanwege deze Charterorganisaties maar ook verdragende en bewerende maatregelen treffen ter bescherming van bevolkingsgroepen die deze uitoefeningsbevoegdheden excessief oprekken en ronduit misbruiken. Het verliest daarom bij zijn inhaalslag via De Nieuwe Zijderoute aanmerkelijk aan slagkracht.

Terwijl Washington zich niet ontziet de subsidiënten flink te bedreigen met economische sancties, embargo's en tarifieringsstrategieën die import uit deze gesubsidieerde staten die aan de Zijderoute willen deelnemen totaal frustreren.

Het nationaal dualisme ten aanzien van mogelijk rechtstreeks werkende waarborgnormen
 Alle staten schermen hun nationale rechtssferen af tegen het oprukkend internationaal recht, vervat in de naoorlogse verdragen die de VN-Charterorganisatie deed opstellen. Zij eisen dat deze regels uit deze verdragen eerst worden goedgekeurd bij hun nationale wetgever. Meestal is dat de volksvertegenwoordiging die daartoe samenwerkt met de regering. Deze wetgever vertaalt de artikelen uit die verdragen steeds in die uitvoeringswetten in de nationale rechtstaal, die wemelt van juridisch jargon. Deze omzetting in nationaal verbindend recht bij wet moet er altijd zijn: dat is het nationale legaliteitsbeginsel dat vrijwel altijd grondwettelijk verankerd is. De ervaring leert dat deze wetgevers altijd wat veranderen bij deze vertaalslag. Want het is niet een letterlijke een op een vertaling die plaats heeft. De wetgevers proberen het verdragsrecht naadloos in te passen in hun rechtssysteem dat per natie verschillend is: er zijn nu eenmaal allerlei verschillende rechtstradities. Die zijn niet samen te vatten in de vier al genoemde rechtsmassieven. Een: die massieven vallen weer uiteen in blokken.

Zo heb je binnen de Europese traditie het Germaanse en het Gallicistische blok. Het Scandinavische en het Slavische blok. Maar binnen het Angelsaksische massief het Noord-Amerikaanse en het Britse *common law*-systeem. De rechterlijke organisaties zijn historisch ook allemaal verschillende gegroeid. Er is dus een echte waterscheiding tussen het interstatelijke verdragsrecht en de nationale uitwerkingen ervan door implementatiewetten. Dat is het stelsel van de nationale dualismen. Dat dualisme, dat zich-af-zetten tegen de rechtstreekse dóórwerking van internationaal recht zal er altijd zijn, zolang er meerdere taligheden zijn op deze wereld van vele naties. Deze differentiatie naar taligheden zal er stééds zijn zolang de moeders hun eerste fluisterende liefkozende woordjes tegen hun prille boreling stamelen in wat men zo terecht noemt: hun moedertaal. Dat betekent dus dat die zo gepromote osmose van het recht gewoonweg een fictie is. Die osmose brengt de Charter-organisatie dan ook helemaal niet te weeg. Dat is maar een verzinsel van de Angelsaksen die willen dat alle naties hun juridisch Engels gaat overnemen.

Hun typisch **Oxfordian** *Legal English*. Daarmee heeft de *native speaker* die dat kunstmatige taaltje na zijn middelbare school steeds met de paplepel heeft ingegoten gekregen natuurlijk een niet verdiend voordeel. Daarom geeft de VN-Charterorganisatie die in dat taaltje is gegoten aan dat Engels de voorkeur: het rangeert de Aziaten en de Afrikanen bij alle verdragsonderhandelingen automatisch zo niet buiten, dan toch op de tweede of derde rij van de stoeltjes in de onderhandelingszaken. De Charter-beambten spelen hier een linguïstisch imperialisme uit dat ze uitermate slinks, handig en verholen bezigen om alle onderhandelingen naar hun Angelsaksische hand te zetten. Maar juist daarom is de Chinese benadering zoveel eerlijker en verkieslijker: zij biedt spanbetonnen bruggen aan, gegalvaniseerde rioleringsleidingen, elektriciteitscentrales

en auto pneumatische sluisassen werkend op persluchten via olieturbines, digitale signaleringssystemen die via het postrevolutionaire metrieke systeem narekenbaar zijn.

Ze biedt dat aan mét de bijbehorende technische expertise-beambten, die in het Engels --- steenkolenengels geijkt op de Aziatische Maleisische markten --- moeten koeterwalen en dus op dezelfde talige achterstand staan als de Latijns-Amerikaanse of Afrikaanse inheemse ambtenaar. Natuurlijk gaat dat alles niet voor niks. Het gaat om leningenbasis met gematigde renten, die altijd marktconform aangeboden en onderhandelbaar zijn. Wie de annuïteiten niet kan opbrengen moet het inmiddels aangebrachte in eigendom overdragen aan de vennootschap – meestal een holding – die Beijing aanwijst. Maar wanneer er bezwaar bestaat dat deze holding in China gevestigd is, dan kan dat meestal gewijzigd worden bij de inleidende besprekingen. Washington en Londen tijgen nu China aan dat het op deze wijze ontwikkelingslanden tot renteslavernij brengt. Dat zou waar zijn als China bij de onderhandeling oplichtingen, bedrog, afpersing of afdreiging beging. Maar toon dát dan eens aan. China wil zijn centen uiteraard met rente terugzien, zeker. Maar is dat dan niet staande praktijk bij het Angelsaksische kredietwezen? China berekent altijd tevoren de totaliteit van de annuïteiten voor, geeft bedenktijd en blijft met de monetaire ruilvoetverhoudingen ruimhartig rekening houden. Gelet op de kredietcrises die de USA-beurs steeds weer veroorzaakte kan dat van de Angelsaksen niet gezegd worden.

De asymmetrie tussen suprationalisering van rechten en plichten

De these van de universele osmose

De westelijke werkhypothese betreffende de substantieve osmose op het gebied van de individuele mensenrechten die werkenderweg ontstaat mist eigenlijk iedere feitelijke grondslag voor die staten die nationaal-planologisch, technisch infrastructureel, monetair en economisch geweldige achterstanden hebben in te halen, die, overigens, datzelfde Westen hen opgesolverd heeft. Zo is een steeds gangbaarder wordende klacht in de wandelgangen van VN-Headquarters. De westelijke staten dicteren steeds weer uitgebreidere catalogi van mensenrechten die ook een steeds bredere waarborgende functie hebben op nationaal niveau en daarmee de overheidszorgplichten excessief uitbreiden. Want het gaat steeds om rechten die van overheidswege waar gemaakt moeten worden op een ongekeerde schaal en in een diversiteit van uitvoertrajecten die deze borging buitengemeen gecompliceerd maakt, met ellendige gevolgen voor de nationale staatsbegrotingen die daardoor op middellange termijn onderuitgeput blijven.

De mensenrechten zijn immers evenzovele resultaatsverplichtingen ten laste van de overheden. Inspanningen zijn niet voldoende. Neen, er moet een duidelijk eindresultaat te traceren zijn. Het recht op lichamelijke integriteit is per definitie iets heel anders dan het recht op eigendom, om maar iets te noemen. Dat laatste moet de burger in beginsel zelf waarmaken en verdedigen tegen de overheid en tegen de medeburger. Dat recht roept niet per direct allerlei zorgplichten van die overheden op. Hier moet de burger zelf initiatief nemen

en meteen gaan investeren in leges ter fine van rechtsingang en juridische bijstand. Hij krijgt bewijsopdrachten, moet stukken overleggen, moet bewijsredeneringen opzetten en verweren weerleggen. Het gaat hier om een afbakening van een individualiseerbaar subjectief recht dat door de eiser concreet gemaakt moet worden. De overheid moet dat toestaan, maar zelf hoeft zij dat niet te begunstigen. Met het recht om de eigen bovenzinnelijke overtuiging te belijden is het niet anders.

Hoe anders is het met het recht op fysieke gezondheid! Dat staat toch ook in de diverse universele mensenrechtverklaringen? Maar hier begint de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO, *World Health Organization*) meteen met een opsomming van de talloze flankerende maatregelen die overheden moeten realiseren om dat recht in beginsel te kunnen uitoefenen. De WHO weet niet hoe hóóg de lat te leggen. De WHO definieert dit recht als een aanspraak op, houd u vast, een toestand van volledig fysiek, mentaal en sociaal welzijn en niet slechts de afwezigheid van ziekte en letsel. Het voegt eraan toe dat het genot van de hoogst bereikbare maat van gezondheid een van de fundamenteelste rechten is van iedere mens zonder onderscheid van ras, religie, politieke overtuiging, economische of sociale positie of situatie. Iedereen heeft daarop recht, zegt de WHO en staten moeten de uitoefening van dat recht optimaliseren. Doen zij dat niet, dan zijn zij geen goede Charterpartij. Zij zijn in het beste geval derderangs, als de WHO uitgaat van de veronderstelling dat ze goedwillend zijn. Het Westen weet best dat op dit moment slechts een minderheid van staten kan voldoen aan deze resultaatsverbintenis die kennelijk uit het Charter voortvloeit. Dat is, gelet op de stoffelijke schaarste aan de daarvoor beschikbare middelen, menskracht en ruimtelijke voorzieningen, volkomen duidelijk. Om dit fundamenteelste mensenrecht te borgen zou mondiaal een volkomen principale herrangschikking van de middelen, rijkdommen, kredietmogelijkheden en geomorfologische omstandigheden moeten plaatsvinden op ongekende schaal.

Dat is onmogelijk. Een staat die permanent overstroomd dreigt te worden door de stijgende zeespiegel – Samoa bijvoorbeeld – zou niet weten wat daaraan te doen, terwijl de steeds toenemende verziltingen en chemische vervuilingen dagelijks de levensstandaarden van deze toch niet echt achterlijke staat ondermijnen. Denk aan de staten die hun samenlevingen moeten onderhouden op het breukvlak van tectonische platen, aan die, welke onder de doem van vulkanische uitbarstingen of decennialange droogten hun onderklassen moeten voeden en drenken. Deze prioritering van mensenrechten leidt niet tot een osmose maar tot een fundamentele segregering van gefaalde en (nog) niet falende staten: daartoe leidt het huidige VN-Charterverband onontkoombaar. Men kan daaraan eigenlijk allen iets aan doen door agressie toe te staan aan de potentieel falende, opdat zij bijvoorbeeld hun geomorfologische positie grondig verleggen.

Maar dan breken ze uiteraard in op de fundamentele rechten van andere aardbewoners. Daarom is de coherente publieke rechtsorde die het VN-Charter vooronderstelt niet haalbaar met de huidige geopolitieke invloedsvelden. Die zullen moeten worden verlegd en opnieuw gedelineerd, net als destijds in het Tordesillas-systeem. Dat zal, dat moet toch duidelijk zijn, niet via de huidige welgezeten en welgelegen Charterpartijen kunnen. Daarom kunnen de twee genoemde blokken niets anders doen dan hun geopolitiek realiseren buiten dat Charterverband om. En dus buiten alle uitvoeringsverdragen en bijbehorende flankerende arrangementen, waaronder het Anti-slavernijverdrag. Wat daaruit komt, weet niemand. Garanties worden in dit verband niet gegeven. Dit alles kan alleen geregeld worden door een sterke autoriteit buiten Charterverband. Een die die positie niet veroverd heeft, bijvoorbeeld, door honderden jaren slavernijmonopolies te verzilveren. Die heeft immers alle morele krediet daartoe verspeeld.

Het actuele neo-confusianisme als samenbindende factor

Van China vierduizendjarige geschiedenis weet de westerling vrijwel niets. De Chinezen hebben tijdvakken en rijken in hun nationale geschiedschrijving die voor ons onoverzichtelijk zijn en uitgaan van volkeren, naties, stammen en staten die elkaar niets ontziend beoorloogden, waarbij honderdduizenden mensen levens niet telden. De Romeinen rukten ver op in hun periode van het Imperium in het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. Ze hadden grensposten tot achter het immense Perzische rijk. Maar China degen ze zelfs niet per expeditionaire militaire verkenning aan. Te ver weg. Te gevaarlijk. Te onbegrijpelijk. Te instabiel. Wel was de Romeinen bekend dat er een volk was dat een onvoorstelbaar zware, lange en hoge muur had gebouwd om zich tegen noordelijke invasies te beschermen. Daarachter kroop dat volk huiverend samen. In achterdocht tegen alle vreemdelingen. Beurtvaart was uitgesloten. Al had dat volk toch een grote transoceanische vloot.

Dat hadden de Romeinen niet. Hun galeien konden de golfslag van de Middellandse Zee aan. Maar buiten de Zuilen van Hercules was eigenlijk geen voortgezette kustvaart zuidwaarts mogelijk.

Dat dat volk een soort gemeenschappelijke levensbeschouwing koesterde was wel bekend. Bij de Romeinen. En zeker later bij de Christelijke Naties, de Koninkrijken Portugal en Spanje. Confucius. Wat deze persoon had te melden gehad wist men vaag. Jezuïeten kwamen er mee terug. Die konden incidenteel met dat volk contact maken. Franciscus Xaverius was er één van. Hij meende dat deze Meester K'Ong Qiu een messias was geweest. Ongeveer zoals Christus. Zijn openbaringsleer leek heel veel op die van de Alverlosser uit Nazareth. Xaverius' ordegenoot Matteo Ricci was bevriend geraakt met Mandarijnen. Die hadden hem de Heilige Teksten van deze meester getoond. Ricci, een Italiaan, had ze vertaald in het Portugees. Hij had gevraagd aan de Heilige Stoel om een ambassadeur te sturen. Ricci's vertaling werd omgezet in canoniek Latijn. In 1615 werd deze in Augsburg gedrukt met commentaar. Een bestseller. Zestien herdrukken en vertaald in alle Europese officiële landstalen. Geen Europeaan nadien mocht nog deze oerteksten van Meester K'Ong nog inzien. De vertaalslagen hadden merkwaardige vervormingen opgeleverd in de overlevering van datgene wat als Confucianisme te boek zou komen staan.

Dat merkwaardige volk had veel te bieden aan begeerlijke waren. De Hollanders kwamen daar achter in 1624 toen ze eerst Formosa hadden bezet met hun VOC. Ze legden kustbezettingen in China. Ze wilden handelscommerciële verdragen sluiten. Maar de leiders van dat volk verboden de Hollanders verdere infiltraties en joegen ze terug naar Formosa. Deze Hollanders waren wrede en respectloze barbaren. Slavendrijvers. Woekeraars. Hun reputatie werd overgedragen aan alle westerlingen: De Britten, Fransen, Italianen. Anders dan in de tijd van Marco Polo was het volk argwanend geworden tegen de rode woestelingen uit het Noorden. Dat zette zich verhevigd voort in de zo agressieve negentiende eeuw.

Toen Europa zijn nietsontziend imperialisme ontplooidde. Europa onderwierp met het oogmerk totale en oncontroleerbare hegemonie te krijgen. Er was geen geweldpleging waarvoor het terugdeinsde. Het witte ras heeft getracht zichzelf totaal uit te roeien in twee perioden van autogenocidale krankzinnigheid: de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, waarbij het de planeet eigenlijk van alle fossiele brandstoffen beroofde. De Aziaten, die nu pas, in het begin van de eenentwintigste eeuw, zichzelf hebben kunnen hervinden in een zelfbestemmingsrecht dat Het Westen hen niet gunde, komen er nu achter, dat deze stoffen bijna op zijn. Het Westen gebiedt hen nu terughoudend te zijn betreffende deze stoffen. Het komt nu met multilaterale klimaatverdragen om zulks een schijn van redelijkheid te geven. Het eist terugdringing van de consumptie en de daarmee samenhangende milieuverontreiniging.

Terwijl het zichzelf daar nooit door heeft laten afremmen. Dat doet het nóg niet. De geschiedenis toont de niet-gebonden staten dat ze deze Westelijke leiding moeten afwijzen en ook de daarbij behorende gevulde handreiking. China ging hen voor. In 1899-1902 verzette China zich tegen dat Westen in de massale Boxer-

opstand die bijna de allures kreeg van een Heilige Oorlog. Maar Europa reageerde met massale infanterieaanvallen en artillerie-bombarderingen. Daar kon dat volk niet tegen op. Het trad tot een wapenstilstand en kreeg vernedering na vernedering te verduren. Bij de Vrede van Versailles kreeg het in 1920 te horen dat het de omvangrijke bezettingen van Britten en Japanners moest gedogen. Het zoon op wraak. Maar eerst moest Europa zich uitputten in de tweede autogenocide die Het Westen inboekt als Tweede Wereldoorlog. China herstelde als Volksrepubliek. Het besloot tot een strategisch economisch tegenoffensief. Sluikenderwijs.

Het offensief is gebaseerd op de vijf kernrelaties van het **neo-confusianisme** dat eigenlijk, net als Christus' Bergrede is samen te vatten in de **Gouden Regel**: *wat jij niet wilt dat u geschiedt doe dat ook een ander niet.*

Deze maximen moet uitgevoerd worden op vijf relationele niveaus:

- Eerbied van de kinderen jegens de ouders liefde van de ouders jegens hun kinderen
- Zorgzaamheid en goedheid bij de oudere broer en nederigheid en inschikkelijkheid bij de jongere broer
- Rechtvaardigheid, verdelend en vergeldend, bij de man en gehoorzaamheid aan die rechtvaardigheid bij de vrouw
- Menselijkheid bij de oudere en aanhankelijke dankbaarheid bij de jongeren
- Wederkerige trouw tussen regeerders en geregeerden op basis van de kernwaarden medemenselijkheid, harmonie, altruïsme, wellevendheid, onderscheidingsvermogen.

De staat is ervoor om deze kernwaarden bij de bevolking te conditioneren, onophoudelijk. Dat is geen religie. Iedereen moet maar zelf weten of hij een God aanbidt en of hij gelooft in een bestemming na de dood. Dit is de staatsideologie van de Volksrepubliek China, die het via de Nieuwe Zijderoute wil verspreiden onder de Charterpartijen die geomorfologisch misdeeld zijn.

Het Anti-slavernijrecht in deze context hertoetst

De Anti-slavernij- verdragen van de VN moeten onder deze invalshoek met argwaan bekeken worden. Het Westen probeert ermee Het Oosten toch weer in de vertraging te schakelen. Het Oosten heeft een groot overschot aan inzetbare arbeidskrachten, die, mits goed geleid, het gebrek aan fossiele voortstuwingskrachten ruimschoots kunnen compenseren: kinderarbeid, de inzet van bejaarden en die van gedetineerden en door burgerlijke schulden gegijzelden, de zogeheten pandelingen, die hun aangegane aflossingen niet in gangbare betaalmiddelen kunnen voldoen. Dat was al duidelijk in 1926, toen ineens bleek dat de Volkenbond iedere arbeid onder zekere dwang gelijk wilde stellen aan slavernij. Die deze Angelsaksische organisatie natuurlijk onvoorwaardelijk verbod.

Dusdoende kon het allerlei inspectie rechtvaardigen in Het Verre Oosten. Die liet het natuurlijk niet toen in de eigen koloniën, ook al was wijd en zijd bekend dat daar hemeltergende omstandigheden bestonden. Heeft iemand ervan gehoord dat de koloniale grootindustrieën zoals de ESSO of de Koninklijke Shell werden stilgelegd of de Deli-maatschappij dan wel de Billiton-tinderverij? Deze koloniale lieten die inspecteurs niet eens toe. Ze traden evenmin op tegen de Japanse expanderende industrieën die in volle vrede al Indochina kwamen leegplunderen en daar kinderarbeid begunstigen op nooit eerder geziene schaal. Daaraan doen de inspecteurs van de *International Labour-Organization* nog steeds niets: het geldt hier het enig overgebleven orgaan van de Volkenbond, die steeds een protectief systeem heeft gehanteerd ten behoeve van de witte koloniale, wier rijk Genève wilde consolideren.

Neen, die inspecteurs kwamen uiteraard moeilijk doen in China en India. Toen deze staten buitenlandse deviezen probeerden te krijgen om hun bevolkingen te steunen in hun onafhankelijkheidsstrijd. Dat doen de VN-inspecteurs nog steeds. Het is de beproefde tactiek. Onder die typische invalshoek moet men dan ook het multilaterale amenderingsverdrag dd. 7 juli 1955 van de VN zien op het volkenbondsverdrag van 1926 ter uitbanning van de slavernij. Dit verdrag, de *Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave*

Trade, and Institutions and Practice Similar to Slavery beoogt wereldwijde inspecties mogelijk te maken in staten die geacht worden humanitair rechtelijk niet aan de maat te zijn. Het is een blanco-machtigingsverdrag ten behoeve van VN-beambten die Het Westen de inmiddels afkalvende voorsprongpositie toch nog proberen te borgen door concurrentievervalsing via sanctiemaatregelen. Daarvoor voert het excessief vage gedragsdefinities in zoals het pandelingschap ter schuldvoldoening. Maar ook het lijfeigenschap en de kindereexploitatie ter tewerkstelling in de stukgoedindustrie en de vervaardiging van halffabricaten. Daarvoor moeten de Charterpartijen onderlinge rechtshulpbetrekkingen aangaan om zulks door negatieve sancties onmogelijk te maken. Het gaat natuurlijk om strafvorderlijke samenwerkingen, maar ook bestuursrechtelijke. Hier tracht de Charterorganisatie middellijk bij te sturen ter concurrentievervalsing in het belang van de wereldvrede.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens Roosevelts State of the Union van 6 januari 1941

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is nu zo'n Angelsaksische juridische standaard die in Azië steeds vaker met reserves wordt beschouwd, alleen al vanwege de ontstaansgeschiedenis ervan. Ze werd op 10 december 1948 aanvaard door de Algemene Vergadering van de VN. Het Westen beschouwde en beschouwt haar als een basisinstrument bij het heropbouwen van een nieuwe interstatelijke publieke rechtsorde. Een Charterpartij mag bij deze standaard geen reserves hebben noch bij het goedkeuren ervan interpretatieve verklaringen afleggen. Haar USA-herkomst is onloochenbaar.

De redactie ervan is gemodelleerd naar de **Onafhankelijkheidsverklaring van de USA van 1776**. Die is weer in opbouw, woordkeus en algemene systematiek gebaseerd op de Engelse **Bill of Rights** van 1688. En die grijpt weer, tot op zekere hoogte, terug op de **Acte van Verlatinghe van 1581** waarbij een aantal gewesten van de Lage Landen bij de Noordzee hun staatkundige onafhankelijkheid van een geünieerde Republiek uitriepen. En die grijpt ook weer terug op de **Magna Charta** van 1215 die Koning Jan zonder Land van Engeland moest sluiten als staatkundige overeenkomst met zijn vazallen die er grote bezwaren tegen hadden dat deze koning zich als leenplicht vazal wenste op te stellen van de Paus te Rome. De Onafhankelijkheidsverklaring bevatte componenten voor de Revolutionaire Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger van 1789. Een staatkundig document dat de opstandige derde stand – de middenklasse van destijds – moest verenigen tegen de machinaties van de nagelvast gezeten binnenlandse elite van het Franse Koninkrijk en dat daarbuiten destijds weinig universele weerklank vond.

Deze verklaring stelt aanstonds, en heel direct, het recht op zelfbeschikking van volkeren en naties voorop en verbindt daar een lange reeks rechten aan die de mens immanent zouden zijn, Waaronder het recht om vrij en gelijk aan elkaar te zijn. De Universele Verklaring verwoordt ook de ontzetting over de Holocaust waarvan de contouren destijds primitief begonnen in te dalen, nadat Het Westen ze lang niet had willen zien. Veel waarborgnormen zijn geredigeerd vanuit de idee dat het individu rechtsbescherming moet kunnen krijgen tegen dit soort overheidsderaillementen. Een streven dat begrijpelijk is, maar dat Het Westen heeft ontwikkeld uit beschaming over eigen bestendige inertie betreffende ontwikkelingen die het na 1933 al lang had kunnen zien aankomen en tijdig bezweren, zo betogen thans veel Aziaten, waaronder opvallend veel Japanse vooraanstaande volkerenrechtsdeskundigen. En zij hebben er zeker aanleiding toe.

Het Atlantisch Charter van Placentia Bay 1941

De strekking van de Verklaring van 1941 correspondeert met het militair alliantieverbond dat bekend staat als het Atlantisch Charter of Handvest van 1941 dat Winston Churchill en Franklin Delano Roosevelt sloten in

Placentia Bay bij Newfoundland van dat jaar op 14 augustus daaraanvolgend, waaraan hun juridische en politieke staven al maanden hadden geknutseld dat gold als het verbond voor de westelijke alliantie tegen de drie totalitaire militaire grootmachten Nazi-Duitsland, Fascistisch Italië en gemilitariseerd Japan. De USA was nog niet in oorlog met deze machten. De aanval op Pearl Harbour op 7 december 1941, waarvan de militaire planning en voorbereiding Washington destijds al in den brede bekend was, zou aanleiding zijn tot de USA-deelneming in deze oorlog, die al een wereldoorlog was. Het Handvest was opgesteld om een visie te openbaren voor de nieuwe wereldrechtsorde met de Verenigde Naties op de plaats van de Volkenbond, maar met andere bevoegdheden en een andere rechtskring. Het Handvest omvatte acht punten. Het derde was het zelfbeschikkingsrecht van volken. Precies datgene wat prins Sajoni namens de Japanse delegatie had gevraagd in februari 1919 aan de bureau-presidenten George Clémenceau, Woodrow Wilson en David Lloyd George.

Herinner dat Sajoni de link had gelegd met de gelijkheid van de volken en die der staten en de uitbanning van rassendiscriminatie die daarvan het gevolg zou moeten zijn. En dus het verbod om volken te onderscheiden in vrije en slafelijke. Hij had zonder omhaal nul op het rekest geregen om agendering. In punt zes van het Atlantisch Charter staat het recht op bewegingsvrijheid of fysieke persoonlijkheid. Op de intergeallieerde conferentie van Londen van 24 september 1941 namen de destijds strijdende partijen die in dat verbond verenigd waren dat Handvest zonder omwegen gaaf aan. Ook Sovjet-Rusland dat de volle ontplooiingskracht van het Veldleger van Nazi-Duitsland op dat moment bijna geheel alleen moest weerstaan. Het was een militaire alliantie. Geen twijfel aan, Maar het was ook een rechtsvaststellend document. Het Charter maakte in Tokio veel indruk als een verkapte oorlogsverklaring. De militaire camarilla in Tokio trok de dienovereenkomstige conclusies.

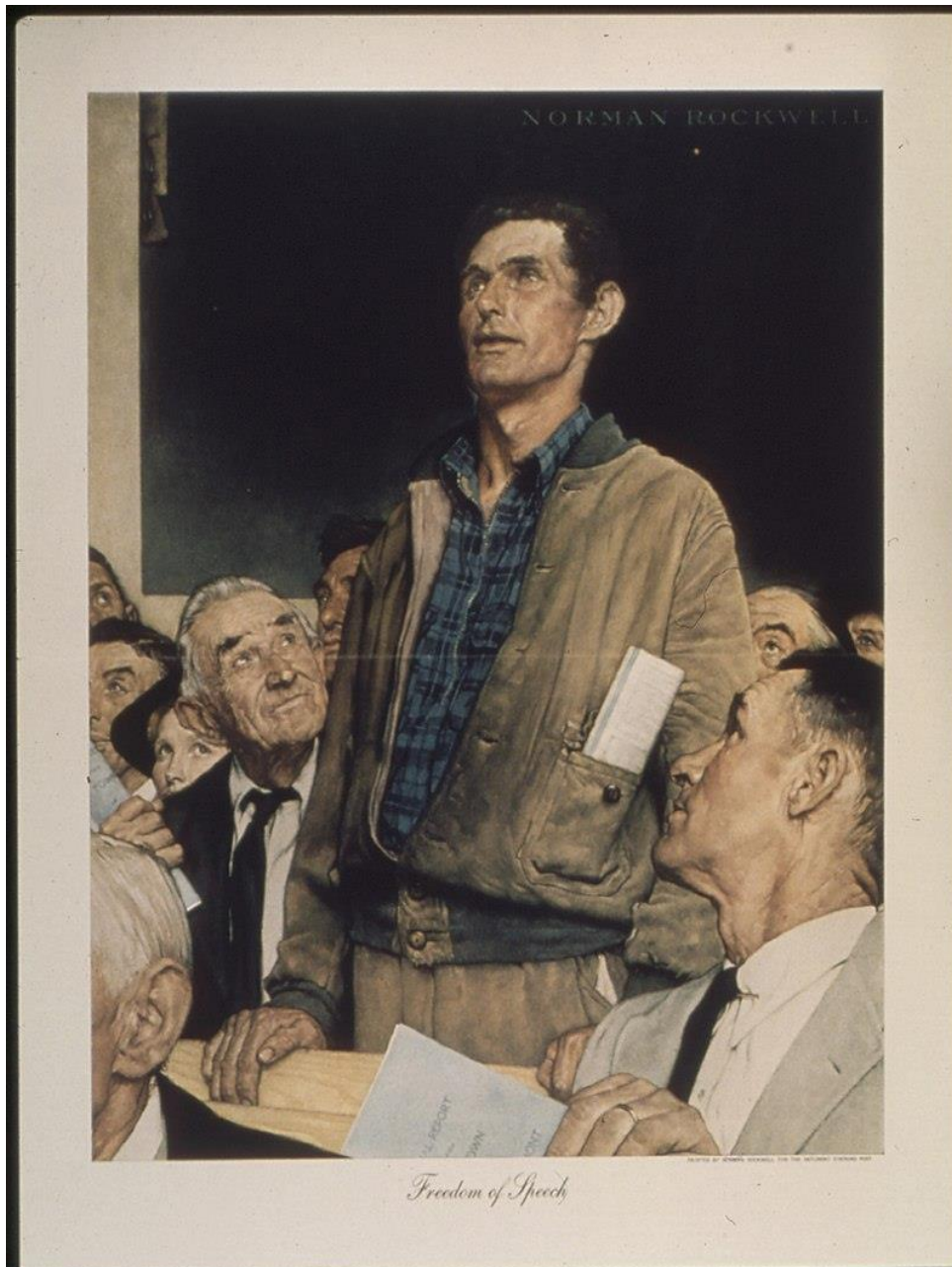
Roosevelt gaf de contouren van deze westelijke alliantie op in zijn *State of the Union* op 6 januari 1941 in Congress. Hij noemde vier grote vrijheden, waaronder overigens niet het te dezen zo belangrijke grondrecht op de vrijheid van de fysieke persoonlijkheid. En deze toespraak tot het Congres werd uitgesproken acht maanden vóór de feitelijke directe deelname van de USA aan de gaande westelijke wereldoorlog. Ze speelde een belangrijke propagandistische rol in die oorlog. Het Westen deelde mee, waar het in die oorlog ideologisch om moest gaan. De terminologie was daarom zorgvuldig gegoten in de verbale mallen van de reeds genoemde staatsdocumenten die zoveel betekenis hadden gehad voor de vorming van het Europa van Westfalen. Zo bekijken de Aziaten deze verklaringen en catalogi van axiomatische strekking nog steeds. Zij stellen dat vooral de klassieke integriteitsrechten in deze reactieve zetting staan.

De regionale mensenrechtenverdragen en de suspensieverboden

Ze zijn ook letterlijk overgenomen in de VN-mensenrechtverdragen uit 1966 en de regionale mensenrechtenverdragen van Europa, Afrika en Amerika. Daarvan zijn enkele rechten niet-opschortbaar. Ze

mogen niet wat de uitoefeningsaspecten ervan, tijdelijk in een noodtoestandssituatie worde opgeheven: de rechten op leven, vrijheid van geweten, van religie, erkenning van de vrijheid van de fysieke persoonlijkheid of het *Habeas Corpus* recht, vrijwaring van marteling en wrede behandeling, vrijwaring van gevangenhouding of gijzeling wegens schulden of verplichtingen tot dienstbaarheden, vrijwaring van dubbele vervolging of veroordeling tot bestraffing voor hetzelfde feitencomplex, gelijkheid voor de wet, bescherming van de persoonlijke levenssfeer en de vrijwaring tegen discriminatie op welke grond dan ook.

Fijntjes wijzen de Aziaten er op dat Engeland een van de oudste grondrechten --- het *Habeas Corpus* recht --- sedert 1688 heel vaak heeft opgeheven, wanneer het geconfronteerd werd met excessief terrorisme tegen de grondwettelijke regeringsvorm of de staatszelfstandigheid in constitutionele zin. Beijing weet de gevallen van vervolgingen tegen IRA-terroristen steeds heel precies uit te serveren.

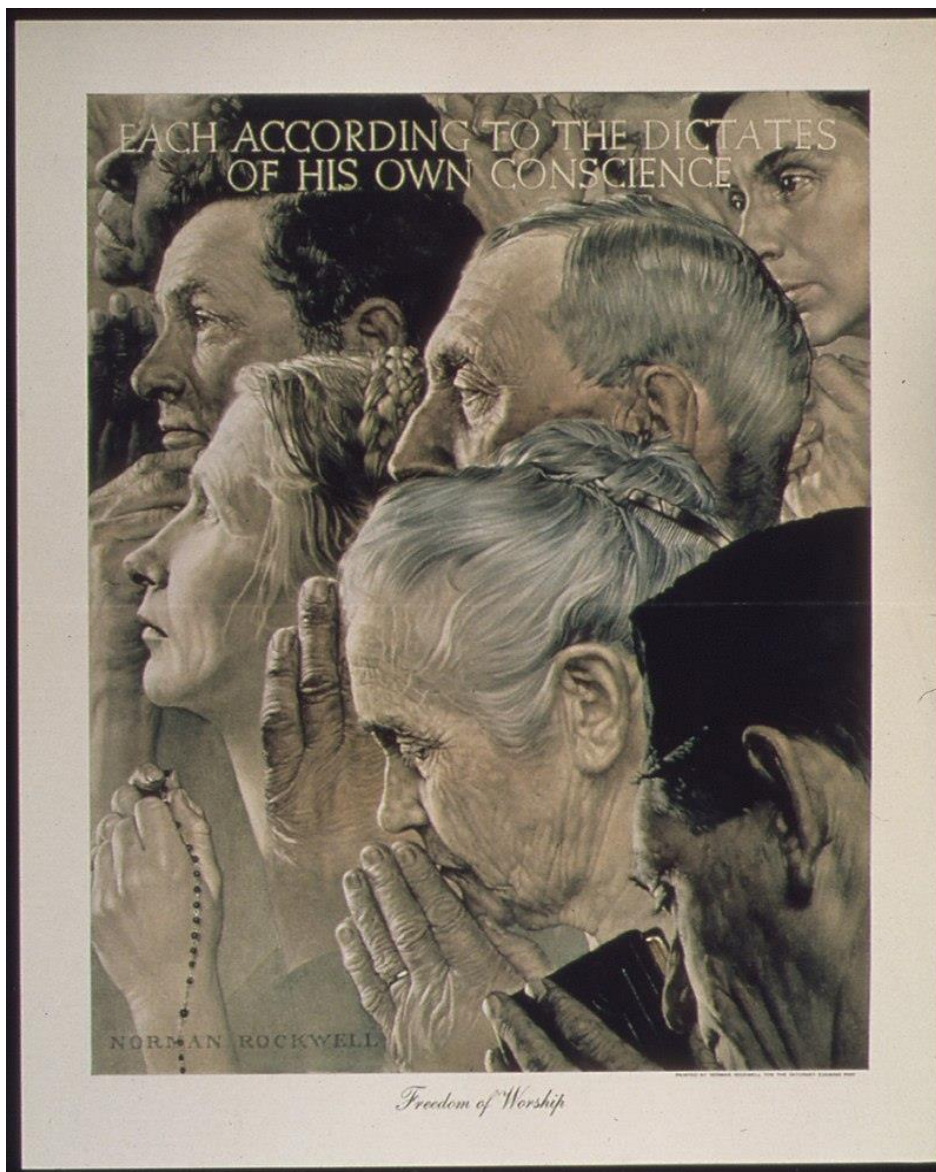

De echtgenoot van Roosevelt, Eleanor, deed er alles aan om de woordkeuzen van deze toespraak, de rangschikking van de daarin vastgelegde vier vrijheden, de strekking ervan en de gespecialiseerde uitwerking te doen kopiëren in de Universele Verklaring. De Aziaten vragen zich thans vooral af waarom deze interne documenten, staatkundige standaarden en grondrechtsformules die Het Westen destijds zo dierbaar waren,

hen eigenlijk als deelhebbers aan het interstatelijk publiek recht over de band van het VN-Charter automatisch zouden moeten binden. De supranationale jurisprudentie op dit punt schijnt er weer als volkomen vanzelfsprekend vanuit te gaan. Maar waarom zou dat zo moeten zijn? Ook Japan roert zich de laatste jaren wel in die zin, India dééd het van den aanvang al. En China gaf het ook te kennen, zij het steeds *en marge, en passant* en zonder daarvan een principiële discussie te willen maken.

Azië stelt steeds vaker hinderlijke vragen

Maar Azië zal dat vermoedelijk in de nabije toekomst wel gaan doen. Het Westen reageerde dan steeds geschokt. Daar zal het waarschijnlijk niet in kunnen blijven volharden. Het zal meer in de gedachtewisselingen moeten inbrengen dan die primaire emotionele ontremming. Het Westen heeft deze standaarden nooit ten principale willen agenderen in enig supranationaal overleg als wellicht bestrijdbare grondslagen van een stellige internationale rechtsorde. Wie dat echt voorstelde, legde de bijl aan de wortel van de Boom des Levens. Alleen het voorstel opende de mogelijkheid al om de delegatie die daar mee kwam uit te serveren en af te boeken als representanten van een *rascal-state*. Zeker in het gremium van de VN dat op deze verklaring de *Headquarters* had doen rijzen aan de *First Avenue* te New York-Manhattan.

Hoe lang zal Het Westen zich dat nog kunnen permitteren? Als het aan Azië ligt: niet erg lang meer. Hoewel dat soort ontwikkelingen voor diegene die er contemporain naar kijkt tergend langzaam lijkt te gaan, blijkt achteraf wel hoe sterk het gistingsproces gevorderd was in de richting van een bacteriële ontbinding. Nederland dat zo

sterk trans-Atlantisch gericht is sedert 1945 en ook graag een gidsland in die richting wil blijven, zou zich dat weleens beter kunnen realiseren.

De supranationale rechtspraak

De VN-instrumenten gaan ervan uit dat de staten het voorbereiden van, het pogen tot het brengen in slavernij, het deelnemen aan of begunstigen van slavernij in de zin van de omschrijving van de Volkenbondconventie van 1926 zelfstandig op misdrijfniveau strafbaar stellen. Dat moet dan bij een aparte strafbaarstelling gebeuren, die het misdrijf omschrijft als een misdrijf gericht tegen de algemene menselijkheid. Op nationaal niveau is dan vervolging daarvan bij een redelijke verdenking plichtmatig. Sepot uit opportuniteitsoverwegingen is niet toegelaten. Wat de supranationale rechtspraak betreft, wordt voornamelijk het uitlokken van of deelnemen aan, het voorbereiden van of poging tot seksuele slavernij vervolgd wanneer het begaan is in oorlogstijd of ter gelegenheid van een internationaal gewapend conflict. Daarbuiten is het misdrijf meestal opgenomen in een breder feitencomplex en wordt de verdachte doorgaans vervolgd onder een andere noemer zoals het deelnemen aan sekstoerisme, het organiseren of voorbereiden daarvan, dan wel het begunstigen van ontvoering of deportatie daartoe. In het kader van de rechtspraak geveld door het R'wandatribunaal vindt men verschillende casus daarvan waarbij het delict wordt gerubriceerd als een gericht tegen de internationale humanitaire rechtsorde, bijvoorbeeld het deelnemen aan en opdracht geven tot etnische zuiveringsacties. De zaak tegen Katanga, Ngudjolo Chui en anderen in 2014 is er een voorbeeld van:

International Criminal Court 01/04-01 1.660 dd 7 maart 2014. https://www.icc-cpi.int/case-records?f%5B0%5D=cr_case_code%3A1135&f%5B1%5D=cr_case_doc_type%3A44

In deze zaak werden slachtoffers ook ter zitting gehoord. Zij konden zich voegen als beledigde of benadeelde partij die aanspraak maakte op schadevergoeding. Die werd toegekend. Maar de inning ervan blijft een voorwerp van interstatelijke rechtshulp, waarbij de nationaliteitsstaat van de veroordeelde behulpzaam zou moeten zijn. En daaraan schort het steeds. Het bewijs dat de verdachte de slachtoffers heeft willen brengen in een hulpeloze toestand waardoor zij ontucht van seksuele aard gedoogden of toelieten is vaak, naarmate de verdachte hoger in het bevelshiërarchie zat, moeilijker. De bewijsproblemen die deze delictsgroep genereert zijn in de diverse jurisprudentiële commentaren op deze vorm van slavernij uitvoerig uitgemeten. Het is vaker geraden deze delicten te vervolgen als massale verkrachting van vrouwen, vaak met het oogmerk van *ethnic cleansing*, want daar gaat het doorgaans over. De verdachte wil vrouwen schenden, zo, dat zij niet meer in aanmerking komen voor normaal seksueel verkeer met het oog op echtvereniging. Zij planten zich dan doorgaans niet voort omdat hun eigen stamgenoten hen ook zien en depreciëren als eerloze wezens die in hun integriteit onherroepelijk geschonden zijn. Dat is de opzet en de intentie van de verdachte.

Dat element is het, dat de essentie van de uitgebrachte tenlasteleggingen bepaalt. Het feitencomplex wordt dan ook doorgaans niet specifiek vervolgd onder de noemer van een modaliteit van slavernij. Dat gebeurde in deze zaak tegen Katanga bij uitzondering omdat er in dat opzicht geen bewijsproblemen konden optreden. Het seksuele motief geeft aan dit misdrijf een bijzondere dimensie die aan de slavernij in het algemeen vreemd is. Daar gaat het om het misbruik maken van arbeidsvermogen uit winstbejag, waarbij de slaaf wordt ingezet als een zaak waarover een ander het eigendomsrecht bezit. Dat alles moet dan ook bewezen worden. Vooral dat de dader de subjectieve intentie had om de slaaf op deze wijze te misbruiken.

Het subjectieve element, de schuldvorm, is bewijstechnisch altijd problematisch. Dat geldt ook bij het misbruik van minderjarigen als lustobjecten of als arbeidskrachten. De dader moet dan die minderjarigheid beseft hebben. Dat is, als het kind er volwassen uitziet of geen leeftijd opgeeft, een van de grotere problemen. Dat bleek steeds weer bij massaal sekstoerisme opgezet door Nederlandse reisbureaus naar Thailand of de Filippijnen, waar geen goed opgezette burgerlijke stand bestaat en waarbij de familie van het slachtoffer bepaald niet te trappelen staat om mee te werken aan de vervolging. Die familie verdient aan deze reisplanningen en wenst dat voorshands te prolongeren.

